

“AZƏRBAYCAN”
Yazıları

ÜZEYİR HACIBƏYLİ

“AZƏRBAYCAN YAZILARI” SERİYASI

ADA Universitetinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə
həyata keçirilən “Azərbaycan” qəzeti (1918-1920)
külliyyatının nəşrinə (20 cildliyə) paralel olaraq,
qəzetdə bəzi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini
yaxud müəyyən vacib mövzuların işıqlandırılmasını
oxucuların diqqətinə toplu bir halda
tədqim etməyi nəzərdə tutur.

Bu seriyanın üçüncü kitabı,
“Üzeyir Hacıbəylinin
140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında”
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
3 fevral 2025-ci il tarixli
Sərəncamına müvafiq olaraq,
Ü. Hacıbəylinin 140 illiyinə həsr edilir.

**TRANSLİTERASIYA EDƏRƏK
NƏŞRƏ HAZIRLAYANLAR**

Mehdi GƏNCƏLİ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azad AĞAOĞLU

Filoloq, tərcüməçi

ELMİ REDAKTOR

Teymur KƏRİMLİ

Akademik

**ADA Universitetinin
təşəbbüsü və dəstəyi ilə nəşr edilir.**

MÜNDƏRİCAT

Üzeyir Hacıbəylinin “Azərbaycan” qəzetindəki yazıları	9
Ordan-burdan: Milli Parlaman	11
Ordan-burdan	13
Kiçik felyeton: Növbəti maskarad	15
Mühüm məsələlər	17
Partiyalarımıza	21
Azərbaycan Parlamanı	23
Tarixi günümüz	27
Təəssürat	29
Təəssürat	33
Andranik məsələsi	37
Təəssürat	41
Vəzifəmiz nədir?	45
Keçən zabastovka haqqında	47
İstiqlal və istiqbal ümidi	51
Lənkəran faciəsi	55
Bir münasibətlə	59
Kim nəyin fikrində imiş?	61
Bir iltimas münasibətilə	65
Teatro və musiqi: “Aşıq Qərib”	69
Düşmənlərimizin fəaliyyəti	71
Ordan-burdan: Sülh Konfransında	73
Camaat köməkliyi	75
Ordan-burdan: Muğanda	79
Təəssürat	81
Teatro və musiqi: “Arşın mal alan”	87
Ehtiyat lazımdır	89
Ordan-burdan	93
Teatro və musiqi	95
Knyaz Tumanov ilə müsahibə	97
Ordan-burdan	99
Təəssürat	101
Fitnələr qarşısında	103
Teatro və musiqi: “Qəzavat”	105
Qarabağ haqqında	107
Təəssürat	111
Üzərimizdəki qara buludlar	115
Başlanır!	117
Nə ilə sakit ola bilərik	119

Yeni böhran	123
Təəssürat	125
Getsinlər, gəlməsinlər!	127
Hüseyn Ərəblinski	131
Dağıstana kömək	135
Düz yol	137
Rus inqilabi-kəbiri	141
Teatro və musiqi	143
Müamilatımıza aid	145
Yaraşmaz hərəkətlər	147
Yeni kabinə təşkilinə aid	151
Cidalar görünür	153
Ordumuz	155
31 Mart	157
Zaqatala məsələsi	159
Ciddi hərəkət lazımdır	163
Əyri yol	165
Kiriməyirlər	169
Yeni kabinə	173
Dağıstana imdad	177
Zaqafqaz Konfransına dair	179
Dördgöz olmalıyıq	183
Dağıstan və biz	185
Eyni müamilə gözləyirik	187
Nə istəyirlər?	189
Siyasi imtahan	193
Xatimə	195
Siyasiyyat	197
İndi başa düşürlər	199
Naxçıvan və Qarabağ	203
Dərbənd əhvalatı	205
Bir yaş	207
Şimalımızın halı	211
Qara təhlükə	215
İçimizdəki denikinlər	217
Birinci zəfər	219
Bir münasibətlə	221
Macəraculuq	223
Etilaf	225
Qarabağ hadisəsi	227
“Səddi-İskəndər”	229
Müvəffəqiyyətlərimiz	231
Yersiz çıxış	233

Məmurlarımız haqqında	235
Maarif yolunda	237
Kontrast	239
Genə başlanır!	241
Qurtuluş	245
Milliləşmək	247
Miralay Haskellin təklifi	249
Kabinə təşkilinə aid	251
Dağıstan haqqında	253
Daxili işlərimizdən	255
Nəyə çalışalım?	257
Mühüm məsələ	259
Rusiya əhvalı	261
Səmimiyyət lazım!	265
Nabemövsüm sevinclər	267
Erməni-gürcü münasibəti	269
İki siyasət	273
Ermənistan və Azərbaycan münasibəti	275
İstiqlal müdafiəsi üçün	279
“Corcian meyl”in məqaləsi	283
Bir sual münasibətilə	285
Əsassız tələb	287
Gürcüstandakı həvadis	289
Qonşuluq	293
Çörək bahalanması	297
Böhran dolayısıyla	299
Məcburi qərarad haqqında	303
Bir gün	305
“Şayiələr” münasibətilə	311
Teatro və musiqi: “O olmasın, bu olsun”	313
Teatro və musiqi: “Arşın mal alan”	315
Teatro və musiqi	317
Teatro və musiqi: “Şah Abbas”	319
Yeni kabinə	321
Teatro və musiqi: Tənqid əvəzinə	323
Zurna	325
Zurna	327
Zurna	329
Zurna	331
Zurna	333
Qeydlər və şərhlər	335
Oxucuların diqqətinə	343

**ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN
«AZƏRBAYCAN»
QƏZETİNDƏKİ YAZILARI**

ORDAN-BURDAN Milli Parlaman

Əvvəlcə belə idi:

Məmləkətin bir padşahı olardı, padşahın da bir vəziri.

Padşah qanun qoyardı. Vəzir də o qanunu məmləkət içində yeridərdi.

Bu iş camaata xoş gəlmədi. Dedilər ki:

- Padşah bizim dərdimizi nə bilir ki, bizə də qanun qoysun? Yaxşısı budur ki, o öz taxtında əyləşib, çayını içsin. Qanunu biz özümüz qoyaq. Çünki, dərdimizi özümüzdən yaxşı kim bilər?

Elə də oldu:

Millət yığılır, məşvərət qurulur, dərdlərdən, ehtiyaclardan söhbət açılır, ona görə də qanun qoyulur. Sonra, o qanun vəzirlərə verilib, deyilir:

“Buna görə iş görün!”

* * *

Bugünkü gün Azərbaycan türkləri üçün üçüncü bir səadət günüdür.

Birinci səadət günümüz – irsi düşmənlərimizin puç olduğunu gördüyümüz gün idi.

İkinci səadət günümüz – vətənimizin qan soranlar və onların qab yalayanları əlindən böyük türk qardaşlarımızın qəhrəman əlləri ilə xilas edildiyini gördüyümüz gün idi.

Üçüncü səadət günümüz isə bugünkü gündür ki, azad millətimiz məşvərətə yığılıb böyük qurultay düzəldəcəkdir ki, özü üçün qanunlar qoysun.

Birinci səadət günümüz – hissi səadət günü idi:

Yəni, düşmənlərimizin məhvini görüb, ürəyimizdən tikan çıxırdı.

İkinci səadət günümüz – ruhi səadət günü idi:

Yəni, böyük qardaşlarımızın imdadını və vəslini [vüsalını, qovuşmasını] görüb, nəinki dirilərimizin, hətta övlədlərimizin də ruhu şad olurdu.

Üçüncü səadət günümüz isə əqli səadət günüdür:

Yəni, bir bu qədər çaxna-vaxnadan sonra aqlımız başımıza gəlib əmr edir ki:

Yığılın qurultaya! Bir bu qədər səadət nəşəsi ilə xumarvar dolandığınız bəsdir. İndi gələcək fikrini çəkmək və nail olduğumuz səadətlərin əbədiyyəti xüsusunda çalışmaq üçün məşvərət qurmaq lazımdır.

Millət, səsinə çıxart!

O səsi özümüz də eşidək, özgələr də eşitsinlər.

* * *

Birinci Parlamanımız seçmə olmadı, tikmə oldu.

Zərər yoxdur!

Hələ bu gün seçmə-tikmə söhbətinin vaxtı deyildir.

Bu gün qanun düzəltməkdən ümdə səs çıxartmaq lazımdır!

Bizi səsləyirlər!

Deyirlər ki:

– Ay ev yiyəsi, kim var?

Bu cürə səslərə səs vermək lazımdır. O səsi də millət qurultayı verməlidir. Bəs, tez olaq, əhil adamlarımızı karkən [əлиндən iş gələn] əfradımızı [fərdlərimizi], iş bilən baş bilənimizi çağırmaq ki, onlar qurultay damının bacasından səs çıxarıb desinlər ki:

– Buyurun, dost qonaqsa – sənə qapımız, düşmən qonaqsa – sənə meydana, hər ikisi açıqdır, bismillah!

Bəs, bu gün o səsi eşitmək və eşitdirmək səadətinə nail olmaq münasibətilə Azərbaycan türklərini təbrik edib deyirik: Yaşasın millət!
Yaşasın millət səsi olan birinci milli Parlamanımız!!

Filankəs
N 41, 16 noyabr 1918

ORDAN-BURDAN

İstiqlaliyyət...

İstiqlaliyyəti-siyasiyə və milliyyə [siyasi və milli istiqlaliyyət]...

Bu neməti-üzüməyə [böyük nemətə] Qafqaz millətləri nail oldular:

Müstəqil Gürcistan,
Müstəqil Ermənistan,
Müstəqil Azərbaycan,
Müstəqil Dağıstan

əmələ gəlib, hər kəs öz əli, öz başı olaraq asudə yaşamağa başladı. Cəmişi bir neçə aydır ki, bu asudəliklə yaşayırdı. Hər kəs şadırd. Yerimiz, yurdumuz, torpağımız özümüzün. Hökumətimiz, camaatımız, qoşunumuz özümüzün. Dinimizə, ayin və adətimizə edilən şəmatətdən [bədxahlıqdan] qurtulduq.

Dilimizə, millət və milliyyətimizə vurulan həqarətdən qurtulduq.

Qəyyumumuz da özümüz, yiyəmiz də özümüzük. Öz-özümüzü yaxşı-yaman dolandırırıq. Kimsəyə ehtiyacımız yoxdur.

Qaradavoy lazımsa, varımızdır.

Ministir lazımsa, varımızdır.

Qoy desinlər ki, hələ nöqsanımız çoxdur. Nə olar?

Azadəyik, asudəyik, təkmilinə [əskikləri tamamlamağa] çalışaq.

* * *

Hərdənbir başımıza qara-qara fikirlər gəlir. Birdən bu azadəliyi, bu asudəliyi, yəni istiqlaliyyətimizi əlimizdən geri alarlar...

- Nə üçün?

- Elə-belə!

- Necə “elə belə”? İndi başladıq asudə nəfəs çəkməyə...

- Çox danışma!

- ???!!...

O halda, hüquqi-bəşəriyyətimizi qəsb edənlərə qarşı qəlbimizdə əmələ gələn nifrətin dərinliyini təsəvvürə gətirmək mümkün olarmı?

Lavallah [vallah, yox]!!

Bu qədər dərin bir nifrətin dəhşətini təsəvvür etmək istəyənləri vəhşət basar!

Qasib [qəsbkar] milyonlarca qəlblərdə kəndinə qarşı bürüz edən [özünü göstərən] bu nifrətin dərya kimi guşü xürüşanından [coşub-daşmasından] divanəvar [dəli-divanə kimi] bir halətə gəlib, tükləri qabarar, gözləri kəlləsinə çıxar, rəngi saralar, ağıl çəşar, dəhşət və vəhşət içində başından yapışıb fəryad edər:

- Mən nə yaptım? Nə yaptım?!

Lakin günahi-kəbirədən [böyük günahlardan] daha betər, daha fəna olan bu şəni [pis; biabırçı] əmrə [işə] kim mürtəki ola [qol qoya] bilər? Yenidən azad edilmiş bir milləti yenidən əsir etmək?!

Yenidən qul etmək?!

Bu jandarmlığı – əvvəlcə edənə məlumdur – indi kim edə bilər?!

Hürriyyət sevən ingilismi?

Azadlıq yolunda qanlar tökən firəngmi?

Sərbəstlərdən də sərbəst olan amerikalılarmı?

Mühaldır [qeyri-mümkündür]!

Ağla sığışan deyildir!

* * *

Qanlı müharibə bitmək üzrədir.

Sülh olacaqdır deyirlər.

Bu müdhiş [dəhşətli] müharibədən sonra bəşəriyyətin uzun bir sülhə, tam bir asayişə əşəddi-ehtiyacı [şiddətli ehtiyacı] vardır. Əgər bu sülh genə köhnə adət üzrə bir millətin ağa, o biri millətin qul olmasını əsas edərsə, o halda sən ey bəşəriyyət, sülh adını eşidərsən, amma üzünü görməzsən. Asayiş səsinə eşidərsən, amma asayiş nə olduğunu bilməzsən!

Bəlkə topa, tufəngə ümid edirsən ki, qul edilən millətin ağzını yumar?

Bica [yersiz] ümid!

Çünki:

Bu olar zülüm.

Və zülüm olan yerdə sülh olmaz. Zira, haqq zülüm ilə müharibəyə qalxar.

Desən ki, zülm haqqı basar, çünki onun topu, tufəngi vardır, haqqın nəyi var?

Onda sənə haqq-gu [haqqı söyləyən] şairin haqq sözləri ilə cavab verib deyərəm ki:

“Zülmün topu var, gülləsi var, qəl’əsi varsa,

Haqqın da bükülməz qolu, dönməz üzü vardır!”

Filankəs

N 43, 18 noyabr 1918

Kiçik felyeton

NÖVBƏTİ MASKARAD

Bu əsər “Daşnak” fırqəsi həyatından hədsiz-hesabsız pərdədən ibarət bir maskaraddır ki, hər dəm bir qismi oynanır. “Daşnak” fırqəsinin mahir artistləri tərəfindən oynanmaqda olan son “seriya”-sını qarelərimizə [oxucularımıza] təqdim edirik.

Birinci məclis

Vaqe olur “Daşnaksutyun” fırqəsinin mərkəzi komitəsi salonunda. İclas açılmaqdan əvvəl fırqə əzası [üzvləri] dəstə-dəstə yığışib nə isə mühüm bir əhval olduğunu danışırlar. Sədr öz kabinetində bikef əyləşib düşünür. Pərdə qalxır. Sədr, dəryayi-fikrə [fikir dəryasına] qər q olmuş bir surətdə əyləşib, başını aşağı dikmişdir. Əza mütəhəyyirdir [üzvlər çaşqındır]. Sədr məclisi bu nitq ilə açır:

“Yoldaşlar! İnqilabçı fırqəmizin hüriyyət-pərvər əzası axır zamanlar nə isə bir dərəcə vəzifələrindən qafil olmuş kimi görünürlər. Doğrudur, adətimizə görə hər tərəfdə yenə torlar qurub, fitnələr qaldırmaq üçün müəyyən planlar tərtib verməkdən bir an qafil deyilik. Amma nədənsə, axır zamanlar öylə parlaq bir müvəffəqiyyətə nail ola bilmədik. Gürcüstan sərhədində, Qarabağda və Göyçə yanında planlarımız gözlədiyimiz müvəffəqiyyəti vermədilər. Son müvəffəqiyyətsizliyimiz o dərəcə fəna təsir bağışlamışdır ki, hətta böyük müttəfiqimiz olan

İblis həzrətlərinin də diqqətini cəlb edərək, onu bizdən incitmişdir. Həm də öylə incitmişdir ki, bu gün dostanə ruhda yazılmış lakin hiddət və qəzəb əsəri olan bir nota göndərərək, əski fəaliyyətimizi məmnuniyyətlə tədad [sadalayaraq] və hazırkı müvəffəqiyyətsizliyimizdən şikayət edərək yazır ki, ən yaxın zamanda böyük bir qanlı müsədimə [toqquşma] çıxarmaqla onu şad edəcəyimizə qəviyənin ümidvar olur [böyük ümid bəsləyir]. Filhəqiqə [doğrudan da], yoldaşlar, böylə şey olmaz ki, neçə müddətdən bəridir barı bir iyirmi-otuz min adamın da qanı tökülməyir. Burası əvvəla proqramımıza müğayir [zidd], saniyənin [ikincisi] İblis ilə bağlanmış olduğumuz əhdnaməyə zidd və salisən [üçüncüsü] insaniyyət-pərvərlik şüarına bir zərbədir. İnsaf deyil ki, insanlar bu qədər artsın ki, çörəyin girvənkəsi on manata qalxıb camaat ac qalsın. Məncə, insaniyyət-pərvərlik vəzifəmiz vadar edir, insanların bir qisminin qırılması ilə adam miqdarını azaldaraq, çörək və sairənin bollaşması və xalqın acılıqdan qurtarması üçün çarələr arayaq.”

Sədrdən sonra bir neçə natiq dəxi bu ruhda nitqlər irad edərək [söyləyərək], nəhayət böylə bir qərarnamə qəbul olunur: Əhvali-hazirənin [indiki vəziyyətin] tələbini nəzərə alaraq İblisin xatirini ələ gətirmək və proqramımızın insaniyyət-pərvərlik haqqındakı maddəsinə əməl

etmək qəsdilə firqəmiz lazım bilir ən yaxın zamanda, mümkün və lazım olan bir nöqtədə, qanlı bir müsadimə çıxarsın.

Bu qərarın qəbulundan sonra müavini-sədr [sədr müavini] səs alaraq uzun bir nitq söyləyir və axırda təklif edir ki, qanlı müsadiməni pərdələmək üçün təcib görsün. Digər bir natiq bu xüsusda firqənin canfəşan mühərrirlərinə ümidvar olduğunu bəyanla təklif edir ki, mühərrirlər ilə görüşmək üçün bir nümayəndə təyin edilsin. Təklif qəbula keçir.

İkinci məclis

Vaqe olur “Aşxatavor” baş mühərririnin kabinəsində. Firqə tərəfindən göndərilmiş nümayəndə, öhdəsinə verilmiş olan vəzifədən bəhslə deyir ki:

– Bu surətlə firqəmiz qərar vermişdir, ən yaxın bir zamanda ölkənin bir nöqtəsində qanlı bir faciə oynasın. Fəqət bu faciəni öylə pərdələməlidir ki, firqə üzərinə töhmət düşməsin, təqsir məzlum tərəfində görsün. Bu xüsusda möhtərəm mühərrirlərimizin məharətini və bu vaxtadək etmiş olduqları xidməti təqdirlə, firqəmiz bu vəzifəni yenə sizin öhdənizə verir.

Müdir: – (Bir qədər düşündükdən sonra) Məncə bundan asan heç bir şey ola bilməz. Böylə ki, mən bütün mühərrirlərimizə tapşırıram, öylə bir hay-küy salarlar ki, onların çıxırtısı altında qan dəryasına batmış arvaduşaqların ahüfəğanı əsla eşidilməz. Firqəmizin qurşun yağmuru, axıdılan qanlar və göz yaşları bilmərrə görülməz. Görülsə də firqəmizə töhmət gəlməz.

“Növbəti masqarad”ın üçüncü pərdəsi “Aşxatavor” və “Kavkazskoye slovo” qəzetələrinin son nömrələrindəki məqalələrdən ibarətdir. Bu mühərrirlər daşnakların sui-niyyətini pərdələmək üçün bir müddət Gürcüstan Hökumətinə hücum edərək, şiddətli lisanla məqalələr yazdığı kimi, şimdi də Azərbaycan Hökuməti və hökumət nümayəndələrinə qarşı meydan açmışlardır. Məqalələrin məzmunu, Cəfərovun dünkü nömrəmizdə dərc etmiş olduğumuz müraciətindən məlumdur. Bu hücumlardan sonra şübhəsizdir ki, ən yaxın zamanda Zaqafqazıyanın bir nöqtəsində bir faciə oynanacağını gözləməlidir. Baxalım maskaradın faciəli son pərdəsi nerdə oynanacaqdır.

Bir nəfər
N 51, 28 noyabr 1918

MÜHÜM MƏSƏLƏLƏR

Azərbaycan Hökumətinin düşmənləri çoxdur. Türklər gedəndən bəridir ki, onlar dil açıb Hökumətimizi hər yerdə məzəmmət etməyə və töhmətləndirməyə çalışırlar. Bakı şəhərindəki bədxahlarımız bəs deyildir ki, Tiflisdə də rus sosialistlərindən və erməni daşnaklarından ibarət olan bir güruh, – ki amal və arzularının şeytənət [şeytanlıq, fitnəçilik] və xəyanətinə görə “qaragüruh” adlanmasına bihəqqin [həqiqətən] layiq və şayəstədirlər [yaraşırlar] – hökumətimizin və hətta bütün millətimizin əleyhinə qəzetələri[nin] sütunlarında ağzlarına gələnə deyib, Azərbaycan Hökumətinin dağıdılmasını və Azərbaycan türklərinin də Ümu-mi Qafqaz Konfransına buraxılmamalarını tələb edirlər.

Bu alçaq güruh Bakı haqqında biribirindən qırmızı yalanlar buraxıb, bir tərəfdən camaatı iğfal [aldadaraq], digər tərəfdən dəxi son dərəcə acı olan buğz [nifrət] və ədavətlərini ibrəzlə [göstərərək] bir məqama çatıbdırlar ki, həmsayəmiz [bir kölgədə yaşadığımız, qonşularımız] nəcib gürcülər bunların bu payədə olan cinayət və şeytənətlərindən bezar olaraq “Qruziya” qəzetəsinin baş sütununda öz inciklərini [narazılıqlarını] izhar edib müfəttinlərin [fitnəkarların] yalanlarını bir-bir üzlərinə çırpırlar.

Azərbaycan Hökumətinin vəkili Məhəmməd Yusif Cəfərov cənabları dəxi bu

qədər söylənən yalanlara və gəda ağzından çıxmağa layiq olan söyüşlərə laqeyd baxa bilməyib, gədalar güruhunun Gürcüstan dövlətində ağzları yumulması xüsusunda gürcü hökumətinə bir ixtar [xəbərdarlıq] verdi.

İçərimizdə və çölümüzə olan düşmənlərə bu cürəti və bu sitizəliyi [dava-karlığı] verən ingilis qoşununun Bakıya vürudu [gəlməsi] səbəb oldu. Zətən alçaq düşmənlər bu ümiddə idilər ki, ingilislər Bakıya gəlib də Azərbaycan Hökumətini qovacaq və əvəzinə onları qoyacaqdırlar. Lakin bu ümid puça çıxdı. İngilis qoşunu gəldi, Azərbaycan Hökumətini yerində saxladı və hətta baş qovzamaq [qaldırmaq] istəyən alçaqların da bir qədər başından basdı. Bunu da elan etdi ki, Ümumi Sülh Konfransı qurulub da millətlərin və əzcümlə [o cümlədən] Qafqaz millətlərinin hüquqi-siyasiyyə və milliyyə [milli və siyasi hüquqları] məsələləri həll olunana qədər bütün Qafqaz – nəinki tək bir Azərbaycan – sülh və asayiş iqası [yaradılması] naminə Müttəfiq dövlətlərin mürəqibəsi [nəzarəti] altında olacaqdır.

Ümidləri puça çıxan düşmənlərimizin bu gün Bakıda, Tiflisdə və sair yerlərdə çalışdıqları, vuruşduqları, öldükləri odur ki, çığır-bağır salmaqla, söyüşlə, hiylə və təzvır [iftira] ilə xəbisliklər bürüzə verib [alçaqlıq göstərib] Ümumi Sülh Konfransı

olana qədər ingilislərin və sair Müttəfiqlərin rəyini Azərbaycan Hökuməti haqqında öz istədikləri tərəfə döndərərək, Sülh Konfransında da Azərbaycan türklərinin hər bir hüquqdan məhrum edilməsinə səbəb olsunlar.

Əlbəttə, bu hiylələrin müqabilində biz Azərbaycan türkləri və bizim Azərbaycan Hökumətimiz laqeyd qalsa, mat-mat baxıb dursaq və bütün ümidimizi Sülh Konfransına yığılanların insafına və ya lütfü mərhəmətinə bağlasaq, düşmənlərimizin hiylə və təzvirində müvəffəq olacaqlarına şübhə edilməməlidir.

Sülh Konfransında hüquq paylamayacaqlar ki, biz də “növbətə” durub payımızı gözləyək. Sülh Konfransına yığılan millətlər özlərinin hər bir siyasi və milli hüquqa layiq olduqlarını isbat etməyə çalışıb, məhz öz millətləri haqqında deyib danışacaqlar. Sülh Konfransı keçən Balkan davası kimi kiçik millətlərin vuruşması nəticəsi deyil, bəlkə Cahan müharibəsinin intac etdiyi [ortaya çıxardığı] əzim [böyük] bir məclis olacaqdır ki, bir tərəfdən aləmşümül [bütün dünyanı əhatə edən] cəngi-məğlubənin [şiddətli, qızgın döyüşün] və digər tərəfdən məmləkətlər sarsıdan böyük-böyük inqilabların hasil və məhsulunu meydana çıxaracaqdır.

Burada kimin xəbəri olacaqdır ki, bizim də yeniyetmə Azərbaycanımızın müstəqil millətlər cərgəsinə girməyə layiq olub-olmadığımızı öz-özlərindən təhqiq və tədqiq etsinlər [aradırsınlar və meydana çıxarsınlar]. Halbuki bütün böyük dövlətlər də, kiçik dövlətlər də, böyük millətlər də, kiçik millətlər də, hamısı ancaq və genə ancaq öz hüquqlarının

təmini və təhsili [əldə edilməsi] haqqında çalışacaqlar.

Bu məclisi-kübrada [böyük məclisdə], bu millətlər hüququ bazarında biz də gözə çarpıb mətə' [sərmayə] sahibi olmaq istərsək, ümidimizi ancaq öz şüurumuza, öz qabiliyyətimizə, öz çalışmamıza bağlamalıyıq.

Ona görə indidən və məhz indidən işə başlamalıyıq. Vaxt azdır, iş çoxdur. Əvvəla içərimizdə və çölümüzdə əleyhimizə iş görən bugünkü düşmənlərimizin bizi Müttəfiqlər qarşısında bədnam və bədsöhrət etmələrinə qarşı bütün qüvvəmizlə müqabil durmalıyıq. Bizi kənd və şəhər dağıtmaqda ittiham edirlərsə, yüzlərcə dağılan kəndlərimizin və şəhərlərimizin hesabını meydana qoymalıyıq. Bizi ev soymaqda və adam öldürməkdə məzəmmət edirlərsə, minlərcə xarab edilmiş xanımınlarımızın və on minlərcə öldürülən adamlarımızın siyahısını lazım olan yerlərinə təqdim etməliyik. Necə ola bilər ki, özgələr bir dənə kəndin (məsələn Mərzi kəndi) bir-iki min manat cərimələnməsi və bir neçə adamın ittifaqın [təsədüfən] öldürülməsi haqqında ingilislərə şikayət edib bu barədə həftələrcə qəzetə sütununda yazsınlar, amma biz yerlə yeksan edilmiş kəndlərimizin, xarab edilmiş şəhərlərimizin, zülüm ilə öldürülmüş adamlarımızın haqqında bir söz də söyləməyib kirmiş duraq?!

Düşmənlərimiz heç bir şeylə bizi töhmət edə bilməməlidirlər. Çünki hər nə onlara olubsa, on qat artıq da bizə olubdur. Bunu isbat etmək üçün münsif [ədalətli] və həqqu [doğru söyləyən] şahidlərimizlə bərabər, əlimizdə və göz qaba-

ğında öylə müsəlləm [möhkəm] dəlillərimiz var ki, daha düşmənlərimizin öz şərəf və heysiyyətlərinə layiq gördükləri yalanlara, hiylə və təzvirə və xəbislik bürüzə verməyə heç bir ehtiyacımız yoxdur. Zətan öylə alçaqlıqları bizim namusi-millimiz də [milli namusumuz da] qəbul etməz.

Qərər, içimizdə və çölümüzdə oynanılan bu intriqalara qarşı laqeyd və la-yəngşüür [şüursuz, etinasız] qalmamalıyıq.

Məbada, məbada!

Və saniyə [ikinci olaraq] mühüm işimizin o biri də budur ki, Sülh Konfransı əqd edilənə [başlayana] qədər biz özümüzü Yevropaya və bəxusus [xüsusi] Müttəfiqlərə bildirək, müərriflik edək [tanıdaq] ki, bu gün Sülh Konfransına gələn deməsinlər ki, siz kimsiniz!

Burası heç kəsə məxfi deyil ki, ermənilər əlli-altmış ildən bəridir öz millətləri xüsusunda Yevropada o qədər deyib-danışırırlar ki, bu gün “erməni məsələsi” yevropalıların uşaqlarınca da məruf [bilinən] və məşhur olan bir məsələdir. Gürcü qonşularımız dəxi bu xüsud az çalışmayıb, millətlərini mədəniyyət aləminə tanıtdırırdılar. Dağıstan dəxi Yevropaca məşhur bir məsələdir. Amma Azərbaycan, bəxusus [xüsusi] Qafqaz Azərbaycanı, iqrar [etiraf] etməliyik ki, təzə bir məsələdir.

İndiyə qədər o dərəcə bişüür olmuşuq ki, bütün Qafqaz millətlərindən təkə-təklidə ədədcə çox olduğumuz halda, biz Azərbaycan türkləri haqqında nəinki Yevropanın, hətta yüz ildən bəri üstümüzdə sahiblik edən rusların da dürüst xəbərləri yox idi. Ruslar bu günə qədər bizə “persiyan” [farslar] deyər İran və

fars millətindən hesab edirlər. Mən özüm bizim “persiyan” olmayıb türk olduğumuzu Moskva və Petroqraddan əlavə, Bakının özündə də bir çox ruslara dəfələrlə qandırmışam.

Bəs biz Azərbaycanı və iki milyondan artıq olan Azərbaycan türklərini Yevropaya və Müttəfiq dövlətlərə indidən tanıtdırmalıyıq. Özümüzə məxsus tarixə, gözəl və xüsusi bir ədəbiyyata, sənayeyinə nəfisəyə [incəsənətə] malik olduğumuzu onlara bildirməliyik. Dilimizin, firəng dili Yevropada olan kimi bütün Qafqazda ümumi bir dil olduğunu, məsələn bir ləzgi ilə bir ermənin və ya bir malakan ilə bir aysorun bir-biri ilə türk-Azərbaycan dili ilə danışmağa məcbur olduğunu isbat etməliyik. Musiqimizin ümum [bütün] Qafqaz millətlərinə zövq və ləzzəti-ruhani [mənavi həzz] verən bir musiqi olduğunu bildirməliyik. Yevropa şüəralarından [şairlərindən] geri qalmaq şairlərimizi, müsənniflərimizi [bəstəkarlarımızı], yazıçılarımızı, alimlərimizi bir-bir nişan verməklə, xüsusi bir mədəniyyətə malik olduğumuzu ayan və aşkar etməliyik. Daha yüz il əvvəl müstəqil xanlıqlar surətində yaşadığımızı yada salmalıyıq. Cəsur və rəhmli, safdil [ürəyi-açıq] və həqqu [haqq danışan, doğru söyləyən] bir millət olub da fitnə və fəsad, hiylə və təzvir [saxtakarlıq] kimi əxlaqizəmmədən [pis əməllərdən] ari [uzaq] olduğumuzu da gizlətməməliyik. Qəhrəman bir əs-gər, qabil bir tacir, mahir bir sənətkar, zəhmətsevən bir əmələ [fəhlə], iş görən bir ziraətçi [əkinçi] olduğumuzu da unutmayıb söyləməliyik.

Əlqissə [qıssası], bütün xüsusiyyətimizi [xüsusiyyətlərimizi], bütün məziyyətimizi

[üstünlüklərimizi] təfəsilatla Yevropaya bildirib, müstəqil yaşamağa və müstəqil bir hökumət təşkilinə kamalınca müstəhəq [haqq qazanmış] olduğumuzu layiqincə isbat etməliyik ki, gələcək Sülh Konfransı kimi məclisi-kübraya [böyük məclisə] gədən nümayəndələrimiz hüquqi-siyasiyyə və milliyyə [milli və siyasi hüquq] imtahanından sühulətlə [asanlıqla] keçib vətənimizə qayıdarkən, əllərində istiqlal şəhadətnaməsi olsun.

Bəs, daha durmayıb işə başlayaq.

Hacıbəyli Üzeyir
N 53, 1 dekabr 1918

PARTİYALARIMIZA

Bir şəxs və ya partiya, bir millətin azadlığı əleyhində çalışarsa və o milləti digər bir millətin və ya bir neçə nəfər xudsər [özbaşına] adamların hökmü altında qul etmək istərsə, o şəxs və ya o partiya bugünkü inqilabat [inqilablar] nöqtəyi-nəzərindən insaniyyətə düşməndir. Adını sosialist də qoymuş olsa, hürriyyət-pərəst də qoymuş olsa, yalandır. Onun əsl adı insaniyyət düşmənidir. Həmin insaniyyət düşməni olanlardan böyüyü bu gün Azərbaycan türklərinin hürriyyəti və istiqlalı əleyhində çalışan partiyalardır. Çünki, bu gün müstəqil olmağa, azad yaşamağa və asudə nəfəs çəkməyə hamı millətlərdən artıq möhtac olan Azərbaycan türkləridir. O səbəbə ki, Rusiya millətləri içində əsarətin ən ağır yükünü çəkən, istibdadın ən şiddətli zülümlərinə düşər olan, dini, milli həqarətin ən acı zərbələrinə məruz qalan, hüququnun ən zərurilərindən də belə məhrum edilən və dünənə qədər zillət və rəzalətlə ömür keçirən, ağız açıb əhval və övzasının [vəziyyətinin] məşəqqətindən şikayət etməyə qüdrəti olmayan bir millət varıydısa, o da yalnız Azərbaycan türk milləti idi.

Bəs, kimin insafı yol verər və kimin vicdanı bunu qəbul eylər ki, Rusiyadakı ümum millətlər istibdad dövründə də Azərbaycan türklərinə nisbətən istirahətlə yaşadıkları halda, bu gün təkmlir

[bütün] hüquqlarına nail olsunlar da, amma Azərbaycan türkləri bu hüquqdan məhrum edilsinlər? Gərək, heç kəsin insafı buna yol verməsin və vicdanı bunu qəbul etməsin. Halbuki, bu zülmü rəva görən “insaflar” və bu haqsızlığı qəbul edən “vicdanlar” vardır və bu insaf, bu vicdan sahibləri də Afrikanın vəhşi bərbəriləri deyil, Rusiyanın qaragüruh adı verilmiş padşahpərəstləri deyil, bəlkə bu gün Bakımızda, paytaxtımızda bizimlə diz-dizə oturan “sosialistlərdir”.

Bəlkə bu sözlərimə etiraz edib deyərsiniz ki, xeyr, böylə iş ola bilməz. Sosialist adını daşıyan şəxs bir millətin əsir edilməyinə razı olmaz və sairə, və sairə.

Doğrudur, sosialist adını daşımağı özünə ixtiyar edən şəxs bu işə razı olmaz. Nədir ki, bəlkə bunun əksi, yəni millətlərin azad edilməsi yolunda can fəda edər dərəcədə mübarizəyə girər. Amma, Bakı “sosialistləri” bu işə razıdırlar. Yəni, Azərbaycan türklərinin əsarət altında qalmağına nəinki razıdırlar, bəlkə bunun tələbində belə ısrar edirlər.

Sözlərimin yalan olmadığını təhqiq etmək istəyənlər varsa, şəhərimizdəki “Sosial-Revolyusioner” (İctimaiyyəti-İnqilabiyyunlar) partiyasının nəşiri-əfkəri olan [fikirlərini yayan] “Znamya truda” qəzetəsinin bütün nömrələrini açıb, qəbaqlarına qoyub diqqətlə oxusunlar. Hökumətimizi istehza, millətimizi təhqir,

əsarətimizi tələb, yerimizi-yurdumuzu tələf, mal və mülkümüzü qarət, özümüzü də Biçəraxovlar qoşunu ilə hədədən başqa sosialistlik və sosializm naminə bir şey tapıb oxuyarlarsa, mənə yalançı deyə elan və təkdir [məzəmmət] etsinlər.

“Znamya truda” başına yığılmış olan bu guruh, “sosialistlik” maskası altında işləyən hüriyyət düşmənləri və insaniyyət ədvvələri [düşmənləri] olduğu bu günlərdə aşkar edildi. Millətimizə qarşı olan büğz [kin, nifrət] və ədavətlərinin şiddəti o dərəcə idi ki, daha özlərini saxlaya bilməyib, maskanı-filanı kənara atıb, əsl sifətlərini göstərdilər.

Bu sifəti görüb də bədtərkibliyindən [bədheybətliyindən, eybəcərliyindən] iyrənənlər ən əvvəl bizim cavan müsəlman İctimaiyyuni-İnqilabiyyun partiyamız olmuşdur ki, bu yoldakı gözəaçıqlıqları xüsusi bir təhsinə şayandır.

Dünənki qəzetəmizdə “Azərbaycan sosialistlərinin fəaliyyəti” sərlövhəsi ilə yazılmış fəqərəni [yazını, məqaləni] oxusanız, ürəkləri təmiz və ağilları salim olan sosialistlərimizin maska altından çıxmış əcnəbi “esərlərdən” nə dərəcədə ikraha gəldiklərini görərsiniz.

Təbiidir ki, həqiqi sosialist olanlar, bir millətin azadlıq və istiqlalına qarşı düşmən kəsilən partiyaların, adlarını sosialist də qoymuş olsalar, fikrinə şərikinə ola bilməzlər. Çünki, bu qeyri-mümkün işdir. Bir tərəfdən sosializm adını batırmaq və xalq içində sui-təfəhhümünə [səhv başa düşülməsinə] səbəb olmaq və digər tərəfdən türk millətinin azadlıq və hüriyyəti əleyhinə çalışmaq təşəbbüslərində israr edən bir guruhdan nəinki yalnız türk sosialistləri, bəlkə bütün həqiqi so-

sialistlər ictimab və istikrah etməlidirlər [uzaq dayanmalı və iyrənməlidirlər].

Ümidvarıq ki, Azərbaycan İctimaiyyuni-İnqilabiyyun [Sosialist İnqilabçılar] partiyasının bu rəftarına sair sosialist və hüriyyətpərəst partiyalar dəxi şərikinə olub, özlərini çirkli hərəkətlərdən kənar tutmaqla bərabər, səy və əməklərini bir bu qədər zillət və rəzalət görmüş olan Türk-Azərbaycan millətinin istiqlal və azadlığı yolunda sərf edərlər.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 55, 3 dekabr 1918*

AZƏRBAYCAN PARLAMANI

Bu günlərdə Milli Parlamanimız açılışdır. Bu işdə biz bir qədər gecikdik. Parlamanimızı bir qədər gec açdıq. Lakin bunun səbəblərindən sərf-nəzər edib də, “gec olması, heç olmamasından yaxşıdır” zərbülməsəli ilə mütəsəlli olaraq [təsəlli taparaq] bugünkü gündən danışaq.

Bu ilk Parlamanimızın əzaları [üzvləri] seçki üsulu ilə deyil “kooptasiya”, yəni kənardan səlahiyyətli şəxsləri cəlb etmək tərifi [üsulu] ilə yığıldı. Əgər bu iş, keçirdiyimiz xariqüladə [qeyri-adi, fəvqəladə] bir zamanda icra olunmayıb da sülh və asayiş vaxtında olsa idi – böyük bir qüsur, hətta günah ədd [hesab] edilərək, hər bir tərəfdən şiddətli etiraza səbəb olardı: Necə ola bilər ki, Millət Məclisi hesab edilən böyük bir şuranın əzalarını millət əfradı [millətin fərdləri, xalq] seçməyib də, “kooptasiya” tərifi ilə çağırınsınlar? Lakin, təkrar söyləyirik ki, keçirdiyimiz günlərin xariqüladə olması bir çox işləri də xariqüladə bir surətdə icraya məcburiyyət hasil etdirir. Onsuz da gecikmişik; bir də vaxtımızı seçki əməliyyatı ilə keçirmək istəsəydik, Parlamanimızı bu günlərdə deyil, bəlkə bir neçə ay bundan sonra görərdik. Halbuki, bugünkü günləri Parlamansız keçirmək, istiqlaliyyətimizin təyid [təsdiq] və bəqası [qalıcı olması] nöqteyi-nəzərindən heç bir vəch ilə caiz deyildir, hətta bir dərəcəyə qədər qorxuludur da.

Bəs, bir tərəfdən zamanəmizin xariqüladəliyini, digər tərəfdən əhalimizin Parlamən əzası seçməkdə bir o qədər də hazır olmamasını və bu tərəfdən də Cümhuriyyətimizin bu gün Parlamənə son dərəcə möhtac qaldığını nəzəri-əhəmiyyətə alıb və bir də qonşu cümhuriyyətlərimizin də həmin bu tərifi ilə parlamən açdıqlarını yada salıb, bu gün açılması olan Parlamanimızı həqiqətən səlahiyyətə və sahibi-ixtiyar bir Millət Məclisi deyə tələqqi [qəbul] etməyi özümüə fərz [vacib] bilməliyik.

Eşitdiyimizə görə, paytaxtımızda mövcud olan bir taqım qeyri-müsəlman cəmiyyətləri, yəni hökumət içində hökumət düzəltmək niyyətində olanları, Parlamanimızda iştirak etmək istəməmişdirlər. Bu hərəkət – Azərbaycan Cümhuriyyətinin təbəəsi, vətən övladı olmaq istəməməkdir; daha artıq – Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcud olduğunu inkar etməkdir. Ondən da artıq – Azərbaycan türklərinin azad və asudəliyinə qarşı böyük bir etirazdır...

Gözlər var ki, dünənə qədər əsir və qul olan bir milləti bu gün azad və sərbəst görmək istəməyir.

Qulaqlar var ki, lal edilmiş bir dilin, bir millət dilinin bu gün açılıb da söz söyləməsinə eşitmək istəməyir. Qəlblər var ki, bir əsrdən artıq məhkum qalan bir millətin bu gün hakim deyil, yalnız müs-

təqil və azad olmasını qəbul etmək istəməyir.

Varsın, olsun! Nə edək? Azərbaycan türklərini müstəqil və azad görmək istəməyənlər ya gərək bizi zorla təkrar qul və əsir etsinlər, ya buna gücləri çatmazsa, “tən qəzaya verib” əmri-vaqe [fakt] qarşısında ixtiyari-sükut etsinlər [susmağı seçsinlər] və ya buna da vicdanlarını razı edə bilməsələr, vətən deyib Azərbaycan torpağından çıxıb getsinlər. Bu üç təklifdən hansı birini qəbul etmək istəsələr, sahibi-ixtiyardırlar. Ancaq bunu dürüst bilməlidirlər ki, biz Azərbaycan türkləri zorla, güclə də olsa, əsarət zəncirini təkrar boynumuza salmaq istəməyəcəyik. Bu fəqərəni [maddəni; şərti] həmişə nəzərdə tutub, işlərinin səlahinə baxsınlar [işlərinə yarayanı, özləri üçün uyğun olanı seçsinlər].

O ki qaldı bizə – biz bu cürə hərəkətlərdən mütəəssir olmamalıyıq; biz öz işimizdə olmalıyıq. Milli Parlamanımızı, Milli Şuramızı açaq – Allahdan mədəd, bizdən hərəkət deyib, kamali-ciddiyyət ilə işə başlayaq. Artıq-əskik sözlərə qulaq asmayaq.

Bəli, bu günlərdə Milli Parlamanımız açılasıdır. Deməli, Azərbaycan istiqlali təmin edilmiş olmasa da, təkmil ediləcək [təkmilləşəcək] və Cümhuriyyətimiz siyasi bir vahid olmaq üzrə mükəmməl bir surətə girəcəkdir. Bunun özü də böyük bir ürək təskinliyidir; siyasətçə əzim [böyük] bir əhəmiyyəti haiz olan [daşıyan] və mənəviyyətə da həm bizlərə, həm sairələrinə dərin bir təsir bəxş edən böyük bir əmrdir.

Nə tövr olursa olsun, Parlamanımızın vücudu – ehtiyacatımıza müvafiq gələn

qanunlar düzməkdən əlavə – Cümhuriyyətimizin həm daxilən və həm xaricən ciddi bir surətdə görünməyinə səbəb olacaqdır; böylə ki, bu gün bizi vücud hesab etmək istəməyənlər dəxi vücudumuzun var olduğunu, Milli Şuramızdan çıxan səslərlə iqrar [təsdiq] və etirafa məcbur qalacaqlar; kar qulaqlar da bu səsi eşidəcək, kor gözlər də bizi görəcəkdir ki:

Filhəqiqə [həqiqətən], Milli Şuramızın ən ilk vəzifəsi bu olmalıdır.

– Qışqırsın! Fəryad etsin!

Və elə qışqırsın ki, bu fəryadın əks-sədası Avropanı da keçib, Atlantik dər-yayı-ümmanından [okeanından] da atlayıb, Vilsonların guşu huşunu [qulağını; diqqətini] fəryad gələn yerə cəlb etsin! Bu fəryad nədən ibarət olmalıdır?

Yalnız bu iki kəlmədən:

– Yaşamaq istəyirik!

Bu fəryad kifayətdir ki, Milli Parlamanımız ən əvvəl bununla məşğul olub da, bu yoldakı vəzifəsini haqqı ilə ifa edərsə, yəni yaşamaq haqqına, istiqlal qabiliyyətinə malik bir millət olduğumuzu isbat edərsə, əminəm ki, bunun nəticəsi ətrafımızı çevirmiş, həyat və azadlığımıza qarşı diş qıcamış olan düşmənlərimiz üzərində təsirsiz qalmaz; bəlkə onlara: “Çəkil geri!” – deyib də acıqlananlar da olar.

Bu halda daxili işlərimizi düzəltmək, lazımi islahat yeritmək, millətin zəif bədəninə qüvvət verən dərmanlara təvəssül etmək [müraciət etmək, əl atmaq] işləri asan vəchlə icra oluna bilər: Camaatımız ənvayi-müsibətlərdən [növ-növ müsibətlərdən] darıxmaz; hökumətimiz öz işlərində karıxmaz, Parlamanımızın özü də bö-

yük və müqəddəs vəzifəsini bir növ asudəliklə ifaya qadir olub, millətlər müqəddəratı həll olunacaq günədək bir çox lazımlı əməlləri [işləri] və vacib işləri pişəzvəqt [qabaqcadan] yerinə yetirməklə böyük bir vəzifəmizi ifa etmiş olarıq.

Allah müvəffəq buyursun.

Hacıbəyli Üzeyir
N 56, 5 dekabr 1918

TARİXİ GÜNÜMÜZ

1337 sənəyi-hicrisi, rəbiüləvvəl-in 2-ci günü Türk-Azərbaycan tarixində xüsusi bir yer tutub, böyük bir əhəmiyyəti haiz olacaqdır [daşıyacaqdır].

Bu gün o gündür ki, Azərbaycan türk-lərinin Milli Məclisi, Milli Şurası açılıb, Azərbaycan təkmil [kamil, hərtərəfli] bir hökumət şəklinə girir.

Yüz, yüz əlli sənə bundan əvvəl müxtəlif xanlıqlardan ibarət olan Azərbaycan torpağının rus istilasından qazandığı bir mənfəət o oldu ki, bu torpaq üzərində qurulmuş olan saxta və əməli [süni] hüdudları silinib-süpürülüb, müttəhid [birləşmiş] və vəsi' [geniş] bir ərazi şəklinə girdi və bu gün xilas olub da iki milyonu mütəcaviz [keçən] nüfusu [əhalisi] ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti namını daşımağa kəsbi-ləyaqət etdi [layiq oldu].

Bəs, bu gün həmin bu Azərbaycan Cümhuriyyətinin Milli Parlamanı, Milli Məclisi açılmaqla təşkilat və tərtibat-siyasiyyəsi artıq itmama [tamama] yetir.

Parlamanımız daxilən və xaricən nə şərait içində açılır?

İstiqlalımızın feilən yürüdülməsinə qarşı bugünkü cahan zorluları tərəfindən mümaniətlər [maneələr] göstərilməyirsə də, qəbuluna da hələ qol qoyanlar yoxdur. Məsələnin həlli, istiqlalımızın rədd və ya qəbulu gələcək Sülh Konfransının baxacaq işlərindəndir. Bir tərəfdən dəxi Türk-Azərbaycan cümhuriyyətində və-

təndaşcasına yaşamaq, asayiş və istirahətimizin təmini yolunda əl-ələ verib çalışmağa dəvət etdiyimiz qeyri-müsəlmanlar arasında öylələri tapıldı ki, uzatdığımız ələ arxalarını çevirib, Parlamanımızı və hətta Cümhuriyyətimizi belə “nabemövsüm” [vaxtsız] ədd [hesab] edərək, istiqlalımıza qarşı bədxah olduqlarını indidən bildirdilər. Bunların içində hətta “boykot” sözünün istemalı [işlədilməsi] kimi qabalıq və nəzakətsizlik göstərənlər də olmadı deyil.

Daxilən dəxi quldurluqları və ya rəsmi hökumət məmurluqları hələlik bizcə bəlli olmayan bir taqım müsəlləh [silahlı] ermənilərin hüdudumuza təcavüz edib Azərbaycan müsəlmanları haqqında icra etdikləri qətl və qarət, zülm və cəfa xəbərləri cümləmizi mükəddər və mütəhəyyic etməkdədir [kədərləndirməkdə və həyəcanlandırmaqdadır].

Bu şərait, nə qədər mövcibi-məsərrət [sevindirici hal] olmasa da, Parlamanımızın açılmasına qarşı mümaniət təşkil etmədi. Biləks [əksinə], Məclisi-Millimizin tezliklə açılmaq lüzumiyyətini meydana qoydu.

Çünki, yuxarıda icmalən [qısaca] zikr etdiyimiz əhvalatın bilaxirə [daha sonra] Türk Azərbaycan Cümhuriyyəti üçün mübarək və müsəid bir yola düşməyi məhz Parlamanımızın vücudundan və çalışmasından asılı bir məsələdir.

Böylə olan surətdə, deməli, qəlbi-mizdə bəslədiyimiz ümid – Parlamanımızdır. Və ümidvarıq ki, cavan Parlamanımız, bu ümidimizin hüsulu [hasil olması, baş tutması] yolunda var qüvvəsi ilə çalışacaq və siyasi imtahanını xaricilər ənzarı [nəzərləri] qarşısında parlaq bir surətdə verməklə vətənimizin istiqlal və azadlığına birinci səbəb olacaqdır.

Yaşasın Türk Azərbaycan Cümhuriyyətinin cavan Parlamanı!

Hacıbəyli Üzeyir
N 58, 7 dekabr 1918

TƏƏSSÜRAT

Parlamanımız açıldı, gördük. Fətəli xan doğru dedi ki, yatsaydıq da yuxumuza girməzdi.

Əvvəla, ingilislərin qeydkeşliyi [diqqəti]: Hürriyyətimizin bədxahları tərəfindən, Parlamanımız açılması münasibətilə məbada bir şuluqluq bürüzə verməsin və versə də filfövr [dərhal] qabağı alınsın deyə Parlaman imarəti yanında – ki Hacınin qız məktəbidir – ingilislərin iki ədəd zirehli avtomobili dayanıb, içindən görünən topları ağzını açıb, gəlib-gedənə guya “Dinc dur!” deyirdi. Zətən o səmtədən gəlib-gedən heç yox idi. Çünki Azərbaycan polisi imarətin “bir ağaclı-ğından” – qoy mübaliğə olsun – adamları keçməyə qoymayıb, ancaq məbuslara və Parlamana girmək haqqı vəsiqəsinə malik olanlara izin verirdi. Parlaman imarətinin içində zinət cümləsindən calibi-diqqət olan [diqqəti özünə cəlb edən] şey – qiymətli xalılar deyildi, bəlkə fiatı ucuz, lakin mahiyyəti-milliyə və siyasiyyəsi [milli və siyasi mahiyyəti] dedikcə baha olan üçrəngli milli bayrağımız idi.

Məhəmməd Əmin, nitqi-iftitahisində [açılış nitqində] bu üç rəngin: türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək amalı əlamətindən ibarət olduğuna işarə ilə “Bu bayraq endirilməz!” dedikdə bütün Məclis ayağa qalxıb əl çala-çala bayraqları salamlarkən, təəssürati-fövqəladəmdən başımın tükləri biz-biz durdu. Nə-

dənsə bu fəqərə dəxi yadıma düşdü ki, görəsən küçədə zirehli avtomobillər olmayıb, heç bir nəfər də polis və ya qoşun əhli görülməsəydi, bugünkü günün şərafinə toxunmaq kimi ədəbsizliyə bir kəsə də cürət ola bilərdimi? Məncə, yox. Çünki bu müqəddəs Məclisin imarət dəlik-dəşiklərindən belə dışarıya tərəf nəbəən etdiyi [fışkırdığı] əzəməti-mənəviyyəsinə o dərəcə mütəəssir olardı ki, əli-qolu boşalıb dili də bağlanardı.

Məclisin açılmaq saati yaxınlaşdı. Tamaşaçılar – ki içlərində müsəlman xanımları az deyildi – boş yerləri doldurdular. Məbuslar hər kəs öz məxsusi yerini tapıb oturdular. Qəzetə yazıçıları kağız və qələmlərini hazırlayıb müntəzir durdular. Ministrlər, müavinləri ilə bərabər öz yerlərinə keçib cərgə ilə oturdular. Bir lojaya sığmayıb sağ və sol iki loju doldurdular.

Bunların hamısı başıaçıqdırlar bir nəfərindən savayı: görünür ki, soyuqdan qorxurmuş. Həqiqət, çox soyuqdur.

Hamı amadə [hazır] olub intizarda ikən Milli Şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənabları rubəru [üzbəüz] qapıdan çıxıb məqami-sədarətdə [rəyasət kürsüsündə] üzü Məclisə tərəf ayaq üstə bir vəziyyət aldıqda, hazirunun [iştirakçıların, orada olanların] intizarı dönüb diqqətə münqəlib oldu [çevrildi].

Məhəmməd Əmin, qəlbən nikbin və nikbinlikdə də sabitqədəm olduğuna dəlalət edən açıq və gülər bir üz və yerə baxmaq adəti olmayan bir gözlə məbuslara xitabən nitq söyləməyə başladı.

Padşahlı məmləkətlərdə Məclisi-Məbusanı padşah açar, amma Azərbaycan Cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusanını bir nəfər vətən övladı açdı.

Məhəmməd Əmində – nətiqlikdə “patent” qazanmış olan “orator”lara məxsus qol atma, baş oynatma, üz-gözü-nü sifətdən-sifətə dəyişmə kimi hərəkətlər yox idi.

Bunların əvəzində özgə bir hal var idi ki, o da getdikcə qızıqıb sözlərinin dəruni-qəlbdən [səmimi-qəlbdən, ürəyinin içindən] söyləndiyini eşidənlərə hiss etdirməklə dərin bir təsir oyatmaq idi.

Qol atmaqdan, bu yaxşıdır. Bunda ixlası-qəlb [təmiz ürəklik] və səmimiyyətə bərabər, sərd edilən [söylənən] kəlamda bir də böyük bir ciddiyyət mövcud olduğuna hər kəs inanıb, natiqin hər bir sözünə lazımınca əhəmiyyət verilir. O idi ki, hər bir cümlə axırında alqışlar yağırı.

Natiqin nitqini bugünkü nömrəmizdə oxuyarsınız. Mənim məqsədim gördüklərimi, təəssüratımı söyləməkdir.

Növbət, ministrlər rəisi Fətəli xan Xoyskiyə yetişdi.

Xüdəvəndi-ələm hər yerdə istibdad varsa, evini yıxsın, necə ki, rus istibdadının evini yıxdı. Qoyurdularını ki, vaxtında dilimizi öyrənək ki, yeri düşəndə danışarkən fikrimizi söyləməyə söz axtarmağa möhtac qalmayaq!

Bavücdü-in [bununla birgə], Fətəli xan çox da duruxa-duruxa danışmırdı; dilinə

hətta “rəvan” demək də caizdir. Anasından öyrənmiş dilinə, bir qədər də türk qəzetələri mütaliəsindən və bir də Osmanlı-türk qardaşlarımızla bir müddət təmasda bulunub, deyib-danışmaq məcburiyyətindən hasil olan sözləri qatıb bir dil düzəltdi ki, onunla ifadəyi-məram edirdi.

Fətəli xan, zəti nitq söyləmirdi. O, məbuslar əfəndilərlə dərhləşmək istəyirdi, dərini söyləyib şikayət edirdi:

– Xaricdə qarışıqlıq və daxildə pərişanlıq ola-ola, xəzinədə bir köpük pul və meydanda bir nəfər əsgər olmaya-olmaya bizi hökumət seçib dedilər ki, gərək bu işləri düzəldəsiniz. Biz də – necə ki görürsünüz – mümkün qədər düzəlttik. Pul da var, yol da var və sairə.

Məclis, Rəisi-vüzəranın [Baş nazirin] sözlərinə diqqət və sükutla qulaq verirdi. Ancaq sağ tərəfdə kim idisə, xısın-xısın pıçıldanıb rəisin sözünə bir kinayə buraxırdı.

Zənnimcə, Fətəli xanın “şikayəti” Parlaman əksəriyyətinin qəbuluna məzhər olmayacaq deyil.

“Deklarasiya”nın müzakirəsi sonraya qaldı. Doğrudur, “Fətəli xan kabinetinin əvəzində özgə bir kabinet olsaydı, işləri daha gözəl aparardı” deyənlər olacaqdır. Ancaq, “Bəlkə özgə kabinet heç bu işləri də görə bilməyəcəkdi” deyənlər də az olmayacaqdır.

Fətəli xanın “tənqid etmək asandır, amma işi görmək çətindir” sözlərinə çox adamlar şəriddir.

Sağda oturan “İttihad” fraksiyası, özlərindən sol olan fraksiyaları bir məsələdə qabaqladı. Hətta bir dərəcəyə qədər “məhcub” belə etdi ki, “utandırdı”

sözündən bir az yüngüldür. “İttihad”, Parlaman açılmaq bayramı münasibətilə siyasi dustaqların əfvi-ümumisi [amnistiya] təklifini etdi. Fraksiya namindən bu təklifi irad edən [söyləyən] “İttihad” əzası [üzvü] “özlərə səbqət” etmək [başqalarını qabaqlamaq] arzusunun cüşəndən karıxıb “siyasi” sözünü unutmaqla bir çoxlarını qorxutdu. Kənardan tez “siyasi” sözünün əlavəsi mətləbi aşkar etməklə təskinə səbəb oldu.

Cavan Parlamanımızın birinci iclasından hasil olan təəssürat, gələcək əndişələrimizin [narahatlıqlarımızın] zail ediləcəyinə [aradan qaldırılacağına] ümidlər verib, indiki övzamızın [vəziyyətimizin, halımızın] da bir dərəcəyə qədər hiss etdiyimiz ağırlığı müqabilində qəlbimizdə təsliyyətə [təsəlli verən] bir hiss oyadır.

Allah kömək etsin.

Üzeyir
N 60, 9 dekabr 1918

TƏƏSSÜRAT

Parlamanımızın ikinci iniqadında [iclasında] fraksiyaların bəyannamələrini eşitdik.

Əvvəl sözünü deyən “Müsavat” oldu.

“...Mülkədarlarla xüsusi maliklərə məxsus olan bütün torpaqlar, pulsuz və əvəzsiz olaraq zəhmətkeş və rəncbər xalqa veriləcəkdir” – dedikdə, Məclis əhlindən bir parası qurcalandılar, lakin sol tərəfin gurultulu alqışı “işin üstünü örtüb” əhvalı dəyişməklə bərabər, mür-güləyən əzaları da [üzvləri də] yuxudan oyatdı.

“Müsavat”dan sonra “Sosialistlər bloku”nun adamları çıxdı:

Aslan bəy Səfikürdiski – bəy də olsa – kəndçi tərəfdarıdır. Kənd əhlinin ağır halı Aslan bəyə o qədər ağır təsir edibdir ki, o təsiri Parlaman əhlinə yetirmək üçün – bəlkə sözünə inanmaz deyə – kərratla [dəfələrlə] Allahu-təalaya and içirdi:

“Vallah mən doğru deyirəm.”

“Camaat əldən getdi, Allaha and olsun!”

Mən onu gözləyirdim ki, camaatdan birisi durub deyəcək:

“Mən ölüm doğru deyirsən?”

Bu da cavab verəcəkdir ki:

“Sən öl, Həzrət-Abbas haqqı!”

Görünür, bizim sosialistlər özgə millət sosialistləri kimi deyildirlər: Allaha, peyğəmbərə inanırlar.

Amma mənim qəlbimi şad edən bu-

rasıdır ki, bizim sosialistlər Azərbaycanın istiqlaliyyətinə də inanırlar!

Burası, sosialistlərimiz tərəfindən göstərilən siyasi bir hünərdir ki, bu hünər, düşmənlərimizi məqhur [qəhr olmuş] və məyus, dostlarımızı isə məsrur [şad] və məmnun edib, ümitsizlərə ümid, ümidlilərə də qüvvət və səbat verməklə yavaş-yavaş da olsa, mənzili-məqsədə tərəf qədəməndaz oluruq [addım atırıq].

Biz bir şeydən qorxurduq:

İstiqlal yolunda iki qədəm atmışdıq: Birisi istiqlal elanı və müstəqil hökumət təşkili; ikincisi isə Parlaman açılması.

Biz qorxurduq ki, üçüncü qədəmi atmağa bizə imkan verməyib yoldan qaytararlar...

Amma şükr olsun Aslan bəy and içdiyi Allaha ki, sosialistlərimiz imdada yetişib üçüncü qədəmimizi daha da gen qoymaq üçün qolumuzdan yapışdılar.

Qədəmlərimiz bir-birindən mübarəkdir.

Bunlara ad qoyaq.

Birinci qədəm – müstəqil hökumət.

İkinci qədəm – Şurayi-Milli yaxud Parlaman.

Üçüncü qədəm isə – əlbirlik!

Bütün Parlaman fraksiyalarımızın **istiqlal** üstündə əlbir olub, söz-sözə verdiklərini xoşbəxt qulaqlarımızla eşitdik. İnşallah, bu yoldakı işlərini görməklə gözlərimizin də aydın olduğunu hiss edərik.

İndi doğurdan da, demək olar ki:

– Millət irəli gedir!

Artıq, bu sözə gülməyəcəyik, çünki irəli doğru üç böyük addım atmışdıq və geri dönmək fikrimiz də yoxdur. Aslan bəy demişkən:

– O, getdi!

Aslan bəy bu iki sözü, bütün Məclis tərəfindən gurultulu alqış almaq üçün demədi. Həqiqət, elə belədir ki, var:

– O – yəni o mənhus [uğursuz, bəd] geri – getdi!

Arvadlar sözü olmasın:

– Elə getsin ki, dalınca da bir qara daş!

Həmin o “mənhus geri”nin mənhus əsərlərindən idi ki, Aslan bəydən sonra kürsiyi-xitabətə çıxan Şeyxülislamov “Hümmət” firqəsinin adından danışmaq istərkən, başındakı fikrini söyləmək üçün ağzında söz tapmayırdı!

Aşkar idi ki, natiqin başındakı fikirlər rus dilində hazırıdır. İndi bunu türkcəyə tərcümə etmək lazım. Ona görə, gərək Məclis əhli səbr edib gözləsin. Lakin tərcümə üçün də türkcə yaxşı bilmək lazımdır, halbuki, natiq türkcə bisavaddır. Bəs nə olsun?

Hər nə oldu, desin!

Odur ki, “paydar” [daimi] deyəcək yerdə “paymal” [tapdalanmış] deyirdi.

“Cümhuriyyəti-ənam” [xalq Cümhuriyyəti] əvəzinə “Cümhuriyyəti-ən’am” [bəxşiş Cümhuriyyəti] çıxırdı.

Bir çox sözlər var idi ki, heç deyə bilmirdi, gərək Məclis əhli özü başa düşəydi; qərəz, binəva çox əziyyət çəkirdi. Yaxşı ki, kömək edənlər az deyildi: Bir tərəfdən Sədri-Məclis, bir tərəfdən də yaxındakı yoldaşları “suflyorluq” zəhmə-

tini müzayiqə etməyirdilər [əsirgəməyirdilər].

Bir də, natiqin canını qurtaran bir əhvalat idi: Yalan-yanlış da olsa dediyi sözlərin mənası o qədər şayani-əhəmiyyət idi ki, həman hər mətləbdən sonra uzun alqışlar guruldayırdı; natiq bu fasilədən istifadə edib, o biri fikrini tərcüməyə çalırdı.

Həqiqət, Şeyxülislamov cənablarının bir para mətləblərini qızıl xəttlə yazıb saxlasan, səzadır [layıqdır].

Deyirdi ki:

– Azərbaycan istiqlalı yolunda mübarizə etmək lazım gələrsə, birinci mübariz cərgəsində biz sosialistləri görərsiniz!

İndi “Znamya truda” qəzetəsi, müsəlman sosialistlərinin bu cürə sözlərini eşidib də söyməsin, bəs nə eyləsin? Ümidləri puç oldu getdi...

“Znamya truda” başına yığılmış olan yalançı “sosialistlər”, bu ümiddə idilər ki, Azərbaycan istiqlalının təzə qoyulmuş binasını uçurub dağıtmaqda müsəlman sosialistləri onlarla əlbir olacaqdılar və Azərbaycan evi Azərbaycan övladının öz əli ilə yıxılacaqdır.

Görünür, onlar belə güman edirmişlər ki, bizim sosialistlər, sosializm kimi ali bir elmi, əql və bilik sayəsində dərk etməyib, yalnız bir “moda” olmaq üzrə özlərinə sosialist adını qoyubdurlarmış, binaileyh [ona görə], “bizdən ayrılmağa utanarlar” ya ki, onları uşaq kimi tovlamaq olarmış ki, böylə iş yaxşı deyil, rus demokratiyasından ayrılıb, istiqlal qurmaq, sosializm işinə xəyanətdir, və sairə, və sairə, və sairə...

Lakin bizim sosialistlərimizin ağıl və dərrakəsi “Znamya truda” başına yığıl-

mışların şeytənət [bidlik] və xəbəssətinə [xəbisliyinə] qələbə çalıb, sosialistlərimizin “moda” üçün deyil, bəlkə ciddi surətdə miskinlər tərəfdarı olduqlarını hər kəsə bildirdilər. Miskinlərin də kim olduğu məlumdur:

Bizim kəndçilərimizdən, bizim əmələ [fəhlə] və rəncbərlərimizdən başqa miskin kim ola bilər?

Deməli “Znamya truda”çıların bu ümidi də çürük qoz kimi puça çıxdı, sosialistlərimizi uşaq kimi tovlaya bilmədilər!

Odur ki, indi də qorxuzmaq istəyirlər: Xox gəldi edirlər! Belə ki, “Znamya truda”nın son nömrələrinin birində bizim sosialistlərə itab [məzəmmət edici] və xitabən acıqlı bir məqalə yazılıbdır:

– Siz nə ixtiyarla özünü “Azərbaycan sosialistləri” adını qoydunuz? (!)

Deməli, bunların sözündən belə çıxır ki, rus sosialisti, alman sosialisti, firəng sosialisti olar, amma Azərbaycan sosialisti olmaz, necə ki, Azərbaycan istiqlalı da ola bilməz!

Andranikləri müdafiə edən bu cürə “sosialist”lərdən hələ çox sözlər eşidəcəyik...

Belə güman edilməsin ki, bu sətirləri yazan özü sosialistdir, ona görə də sosialistlərimizin hünərləri haqqında bir bu qədər danışır. Xeyr, mən sosialist-filan deyiləm, ola bilər ki, hələ əqlim o dərəcəyə çatmayıbdır, ancaq məni bu qədər fərəhləndirən, Azərbaycan istiqlalı məsələsində sosialistlərimizin bu dərəcə sağlam, düzgün və həqiqi bir vəziyyətdə bulunmalarıdır. Məni fərəhləndirən, sosialistlərimizin Parlaman kürsüsündə ağızlarından çıxan gözəl və pürməzmun [mənalı, məzmunlu] sözlərdir.

Məsələn, Şeyxülislamovun bu sözlərini eşidib də hansı Azərbaycan övladı fərəhlənməz ki?! Deyirdi:

– İstiqlalımıza inanmayan, gələcəyimizə ümidvar olmayan adamlar, Hökumətimiz içində olmamalıdır!

.....

Qərəz! Mətləbi uzatmayaq.

Növbə – dördüncü addımıdır.

Bu addımın da adı:

“Ləyaqətdir!”

Yəni müstəqil yaşamağa layiq olduğumuzu bildirsək, axırıncı olan, beşinci addımımızı da atıb, mənzili-məqsədə yetişərik.

Beşinci addım isə:

“İstehqaqdır” [bir şeyə haqqı çatmaq; haqqı çatdığını göstərməkdir].

İstiqlala müstəhəqq olduğumuzu [haqqımız çatdığını] dünyaya aşkar edək.

Bu axırıncı addım da atılırsa, özümüzü məqsədimizin mənzilində görürük.

O məqsəd isə:

“Yaşasın müstəqil Azərbaycan!” kəlamı-insaniyyətpərvəranəsinin [humanist şüarının], Sülh Konfransında vilsonların ağzı ilə bütün cahana elan və elam edilməsindən [bildirilməsindən] ibarətdir.

Üzeyir

N 64, 13 dekabr 1918

ANDRANİK MƏSƏLƏSİ

İngilis komandasının və qismən bizim Hökumətimizin “təhriri [yazılı] və şifahi” tədabirinə [tədbirlərinə] rəğmən Qarabağ əhalisinin dadü fəryadını genə də eşitməkdəyik. Aşkardır ki, Bakıdan deyilən sözlər, nəsihətlər və xəbərdarlıqlar, hətta general Tomsonun təhdidi belə Andranikə heç də əsər eyləməyir. O, öz işindədir, müsəlman kəndlərini dağıdır, əhalisini öldürür, ya qaçırdır. Arvadların irz və namusuna sataşır, əsir edir, qərər, qüvvətcə zəif yerlərimizə soxulub bildiyini edir və Bakıdan gedən sifarişlərə, aşkardır ki, məhəl-güzar olmayır [məhəl qoymur, etina etmir].

Zənni-acizanəmcə, Andranik məsələsinə ciddi surətdə əhəmiyyət verənlər, Azərbaycan müsəlmanlarının cinayətkar ünsürlər zülmü və sitəmi altında məhv edilmələrinə razı olmayanlar və Azərbaycanın qoparılmaz bir qismi olan ümum Qarabağ müsəlmanlarının daim qorxu altında yaşayıb da yedikləri, içdikləri, güzəran və məişətləri haram olmağına soyuq nəzərlə baxmayanlar və bilaxirə [nəhayət] münasibəti qeyri-müəyyən qonşu millətdən olan müsəlləh [silahlı] bir qüvvənin hüduumuz sahilində xud-səranə [özbaşına] hərəkətdə bulunmasının aqibətini nəzəri-diqqətə alanlar, bu məsələni tezliklə bu tövr ya o tövr həll və fəsl etmək [sonlandırmaq] üçün Andranikin kim olduğunu, yəni simayi-siya-

sisini [siyasi simasını], məmuriyyətini, kimin tərəfindən bu əmrə [işə] məmur olduğunu bilib, bu cürə vəhşi hərəkətlər vasitəsilə təqib edilən məqsədin məna-yi-həqiqisindən lazımcə xəbərdar olmalıdırlar.

Məsələn, deyirlər ki, Andranik türklərlə ermənilər arasında vəqə olmuş müsəlimədən [sülhdən] dolayı, erməni hökumətindən küsüb “özbaşına” olubdur və məsuliyyəti öz öhdəsinə olmaq üzrə cürbəcür işləri də özbaşına görür.

Ola bilər, kim bilir, bəlkə Andranik erməni hökumətindən küsüb də erməni camaatı içində şöhrət qazanmaq istəyir. Və bu şöhrətə malik olmaq yolunun ən rastını [asanını] tapıb, müsəlmanların əlsiz-ayaqsız qisminin üzərinə top və tufənglə hücumlar edib “rəşadət” göstərir. Yəni istəyir ki, “igid” Andranikin adı ermənilər arasında dillərdə zikr olunub hər kəsin məhbubül-qulubu [qəlbinin sevimlisi] olsun. Nə deməli, bəlkə “qəhrəman” Andranikin günlərin bir günü erməni padşahı olmaq fikri də vardır. Zənnən hal və övza [vəziyyət] öylə bir surət peyda etməkdədir ki, “avantürüst”in başından cürbəcür xəyallar keçir.

Vəqə [həqiqətən] əgər iş böylə isə, yəni Andranikin qonşu erməni hökumətinə heç bir daxli yoxsa və gördükləri vəhşiliklərin cavabdehəndəliyi dəxi məhz öz boynuna isə, o halda bu Andranik

erməni camaatının gözündə “igid” olsun, “qəhrəman” olsun, nə olur-olsun, bizim gözümüzdə adi bir quldurdur. Çünki bir şəxs ki, başına adam yığıb kənd-kəsək üstə tökülüb qətlü qarətə məşğul ola, o şəxsə quldur deyirlər.

Böylə olan surətdə bir quldurun yanına “delaqat” göndərmək, onu kağız vasitəsilə quldurluqdan mən’ qılmaq və ya həddini bildirmək üçün teleqram vasitəsilə təhdid etmək, nə Hökumətimizin şanına layıqdır, nə ingilis komandasının... Və bir də məşhur məsəldir ki, “Quran oxumaqla donquz darıdan çıxmaz.” Quldurların qabağına lazım olan qədər güc göndərmək istər ki, dəstəsini də, özünü də dəstəgir [əli-qolu bağlı] edib məhkəmə qarşısına gətirsin və cəzayi-səzasına [layiqli cəzasına] çatmaq üçün təhti-mühakiməyə [mühakimə altına, məhkəməyə] verilsin.

Bu bir.

Bu da ola bilər ki, Andranik erməni hökumətindən heç də küsməyibdir. Özü də həmin hökumətin məxfi və ya ələni [açıq] bir ajanı, bir məmurudur və ya daha açığı təhti-komandasında [komandanlığı altında] hökumətin rəsmi qoşunu olan bir nəfər erməni generalıdır. Sərhəd məsələsini Tiflis Konfransında sülh və sazişlə həll etmək istəməyən erməni hökuməti həmin bu məsələni qılınc zoru ilə qurtarmağa qərar verib, general Andraniki də göndərmişdir ki, hüduhumuzu keçib müsəlmanları tədhiş [terror] ilə pərakəndə qılmaqla arzu etdikləri yerləri təhti-təsəllüt və təsərrüfə [hakimiyyəti və əmri altına] keçirib Ermənistan torpağına qatışdırsınlar. Deməli, bu surətdə Andranikin hərəkəti-vəhşiyanəsindən [vəh-

şicə hərəkətlərindən] məsul tutulacaq adamlar, ən əvvəlcə erməni hökumətinin başında duran şəxslər olur. O halda, Andranikin yanına mürəxxəslər [nümayəndələr] göndərmək və ya kağızla sifarişlər etmək [kimi] vecə gəlməz tədbirlərin heç bir mənası yoxdur. Bu sifarişlərin, bu teleqramların məhəlli-aidinə [aidiyyətli yerə], yəni erməni hökuməti başında duranlarına göndərilməsi icab edir [lazım gəlir]. Bilək, görək ki, erməni hökuməti bizə qarşı müharibə meydana mı açır? Ya bu vəhşiliklərin mənası nədir? Bəlkə Ermənistan Cümhuriyyətini müstəqil bir surətdə yaşatmaq üçün özlərində qabiliyyət və istedad olduğuna inanmayan və bu təqdirdə qonşularının da müstəqil yaşamalarını istəməyən daşnaklar Qafqazın orasında-burasında andraniklər vasitəsilə qəsdən şuluqluq salıb ölkəmizin təkrar qəyyumlar əlinə keçməsinə təqib edirlər. Qəraz, bu işgillərin [şübhələrin] bizim üçün aydın və aşkar edilməsi dəxi xaricən vacibi olan işlərimiz cümləsindəndir.

Bu iki.

Bir də o mümkündür ki, Andranik nə quldurdur, nə də erməni hökumətinin rəsmi məmuru... Bəlkə məhz müsəlman qanı tökməkdən xüsusi bir ləzzət hiss etmək mərazinə mübtəla olan bir nəfər erməni mütəəssibidir [fanatikidir] ki, bunun bu vəhşi hərəkətinə Ararat Hökuməti də razı deyil. Lakin ipini çəkməyə qolunda güc yoxdur.

Bu da üç.

Şübhəsiz, bu üç zəndən başqa Andranik məsələsinin qaranlıq yerlərinə işıq salan dördüncü və beşinci və doqquzuncu zənlər iradə dəxi mümkündür.

Fəqət, bizcə, zənni-qalib [doğru olma ehtimalı ən güclü olanlar] bu üçdədir. Ondən əlavə bizdən ötrü vacib olan dəxi budur ki, görək Andranik quldurmu, rəsmi məmurmu və ya təkrar qırğın salmağa bais olan bir nəfər mütəəssib ermənimi? Çünki ciddi tədabirin ittixaz [tədbirlərin görülməsi] və tətbiqi bu üçdən birinin təyininə bağlıdır.

Lakin bunu təyin etmək işinin, öz yolu ilə icrasına məşğul olmaqla bərabər, bir tərəfdən zülm və sitəmə məruz qalan müsəlmanları tezliklə xilas etmək və digər tərəfdən bu vəq’ənin getdikcə böyüyüb başımıza əngəl olmağına imkan verməmək üçün səri [tez] və müəssir [təsiri] tədbirlərlə Andranik hərəkətini nə tövr olsa dayandırmaq lazımdır. Fəqət bu yoldakı tədbirlər yalnız ingilis komandasını təkrar-təkrar müraciətlərlə təciz [narahat] etməkdən ibarət olmamalıdır. Zənnən bu müraciətlərin nəticəsi o ola bilər ki, öz-özümüzü qorumaq qabiliyyət və qüvvətimizə şübhə edənələr olar. İngilisləri əhvalatdan vaqif etmək əlbəttə borcumuzdur. Qafqazda nizam və asayişin bərqərar edilməsi işlərinin icrası da ingilislərin borclarıdır. Bunu özləri elan edibdirlər. Və ola bilər ki, ingilislər andraniklər hərəkətini böyük nüfuzları sayəsində mənəvi bir qüvvə ilə də dayandırmağa müqtədirdilər. Lakin biz dəxi bu cürə hərəkətləri cismani qüvvələrimizlə durdurmağa müqtədir olmağımızı lazım olan dərəcəyə qədər bildirməliyik. Andraniklər dəxi türklər gedəndən sonra baş qalxızıb zənn etməsinlər ki, biz qoşunsuz və əsgərsiz qalmışıq. Lazım olan yerdə, hamımızın – arvadlarımıza qədər – əsgər olduğumuzu andraniklər

içində bilməyənlər yox deyil zənn edirəm. Fəqət bir bu qədər tökülən qanlardan sonra bəşəriyyət artıq zara gəlib sülh-sülh deyə sevindiği halda, bu sülh axşamı bir də təkrar qan tökmək igidlik deyil, rəzalətdir və o qana səbəb olanlar bəşəriyyət lənətinə gəlməkdən başqa özgə bir mənfəət qazana bilməzlər. Bu cürə vəhşi hərəkətlər icrası ilə erməni millətinə xoş gəlməyi qəsd edən andraniklər, zənn edirəm ki, səhvədirlər. Onlara “afərin” deyib əl çalanlar, bu gün erməni millətinin içində də çox az tapılar. Bir ay bundan əvvəl qonşuluq tərqiinə [üsuluna] müvafiq sülh və sazişlə yaşamaq nəminə xanımlarımıza müraciət edən erməni xanımları, fəhlələrimizi çağırən erməni fəhlələri, əminəm ki, andraniklərin bu yollu haqq-şikənanə [haqqı tapdalayan] hərəkətlərindən son dərəcə dilgir [narazı] olmaqla bərabər, müraciət etdikləri və çağırıqları qonşuları qabağında “qəhrəman” andraniklərin xəcalətini çəkirlər.

Burasını da yaddan çıxartmasınlar ki, Andranik məsləkli başçıların bu qədər mənhus politikası nəticəsindən cürbəcür fəlakətlər çəkmiş olan erməni milləti, bir kərə qalxıb da bu yalançı pəhləvanları öz əllərilə üstlərindən dəf və rəf edər [aradan qaldırar] ehtimalı da meydanda yox deyildir.

Biz hər halda özümüzü qorunmalıyıq və hüduhumuzu elə möhkəm bir vəziyyətə salmalıyıq ki, hər dəli, qudurmuş soxulub bildiyini, istədiyini yapa bilməsin. Ümum əhalimizin, baxusus [xüsusilə] hüdu yaxınlığında olanların müdafiə və mühafizəsi üçün əlimizdə vasitələr lazımdır ki, hərəkətcə sürətə və fəaliyyətə

yətcə də qüvvətə malik olmaqla xalqımızı mütməinül-qəlb [xatircəm] etsin.

Zənn edirik ki, möhtərəm Parlaman əzaları, baxşus Qarabağ məbusları, Andranik məsələsi haqqında hökumətdən izahat istəməsə də, hökumət özü bu işdə nə növ tədbirlər görüldüyünü və görülcəyini və bununla bərabər bu işə nə nəzərlə baxdığını da Parlaman hüzurunda bəyan və elan edəcəkdir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 65, 15 dekabr 1918

TƏƏSSÜRAT

Rus Məclisi-Məbusanı olan “Qosudarstvenni Duma”da heç vaxt eşitmədim ki, “inorodes” deyilən qeyri-rus və bunlardan baxşus [xüşusən] müsəlman məbusları nitq üçün kürsiyi-xitabətə çıxarkən, onu təbrik edib, əl çalsınlar.

Lakin biz qafqazlılıq, mehmannəvazlılıq [qonaqpərvərlik] bizim yaxşı ya fəna xasiyyətlərimizdən biridir. Odur ki, Parlamanımızda qeyri-müsəlman məbusları nitq söyləməyə çıxarkən, müsəlman əzaları onlara heç olmasa bir “Allah saxlasın” edib əl vurdular. Halbuki hələ məlum deyildi ki, bunlar bizim xeyrimizə danışacaqlardır, yoxsa zərərimizə.

Zatən, əziz dostumuz gürcülərin, həmdərdimiz polyakların, hörmətli almanların və aşnamız yəhudilərin məbuslarından zərərimizə danışılacaq sözlər gözləməyirdik. Bizi maraqlandıran Rus-Slavyan Cəmiyyəti məbusunun bəyannaməsi idi. Məbus Vinqradov cənabları həman bəyannaməni oxudu, Məclis diqqətlə qulaq asdı. Marağımıza toxunan yerlərinə də bir söz deyən olmadı. Həmin bəyannamənin xülasəsinin xülasəsinin xülasəsi budur:

– Vahid Rusiya və azad Azərbaycan!

Yəni, Rusiya dövləti əvvəlki kimi öz yerində qalsın və Azərbaycan da azad olsun. Bu mətləb – ki adına “nazik” [həssas] demək layiqdir – bir çoxlarını fikir dəryasına qərq edir. Necə ola bilər

ki, Rusiya dövləti əvvəlki yerində qalsın və Azərbaycan da azad olsun?

Əgər Rusiya dövləti əvvəlki yerində qalsa, Azərbaycan azad olmaz. Əgər Azərbaycan azad olsa, Rusiya dövləti əvvəlki yerində qalmaz.

Həqiqət, bu bir müəmmadır!

Mən zənn edirdim ki, “Vahid Rusiya və azad Azərbaycan” şüarı bu gün bir para sosialistlərin Rusiyada “federativ” bir cümhuriyyət yaratmaq arzusuna işarədir ki, bir vaxt “Müsavət” fırqəsi dəxi bu arzuda olub, türklük ittihadına [birliyinə] bu növlə bir yol açılar zənn edirdi. Lakin bu deyilmiş. Bəyannamədə Rus Federativ Cümhuriyyəti nəminə heç bir işarə də yoxdur. O halda bəs bu müəmmmanın açarı nədə? Şübhəsiz ki “azad” sözündədir!

“Azad” sözü öylə bir “Allah bəndəsi” sözdür ki, dartsan dartılar, yığsan yığılar, açsan açılar, yumsan yumular.

Bizə “Vahid Rusiya və [azad] Azərbaycan” şüarı qərib və həttə məhal [mümkünsüz] görünür. Amma, Rus-Slavyan Cəmiyyətinə nə qərib görünür, nə də məhal. Çünki “azad” sözünü biz başqa mənada anlayırıq, onlar da özgə bir məzmununda. Odur ki, bizə çətin görünən şey onlara asan görünür.

“Hər halda biz vahid Rusiya qurmaq işlərinə heç bir vəchlə xələl yetirib mane olmaırıq. Bu şərtlə ki, bu işdən bizim istiqlaliliyyətimizə zərər dəyməsin.”

Bu sözləri Parlaman məclisinin zəbani-halı deyirdi.

.....

Əvvəlcə adını da dürüst yazmağa bilməyən və İstanbulla gedib bir il qalmaqda türk ədəbi lisanını və kitabətini [yazısını] mükəmməl deyiləcək surətdə öyrənmək istedadı göstərməklə bizi heyərdə qoyan doktor Qara bəy cənabları "İttihad" firqəsinin bəyannaməsini oxudu.

Qosudarstvenni Dumaların sağ cənablarında oturan fraksiyaların bəyannamələri yadımdadır ki, təqribən bu məzmununda idi:

Milliyyət məsələsində – şovinizm,
Din məsələsində – təəssüb,
Kəndli məsələsində – qamçı,
Fəhlə məsələsində – yumruq,
Özgə millətlər məsələsində – ruslaşdırmaq,

Qonşular məsələsində – ədavət.

Amma bizim Parlamanın sağ cənablarında yerləşən "İttihad" partiyası, bəyannaməsinə görə o qədər hərrəndiş [azad fikirlili], o qədər azadi-dost [azadlıq sevar] və o qədər demokratikdir ki, "Duma"-nın solunun solunda da oturmağa layiqdir.

"İttihad" fraksiyasının Parlamanımızın sağ tərəfinə meylü məhəbbəti o dərəcədədir ki, doktor cənabları öz nitqini Məclisin sağ kürsüsündən deməkdə dəxi israr edib, sədr cənabları ilə də bir balaca mübahisəyə girdi.

Qarabəy cənabları fraksiyalarının vətən və millət yolunda nəyi və niyə müdafiə edəcəklərini bir-bir sayarkən, əzcümlə [o cümlədən] "möhtərəm Rusiya demokratiyasının əli ilə qazanılmış və bizə ehsan edilmiş qənimətlərdən" danışdı.

O gündən bəri fikirdəyəm ki, görəsən o "qənimətlər" ki, möhtərəm rus demokratiyasından bizə "ehsan" edilibdir, hansı qənimətlərdir ki, bizim ondan xəbərimiz yoxdur?

Bəlkə bizim "ehsan" payımızı özgələr yeyibdirlər ki, bizə çatmayıbdır!

Mənim yaxşı yadımdadır ki, möhtərəm rus demokratiyasının əli ilə qazanılan "qənimətlər" hərrəndiş idi və bu da yaxşı yadımdadır ki, o "qənimətlərdən" bizə nəinki "ehsan" etmədilər, hətta Nikolay zamanından bəri "dilançı payı" olmaq üzrə əlimizdə qalan "qənimətləri" də geri almaq istədilər və burası da yadımdan çıxmayıbdır ki, (gərək doktorun da yadında olsun) ağzımızı açıb söz demək istədikdə möhtərəm rus demokratiyası naminə iş görən həriflər başımıza elə qapazlar salmağa başladı ki, yerimizi, yurdumuzu da qapaz vuranlara qoyub hərəməz bir diyara qaçmağı səlah bildik [xilas bunda gördük].

Sonrası hər kəsə məlumdur. Təkrara hacət yoxdur.

Ancaq bunu yetirmək istəyirəm ki, doğrudur, rus demokratiyası qan töküb, baş yarıb, rus istibdadından qənimətlər aldı. Biz dəxi qənimətlərdən payımıza düşən hissəni almaq üçün qan da tökdük, can da verdik, baş da yarıdık. Böylə olan surətdə o "ehsan" hansı ehsandır, hansı "qəniməti" bizə "ehsan" verdi?

Qənimətdən məqsəd hərrəndiş isə, haqq isə biz ona malik olmaq üçün "ehsan" almadık. Bəlkə, on minlərcə can qurban verdik, çaylarca qan axıtdık!

Ola bilər ki, "bizə ehsan edildi" kimi təbirlərdən bir para səfərunlər [sədəlvəhlər] xoşlana bilər. Lakin, dəyərmə ki,

bir taqım adamların xoşlanmaq xətrəsi üçün şəhidi-hərrəndiş olanlarımızın ruhunu incidək? Məncə dəyməz!

Üzeyir

N 66, 16 dekabr 1918

VƏZİFƏMİZ NƏDİR?

Erməni-gürcü toqquşması artıq adi müharibə şəklinə girdi demək caizdir [mümkündür]. Bir tərəfdən erməni qoşunu baş komandanı Dronun Gürcüstan elçisi Mdivaniyə rəsmi surətdə elani-hərb mahiyyətini haiz olan [daşıyan] təcavüz xəbərdarlığı, digər tərəfdən Gürcüstan Hökumətinin təkrar səfərbərlik elanı və bu yandan dəxi tərəfeyn [hər iki tərəf] qoşununun tam hərbi üsuluna müvafiq kamali-şiddət və təhəvvürlə [tamamən şiddət və qəzəblə] vuruşması qarşımızda yeni bir müharibə meydanı açıldığını ələnən [açıq-aşkar] isbat etməkdədir.

Deməli, qonşuluğumuzda rəsmi müharibə gedir. Müharibənin gedişini həqiqi və bitərəfanə bir surətdə təsəvvür etmək üçün əlimizdə məlumat olmağı lazım idi. Belə məlumat ki, bu tərəfin də, o tərəfin də əhvalını bizə təsvir edəydi. Halbuki hasil etdiyimiz məlumat ancaq bir tərəfdən gəlir. O biri tərəfin müharibə gedişi xəbərləri bizə çatmır. Doğrudur, gürcü qonşularımız tərəfindən alınan məlumata inanmamağa bizim heç bir haqqımız yoxdur və burası da bizə yəqindir ki, xəbərlərin doğrusunu biz ancaq bu tərəfdən biləcəyik. Lakin, nə tövr olsa da, müharibə zamanında sən-sur [senzura] hökmünün icrası həqiqəti-halın tamaşasına insanın ancaq bir gözünə müsaidət [icazə] verir.

Müharibənin nədən başlandığını və bu tökülən qanların məsuliyyəti kimin üzərinə düşdüyü məsələsinə hələlik əl vurmayıb da əmri-vaqe [fakt] qarşısında özümüzün nasıl bir vəziyyət alacağımızdan və nə vəzifələrdə bulunacağımızdan bir qədər danışaq.

Həmin məsələ Parlamanımızın fəvqəladə iclasında danışılarkən məbus [Parlamentin üzvü] əfəndilərdən Səfikürdski cənabları qonşularımız miyanındakı [arasındakı] bu müharibəni iki qardaş arasına düşən davaya oxşadıb, bizi də bacı misalında qoyub, tələb edirdi ki, bayrağımızı bacı çadrası kimi dava edənlərin arasına atıb, vuruşmanı dayandırmaq üçün var qüvvəmizi sərf edək.

Əlbəttə, vuruşanlar haqqında, vuruşanlardan hər birinin bizə qarşı caiz gördükləri vəziyyət haqqında və bu işlərin nədən nəşət etdiyi [irəli gəldiyi] şərait barəsində hər bir kəsin nəzəriyyəti öz məlumatı və mülahizəti [mülahizələri] əsası üzrə qurulduğundan, müharibələrin [savaşanların] halı və bizim münasibətimiz [münasibətlərimiz] hər kəsin xəyalında xüsusi bir şəkildə təcəssüm edəcəyi təbiidir.

Biz isək əhvalı, xəyalımızda bu surətdə təsvir edirik ki, iki qonşu evi od tutub yanmaqdadır. Böylə olan surətdə bizim vəzifəmiz aşkardır. Odun öz evimizə keçməməsi üçün lazım olan tədbirləri

görmək və bu möhlik [həlak edici] yanğını basdırmaq və keçirmək üçün əlimizdə olan vasitələrə kamali-əcələ ilə təvəssül edək [sürətlə tədbir görək]. Odur ki, genə məbus əfəndilərdən doktor Qara bəyin hüddumuzun müdafiəsi xüsusundakı sualı, münasibətimizin təyini və ölkəminin asayışı nöqtəyi-nəzərindən daha həqiqi bir yola işarə olduğunu inkar etmək və nəzəri-diqqətə almamaq heç bir vəchlə mümkün deyildir.

Odu hələ indiyə qədər sönməmiş olan aləmşümül [bütün dünyanı əhatə edən] müharibənin ayrı-ayrı vəqələrinədən olmaq üzrə, müharibədə qazanmaq üçün sövqülceyş [strateji] hökmü tələbiylə, bitərəf durmaq istəyən dövlətlərin yerindən [ərəsisindən] qoşun keçirmək və bu bitərəf dövlətin əhalisini “qoşun keçidi” nəticəsindən əmələ gələn fəlakətlərə məruz qılmaq kimi hadisələrin vüquu [baş verməsi] gözüümüz önündədir. Bu mülahizə ilə hüddumuzun və bitərəfliyimizin mühafizəsi üçün birinci tədbir olaraq bu işə baş qoşmalı, ondan sonra var qüvvəmizi iki qonşunu barışdırmaq yolunda sərf etməliyik.

Rəisi-vüzərə [Baş nazir] Fətəli xan cənablarının doktor Qara bəyə verdiyi cavabından Hökumətimizin əvvəl-əvvəl bu işə iqdām etdiyini [girişdiyini] kamali-məmnuniyyətlə eşitdik. Bunu təkrar söyləməkdən məqsəd, Parlamanımızın və camaatımızın etibar və etimad etdiyi hökumətimizə yol göstərmək deyildir. Hökumət öz vəzifəsini bilir; fəqət, Səfikürdski cənablarının iki qardaşı barışdırmaq üçün tezliklə araya soxulmağımızı tələb etməyinə əlavə olmaq üzrə, əvvəlcə evimizi yanğından od düşə bilər ehti-

malına qarşı möhkəm surətdə mühafizə etməyə və ondan sonra yanğını keçirməyə yüyürmək borcumuz və vəzifəmiz olduğunu ixtar etməyi [xatırlatmağı] faydadan xali [faydasız; mənasız] görmədik.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 72, 24 dekabr 1918*

KEÇƏN ZABASTOVKA HAQQINDA

İki gün əvvəl idi ki, şəhərimizin güzəran və məişəti adi cərəyanından düşürülüb, qeyri-adi bir şəkllə girdi. Qəzetlər çıxarılmadı, elektrik işığı söndü, küçələr axşamları zülmətə döndü, dəmiryol hərəkəti dayandırıldı, telefon müxabirəti [əlaqəsi] kəsildi, zavod və mədənlərdə işlər durduruldu. Əlhasil, bu bir neçə günü hər kəsin qəlb və ruhunu sıxacaq və keçmiş mənhus günlərin mənhus xatirətini [uğursuz xatirələrini] yada salacaq sıxıntılı şərait içində keçirməyə məcbur olduq.

Nə olmuşdu?

Fəhlə tətıl komitəsi tərəfindən siyasi zabastovka [tətıl] elan edilmişdi.

Nə səbəbə?

Ona görə ki, “Demokratik Şura” başında olan “eser”lərdən bir neçə nəfər başçıları, ingilis komandanı rəisi general Tomsonun hökmü ilə tutulub həbs edilmişdilər.

Bunların tutulmalarının səbəbi indiyə qədər məlum olmadı. Bu xüsusda cürbəcür sözlər və şayiələr buraxılırdı. Bir paraları deyirdilər ki, bu tutulanlar keçmişdə Bakıda hökumət etdikləri vaxt dövlətin bir çox pullarını yeyibdirlər. Bir paraları isə böylə bəyanatda bulunurdular ki, bu adamlar əl altınca işlər görüb Azərbaycan Hökuməti və ingilis komandasına qarşı üsyan və inqilab törətmək istəyirmişlər. Lakin bunlar hamısı şayiə

cümləsindən olduğuna görə, hansının doğru və hansının yalan olduğunu bilmək mümkün olmadı.

Sırağagünkü Parlaman iclasında bizim sosialistlərimiz tərəfindən bu həbslər haqqında Hökumətimizə bir sual təqriri [təklifi; tələbi] verilmişdi. Həbslərin general Tomson tərəfindən nə cəhətə görə icra edildiyi soruşulacaqdı. Fəqət vaxt olmadığına görə bu təqrir, mövqeyimüzakirəyə qoyulmadı. Hökumət də, təbii, cavab vermədi. Lakin vaxt müsaidə versəydi də hökumət tərəfindən öylə bir cavab ala bilməyəcəkdik ki, marağımızın atəşini söndürsün. Çünki Parlaman dairələrində danışılan mötəbər adamların sözlərindən aşkar idi ki, bu həbslər məhz ingilis komandasının idarəsi ilə əmələ gəlib, Azərbaycan Hökuməti bu işdə zımədxəl deyildir [bu iş dəxli yoxdur]. Binaileyh [ona görə], səbəbini bilməyir və bilsə də söyləməyəcəkdir.

Deməli, həbsləri zabastovkaya səbəb olan bu adamların həbs edilmələri haqqında bir rəy və qərar hasil etmək işi, maraq göstərib əhəmiyyət verənlərin öz mülahizə [mülahizələrinə] və öz fərasətinə bağlıdır.

Zabastovka elan edən tətıl komitəsi öz tərəfindən buraxdığı nəşriyyatında fəhlə qisminin düşmənləri kim olduğunu göstərəkən, əzcümlə [o cümlədən] Azərbaycan Hökumətini də həman düşmən-

lərdən biri olmaq üzrə nişan vermişdi. Bu əhvalat həmin zabastovkada xarici fəhlələrlə həmrəilik [eyni yolda olmaq, yol yoldaşı olmaq] və yoldaşlıq üzündən iştiraka məcbur olan ümum müsəlman fəhlə və əmələlərini [işçilərini] son dərəcədə mütəğəyyir edib [əsəbiləşdirib], öz hərəkətləri ilə öz hökumətlərinə qarşı durmuş olduqlarını anlayanlar bu işdən ictinab etdilər [çəkildilər] və “bu zabastovka işi Azərbaycan Hökumətinə qarşı bir əməl isə biz bu işdə heç bir vəchlə iştirak etmərik” deyər qərar və bəyanatda bulundular.

Yəqin bu səbəbdənmiş ki, zabastovka elan edən komitə öz səhvü xəta-yifahişini [böyük səhv və xətasını] düzəltmək üçün keçən günkü nəşriyyatlarında digər bir əhval buraxıb, zabastovkanın Qafqaz millətləri azadlığına və istiqlalına qarşı olmadığını elan edib, böylə xəbərləri yalandan buraxanları “erməni və müsəlman millətçi mütəəssibləri” [ifrat millətçiləri] deyər adlandırır.

Bizim nəzərimizə gəlincə, əvvəla burasını qeyd etməliyik ki, zabastovkanı mövcib olan [tətilə səbəb olan] bu həbslərin səbəbi nə olduğunu bilmədiyimizə təəssüflər edirik. Çünki, bu səbəblər aşkar edilsəydi, o halda zabastovkanın da Azərbaycan hökumətinin və Azərbaycan dövlətinin lehinə və ya əleyhinə olduğu meydana çıxardı və çıxdığı surətdə, Azərbaycan fəhlə və əmələlərinin də təklif [vəziyyəti] və vəzifəsi məlum olardı.

Qaldı zabastovkanın özü; şübhəsiz siyasi, ictimai və iqtisadi hürriyətlər elan edilmiş olan cümhuriyyətimizdə istər siyasi, istər iqtisadi tətillərə heç bir kəsin deyəcəyi ola bilməz. Bu xüsusda yalnız

bir şey var ki, həman o tətil işi dövlətin istiqlalını və rüknünü [özülünü] sarsıdacaq qəsdlə mövqeyi-icraya qoyulmuş olmasın və bir də tətil icra edilərkən müəyyən bir qayda üzrə olub, nizam və asayişə riayət olsun, ta ki əhalinin içinə şuluxluq və vahimə düşməsin.

Bundan əlavə, bir dövlətdə tətil və zabastovka icra edən adamlar həman o dövlətin təbəə[si] və vətən övladı olmaları birinci şərtidir. Məsələn, əgər Firəngistan [Fransa] fəhlələri, İngiltərənin bir şəhərinə gedib də zabastovka elan və icra etsələr, nəticədə İngiltərə torpağından tərd və təbid ediləcəkləri [qovulacaqları və sürgün ediləcəkləri] və firənglərə uyan ingilislərin də təhti-mühakiməyə alınacaqları [məhkəməyə cəlb ediləcəkləri] təbiidir.

Əlhal [indi], şəhərimizdəki zabastovkanın kimlər tərəfindən icra edildiyini nəzərə alıb da görürük ki, bu tətili elan və icra edənlər, Azərbaycan dövlətinin istiqlalını tanımayanlar və tanı-mamaqlarından indiyə qədər qatı bir inad göstərər azadlığımıza qarşı düşmənənə bir vəziyyətdə bulunanlardır.

Deməli, bu adamlar şəhərimizdə öylə mətin, cismani olmasa da, mənəvi bir qüvvətə malikdirlər ki, şəhərimizin həyatının cərəyanını istədikləri vaxt durdurmağa qadirdirlər. Necə ki, durdurdular. Elektrik istasyonunda, telefonlarda, dəmiryolunda, zavod və fabriklərdə işləyən fəhlə və əmələlərimiz hamısı bu adamların əmrinə müti olub onlarla və təbii onların Azərbaycan istiqlalına qarşı olan siyasi fikir və amalları ilə şərik və həmdil olduqlarını nümayiş-karanə bir surətdə meydana qoydular.

Doğrudur fərz edəlim ki, hələ bu “birinci” zabastovkanın icrasına “günahsızların günahsız” yerə həbs edilmələri səbəb oldu. Kim bizi mütəmənülqəlb [əmin; ürəkdən inanmış] edə bilər ki, “ikinci” zabastovkanın icrası, istiqlalımızın ləğv və məhvini tələb edən “səbəblər” üzərinə olmayacaqdır?

İstiqlalımızı tanımaq istəməyənlər, özlərinin böylə bir müvəffəqiyyətlərini görüb də mənəvi bir qüvvəyə malik olduqlarını hiss etdikdən sonra bu qüvvəni siyasi amal və arzularının hüsulu [əldə edilməsi] yolunda da sərf etmək istəməzlərmi? İstəməyəclərindən kim bizi əmin edə bilər və kim buna inanar?

İştə, bu zabastovka məsələsinin bizi dərin əndişələrə salan cəhəti burasıdır. Bu əndişələrə qarşı qəlbimizə təsəlli verən yalnız bu oldu ki, Azərbaycan müsəlman fəhlə və əmələləri bu zabastovkanın əsl səbəbini bilmədiklərindən, bu işdə mütərəddid [tərəddüddə] qalıb, zabastovka əhyanən [birdən; bəzən] bizim istiqlalımıza qarşı icra edilərsə, bunda heç bir vəchlə iştirak etmək istəmədiklərini görüb son dərəcə xoşnud olduq. Lakin bu tərəddüdü və bu əzmkarlığı biz yalnız mədən fəhlələrimizdən və mətbəə əmələlərimiz tərəfindən gördük. Dəmiryol, elektrik stasyonu və sairə bu kimi mühüm müəssisələrimizdə xidmət edənlər tərəfindən heç bir milli cümbüş [hərəkət] müşahidə edilmədi və edilmədiyinə də təəccüb ediləcək deyildir. Çünki həman müəssisələrdə işləyənlərin demək olar ki, cümləsi [hamısı] xaricilərdən ibarət olub, Azərbaycan dövlətlərinə qarşı olan “sədaqətləri” də məvacib almaqdan başqa özgə bir mövqedə ibraz edilməyir [görünür].

Böylə olan surətdə, gələcək hadisələr əndişəsindən özümüzü mütəmən [xatircəm] etmək üçün təklifimizin [işimizin, vəzifəmizin] bundan sonra nədən ibarət olacağını anlamaq üçün çox da zəhin yormağ istəməz. Hələlik isə istiqlalımız yolunda hər bir fədakarlığa hazır olduqlarını bildirmiş olan fəhlə və əmələlərimizə rəhbərlik etmək, onları möhkəm bir orqanizasiya başına cəmləşdirmək və istiqlalımızı tanımaq istəməyən xarici fəhlə və əmələlərin təşkilatları qabağında öz fəhlə və əmələlərimizdən “əks-təşkilat”lar düzəltmək bizim bütün partiyalarımızın birinci borcudur.

Zabastovka əsnasında fəhlələr və əmələlərimizin dəfəatla [dəfələrlə] idarəmizə müraciət edib də: “Bizə adam göndərin, bizə rəhbərlik edin, təklif və vəziyyətimizi bizə bildirin” deyər ısrar etdiklərini görüb də, partiyalarımızın bu yolda ətalətlə iş görüb də başısoyuqluq etmələrindən məyus olduğumuzu deməyə bilmərik. Ümidvarıq ki, bundan sonra partiyalarımız işin nə dərəcə ciddi bir vəziyyətdə olduğunu nəzəri-etinaya alıb da fəhlə və əmələ təşkilatı işlərimizə kamali-şövq və həvəslə girişməyi özləri üçün müqəddəs bir vəzifə ədd [hesab] edəcək və işə ciddiyyətlə girişəcəkdirlər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 73, 29 dekabr 1918

İSTİQLAL VƏ İSTİQBAL ÜMİDİ

Cahan Sülh Konfransının vaxtı yaxınlaşmaq üzrədir. Hər yerdə tədarükat görülməkdə olub, dövlətlərdən həman bir çoxu öz mürəxxəslərini [nümayəndələrini] seçib, o məclisi-kübraya [böyük məclisə] tərəf yola salmaqdadırlar. Hər dövlətin bir dərdi var, dərmanını həman məclisdə arayacaqdır. Özgələrin dərdi nədən ibarət olduğu haqqında baş işlətmək işini öz dərd çəkənlərinə buraxıb da, biz öz dərdimizin fikrində olaq, çünki bizim də dərdimizin dərmanı həman məclisi-kübradan hasil ediləcəkdir. Biz də dərdimizə dərman tapa bilən adamlarımızı seçib oraya göndərməliyik.

İstiqlal və istiqbal [gələcək] məsələmizin “hə” və ya “yox” nəticəli həlli həmin məclisin hökmündən asılıdır. Fəqət bu hökmün məclis tərəfindən “hə” və ya “yox” surətdə həll edilməsi, orada çalışmağa göndərilən adamlarımızın hümmət və ya hümmətsizlik, fəaliyyət və ya fəaliyyətsizliyinə bağlı olacaqdır. Çalışarlarsa, hümmət və fəaliyyət göstərərlərsə “hə” alıb vətən və millət qabağında üzü ağ olarlar. Əks-surətdə “yox” hökmünün yaman xəbərini millətə və vətənə nə üzlə gətirəcəklərini özləri mülahizə etsinlər.

Lakin Allah eyləməsin ki, “yox” xəbəri ilə qayıtsınlar. O halda, bütün ümidlərimiz, bütün amal və arzumuz məhv və nabud [puç] olub da əvəzində qeyri-qa-

bili-təsəlli [təsəllisi mümkün olmayan] bir hüzn və olduqca dərin bir yəs [kədər] və ələm əmələ gəlib, artıq dünya üzündə yaşamaq həvəsindən düşərək və yaşasaq da ölü olduğumuzun və ya diri qaldığımızın heç bir fərqi olmaz. Çünki, hüquqsiyasiyyə və milliyyəsinə [siyasi və milli hüquqlarından] məhrum edilmiş olan bir millətin ölülüyü diriliyinə və diriliyi də ölülüyünə müsavidir [bərabərdir]. Böylə bir millət haqqında:

Zində ənd vəli mürdə,

Mürdə ənd vəli zində

demişlərdir...

“Şər deməsən xeyir olmaz” söyləmişlər. Lakin qara fikirlərlə əhvalımızı pişəzvəqt [vaxtından qabaq] pərişan və mükəddər [kədərlənmiş] etməyə və hissiyyətə yol verməyib də ağıl və idrakla hal və övzamızın [vəziyyətimizin] necəliyini biduni-təhəyyüc və izzə [həyəcan-sız və izzətsiz] təsəvvürə gətirib, Sülh Konfransında istiqbalımızın təsdiqi səadətə nail olarsaq, vətən və millətimizi nə tövr böyük bəlalardan qurtaracağımızı bir balaca mülahizədən keçirək.

Hər bir fərdimizin məlumu olduğu üzrə Rusiyada hüquqi-milliyə və siyasiyyəimizi iqrar [təsdiq, qəbul] və etiraf edən və Rusiyadan ayrılıb da müstəqil yaşamaq arzumuz ruyi-rizə göstərən [razılıq verən] və bu əmrə [işə] xoşluqla qol qoya bilən bir firqə və ya bir partiya

təsəvvür etmək mühal xaricində [imkansız] bir şeydir. Bolşevik olsun, menşevik olsun, eser [sosialist-inqilabçı] olsun, esdek [sosial-demokrat] olsun, kadet olsun, monarxist olsun, hətta anarxist olsun, heç biri bizim istiqlalımıza razı olacaq və bu gün bilfeil [əməli surətdə] müstəqil yaşamağımıza kin və küdurətsiz baxacaq deyildirlər.

Əgər biz bu gün bolşeviklərlə hüquqi-siyasiyyə və milliyyətimiz müdafiəsi yolunda müharibə etmiriksə, səbəbi bolşeviklər başının monarxistlər hücumu dəf'inə qatışmış olduğudur. Və genə biz həman hüquqlarımızın mühafizəsi yolunda monarxistlərlə cəngü-cidal etməyiriksə, bunun da səbəbi monarxistlər başının bolşevikləri süqut etmək işinə məşğul olduğudur.

Deməli, bir gün olacaqdır ki, Rusiyada monarxistlər və ya bolşeviklər hakimi-mütləq olmaq ixtiyarını bir kərəlik ələ alıb da ondan sonra Rusiyadan ayrılmış olan “üsyancılar” üzərinə tökülüb, onları təkrar itaətə məcbur etmək işi ilə uğraşacaqdırlar. “Üsyancıların” da ki, biri bizik, binaənileyh [ona görə], bizim də üstümüzə töküləcəkdirlər. O halda biz iki əmrdən [işdən, haldan] birini qəbula məcbur olacayıq: ya boyun əyib itaət etmək və ya hüququmuzu qılınc gücü ilə müdafiəyə durmaqdır. Əvvəlinci təqdirdə – genə əsirlik! İkinci təqdirdə isə nə qədər fədakarlıq göstərsək də, müvəffəq olacayıq ya olmayacayıq və ya bəlkə də ümum Qafqaz millətləri xüsusi ədavətlərini unudub bu ümumi fəlakət dəf'ində bizə kömək durmaqla qətiyyəən müvəffəq olacayıq – hər halda təkrar qurbanlar verib, çaylarca qan axıtmağa məcbur

olacağımız şübhəsizdir. O surətdə sair təsadüfi nəticələrdən salamat qurtarsaq da, məmləkətimizin bir tərəfdən məişət və güzəranı və digər tərəfdən islah və tənziimi işlərinin nə qədər çətinlik və nə dərəcə müşkülata düşürüləcəyi hər kəscə etiraf ediləcək təbii bir əmrdir.

Halbuki, hüquqi-istiqlaliyyəimizi qan tökməksizin, millətimiz və məmləkətimiz başına təkrar-təkrar ağır bəlalər açmaq-sızın bir surətdə müdafiə və mühafizə etmək üçün başqa bir çarə yolu vardır ki, o da Sülh Konfransı məclisi-kübrasında çalışmaq və qılınc əvəzində sözlə müharibə edib, əməl [istək] və arzumuzun haqq olduğunu hər kəsin iqrar edə biləcəyi bir surətdə aşkar və bəyan etməkdir.

Bizim və bizim kimi xırda millətlərin xoşbəxtliyindəndir ki, Cahan Sülh Konfransı təhti-əsarətdə [əsarət altında] olan ümum millətlərin müqəddəratını həll etmək məsələsini dəxi Vilsonların və digər sahibi-nüfuz hürriyyətpərəstlərin iradəsi ilə öz proqramına daxil edib, əsarətdən xilas olmaq imkanına yol verir. Adam istər ki, bu xoşbəxtlikdən və bu gözəl fürsətdən layiqincə istifadə edə bilsin.

Ona görədir ki, Sülh Konfransına adam seçib göndərmək işində nə qədər diqqət və nə qədər ehtiyatla iş görərsək, bir o qədər qazanmış olarıq. Vacib-vacib işlərimiz içində daha bundan vacibini mən təsəvvür edə bilmirəm. Və zənnim budur ki, bu işlərə ən cüzi səhlənkarlığımız, ən ağır günahımızı mövcib olacaqdır [ən ağır günahımıza bais olacaqdır]. Sülh Konfransına göndərmək üçün adam seçənlərin də və seçilən adamların da boynuna düşən olduqca ağır və ağırlığı

qədər də müqəddəs olan vəzifəni hər iki tərəf dürüst mülahizə etməlidir. Seçənlər, adamlarımızın qabiliyyət və ləyaqətini və seçilənlər də bu qabiliyyət və ləyaqətə dara [malik] olduqlarını kamilinca dərk edib nəzəri-etinaya almalıdırlar. Seçən seçdiyinə və seçilənlər də özünə arxayın olmalıdır.

Və illa [yoxsa] bu işdə də adi seçki işlərimizdə olan kimi bəzi arzu olunmayan hərəkətləri rəva görsək və ya diqqət və ciddiliyyət əvəzində biləks [əksinə] “indifferentizm” [laqeydlik, etinasızlıq] göstərsək, o halda istiqlal və istiqbala istehqaq [haqq, layiqlik] qazanmaq istədiyimiz yerdə, daha da cəhalət və ləyaqətsizliyimizi aşkar edib, əlimizdəkin[i] də əldən buraxmağa məcbur olarıq. Onda vay bizim halımıza! Zənciri-əsarəti millət təzədən boynuna salsın və ya qüdrəti xaricində olan mübarizələr nəticəsində məhv olub getsin!

Lakin ümidvarıq ki, mühüm və əhəmm [ən əhəmiyyətli] sayılan bu böyük işi səhvsiz və xətasız bir surətdə icra edə biləcək əqli-səlimə [sağlam düşüncəyə] və zəkavətə [ağla, fərasətə] malik olan adamlarımız millət və vətəni istiqlal və istiqbal ümidindən məyus və məhrum etməyi heç bir vəchlə rəva görməzlər.

Tövfiq [kömək] Allahdandır!

Hacıbəyli Üzeyir
N 74, 30 dekabr 1918

LƏNKƏRAN FƏCİƏSİ

Bakı şəhəri İslam Ordusu tərəfindən alınmamış olsaydı və Bakı quberniyası şəhərlə bərabər, Allah göstərməsin, “Sovetlər” əlində qalsaydı, bilirsinizmi binəva müsəlmanların başına nələr gələrdi?! “Hürriyyətpərəst”lərin “idareyi-anarşiyyə”si [anarxiya idarəsi] altında həqarət, rəzalət, əziyyət, zülm və sitəm kimi məhz müsəlmanlara qarşı rəva görülən “mərhəmətlərin” bərəkətindən, zənn etmirəm ki, Bakıda müsəlman namına bir kəs qalmış olaydı. Bir tərəfdən “Sovetlər” başında olan “sosialist”lərin idarə işində göstərdikləri cəhaləti, digər tərəfdən həmin “sosialistlər”i əllərində oyuncaq və aləti-məsxərə etmiş olan hiyləkar və xunxar [qaniçən] daşnakların ibraz etdikləri [göstərdikləri] fitnə və şeytənəti [şeytanlığı] müsəlmanları bir halətə salmışdı ki, yaşamaq imkanı qalmamışdı. Şükürlər olsun bizi yaradan xaliqə ki, “hikməti-siyasiyyəsi” [siyasi müdrikliyi] qətl və qarətdən ibarət olan bu mənhus idarənin təhəmmülfərsa [dözülməz] ömrü ümum Bakı müsəlmanlarının bilkülliyyə [tamamən] məhv və tələf olacağı müddət ərzincə uzun çəkməyib, qəhrəman İslam Ordusunun şanlı qılıncı ilə kəsildi və Bakı müsəlmanları azad edildi.

Bakı ilə bərabər, Bakı quberniyasında olan Quba, Göyçay, Salyan və “bə’d-əz xərabiyi-Bəsrə” olsa da Şamaxı dəxi

cahil, müstəbid “hürriyyətpərəstlər”in və erməni makiavellərinin pənceyi-zalimanələrindən [zülmkar pəncələrindən] xilas edilmək üzrə xoşvaxt və xoşbəxt oldular. Lakin minlərcə təəssüflər olsun ki, bu azadlıq səadəti bütün Bakı quberniyasına şamil olmayıb, hamını xoşbəxt edə bilmədi. Xoşbəxtlər arasında bədbəxt qalanlar dəxi oldu.

O bədbəxt qalanların birincisi, məlumunuz olduğu üzrə, Lənkərandır və Lənkəran uyezdidir.

Bu bədbəxt uyezd və onun bədbəxt müsəlmanları bu günə qədər biganələr [yadlar] əlində qalıb nizamsız, qanunsuz və zalımanə bir idarənin bütün ağırlıqlarını zəif boyunlarında çəkməyə məcburdurlar.

Salyan və Bakı alınandan bəri buranın binəva müsəlmanları nicat yaxınlığı ümidi ilə çırpınan qəlblərində bu ümidi bəsləməklə bərabər, səbirsizlik nəticəsi olaraq hər dəm bir qəzetələrimiz sütunlarını və idarələrimiz qapılarını dəxi istimdad [yardım] fəryadı ilə doldurub, nicat tapmış olan qardaşlarının diqqətini fəlakətli hallarının şəraiti-təhəmmülfərsasına [dözülməz şəraitinə] doğru cəlb etməyə çalışırdılar. Lakin bunların fəryadları biyaban üzərində [səhrada] yol azmış olan bir yolçunun sədəyi-istimdadı [imdad fəryadı] kimi cavabsız qalıb, səslərinə səs verən olmayırdı.

Lənkəran – Azərbaycanın bir hissəsidir. Taxıl, meşə, balıq və sairə kimi sərvətləri nəzərə alınmayıb, ümum Azərbaycan dövləti xəzinəsi üçün bir köpüklük mənfəəti olmasa da, burada yaşayan qardaşlarımızın himayəsi Azərbaycan dövlətinin boynunadır. Biz Lənkəran müsəlmanlarının biganələr və yadlar əlində cürbəcür zülüm və fəlakətlərə məruz qaldığına qeydsiz nəzərlə baxa bilmərik, indiyə qədər də baxmamışıq. Onların fəryadlarını eşitmişik, fəqət səslərinə səs vermək, tezliklə imdadlarına yetişmək və onları fəlakətdən qurtarmaq işində bir taqım mümaniətlər [manəələr] qarşısında məəttəl qalmağa [gözləməyə] məcbur olmuşuq. Bu işdə bizim bir səhlənkarlığımız olmuşsa, o da bu mühüm məsələ xüsusunda Parlamanımızda hələ indiyə qədər söz açılmamasıdır. Bunun günahı isə ümum Parlaman əzalarımızın [üzvlərimizin], baxusus [xüsusi] Lənkəran məbusunun [millət vəkili]nin boynunadır ki, sitəmdidə [zölm görmüş] vətəninin xilas xüsusunda bu günə qədər heç bir təşəbbüsdə bu lunduğu müşahidə edilməmişdir...

İndi isə, zənn edirəm ki, daha qarşımızı kəsən “rəsmi” bir mümaniət qalmayan kimi, Lənkəranı biganələr əlindən qoşun gücü ilə xilas etmək məcburiyyəti də qalmadı. Bu məsələ, general Tomsonun bu axırkı intibahnaməsi [bəyanatı] ilə həll olunub getdi.

Hürriyyətperəstlikdən əlavə bu qarqışıq [qarışıqlıq] içində səthi bir nəzərlə də olsa həman dəm doğrunu yalandan, düzü əyridən, pakı napakdan seçmək qabiliyyətinə dara [malik] olan bu ingilis generalı Azərbaycan türk və islamlarına

qarşı həqiqi münasibətini tezliklə təyin edib, Azərbaycanı Azərbaycan Hökumətinə tapşırırdı və tapşırıqdan sonra köməyini də əlavə olaraq elan etdi.

Qoy, düşmənlərimizin içi od tutub yansın! Qəzetələrində bu xüsusda ağzlarına gələnə deməklə bəxl [paxıllıq] və həsəd atəşi içində qıvrılıb yandıqlarını bildirməklə, “hürriyyət və insaniyyət” şüarları altında istibdad və şeytənət amalı gizlətməmiş olduqlarını təkrar-təkrar isbat etsinlər! Bunlarla işimiz yoxdur, yandıqlardan istər lap canları çıxsın. Biz general həzrətlərinin bu təsdiqnaməsindən istifadə etməliyik. Zətən generalın əmrini yerinə yetirməliyik. İngilis demokratiyası [xalqı] və ingilis hökuməti adından Azərbaycanın müqəddəratını azərbaycanlıların öz əllərinə verən general Tomsonun bizə dair bəşarət [muş-tuluq] və düşmənlərimizə qarşı ölüm xəbəri dərəcəsinə olan bu əmri, bütün Azərbaycan torpağını, binaənileyh [dəməli], Azərbaycanın hissəsi olan Lənkəranı dəxi öz hökumətimizin təhti-idarəsinə mühəvvəl edir [idarəsinə tapşırır].

Bundan sonra artıq fikir lazım deyildir. Tezliklə Lənkəranlı qardaşlarımızın imdadına yetişib biganələr pəncəsindən xilas etməklə, canlarını azad və kö-nüllərini şad edək. Lənkəran şəhəri və Lənkəran uyezdi idarələri başına öz məmurlarımızı tezliklə göndərək. Ancaq bunu tapşıraq ki, o məmurlar biganə və xudsər [özbaşına] xarici məmurları kimi rus, erməni və müsəlman arasına təfəvüt qoymaqla bir milləti əzib digər milləti hakim vəziyyətdə qoymasınlar. Azərbaycanımızın hər yerində olduğu kimi, orada da hamıya bir nəzərlə bax-

sınlar. Kin və küdurətə məhəl [yer] verməsinlər. Qanla kəsiləcək bir işi general Tomson sözlə kəsdi və Azərbaycan Hökumətinə kömək vədə etməklə bu sözə razı olmayanların cəzaya veriləcəyini dəxi anlayanlara bildirdi.

Bəs tez olub məmurlarımızı göndərək. Lənkəran müsəlmanlarının bir bu qədər fəlakət çəkdiqləri artıq kifayətdir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 76, 1 yanvar 1919

BİR MÜNASİBƏTLƏ

Sülh Konfransına göndərilən İran heyəti-mürəxxəsəsinin [nümayəndə heyətinin] şəhərimizə vürudunu [gəlişini] eşidib də, qəzetəmiz rəsmi hökumət qəzetəsi olmaq üzrə bəndəyi-acizi [aciz bir bəndə olan məni] mühərrir sifəti ilə heyəti-mürəxxəsə hüzuruna göndərdi ki, əvvəla mərasimi-xoşamədini yerinə yetirib [xoş gəldiniz deyib] və rəsmi hökumət qəzetəsinin bu heyət vüruduna əhəmiyyət və etina göstərdiyini bildirib, bə'd [sonra] bir para bizcə və zənn edirik ki, İran hökumətincə də vacib ədd [hesab] edilən məsələlər xüsusunda məlumat alıb qəzetəmizdə dərc edək.

Lakin möhtərəm heyəti-mürəxxəsənin başında duran zəvat [şəxslər] bizimlə mülaqat [müsahibə] və söhbət etməyi, bilmirik kəsri-şan hesab etdilərmi [şanlarına layiq görmədilərmi] və ya nə isə, qədim bürokratlara məxsus bir əda ilə qəbul buyurmadılar. Konsul Səidülvüzəra cənablarının vəsatətinə [vasitəçiliyinə] rücu [müraciət] etdiksə də, yenə mülaqat şərafəndən məyus qaldıq.

İran vüzərası [vəzirləri] ilə mülaqatdan məqsəd, İranın övzayi-haliyəsindən [indiki vəziyyətindən] xəbər bilmək, İran dövlətinin Azərbaycan istiqlalı xüsusunda rəy və mülahizələrindən xəbərdar olmaq və İranın Sülh Konfransında nə kimi məsələləri irad və iltizam edəcəyini anlammaq idi. Bu kimi məsələlərin biz azər-

baycanlılarca və Azərbaycanda yaşayan İran əhlincə nə dərəcədə haizi-əhəmiyyət [əhəmiyyətə malik] olduğu müəlləmdir [aydındır]. Biz də bunu bilmək istəyirdik. Yoxsa vəzirlərlə qurudan-quruya söhbət etməyə nə vaxtımız vardır, nə də həvəsimiz.

Ayn
N 76, 1 yanvar 1919

KİM NƏYİN FİKRİNDƏ İMİŞ?

Bizi Rusiyaya “bitişdirmək” istəyən “Yedinaya Rossiya” qəzetəsi general Tomsonun bu axırkı intibahnaməsindən [bəyanatından] və generalın bilxassə özündən çox narazıdır. Şəhərimizdəki Rus Milli Komitəsinin naşiri-əfkarı [fikirlərini yayan orqan] və Azərbaycan azadlığının düşməni olan bu qəzetə, Rəisi-Vüzəra [Baş Nazir] Fətəli xanın deklarasiyasını və bu deklarasiya bəd'ində [ardınca] general Tomson tərəfindən sadır olan [elan edilən] intibahnaməni tənqid edərək deyir ki:

“Bu necə işdir? Fətəli xan deyir ki, Azərbaycan Hökuməti Azərbaycan dövlətinin istiqlalını gözünün bəbəyi kimi mühafizə və müdafiə edəcəkdir. General Tomson dəxi əmr verir ki, Azərbaycan daxilində Fətəli xan hökumətindən başqa ayrı hökumət ola bilməz və bu hökumətə ingilis komandası tərəfindən hər dürlü müzahirət [yardım] göstəriləcəkdir. Belə neyçün?

Deməli, ingilis komandası başında olan şəxs Azərbaycanın Rusiyadan ayrılıb da müstəqil bir hökumət olduğuna razımı olur? Bəs, ingilislər Rusiyanı təzədən diriltmək istəyirdilər?!” deyə şikayətdə bulunur.

“Yedinaya Rossiya”dan başqa “həqiqi eserler”lərin məşhur “Znamya truda”sı, fəhlə “tərəfdarlarının” “İskra”sı, Erməni Milli Komitəsinin “Naşe vremya”sı, “qəhrəman” daşnakların “Vperyod” adındaki

küçə vərəqəsi, hətta müsəlman pulu ilə çıxan “Kaspi” qəzetəsi dəxi bu mətləb xüsusunda ağız-ağıza verib biri şikayət edir, biri söyür, biri ağlayır, biri ah-nalə çəkir, biri qarğış edir. Amma, axırda hamısı öz-özlərinə təsəlli verib deyirlər ki: inşallah ki, bu iş “недоразумение”dir [anlaşılmazlıq olmuşdur]! Yəni, ingilis komandası başında duran general Tomson səhv edibdir və səhvini başa salsaq, tez düzəldər!

Şübhəsizdir ki, insaniyyət və azadlıq düşməni olan bu qəzetələrin bu cürə danışmaları salamat bir aqlın kəraməti sayəsində hasil olmayıb da, bəxl [paxıllıq] və həsəd hissiyati-zəminlərinin [bəd xahissələrinin] daşib-coşmasından nəşət edən [irəli gələn] sərəsəri sözlərdir. Dilənçilərinə qədər mədəniyyət sahibi olan bir millətin generalı o qədər oldu ki, dediyi sözlərin haqq və səhv olduğunu anlamadımı? Və bu sözlərin vaxt və mövqeyini dərk etmədimi?

Boş və bica [puç, mənasız] təsəllidir!

General Tomson nə eylədiyinin və nə danışdığının mənasını, əlbəttə, çox gözəl bilir və əgər generalın hərəkəti [hərəkətləri] və buyurduğu sözlər azadlıq düşmənlərinin meyil və arzusuna təvafüq etməyirsə [uyğun gəlməyirsə], ondan aşkardır ki, general Tomson azadlıq düşmənlərinin meyil və arzularına şərik deyildir.

Hələ “Kaspi” qəzetəsinin xüsusi bir təsəllisi var. Deyir ki, general Tomsonun Azərbaycanı ancaq Azərbaycan Hökumətinə tapşırması və bu hökumətə kömək vəd etməsi Azərbaycan istiqlalının ingilislər tərəfindən təsdiqi əmrinə [faktına] dəlil deyildir.

Lakin, bizcə “Kaspi”nin bu xüsusi təsəllisi dəxi düşmənlərimiz üçün həqiqi təsəlli olacaq mahiyyətdə bir şey deyildir. Çünki əvvəla, şübhə yoxdur ki, general Tomsonun bu intibahnaməsinə Amerika və Fransadan ibarət olan sair Müttəfiqlər nümayəndələri dəxi şərikdirlər və saniyə [ikinci olaraq] ingilis generalının sözü, necə ki məbuslarımız [millətvekəllərimiz] dəxi təsdiq etdilər, ingilis camaatının sözüdür. Bundan ötrü ki, general Tomsonu Azərbaycana göndərən, ona məmuriyyət verən, ona etibar və etimad edən ingilis camaatı olubdur və bir də generalın eylədiklərini və dediklərini London bilib də təsvib [təsdiq] etməsə, onu burada saxlamaz, əvəz eylər. Nahaq yerə düşmənlərimiz general Tomsonu Londona şikayət edəcəklər, deyə təhdid edirlər! Hərçənd ki, şikayət etsələr heç yaman olmaz: özlərinin əbəş yerə qara-qışqırıq salan olduqlarını, qaraçılıqlarını və bununla belə düşməni-insaniyyət və ədvvü-hürriyyət [insanlıq və azadlıq düşməni] olduqlarını general Tomsona bildirdikləri kimi, Londona dəxi bildirməklə, bəlkə birkərəlik canımızı qurtararlar.

General Tomsonun hərəkəti mübtədi [ibtidai] məktəb şagirdlərinin belə anlayacağı dərəcədə aşkar və aydın bir işdir.

General Qafqaza varid olub [gəlib] həqiqəti-haldan bizzat və bileyn [şəxsən

və öz gözü ilə görərək] xəbərdar oldu. Gördü ki, Azərbaycan torpağı Azərbaycan türkləri ilə məskun bir yerdir. Bu türklərin nizamsevən, asayişə riayət edən, ülvüvi-cənab [alicənab] bir irq olduğunu müşahidə etdi. Türk-Azərbaycan torpağında bir xeyli erməni ünsürlərinin də yaşadığını gördü. Şübhəsiz ermənilərin də nə günə [nə cür] xasiyyət sahibi bir millət olduğunu da anladı. Ondan əlavə, burada sabiq Rusiya padşahlığından qalmış bir qədər də rus olduğunu gördü. Bu ruslardan da bir parasının çürük istibdad fikrli “millətpərəst” və bir paralarının da yalançı “hürriyyətpərəst” və “fəhlədoş” olduqlarını sezdi. Bavücudi-in [bununla birgə], arada söz olmasın deyə, Hökumətimizə təklif etdi ki, hökumət içində ruslara və ermənilərə dəxi yer verilsin. Zətən, Hökumətimiz və Parlamənımız bu hökuməti-müctəmiə [birləşmiş hökumət] fikrini əvvəldən özü meydana atmışdı. Odur ki, Hökumətimiz heyətində ruslara da, ermənilərə də hərəsinə üç vəzirlik [nazirlik] yeri verildi. Ermənilər bu vəzirlik yerlərini “kamali-fəxr” [“böyük bir qürur”] ilə rədd etdilər. Ruslardan da “Yedinaya Rossiya” çadırına mənsub olmayanlardan iki nəfəri gəldi, amma Rus Milli Komitəsi təklifimizi qəbul etmədi. Biz də ki, daha yalvarmayacağıq. General Tomson dəxi rus və erməni millətçilərinin bu yersiz naz və qəmzələrindən və nalayiq hərəkətlərindən xoşnud olmadığını bildirib, yeni Hökumətimizi təsdiq etdi. Vəssalam!

“Yedinaya Rossiya” bizdən və general Tomsondan incidiyi kimi, Hökumətimiz içində vəzirliyi qəbul edən Protasov və

Lizqar cənablarından daha artıq incikdir. Deyir, necə ola bilər ki, Azərbaycan Hökumətinin istiqlalına rus adamları razı olub da, hələ gedib vəzirlik də etsinlər?

Deməli, Rus Milli Komitəsi Hökumətimiz içinə vəzir göndərsəymiş, həman vəzir Azərbaycan əhalisinin ehtiyacat və məişət işlərini kənara atıb ancaq Azərbaycanı Rusiyaya “bitişdirmək” politikasına məşğul olacaqmış. Bundan belə görünür ki, erməni vəzirləri də Azərbaycanı Ermənistanı bitişdirəcəklərmış. Ancaq bu politikanın yeridilə bilməyəcəyini görüb də təklifimizi rədd edib, özümüz-dən küsübdürlər.

Bəs elə isə yaxşı edibdirlər ki, küsübdürlər. Axıradək küsmüş qalsalar daha gözəl iş görmüş olarlar. Çünki Azərbaycan vəzirləri rus olsun, erməni olsun, yalnız Azərbaycana və Azərbaycanın ehtiyacatına qulluq etməlidirlər və illə “başqa fikirlər”lə gəlmiş olan vəzirləri biz bir gün də içimizdə saxlamırıq!

Hacıbəyli Üzeyir
N 77, 2 yanvar 1919

BİR İLTİMAS MÜNASİBƏTİLƏ

Rus Milli Komitəsi Azərbaycan Xarici Vəzəratına [Xarici İşlər Nazirliyinə] müraciət edib ölkəmizdən qaçmış və Şimali Qafqaz hüddudunda qalmış olan əlli min nəfər rus kəndlilərinin təkrar torpağımıza qayıtmağı və qaytarılmağı xüsusunda iltimasda [ricada] bulunur. Komitə deyir ki, “Azərbaycan Hökumətinin rus kəndçilərinə qarşı hüsn-təvəccöhünü bildiyimizə görə, təvəqqe edirik ki, həman kəndlilərə Azərbaycan torpağında yer verilsin, onlardan əlavə, Qafqazın sair yerlərindən gələn ruslara dəxi Azərbaycanda məskən salmaq imkanı rəva görülsün.”

Təəccüb işdir! Rus Milli Komitəsi bir tərəfdən bizi və bizim hökumətimizi tanımağı əsla qəbul etməyir, naşiri-əfkarı olan [fikirlərini yayan] “Yedinaya Rossiya” qəzetəsinin hər nömrəsində hökumətimizi ilan kimi çalır, azadlığımızın düşmənləri cərgəsində durub onlarla həmvaz olub, Azərbaycan istiqlalına qarşı bədguluq [qeybət] edir, Rəisi-Vüzəramız [Baş Nazirimiz] tərəfindən təklif olunan vəzirlik [nazirlik] yerini qeyri-qabili-qəbul [qəbul edilməsi mümkün olmayan] bilib “atkaz” [rədd] edir, bir tərəfdən də bu tanımadığı və qəbul etmədiyi hökumətə müraciət edib, əlaqə bağlayır və dürlüdürlü iltimaslarda bulunur. Bir tərəfdən bizdən küsür, bir tərəfdən əlaqə bağlayır.

Daha açığı, rəsmiyyət məqamında bizi rədd edir, amma qeyri-rəsmi halda xeyrimizdən istifadə etmək istəyir.

Bu nədir? İkiüzlülükdür, yoxsa bizi səfərun [sədələvh] hesab edib ələ salmaqdır? Və bu nə sənətdir ki, həman milli komitə genə bir tərəfdən Azərbaycan Hökumətinin “rus kəndlilərinə qarşı hüsn-təvəccöh göstərmək”də olduğunu guya iqrar [təsdiq] və etiraf edir, digər tərəfdən hökumətimizin həman rus kəndliləri xüsusunda “zölm və sitəm[in]dən” müfəttinə [fitnəkar] bir surətdə qəzetələrində “danos”lar yazıb, əlavə general Tomsona bizlərdən və hökumətimizdən şikayətlər edir ki, guya biz azərbaycanlılar zalım olub “məzlum” rusların kənd və kəsəklərini dağıdırıq... Böylə olan surətdə, Rus Milli Komitəsinin təvəqqe və iltimaslarına bizim hökumətimiz nə əsasla məhəlgüzar olsun [məhəl qoysun]?

Əgər Rus Milli Komitəsi vəqədə [doğrudan da] Azərbaycan ruslarının qeydkeş [qayğısını çəkən] və dərdinə qalan isə, bəs nə üçün Kabinəmizdə vəzirlik yerini qəbul etmədilər? Halbuki bu vəzirliklə Azərbaycan ruslarına daha artıq kömək yetirə bilərdi və ehtiyacını daha tezliklə rəf’ə [aradan qaldırmağa] çalışardı.

Aşkar deyilmi ki, Rus Milli Komitəsinin amal və arzusu, Azərbaycanda yaşayan rusların mənafeyini gözləmək ol-

mayıb, bəlkə politikaçılıqdır ki, o politika sayəsində bizləri təkrar Rusiyaya bitişdirib istiqlalımızın məhvinə səbəb ola və əlli min nəfər rusu Şimali Qafqaz hüdudundan qaytarıb da toprağımızda yerləşdirməkdə məqsəd genə də politika yeritməkdir ki, onun təfsiri uzundur, amma zənn edirəm ki, bunu anlamaq üçün təfsirə möhtac olacaq dərəcə kəməğil deyilik.

Məsələnin özünə gəldikdə, əvvəla bunu unutmamalıdır ki, rus kəndlilərinin bilumum [ümumən] Qafqazda və bilxüsus [xüsusilə] Azərbaycanda yer və mülk sahibləri olması sabiq müstəbid rus hökumətinin “kolonizatsiya” və daha doğrusu, Qafqazı “ruslaşdırmaq” və Qafqazı ruslarla doldurmaqla, əhalisinin ehyanın [vaxt-vaxt] “üsyən” və inqilab törətməsinə mane olmaq siyasətindən nəticə verən bir işdir. Vəlla [yoxsa] Qafqazda və baxşus [xüsusilə] Azərbaycanımızda bir o qədər yer və torpaq yoxdur ki, yerli əhalinin ehtiyacatını rəf’ edəcək [ehtiyacalarını aradan qaldıracaq] dərəcə kafi olub, hələ artıq da qala ki, o artığını Rusiyadan gəlmiş rus kəndlilərinə verələr. Deməli, vətənimizdə rusların və rus kəndlilərinin mülk-məaşı [mülk və dolanacaq sahibi olmaları], yer və torpaq sahibi olmaları, yerli əhali üzərinə rəva görülmüş zülüm və cəbr [zorakılıq] nəticəsidir. Vaxtilə bu xüsusda, yəni Qafqazı rus “peresleniye”sindən [köçündən] azad etmək haqqında başbilənlərimiz və iş görənlərimiz çox çalışdılar. Lakin səy və kuşışları [çalışmaları] rus “bürokratiya”sının inadı müqabilində hədə gedib bir nəticə hasil olmadı. İndi isə yerimiz və toprağımızın

sahibi özümüz olduğumuz halda, zənn etmirəm ki, hökumətimiz içində bir adam tapılsın ki, rus müstəbidlərinin siyasətinə tabe olub da fəlakətdə [fəlakətə məruz qalmış] kəndçilərimizin üzərinə təkrar fəlakətlər yükləsin.

Hökumətimizin, Parlamenin alqışla qəbul etdiyi yer və torpaq proqramından məlumdur ki, vətənimizdə hər nə yer və torpaq varsa biəvəz [qarşılıqsız] olaraq kəndlilərimizə veriləcəkdir. Bu kənd[li]-lərdən məqsud, şübhəsizdir ki, yerli əhalinin kəndçi sinfidir. Rus mühacirlərinin kəndçilərimizin yer və yurduna şərik çıxmağa heç bir haqqı yoxdur, çünki onların yeri öz doğma vətənləri olan Rusiyadır. O Rusiya ki, bütün aləmdə yer və torpağının çoxluğu ilə məşhurdur. Heç insaf deyil ki, Rusiyanın öz yeri, öz torpağı boş-boşuna qalsın da, rus kəndliləri gəlib də özgə yerinə şərik olmaqla həm özlərini və həm də yerliləri sıxıntı və əziyyətə düçar etsinlər. Zənn rus mühacirlərinin vətənlərindən fəriq [ayrı] olub da, abuhavasına alıxmamış və şəraiti-məhəlliyəsinə [yerli şəraitinə] öyrənməmiş yad yerlərdə sükunət etmələri [yaşamaları], özlərinə qabili-əhəmiyyət [əhəmiyyətli] bir mənfəət verməyib, çəkdiqləri cəfanın gördükləri səfaya dəyməz olduğunu özləri də iqrar [təsdiq] etməkdədirlər. Hal-hazırda isə torpağımızda yaşayan və yaşamaq istəyən rusların üzərinə bir də Azərbaycan təbəəliyini qəbul etmək, binaənileyh [bu səbəbdən] Azərbaycan təbəəsi üzərinə gələn hər bir vəzifə və mükəlləfiyyəti [məsuliyyəti] qəbula məcbur olmaq təklifi gəlir. Bu da ki, məlumumuz olduğu üzrə, bir çox rusların və

baxşus bu ruslar haqqında “çalışmaq” vəzifəsində olan Rus Milli Komitəsinin xoşuna gələn və qəbulu mümkün görən əhvallardan deyildir.

Böylə olan halda, rus mühacirlərinin vətənimizdə yerli əhalinin mülk və malına, yer və torpağına şərik olub da, özümüzü və hökumətimizi tanımaya-tanımaya istirahətə məşğul və ya cəfaya düçar olmalarından nə mənə? Vətənimizdə rus mühacirləri iki şərtlə yaşaya bilərlər: ya gərək Azərbaycan təbəəliyini tamamilə qəbul etsinlər və ya əcnəbi, yəni özgə dövlət təbəəsi sifətilə dolansınlar. Halbuki Rus Milli Komitəsinin bizim istiqlalımızı və hökumətimizi rəsmən tanımaq istəmədiyi, bu şərtlərin heç birinə imkan yolu vermir. Rus Milli Komitəsi Azərbaycanımıza “Rusiyanın bir parçası” nəzərilə baxır. Biz də ki, bu işə razı olmadığımızı, elani-istiqlal [müstəqilliyimizi] elan edib, bilfeil [əməli olaraq] müstəqil bir cümhuriyyət şəklində yaşamağımızla ruslara da və bütün aləmə də ələni [açıq] surətdə bildirməkdəyik. Bu məsələ isə artıq siyasət aləmində beynəlmiləl bir məsələ olduğu üçün Rus Milli Komitəsinin “iradəsi”lə deyil, Cahan Sülh Konfransının təyini ilə qəti surətdə həll və fəsl ediləcəkdir [başla çatacaqdır]. Cahan Sülh Konfransının da hər bir müzakirəti “millətlərin əsirlikdən azad edilməsi” şüarı əsasına müstənid olacağını [istinad edəcəyini] bildiyimiz üçün, biz dəxi əsirlikdən azad edilməyə layiq bir millət olduğumuzu bu məclisi-kübra [böyük məclis] təsdiq edəcək deyə qəviyyəni etiqad etdiyimizdən dolayı [möhkəm inandığımız üçün] istiqlalımızı kamal ilə yeritmək

işində davam edirik...

Və bir də əlli min nəfər rus qaçqınlarının vətənimizə gətirilməsi – bu vaxtda ki, hər yerdə cürbəcür naxoşluqlar və mərəzlər əmələ gəlir – hifzüssihhə [gigiyena] cəhətcə çox qorxuludur. Azar və naxoşluqların əvvəl-əvvəl qaçqınlar içində törədiyi və o qaçqınlardan da keçib yerli əhaliyə sirayət etməsi [yoluxması] hər kəsin məlumdur. Ondan əlavə, arada aclıq məsələsi də vardır ki, o nöqtəyindən dəxi bu işə baxılarsa, onda da bir çox əndişələr meydana çıxar.

Bizim rus millətinə qarşı düşmənçiliyimiz yoxdur, lakin zamanə “başlı başın saxlasın” zamanəsidir. Onsuz da Milli Komitənin və hər bir rusun məlumdur ki, qonşu cümhuriyyətlərdə[n] köçməyə məcbur olub da bizim cümhuriyyətə pənah gətirən rusları biz kamali-mehman-nəvazi [əsl qonaqpərvərlik] ilə qəbul edib, hər bir idarəmizdə qulluq vermişik və bu yolda o dərəcə “irəli getmişik” ki, idarələrimizin ən məsul vəzifələrini də onlara tapşırırmışıq. Halbuki, mehmanlarımızın “ev yiyəsi”nə qarşı göstərməkdə olduqları müamilə [rəftar], ümumiyyət etibarı ilə bir o qədər də qədirşünasanə [qədirbilənliyə müvafiq] deyildir.

Məqsədi-batinisi [əsl məqsədi] məhz istiqlalımıza qarşı bir nümayiş-i-təhdidkaranə olduğu şübhədən ari [şübhəsiz] olan keçən zabastovka haqqında Rus Milli Komitəsinin münasibəti və bu komitənin naşiri-əfkəri olan “Yedinaya Rossiya”nın sözləri hələ yadımızdadır ki, kamali-fəxr ilə deyirdi: “Bu zabastovka, rus hissiyyatı-milliyəsinin [milli hisslərinin] oyanmağına dəlalət edən bir vəq’ədir.”

Bu “rus hissiyyati-milliyəsinin” vətənimizdə oyanmasına qüvvət vermək üzrə bir də kənardan gəlmə əlli min nəfərlik bir rus kütləsinin hissiyyatını da əlavə etsək, qabaqda başımıza nələr gələ biləcəyini indidən mülahizə etmək olar.

Hacıbəyli Üzeyir
N 78, 3 yanvar 1919

TEATRO VƏ MUSIQI “Aşıq Qərib”

Cümə günü Hökumət teatrında Hacıbəyli Qardaşları müdiriyyətinin artistləri tərəfindən Zülfüqar bəy Hacıbəylinin məşhur “Aşıq Qərib” operası mövqeyi-tamaşaya qoyuldu. Təbrizli Aşıq Qərib ilə Tiflisli Şahsənəmin müəşiqeyi-əflatuniyyəsinə [platonik eşqini] təsvir edən bu opera çox gözəl tərtib ediləndir. Səhnə gözəlliklərini göstərməkdən əlavə, içində ruhəfza [ruh oxşayan] havaları və nəğmələri çoxdur. Baxşus [xüsusilə] xorun: “Ey əfəndim, sən”, Şahvələdin: “Aşıqəm mən” və sairələri.

Heyflər olsun ki, kişi xoru qızlar xoruna nisbətən çox intizamsız olub, ahəngimusiyyətdən çox uzaq idi. O idi ki, rus qızları müsəlman havalalarını müsəlman kişilərindən yaxşı oxuyurdular. Müdiriyyət üçün xüsusi bir xor dəstəsi lazımdır.

“Aşıq Qərib” rolunu oynayan Sarabski əfəndinin səsi bu axşam həmişəki qüvvət və lətafətində deyildi. Bainhəmə [bununla belə], “deyişmə” vaxtında “Osmanlı” dəstgahında “Aşıq Səlim” rolunu oynayan Məhəmmədbağır əfəndiyə qalib gəlirdi. Sarabskinin böyük nöqsanı budur ki, rolunun drammatizm tərəfinə heç əhəmiyyət verməyir. Ona görə, tamaşaçılarda təsirət hasil edə bilmir. Hər nə təsirət verirsə də səsi ilə verir. Məhəmmədbağır əfəndinin də məlahətli zil səsi var, amma dəstgaha layiqincə bələd deyildir.

Şahsənəmi genə arvad paltarı geyməyə məcbur olan Ağdamski əfəndi həmişəkindən yaxşı oynadı. Həm gözəl səsi və həm də dəstgaha kamalınca bələdiyyəti və həm də yaxşı oyunu ilə məşhur olan Ağdamskinin bir böyük nöqsanı budur ki, gözəl surətdə başladığı havanın axırını zəif gətirir. Ona görə də əvvəlki gözəlliyin də təsiri axırda itir. Halbuki müstəməində [dinləyicilərdə] hər nə təsir qalırsa, havanın axırı “ağzında” qalır.

Şahvələd rolunu ifa edən Şərifov əfəndi həm tenor səsinin yumuşaqlığı və həm də oyunun drammatizmi ilə əksərən hərəkətsiz oynayan yoldaşlarından seçilib, gözəl oynadı. Bu artistin şöhrətli gələcəyi vardır.

Darablinski və Anaplinskiyərin “düzlu” komik olduqları, teatro tamaşaçıları içində məşhurdur. Xırda rollarda çıxan Məğfurə, Yeva və Tamara xanımlar yaxşı idilər. Ancaq Qəribin anası, Məğfurə xanımın rolu deyildir.

İki oğlan və dörd qızdan mürəkkəb balet xoşumuza gəldi; ancaq hərəkət az və yekahəng idi.

Pərdə hər dəfə yuxarı qalxdıqda, səhnənin tamaşaçılar könlünü açar gözəl və zövqavər mənzərəsi, baxşus birinci və axıncı pərdələrdə rejissor Ərəblinski əfəndinin ciddi və ustadkarənə surətdə [ustalıqla] çalışmasına böyük dəlil idi. Ərəblinski əfəndi səhnənin gözəl ustadıdır.

dır və bu üstadlığını səhnə tərtibatından başqa, artistlərin dramatism hərəkətində dəxi göstərərsə, vəzifəsini haqqı ilə ifa etmiş olar.

Mizrab
N 79, 5 yanvar 1919

DÜŞMƏNLƏRİMİZİN FƏALİYYƏTİ

Cavan Cümhuriyyətimizin, xaricən hal və övzasının [vəziyyətinin] necəliyi get-gedə aydınlaşıb, bu gün müəyyən bir şəkil almışdır. Bugünkü dostlarımızın, bugünkü düşmənlərimizin kimlərdən ibarət olduğu artıq bizim üçün aydın və aşkar olan bir həqiqətdir. Bu isə bizdən ötrü yaxşıdır. Çünki, düşmənin özü bir o qədər qorxulu deyildir. Qorxulu şey, düşmənin kim olduğunu və nərimizə zərbə endirəcəyini bilməməzlikdir.

Hal-hazırda istiqlalımızın və bizzat [şəxsən] özümüzün nə növ düşmənlər təcavüzatına məruz qaldığımızı görməkdə və bu düşmənlərin nərlərimizi təhdid altına aldığı da aşkara sezməkdəyik.

Bugünkü düşmənimiz üçdür: ermənilərin “Daşnaksaqan” partiyası, rusların “Vahid Rusiya” tərəfdarları və bir də bunların “sosialist” namını daşıyan müxtəlif firqələri.

Daşnaksaqanların bizə qarşı ibraz etdikləri [göstərdikləri] düşmənçilik, əksərən cismani bir düşmənçilikdir. Onların fəaliyyəti, hududumuza soxulmaqda, əhalimizi qırmaqda və başlarına ənvai [müxtəlif] müsibətlər gətirib yer və yurdlarından fariq olmaq məcburiyyəti qarşısında qoymaqda ibraz olunur.

“Sosialist” namını daşıyan firqələr isə, bizimlə hələlik mənəvi bir mübarizə başlayıb, bu mübarizədə əksərən fəhlə

orqanizatsiyalarına və müxtəlif sayuzlar təşkilatına istinad edir. Bunların fəaliyyəti nəticəsini, keçən günlərdəki zabastovkalardan gördük.

“Vahid Rusiya” tərəfdarları isə, Bakı Rus Milli Komitəsindən ibarət olub, “rus kəndləri mənafeyini müdafiə etmək” şüarı altında sabiq rus hökumətinin politikasını yeritməklə, bizə və istiqlalımıza qarşı politiki bir mübarizə açmaq fəaliyyətini göstərilər. Rus kəndlilərinin guya Azərbaycan məmurları tərəfindən “zülmələrə” düçar olduğu haqqında qəzetələrdə qışqırıq salmaq, Müttəfiqlərə bizdən haq-nahaq şikayətlər etmək, Azərbaycanı rus mühacirləri ilə doldurmaq və hər bir şəhərimizdə, hər qəsəbəmizdə rus milli ittifaqı təşkili ilə hökumət içində bir hökumət olmaq işləri bunların fəaliyyəti nümunələrindəndir. Hətta özlərinə məxsus bir qoşun qüvvəsi əldə etmək niyyəti dəxi bunların fikrini ciddi surətdə işğal etməkdədir. Bu yolda böyük ümidləri Biçeraxova və sabiq rus qoşununun bir para zabitanı [zabitləri] qisminədir.

Bunlardan əlavə, Rus Milli Komitəsi bu axır günlərdə başqa bir politika yeritmək işinə dəxi girişmişdir.

“Yedinaya Rossiya” adlı qəzetələrinin keçən günlərdəki bir nömrəsinin baş məqaləsində yazırlar ki, Azərbaycan istiqlalı məsələsini “həll etmək” üçün “referendum” kimi bir şey etməlidir. Yəni

ümum Azərbaycan əhalisinə müraciət edib cavab istəməlidir ki, görək aya Azərbaycanın müstəqil bir hökumət şəklində yaşamalarını istəyirlər, yoxsa Rusiyaya mülhəq olmaq [birləşmək] arzusundadırlar? Qəzetə əmindir ki, bu cürə müraciətin nəticəsində Azərbaycan məsələsi[ndə] Rusiyaya mülhəq olmaq qərarı hasil edilir. Çünki, qəzetənin zə'mincə [gümanına görə], Azərbaycanda yaşayan rusların Rusiyaya mülhəq olmaq arzuları mühəqqəq bir əmr [qəti bir iş] imiş. Azərbaycandakı ermənilər dəxi Azərbaycanın Rusiyaya mülhəq olmalarını istəyəcəklərmiş. Azərbaycan müsəlmanları isə genə əksəriyyətlə ilhaq tərəfdarı olacaqlarmış. Ondən ötrü ki, Azərbaycan torpağında Azərbaycan Hökumətindən və Azərbaycan istiqlalından narazı olan müsəlmanlar çox imiş. Bu cürə bir politika yeritmək niyyətiylədir ki, həman qəzetənin srağagünkü nömrəsində böylə bir xəbər oxuduq ki, guya Muğan çölündə yüz nəfər müsəlman və həştad nəfər ruslar kəndlilərindən mürəkkəb [ibarət] bir ictimə [yığıncaq] vaqe olub, Muğan torpağı haqqında müzakirədən sonra bu qərara gəlibdirlər ki: *"Muğan çölü vahid Rusiyanın ayrılmaz bir hissəsidir."*

Əlbəttə, hələlik Azərbaycan dövləti daxilinə keçməmiş olan Lənkəran uyezdi və Muğan çölündə ağalıq edən ruslar, buraların müsəlmanlarını və baxşus [xüsusi] işdən xəbərdar olmayan kənd əhlini qandırmaq [aldatmaq], cəbr etmək və aldatmaq kimi müxtəlif vasitələrlə istədikləri "qərarlar" ittixazına [qərar alınmasına] məcbur edə bilər. Vəilla [yoxsa], yüz ildən artıq bir müddət ərzində rus istibdadının olmazın məşəqqətlərinə

məruz qalan müsəlman, öz xoşuna qal-sa, təkrar bu məşəqqətlərə təhəmmül etməyi [dözməyi, qatlaşmağı] azad və asudə yaşamağa tərcih verərmisi? Buna kim inanar? Heyvan heyvanlığı ilə cəbr və zülümdən qaçmağı özünə borç bildiyi halda, Muğan çölünün müsəlman kəndliləri bilməzlərmi? Halbuki orada bu gün ağalıq edən qoşun hissələrinin vurub dağıtmaq, kəsib qırmaq kimi zülümlərinin acılığından şikayət edən Lənkəran və Muğan müsəlmanlarının fəryadları qulaqlarımızı dəng etməkdədir!

Bəs, düşmənlərimiz və onların fəaliyyəti gözümüz önündədir; vəzifəmiz, düşmənin fəaliyyətinə qarşı əks-fəaliyyət göstərmək və bu növlə onların fəaliyyətini atıl [nəticəsiz] etmək və əsərsiz [təsirsiz] buraxmaqdan ibarət olmalıdır. Bu yolda hökumətimizlə bərabər camaatımız dəxi kamali-ciddiyyətlə işləyib, hər kəs və hər bir partiya bu mübarizə işində əlindən gələn köməyi Hökumətimizdən müzayiqə etməməlidir [əsirgəməməlidir]. O köməyin nədən ibarət olması xüsusi bir məqalə surətində gələcək nömrəmizdə ənzari-qareinə [oxucuların nəzərinə] təqdimini vəzifəmiz cümləsindən ədd [hesab] edirik.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 81, 7 yanvar 1919*

ORDAN-BURDAN Sülh Konfransında

Hamı yığılıbdır. Dünyanın hər tərəfindən adamlar vardır. Aşnalarımızdan daşnaklar, Rus Milli Komitəsinin adamları və Bakı "sosialistləri" dəxi burada hazırdırlar. Bizimkilər də yığılıb kənarda bir küncə qısılıbdırlar. Daşnaklar, Amerika və Fransa adamları ilə nə barədə isə məhərrəməni danışib bizimkilərə tərəf işarələr edirlər. Bunun nəticəsində Amerika və Fransa adamları "larnet"lərini gözlərinə tutub bizimkilərə diqqətlə tamaşa edirlər. Və öylə tamaşa edirlər ki, guya "dəvə, nalbəndə baxır."

Zəng çalınır, hər kəs öz yerini tutur. Sədr, məclisin açıldığını elan edir. Ruznameyi-müzakirə [müzakirə gündəliyi] oxunur. Məclis əhlinə söz verilir. Əvvəl-əvvəl daşnaklardan biri söz alıb kürsiyixitabətə çıxır və deyir:

Daşnak: Həzərat! Sizdən sual edirəm, mədəniyyət aləminin mədəni nümayəndələrindən təşəkkül etmiş olan bu mədəni məclisdə əcəba quldurların, baş kəsənlərin və qarın yırtanların nə işi vardır və onlara kim izin veribdir ki, buraya gəlib bu pak məclisi qanlı əlləri ilə napak edirlər?! Mədəniyyət naminə rica edirəm ki, quldurlar bu məclisdən qovulsun. Zira onların yeri bura deyildir, bəlkə həbsxanadır!

RMK (Yəni Rus Milli Komitəsi): Daşnakların təklifinə biz də şərikik.

BAKUS (Yəni Bakı "sosialistləri"): Biz

də daşnakların təklifində şərikik.

Sədr: Quldurlardan məqsud kimdir?

Daşnak: Bax, o küncdə əyləşənlər! – deyib bizimkilərə işarə edir.

Sədr (bizimkilərə): Əfəndilər, deyirlər ki, siz quldursunuz!

Bizimkilər: Yalan deyirlər. Biz quldur deyilik.

Sədr: Öylə isə, daşnakların təklifini səsə qoyuram. Hər kəs bu adamların quldur olduğu və quldur olduqlarına görə də məclisdən çıxarılması tərəfdarı isə, əlin qaldırasın.

İngilislər, firənglər, amerikanlar və sair Yevropa və Amerika millətləri nümayəndələri məsələdən xəbərdar olmadıqlarına görə bitərəf qalıb, səsdə iştirak etməyirlər. El qalxızanlar bunlar olur: daşnaklar (iki əlləri ilə), RMK-lər və BAKUS-lar.

Sədr: İndi də hər kəs bu adamların quldur olmadıqlarını və ona görə də məclisdə qalmaqlarını iltizam edirsə [lazım bilirsə], əlin qalxızın.

Gürcülər, dağıstanlılar, Osmanlı türkləri, hindlilər, əfqanlılar, türkmənlər, Volqa boyu müsəlmanları, qərək, ərəb əmirləri ilə iran vəzirələrindən başqa hamı islam nümayəndələri əl qalxızılar.

Əksəriyyət bu tərəfdə olduğuna görə, bizimkilər məclisdə qalır. Daşnaklardan biri təkrar izin alıb kürsüyə tərəf yüyürür və üzünü ümum yevropalılara tutub mü-

təğəyyir və mütəhəyyic [təbdən çıxmış və həyəcanlı] bir surətdə, baş-qol oynada-oynada, dişlərini qıca-qıca və çığıra-çığıra deyir:

Daşnak: Ermənistanı-kəbir [böyük Ermənistan] mənə qənim olsun, Ararat dağı üstümə yıxılsın, Andranikin qəzəbinə gəlirəm, daşnaksaqan olmayım hər gah yalan deyirəmsə, siz yevropalılar çox məzəli adamlarsınız!!! Nəinki məzəli, hətta açıq-açıq deyə bilərəm ki, sizin işiniz “xata-bala”dır! Siz getdikcə bizim ümidlərimizi puç edirsiniz. Biz ümid edirdik – ümid nədir ki – lap yəqinimiz idi ki, biz sizə bu quldurları nişan verən kimi, siz həman saat onları qovacaqsınız! Amma siz bizim sözümü etibar etmədiniz. Deməli, bu əlli ilin ərzindəki zəhmətlərimiz hədəf getdi! Deməli, siz bizim bu qədər şikayətimizlə əlli ilin ərzində “hə, hə” deməklə məhz öz politikalarını yeritmək istəyirmişsiniz! (Üzünü BAKUS-lara tutur:) Ey Rusiyanın sosialistləri! Görürsünüzmü burada oturan yevropalılar həqiqi demokrat deyildirlər. Bəlkə hamısı imperialistdirlər! Bəs niyə durubsunuz, niyə qışqırmayırsınız ki, daloy [məhv olsun]! Niyə bolşevikləri çağırmaırsınız?! Ey Rus Milli Komitəsi! Rusiyanı dağıdan həmin bu yevropalılar oldu! Qafqazı tatarlara və gürcülərə verən bunların Tomsonları oldu. Samasud! Samasud! [Linç edilsinlər!]

Sədr: Cənab natiq, təvəqqe edirəm ki, provokatorluq etməyəsınız, vəilla [yoxsa], sizi kürsüdə dən düşürtməyə məcbur olaram.

Daşnak: (Daha yanıqlı) Bəs görünür siz bizləri ələ salırmışsınız, – deyib qabağındakı stola bir yumruq vurur.

Sədr: Cənab natiq, stolu sındırsanız, qiymətini verməyə məcbur olacaqsınız.

Daşnak: Cəhənnəmə sınısın! – deyib bir-iki yumruq da vurarkən yevropalılardan acığı tutub: – Bu nə vəhşi şeydir, bunun özü quldura oxşayır, – deyib tələb edirlər ki, natiq kürsünü boşaltsın. Daşnaklar, RMK-lər və BAKUS-lar səs-küy salıb çığıra-bağır edirlər və öz aralarında məsləhətləşirlər. Daşnaklar həmfikirlərini qızıqdırıb təhrik edirlər ki, bizimkilərin qolundan tutub zorla bayıra çıxart-sınlar. RMK-lər məsləhət görürlər ki, Biçeraxovun qoşunlarını köməyə çağırınsınlar. BAKUS-lar deyirlər ki: Hələ qan tökmək yeri deyildir. Statitçını kamitet əmələ gəlib zabastovka elan edilsin.

Sədr, zəngi çalib qışqırıq salanları sakit olmağa məcbur edir.

*Filankas
N 81, 7 yanvar 1919*

CAMAAT KÖMƏKLİYİ

Yüz il, fəzləsi ilə [artıqlaması ilə], üstümüzdə davam edən rus təhəkkümü [hakimiyyəti] bizim hər bir tərəqqimizə mane olan kimi, dövlət və vətən yolunda işləmək, mənfəətli ictimai təşəbbüsatda bulunmaq və bu növ işlərə adət etmək həvəsimizi dəxi qəlbimizdən bilməliyə [tamamilə] silib məhv etmişdi.

Rusiya millətləri içində ögey oğul məqamında tutulan və bu ögeyliyin bütün-bütünə acılıqlarına təhəmmül edən [qatlaşan] bir millətdə dövləti və ictimai işlərə qarışmaq həvəsi olardı mı? Rus hökumətindən əlavə, rus camaatının özü də bizlərə öylə bir həqarət gözüylə baxmaqda idi ki, bizim onlarla bərabər ümumvətən mənafeyi yolunda işləməyə heç bir meylimiz ola bilməzdi. Doğrudur, üzərimizə “lütfən” həvalə edilən alçaq məmuriyyətləri, sadıq təbəə olduğumuz görə, kamali-sədaqətlə ifa edirdik, amma qalan ictimai və dövləti işlərdə kənarda durub, bu yolda işləyən ruslara və sairələrinə biganələr kimi kənardan tamaşaçı surətində qalırdıq.

Bunun nəticəsi idi ki, biz Azərbaycan islamları vətən yolunda işləmək, camaat işinə girişmək, dövləti işlərdə iştirak etmək kimi təşəbbüsatdan kənar durub, bu yolda lazım olan tərbiyə, tərəqqi və təcrübədən məhrum qalırdıq.

Amma bu gün, biz bu cürə dövləti və ictimai işlərə girişməyə məcburuq. Bu cürə işlərə kənardan baxmağa və biganə

qalmağa haqqımız yoxdur, çünki biz daha özgə vətənin ögey oğlu deyilik, öz vətənimizin doğma oğluyuq. Vətən də bizimdir, hökumət də bizimdir, camaat da bizimdir. Bu gündən belə hər bir əmri [iş] məhz hökumətin boynuna atmaq, “hökumət özü bilər” demək, hökuməti təkbəşinə buraxmaq, hökumətə əldən gələn köməyi etməmək, mənafeyi-milliyə və istiqlalimizə [milli-müstəqillik maraqlarımızın] və həm də şan və şərəfinizin təmin və təyidi [təsdiqi] yolunda işləməmək, müstəqil yaşamaq iddiasında olan bir millət üçün günahdır. Belə günah ki, onun cəzası, istiqlal və istiqbal-dan məhrum olmaq dərəcəsinə ağır və ağırlığı qədər də şayani-yə’s və kədərdir [matəm və kədərə layiqdir].

Burasını unutmamalıdır ki, hökumətimiz cavandır, siyasiyyat cahandidəsi [siyasətdə dünyagörmüş, təcrübəli] deyildir, dövlət idarəsi işlərində təcrübəsi azdır. Bununla belə, üzərinə həvalə edilmiş olan dövlət yükü, bəxşus [xüsusilə] bu zamanədə düşmənlər hücumu qarşısında, dedikcə ağırdır. Bu ağır yükü, cavan hökumətimiz deyil təcrübə qüvvəsi ilə, bəlkə milliyətimizə məxsus olan və ulu türk babalarımızdan bizə irs qalan hakimiyyət və səltənət hissimizin rəhbərliyi ilə çəkə biləcəkdir.

Doğrudur, bu yolda hökumətimizin daha müəyyən köməyi vardır ki, o da

içimizdən seçdiyimiz Parlamandır. Lakin Parlamamızın köməkliyi, dəlil [yol göstərən] və bələd[çi] olmaq, hökumətə yol göstərməkdən ibarət ola bilər. Yəni ağır yüklə yüklənmiş olan hökuməti dağa, daşa, dərəyə, təpəyə salmayıb, rast [düz] və rahat bir yol ilə apara bilər. Bu işə hökumətin yolunu rahlandırarsa da, yükünün yüngüllüyünə təfəvüt etməz. Bu yükü ancaq və ancaq camaat köməyi, xalq hümməti bir dərəcəyə qədər yüngülləşdirə bilər. Böylə olan surətdə bu köməyi hökumətdən müzayiqə etmək [əsirgəmək], zəhi biinsafılıqdır [necə də böyük insafsızlıqdır].

Camaat köməyi nədən ibarət ola bilər? Bu suala verilən cavabı aydınlaşdırmaq üçün hökumətimizin üzərinə həvalə edilmiş yükü təhlil edək. Bu yük, bütün dövləti işləri idarə edən nəzarət, yaxud vəzərlərdən [nazirliklərdən] ibarətdir. Daxili işlər, xarici işlər, hərbi işlər, maliyyə işləri, yol və gediş-gəliş işləri, maarif işləri, ərzaq, poçta-teleqraf və sairə və sairə... Deməli, camaat bu işlərdə hökumətə kömək etməlidir. Məsələn, hərbi işlərimizdə: əsgərlərimizin əynini layiqincə geydirən, əsgəri işlərə məxsus bir fond əmələ gətirən, fərarilik kimi rəzalətlərin qabağını alan, vətən müdafiəsi yolunda bir çox işlər görə bilən “müdafiəyi-milliyə” [milli müdafiə] kimi bir cəmiyyətimiz olarsa; Maarif Vəzərimizə əl yetirmək, dilimizin işləyinə çalışan, kitablar düzəldən, ədəbiyyat və sənayeyi-nəfisimizi [incəsənətimizi] artıran, qabil müəllimlər hazırlayan və ən kiçik kəndlərimizdə belə məktəb açılmasına hümmət edən “maarif” adında bir təşkilatımız ciddi surətdə

işlərsə; Maliyyə və Ticarət vəzərlərinə mədəd verməkdə: xəzinəmizə qızıl və gümüş pul dolmasına, maliyyə və ticarət işlərinin rəvacına və bu işlərdə baxşus [xüsusilə] müsəlman ünsürünün əlaqədar olmasına xidmət edən bir “ticarət və maliyyə komisiyomuz” olarsa; daxili işlərdə: polis adamlarının əyri, oğru, rüşvətxor, dələduzlardan təsfiyə edilməsinə [təmizlənməsinə], yolların qaçaq-quldurlardan azad edilməsinə və hər yerdə sakitlik və rahatlıq bərpasına cəhd edən “əmnü-asayiş” [əmin-amanlıq və asayiş] cəmiyyətimiz olarsa; xülasə, hər bir vəzərin idarəsinə mütabiq [uyğun] və münasib olan və bu yolda vəzərlərə lazımınca kömək yetirən cəmiyyətlərimiz, komitələrimiz, komisiyolarımız və növbə-növ təşkilatlarımız olarsa, bilirsiniz necə bir sürətlə hər kəsi heyran edəcək dərəcədə tərəqqi edib, məmur [abad] və müntəzəm bir dövlət, mədəni və asudə bir cümhuriyyət olmaqla qonşularımızdan əlavə, Yevropa əhlinin dəxi bizə ehtiram edə biləcəyi bir vəziyyət alarıq. Bu işə istiqlal və istiqbalımızın [gələcəyimizin] ola bilsin ki, daimi bir surətdə təminini mövcub olub [təminini şərtləndirərək], vətənimizi və gələcək nəslimizi əsirlik və yesirlik zülmündən bir-kərəlik məsun [xilas] və azad edib, biz gördüyümüz zülmələri, çəkdiyimiz rəzalətləri, keçirdiyimiz fəlakətləri daha onlara dadızdırmaz və göz açıb da müstəqil yaşayan bir millət olduğunu gördürər. Bəs, bu yolda camaatımızın köməyi və hümməti böyük şərtidir.

Lakin bir şeyi unutmamalıdır ki, camaatımızın müxtəlif cəmiyyətlər vasitəsilə dövləti işlərdə iştirakı hökumətimiz

üçün ancaq və ancaq kömək və mədəd mahiyyətində olub, haşa və nəuzübillah [Allah eləməsin], xələl yetirmək və əngəllər törətmək olmasın. Belə olmasın ki, hökumət: “Məra bexeyre to omid nist, şər mərsən” deməyə məcbur qalıb, ağır yükünün zəif bədənində daha da ağırlaşmasını hiss etsin. Biləks [əksinə], yükünün yüngülləşdiyini və qüvvətinin artdığını görsün ki, sürətlə irəliləyib vətən və millətimizi tezliklə mənzili-məqsuda [hədəfə, məqsədə] yetirə bilsin.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 82, 8 yanvar 1919*

ORDAN-BURDAN

Muğanda

Pristav ya komissar ya nəmənə əmr alır ki, Muğan müsəlman kəndlilərini filan yerə tolasınlar. Tapşırlar ki, müsəlmanlar mümkün qədər çox yığılsın.

Komissar əməl edir. Müsəlman kəndlilərini qoyun sürüsü kimi yığıb "İsxodka" [toplanış yeri, "sxodka"] deyilən bir yerə cəm edirlər. Müsəlmanların canını qorxu alıbdır. Çünki belə-belə yığıncaqların nəticəsində başlarına "ölüm-zülüm" açıldığını dəfələrlə "təcrübə" edib bilirlər.

Həman "İsxodka" edilən yerə müsəlmanların yarısı qədər də rus mujikləri gəlir. Müsəlmanlar qorxa-qorxa gah komissara, gah ruslara və gah da bir-birlərinə baxıb, işin nəticəsini kamali-vahimə ilə gözləyirlər.

Baş komissar gəlir. Ruslara müraciətən:

- İzdrasti tovariş! - deyir.

- İzdrasti tovariş! - deyib mujiklər cavab verirlər.

Müsəlmanlar da kamali-ədab və übiyyətlə [qul kimi] əl bağlayıb baş əyirlər.

Baş komissar təkrar ruslara müraciətən:

- Yoldaşlar! Muğan səhrası, Muğan kənd və kəsəkləri, Muğan taxılı kimin olsun? Əziz vətənimiz Rusiyanın, yoxsa zəhləməz gedən Azərbaycan tatarlarının? Mujiklər bir yerdə:

- Əlbəttə əziz vətənimiz Rusiyanın! - deyib tatarlara da hələ bir rus söyüşü

göndərlər və yanlarındakı müsəlman kəndçiləri də bu tatarlardan olduğuna görə onlara da qəzəbnak bir nəzər yetirib yumruq göstərirlər.

Dil bilməyən, danışılan sözlərdən bir kəlmə anlamayan müsəlman kəndliləri rusların qəzəbnak nəzərlərini və göstərilən yumruqlarını müşahidə edib başlarına təzə bəlalər gələcəyini yəqin edirlər və "Allah bilən yaxşıdır" - deyib tən qəzaya verirlər [iş olacağına buraxırlar].

Baş komissar yanındakı kiçik komissarlara:

- Şahidsinizmi?

Komissarlar:

- Şahidik!

- İznaçit konçeno? (Yəni, vəssalam.) İndi dağılın evlərinizə! Tovariş Vasili, tatarları qav [qov] evlərinə!

Vasili müsəlmanlara:

- Hayda damoy! - deyib işarə edir ki, evlərinə getsinlər. Müsəlmanlar mat və məəttəl qalıb bilmirlər ki, bu nə işdir, neyçün bunları yığdılar, neyçün indi dağıdırlar? Nə danışdılar, nə qərar qoydular, təqsirləri nədir, tənbehləri nə olacaqdır? Qəzəz, heyran və seyrən evlərinə tərəf gedirlər...

Əri gedəndən bəri doqqaz ağzında əli qoynunda, başı boynunda durub ərinin intizarını kamali-təşvişlə çəkən Fətə xala, Kərbəlayi Həsəni sağ və salamat qayıdan görüb tez yanına yüyürür və arvadlara

məxsus olan xüsusi bir maraqla soruşur ki:

- Bir tez de görüm, sizi nə üçün yığmışdılar?

Kərbəlayi Həsən deyir:

- Vallah, billah, özüm də məəttələm! Heç bir şey başa düşmədik. Elə onu gördük "qəmsər" ağa rusca "işto-mişto" elədi. Ruslar da ona cavab verib, bizə yumruq göstərdilər. Sonra dedilər ki, gedin evlərinizə. Biz də gəldik. Allah axırından saxlasın. Peyğəmbər dadımıza yetsin!

- Amin, ya rəbbülaləmin! - deyib ər və arvad doqqazdan keçib damxalarına [daxmalarına] girirlər.

Bir neçə gündən sonra "Yedinaya Rossiya" qəzetəsində Muğandan böylə bir əhvalat oxuyuruq: "Yüz nəfər müsəlman və həştad nəfər rus kəndlilərindən ibarət olan Muğan Kəndlilər Şurasında Muğan məsələsi həll olunub, böylə bir qərara gəldilər ki, Muğan səhrası Rusiyanın ayrılmaz bir hissəsidir."

.....

Filankas
N 83, 9 yanvar 1919

TƏƏSSÜRAT

Parlamanımızın keçən günkü iclasından hasil etdiyim təəssürat, keçənlərdəki kimi zövq aldığım xoş təəssüratımın yerini verə bilmədi.

Parlaman mənə:

– Keşiş həmişə kətə yeməz!
dedirdi.

Qərəz, hissiyyati-milliyəm tətmin edilmədi. Qəlbimdə bir acılıq qaldı. Bir kəlmə: sındım!

.....

Rusca danışmalı imiş!

"Raboçi klub"da [Fəhlə Klubunda] rus fəhlələri müsəlman nətiqlərindən rusca danışmağı tələb edirmişlər. Parlmanda dəxi hər dəm bunu tələb edənlər olmayır deyil, fəqət tələb edənlər ruslar deyildir.

"Rusca, rusca!" - deyə hər dəm yerlərindən əmr verən məbus əfəndilərimizi mən başa düşürəm. İstəyirlər ki, qeyri-müsəlman məbuslarımız haqqında əvvəla adi "nəzakət" rəsmiyyəti icra edilsin və saniyə [ikincisi] danışılan məsələlərdən, təklif olunan qərarlardan onlar da müxbir [xəbərdar] olub işə iştirak etsinlər.

Buna heç bir sözümüz yox! Hələlik bu dilə möhtacıq və istemalına [istifadəsinə] da məcburuq. Lakin rusca danışılmasın, rusca ancaq tərcümə edilsin. Baxusus [xüsusilə] Lənkəran, Muğan, İrəvan, Qarabağ və sair erməni məzaliminə [zülminə] məruz qalan yerlərdən alınan

kağızlar, sənədlər hər dəfə mütləq rus dilinə tərcümə edilib qeyri-müsəlman məbuslarımız üçün oxunsun! Lakin adi söhbətimizi, baxusus məbuslarla rəis əfəndi arasında və ya məbuslarımızın öz aralarında təati edilən [qarşılıqlı deyilən] sözləri rusca söyləməyə heç bir ehtiyac yoxdur.

– Позвольте мнѣ два слова!

– Вы о чемъ?

– Я на счетъ заявленія члена...

Bunun kimi mükəliməni [söhbəti] Parlmanda rusca keçirtməyə nə hacət? Bir halda ki, danışan da türkdür, danışdırılan da!

.....

İrəvan hadisəti [hadisələri] xüsusunda hökumətə "zapros" [sorgu] verildi.

(Mən də rusca danışmağa başladım, lakin qərəzsiz degildir. Bu "zapros" sözü, Parlamanımızda ümumiyyət etibarilə "istizah" və "izahat" kimi başqa mənaları ifadə edən ərəbcə kəlmələrlə tərcümə edilir. Dünən məbusumuz və bu gün vəzirimiz [nazirimiz] olan sosialist Səfikürdski cənablarından bu "zapros" sözünün "sorgu" sözü ilə ifadəsini dəfələrlə eşitmişəm və çox da xoşuma gəlibdir. Məbuslarımızın da xoşuna gəlsəydi, bu sözü qəbul edərdik. Zətən bu sözü Səfikürdski cənabları özündən çıxartmayıbdır. Dilimizin mənbeyi-sərvəti [sərvət mənbəyi] olan və rus dili qələbə-

sindən bir dərəcəyə qədər kənarda qalan kəndlərimizdə yazıçılarımızdan bir çoxunun – zənn edirəm səhv və xəta olaraq – “soq-sual” surətində yazdığı “sorğu-sual” sözü vardır. Bu söz, kəndlilərimiz ağzında çox işlənir:

– Məhəmmədhasəni tutub sorğu-sualsız dama saldılar.

Zənn edirəm, bu “sorğu” sözünü “zaproş” yerinə Səfikürdski ilə bərabər hamımız dəxi işlətsək, uduzmarıq ki, udarıq. Türkiyə Məclisi-Məbusanında “zaproş” sözünə “təqrir” denildiyi qəzetələrdən anlaşılaqdadır.)

Xülasə, İrəvan hadisəti xüsusunda Hökumətə sorğu verildi. Sorğu verən əfəndinin ifadəsində [ifadələrində], həm də o tərəfin zavallı müsəlmanlarından gəlmiş istimdad [yardım] fəryadı ilə dolu olan məktublarında İrəvan hadisəti-əliməsi [acı hadisələri] təsvir olunurdu.

Bu təzə xəbərləri dinləyən Parlaman əzalarında [üzvlərindən] nə bir təəssürat, nə bir ruh incikliyi, nə bir yas, nə bir kədər, nə bir nifrət, nə bir etiraz əlaməti müşahidə edilmədi!

Danışılan ruhsuz sözlərdən də çıxan nəticə bu oldu ki:

– İngilislərə müraciət edəlim...

Genə ingilislərə!

Günü bir gün bu ingilislərin bizə qaya ağırlığında bir söz deyəcəyindən mən çox qorxuram!

Müntəziri və arzusunda olduğumuz qızgın bir nitqi əvəzində beş-on kəlmə “xala-xətrin qalması”la bizi qənaətləndirmək istəmiş olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənabları istisna olmaq üzrə, firqə “lider”lərimizin bir qardaş fəlakəti xüsusunda ixtiyari-sükut etmələri [sus-

maları] bizcə anlaşılmaz bir sətir [sirr], açılmaz bir müəmma hökmündə qaldı...

İrəvan, Lənkəran, Qarabağ və bu kimi hadisələr haqqındakı məsələlər nə “firqəvi” məsələdir ki, deyək o firqə tərəfindən verilən sorğuya bu firqənin dəxli yoxdur, nə bir “diplomatik” məsələdir ki, bunun üçün “pişəzvəqt” [qabaqcadan] evdə hazırlaşmaq lazım gəlsin. Bədbəxt qardaşlarımızın daşnaklar təhəkkümü və təzəllümü [zölmü] altında taqətfərsə [dözülməz] fəlakətlər çəkdiyindən mütəəssir olub da acınmaq, yanmaq, qızmaq [hirsənmək] və əhvali-ruhiyyələrini münasib sözlə ifadə etmək və bu işə Hökumətimizin də, camaatımızın da, mütəfiqlərimizin də, rusların da, yəhudilərin də, hər insaf və insaniyyət sahibinin diqqətini cəlb etmək çətin bir əmrmi [işmi] idi?!

.....

Əfvi-ümumi [amnistiya] məsələsi araya gəldi.

Parlamanımızın birinci iclasında “İttihad” firqəsi tərəfindən irad edilmiş olan bu məsələ, bu səfər həll olundu. Əfvi-ümumi, daha doğrusu, siyasi mücrimlərin [cinayətkarların] əfv edilmələri xüsusunda Hökumət tərəfindən tərtib edilmiş qanun layihəsi Parlamanca qəbula keçdi.

Sonradan bu məsələni qurdalayıb da vəziri [naziri] bir taqım lüzumsuz bəyanata məcbur etmək yersiz idi. Zira, vəzir Səfikürdski cənabları siyasi mücrimlərin kimdən ibarət olduğunu öylə bir şəkildə bəyan etdi ki, siyasi mücrim ilə adi cəninin təfəvütünü seçmək çətin oldu.

Səfikürdski cənabları bunu unutmamasın ki, Hökumətə qarşı silahla qiyam et-

mənin, bomba və dinamit gizlətmənin, meşə qırmağın nə dərəcədə siyasi cürüm və nə dərəcədə adi bir cinayət olduğunu əhalimiz içində başa düşməyənlər hələ çoxdur.

.....

Sosialistlərdən sağ və fəhlə məsələsində də onlardan bir az uzaq olan “Müsavat” firqəsinin sosialist vəzirə fəhlələr məişətinin çətinliyi haqqında sorğu verməsi məzəli bir keyfiyyət idi.

Bu xüsusda “Müsavat”çılar ilə sosialistlərimiz arasında bir bala “atışma” vaqe olduysa da, nəticəsi “salamatlıqla” keçdi. Müsavatçı [Abbasqulu] Kazımzadənin fəhlə həyatının üsrəti [çətinliyi] haqqındakı qızgın nitqinə cavab verən Məsai vəziri sosialist Səfikürdski cənabları özünü sındırmadı, dedi:

“Sizə fəhlə məişəti haqqında öylə həqiqətlər söyləmə ki, “başınızın tükü ayağa (?) durar!”

Filvaqe [doğrudan], Səfikürdski cənabları bu surət xüsusunda nitq irad edərək öylə sözlər söylədi ki, özgələri bilmirəm, amma mənim başımın tükü ayağa durdu. Məsələn, fəhlələr həyatının, ümumiyyətlə, hər bir yerdə, ağır bir surətdə keçməsinə nəql ilə sözünü bolşevik fəhlələri məişətinə ətf edərək [yönəldərək] dedi ki, bolşevik fəhlələr hamıdan yaxşı dolanırlar. Və bu sözü mənidar bir surətdə [mənalı, xüsusilə vurğulayaraq] təkrar etdi.

- Bolşevik fəhlələr yaxşı dolanırlar.

- Bizim fəhlələrə də yaxşı dolanmaq lazımdır.

Erqo! (Ona görə) yaxşı dolanmaq üçün:

- Bolşevik olmaq lazımdır!

Elmi-məntiqdə [məntiq elmində] böylə çıxır. Təcrübədə də feilən böylə çıxarsa, onda nəinki bir mənim, bəlkə bir çoxlarının başının tükü ayağa durar!

Hər halda “Müsavat”çıların fəhlələrimiz haqqındakı ciddiyyətə çarpışması fəhlə ehtiyacının, fəhlə təşkilatlarının dalınca olmaları son dərəcə şayani-sürur və təsəlli [sevindirici və təsəlli edici] bir fəaliyyətdir.

Gəldi Lənkəran faciəsi məsələsi.

Lənkəran məbusu Hacı Mirzə Səlim Axundzadə cənabları ürəyinin dərini, vətəninə ağlar halını, Lənkəran müsəlmanlarının biganələr [yadlar] əlindən çəkdiyi zülüm və sitəmi Parlaman əzalarının hüzurunda açıb deməyə axır ki, fürsət tapdı.

Hacı Mirzə Səlim cənabları nitqinin “müqəddəməsinin müqəddəməsini” böylə başladı:

Naləyə hərçənd mixahəm ke pünhan bekonəm

Sinə miquyəd ke, mən be tənq amadəm, fəryad kon.

Bundan əlavə məbus əfəndi nitqini ərəb şeirlərilə dəxi təzyin edir [bəzəyir]. Böylə ki:

Və kullu yədamun visalə Leyli

Və Leyli lə tuqarru ləhum bizakə.

İzə əthət dumu min uyun

Təbəyyən mən büka əv mən təbakə.

Sonra Lənkəran müsəlmanlarının rus “demokrat”ları əlindən çəkdiyi əza və cəfaları yanıqlı bir dil ilə söyləməyə başladı. “Lənkəranlılara azadlıq və kömək lazımdır” deyərək hər kəsi köməyə dəvət edərək, “ruznamələri” [qəzetləri] dəxi bu köməyə cəlb arzusuylla “Qəzetə yalnız bir firqənin nəşiri [təbliğatçısı] olmayıb da bitərəfanə surətdə hər kəsə danışmaq

imkanı verməlidir” dedi. Məbus əfəndinin bu işarə və kinayəsi hansı “ruznaməyə” aid olduğunu bir dürlü anlamadıq.

Əlbəttə, bizim qəzetəyə ola bilməz! Çünki, qəzetəmizin firqə və partiya xaricində rəsmi bir “orqan” olduğu hər kəsə məlumdur. Hər günkü möhtəviyyatından məlum olduğu üzrə vətən abadlığı, millət salamatlığı, camaat tərəqqisi, dövlət intizamı ilə bərabər, istiqlal və genə də istiqlal şüarlarını virdi-zəban [dilin əzbəri] edib də, bunun hüsulunda əlindən gələn qədər çalışmaqda olan qəzetəmiz bu dairədə yazılmaqda olan məqalələrə sütunlarını – bir ananın balasına qarşı açdığı qucağı kimi – kamali-meyl və məhəbbətlə açıbdır, vəssalam!

Əlqərəz, Hacı Mirzə Səlim əfəndi Lənkəran faciəsindən bir şəmmə [cüzi bir hissə] açıb nəql elədi.

Bu dilsuz [ürək yandıran, təsirli] həqiqətləri dəxi Parlaman əzalarımız İrəvan hadisəsi kimi hissiyati-milliyədən ari [milli duyğulardan uzaq], qeydsiz [laqeyd] bir tərzlə qarşıladılar: genə nə bir nitq, nə bir hərəkət...

Mən güman edirdim ki, bu gün havanın soyuqluğu Parlaman əzalarımıza o dərəcədə əsərbəxş olubdur [təsir edibdir] ki, bu soyuqluq deyil yalnız bir bədən-lərinə, bəlkə ruhlarına da keçibdir. Ona görə bugünkü iclas, axırına kimi “soyuq” keçəcəkdir. Lakin cavan və fəal məbuslarımızdan Əhməd Cövdət əfəndinin bir saatlıq əsl “parlamani” bir nitqi gümanımı səhvə mübəddəl etdi [çevirdi]. Çünki, natiq əfəndinin istər nitqində, istər bədənində, istər ruhunda “üşü-

mək” əsəri yox idi. Biləks [əksinə], qızgınlıq var idi.

Əhməd Cövdət əfəndinin bu hərarətli nitqi nəyə dair idi? Nəyi və kimi bu hərarət və səlasətlə [səlisliklə] müdafiə edirdi?

Stansiyalarda soyulmuş bir nəfər Sarkisyanı və dəmiryol mövqiflərinin [stansiyalarının] birində guya öldürülmüş olan üç nəfər erməni!

Qışın bu soyuq günlərində buzlu dağlara pənah aparmış, Araz çayının qara sellərinə qurban olmuş, yer və yurdlarından, mülk və mallarından, can və başlarından top və pulemyot güllələri zoru ilə məhrum edilmiş, əsir və yesir günündə dağlara, daşlara, dərələrə, təpələrə səpilmiş olan, məzlum və məzlumlardan da məzlum olan bədbəxt qardaşlarımızın, ana və bacılarımızın müdafiəsi haqqında bir söz belə dilinə almağı özünə “layiq” görməmiş olan məbus əfəndimizin, daşnaklar mənbəyindən xüsusi bir qərəzlə nəşət edən [meydana gələn] yalan və acı bir yalan olduğu Rəisi-vüzəra Fətəli xanın bəyanatından bəlli olan xəbərlər haqqında kamali-səlasətlə hərraflıq [boşboğazlıq] etməyi mənə o qədər əlim bir təəssür [kədərli bir hissə] və yanıqlı bir acıq verdi ki, nitqi axırınadək dinləmək təqətim qalmadı...

Türk ürəkli və sosialist fikirli Əhməd Cövdət əfəndinin fəal və çalışqan bir zat olduğu məlumumuzdur. Və hər kəsə bilafərqi-millət [millət fərqi qoymadan], insaniyyət nəzəri ilə baxmaq fikrinin aliliyinə də mötərifik [aliliyini qəbul edirik]. Lakin iki nəfər insandan, iki nəfər adəm övladından birinin məzlum və məfluk

[bədbəxt] olduğunu dünya işığına baxan gözüümüz və aləmi-batinisini [daxili aləmini] də dərk edən bəsirətmizlə gördüyümüz halda və o birinin də məzluma nisbətən qeyri-məzlum bir vəziyyətində bulunduğunu dərk etdiyimiz təqdirdə, məzlumu qoyub da qeyri-məzlum haqqında çalışmadığımız, insaniyyət fikrinə mütabiq və elmi-məntiqə müvafiq olmadığı surətdə, böylə eyləməyin mənası nədir, əcəba?

Üzeyir
N 84, 10 yanvar 1919

TEATRO VƏ MUSIQI “Arşın mal alan”

Əsbabi-tərəqqimizin [tərəqqi səbəbi-mizin] bir növünü təşkil edən sənayeyi-nəfisə [incəsənət] və bilxassə [xüsusilə] teatro və musiqi işlərimizə dair kamilinca məlumat və mülahizə [mülahizələr] yazmağa, təəssüflər olsun ki, qəzetəmizin həcmi müsaidsə deyildir. Buna görə də, bu xüsusda hər nə yazılsa, mümkün qədər müxtəsər olmaq məcburiyyəti vardır. Məsələn, keçən cümə günü Hacıbəyli Qardaşları müdiriyyəti tərəfindən oynanılan “Arşın mal alan”da “Əsgər” rolunu ifa edən Şərifov cənablarının hərəkəti-artistikisi [bədi hərəkatları] “alafranqa” [avropasayağı] bir tərzdə olması bu artistin əsl artist olmaq ciddü cəhdinə dəlildir. Çünki, Yevropa artistlərinin hərəkəti bir başqa, Şərq artistlərininki də bir başqa olmalıdır. Bu məsələ xüsusunda çox danışmaq istərdik. Halbuki ancaq bir-iki söz deməklə iktifa etməliyik [kifayətlənməliyik].

Yevropa artisti təmsil etdiyi bir şəxsin qəm və kədərini göstərmək üçün iki əli ilə başından yapışır. Halbuki Şərq adamlarına, baxhusus [xüsusilə] müsəlman əfərlərindən [fərdlərindən, adamlarından] birisi-nə bir kədər ariz olarsa [üz verərsə], əllərini qoynuna qoyur. Nədən ötrü? Ona görə ki, yevropalılarda hər bir dərdə və hər bir qəmə müqavimət etmək, rəf'i [aradan qaldırılması] üçün çalışmaq təbii

olduğuna görə, başından yapışmaqla bu qəm və küdurətin əlacını axtarır. Amma Şərq adamı həmişə zülmə baxdıqda [zülüm çəkib] da, bu zülmə təqəddə adət etdiyinə görə, əllərini qoynuna qoyub məzlum olduğunu göstərməklə iktifa edir.

İranda olarkən mərsiyəxanlar və dərvişlər gördüm ki, oxuduqları və hekayə etdikləri sözləri əsl Şərqə məxsus ədə və hərəkət ilə, yəni baş, bədən, əl və üz hərəkəti ilə öylə bir məharət göstərirdilər ki, gözün qabağında sanki bir artist görürdünüz.

Yevropa həyatına aid pyesələrdə Şərq hərəkəti və Şərq məişətindən götürülmüş pyesələrdə Yevropa hərəkəti, artistlik sənətində fahiş bir qələtdir.

Şərifov ikinci pərdədə “Axtarılıb tapdım səni” havasını yaxşı oxudusa da, Sarabskinin “segah”ının yerini və təsirini verə bilmədi. “Əsgər” rolunun ən çətin yeri, qızlara arşın mal satdığı yerdir. İndiyə qədər bir artist görmədim ki, bu yeri üstadlıqla keçirə bilsin! Burasına rejissor əfəndinin diqqətini cəlb edirik.

Artistdə iki fəzilətdən [üstünlükdən] biri olmalıdır: ya xüdədadilik [Allah vergisi], ya da üstadlıq. Xüdədadilik – Allah vergisidir. Bu hər kəsdə olmaz və hər kəsdən tələb etmək də caiz [doğru, uyğun] deyildir. Amma üstadlıq belə şeydir ki, səy və kuşış [çalışma] və bir də qabiliyyət sayəsində hasil edilə bilər. Bunu da

bir artist olmaq istəyəndən tələb etmə-yə tamaşaçıların böyük haqqı vardır.

Xəlil əfəndi, üstadlıq dərəcəsinə çatmış bir artist olduğunu keçən oyunda “Süleyman” rolunda göstərdi. Zəhirdə həmişə şad, hər dərindən dərmanını bilən və batində də nikbin olan Süleymanı Xəlil əfəndi tamamilə və layiqilə göstərdi. Mərhəbə olsun [əhsən]!

Hələlik bu qədər. O biri oyunçular haqqında gələn səfər yazmağa məcburuq.

Mizrab
N 85, 12 yanvar 1919

EHTİYAT LAZIMDIR

Bizi istəməyənlər, azadlıq və istiqlalımıza qarşı düşmənanə bir vəziyyət alanlar, təbiidir ki, bizlə özləri arasında bir divar çəkilməsinə və ya dərin bir dərə qazılmasına səbəb oldular ki, o divarın və o dərənin adına etibarsızlıq divarı və ya etimadsızlıq dərəsi demək caizdir.

Təbii bir əmrdir [işdir]: istiqbalımızı, azadlığımızı istəməyənlərə biz etibar və etimad gözüylə baxa bilmərik. Biləks [əksinə], onlar bizim gözümdə həmişə şübhə və sui-zənn [mənfi düşüncə] içində olacaqdırlar. Bunun nəticəsi olaraq, biz bu adamların ya paytaxtımızda, ya Azərbaycanımızın başqa yerlərində hər bir siyasi, ictimai, hətta iqtisadi işlərdə iştirak etmələrinə yan-yan baxmağa və ehtiyatlı olmağa məcbur qalacağıq. Haqqımız da olacaqdır.

Kim inana bilər ki, vətənimizin istiqlalını tanımaq istəməyən bir şəxs və ya bir cəmiyyət, gördüyü işlərində və tutduğu əməllərində vətənimizin mənafeyini mülahizə etsin? Və ya hökumətimizə kömək qılmaq nöqtəyi-nəzəri ilə işə mübaşir olsun [işə girişsin]? Və kim buna inanmaz ki, bu adamların, bu cəmiyyətlərin hər bir təşəbbüsatlarında, hər bir fəaliyyətlərində məqsədləri yalnız bir şeydir: bizi düşürmək [yıxmaq], istiqlaliliyyətimizi puç etmək, özlərini təkrar ağa və bizləri genə də qul halına salmaq?!

Əgər bunların bəzi-bəzi işlərində hər

dəm bir mənfəəti-ammə [ictimai fayda] mülahizəsi dərk edilərsə və bu işlərinin nəticəsində vətənimiz üçün məxsusi bir mənfəət olacağı şübhəsiz görünərsə, biz genə də bundan şadlanıb sevinə bilməyəcəyik, çünki bu surətdə də genə onların məqsədi həman məqsəddir: Hökumətimizin şanını kəsr etmək [azaltmaq] və nüfuzunu nəzəri-ammədə [ictimaiyyətin gözündə] qırmaq və əsərsiz qılmaq.

Pəs bundan dolayıdır ki, bizi tanımayanların, bizim bir para daxili işlərimizə qatışması bizi nəinki sevindirmir, bəlkə bir taqım şübhə və əndişələrə salır.

Rus Milli Komitəsinin, mühacirləri vətənimizdə yerləşdirmək bəhanəsiylə hər dəm hökumətimizi təciz etməsi [narahat etməsi, təzyiqə məruz qoyması] və bu kimi işlərdə əksərən xudsəranə [özbaşına] təşəbbüsatda bulunması[nın] nə kimi bizdən ötrü arzu olunmayan nəticələr verməsini Muğan səhrası “Kəndlilər ictimasi”nın [yığıncağının] “məşhur” qərarından anlamaq olar ki, bu qərar bu gün kağız və qəzetə üzərində olmaqla bizi bir o qədər incitməyirsə, sabah feilən icra edilərsə, istiqlalımıza vurulan zərbənin ağırlığı bizi incidər və bəlkə dövlətimizin bədənində sağalmaz bir yara olub qalar.

Eşitdiyimizə görə, öylə bir “kəndlilər ictimasi”nın buralarda da çağırılmaq fikri var və bəlkə bu yolda lazımi təşəbbüsatda bulunmaq üzrədirlər.

Keçən zabastovka fəqərəsində [hadi-səsində] Azərbaycan müsəlman fəhlə və əmələləri [işçiləri] vətənpərvər və istiqlal-pərəstlik imtahanlarını parlaq bir surətdə verməklə qəlbimizə böyük bir təskinlik verdilər və ziraətçilərimizin dəxi bu kimi imtahanlarda fəhlə və əmələlərimizdən geri qalmayacaqlarına kamali-itminan [tam əminlik] ilə inanmaqdayıq, amma bununla belə, imtahana hazırlaşmaq böyük bir şərtidir. Binaəniləy [ona görə], hazırlatmaq üçün də üstadlar lazımdır. Ümid edirik ki, fəhlələrimiz təşkilatı yolunda ciddiyyətlə işləyən partiyalarımız, kəndlilərimizi dəxi hazırladırmaq işində mahiranə birər üstadlıq göstərməklə, öz böyük vəzifələrini layiqincə ifa edəcəkdirlər.

Bizi istəməyənlərin hər bir işlərindən və hər bir təşəbbüsatlarından məqsədləri mənfəəti-ammə olmayıb da yalnız bizi düşürmək və istiqlalımızı pozmaq olduğunu aydın və aşkara bir surətdə bilib də bu barədə yəqinlik hasil etmək üçün şəhərimizdə 12 yanvarda təyin edilmiş “Fəhlələr konfransı” məclisinin o günü “naməlum səbəblərə” görə təxir edildiyi keyfiyyətinə diqqət edilsin!

Həman günü məclisə gələn müsəlman fəhlələrinin ədədi iki yüz nəfərlik olur.

Bundan qabaq on beş nəfərin vücu-du ilə iktifalanıb [kifayətlənib] da məclisi qanuni hesab edən Çurayevlər, bu səfər iki yüz nəfər müsəlman fəhləsinin yığılmasını görüb də bir bu qədər camaatın pul və yol kirayəsi xüsusunda çəkmiş olduqları zəhmət müqabilində nə edirlər?

İclası “atminit” ilə [ləğv etməklə] məclisi pozmaq kimi qaba və dürüşt [kobud]

bir nəzakətsizlik göstərməyi müsəlman fəhlələri haqqında rəva görürlər...

Bu kimi hərəkətləri gördükdən sonra məzkur [adı çəkilən] Çurayevlərin “Fəhlə qardaşlar, biz sizin mənfəətiniz üçün əlləşirik!” kimi riyakaranə sözlərinə hansı müsəlman fəhləsi inana bilər? Və onların, iqtisadi də olsa, zabastovkalar dəvətinə hansı Azərbaycan əmələsi qulaq asa bilər? Və bundan sonra bizim fəhlə və əmələlərimiz Çurayevlərdən uzaq durmağı qəbul etsələr – ki etməyə bilməzlər – ümumfəhlə sinfini ayırmaq günahı kimin boynuna düşər? Və genə bundan sonra necə olar ki, biz onlara şübhə və sui-zənnlə baxmayırıq?

Həman şübhə və sui-zənnimizi mövcib olan [şərtləndirən] işlərdən biri də dəmiryol işlərini təftiş etmək məsələsidir.

Bugünlərdə yenidən meydana çıxan və heç əvvəldən də məsləki xoşumuza gəlməyən “Bakinets” qəzetəsində oxuyuruq ki, Azərbaycan Dəmiryol Ərzaq Şöbəsi işlərini təftiş edən komissiya əhaliyə müraciət edib iltimasda [xahişdə] bulunur ki, bu Ərzaq Şöbəsində hər bir sui-istimalat [sui-istifadə] olduğunu görüb bilənlər varsa, həman komissiyaya xəbər versinlər.

Eşitdiyimizə görə, bu komissiyanın içində öylə adamlar var ki, Azərbaycan dəmiryolunda sui-istimalat deyil, dəmiryol lap yerli-dibli bərbad olsa da veclərinə gələn və ürəkləri yanan deyildirlər. Bəs komissiya qurub “təftiş” qılmaqdan məqsəd, genə həman məqsəddir.

Çox istərdik bilək ki, aya [görəsən] bu komissiya Dəmiryol Nəzarətinin izniyləmi qurulubdur və bir də dövlətimizin

Təftiş Nəzarəti dura-dura bu cürə komissiyalar “köməyinə” ehtiyac varmı? Ehtiyac varsa, bu komissiyanın əzalarını [üzvlərini] kim seçibdir, kim təyin edibdir? Bu komissiyada, başımıza zabastovka oyunu açan dəmiryol xidmətçiləri “rol” oynayırlar? Bu komissiyanın öz işlərinə, öz hərəkətlərinə Nəzarət tərəfindən bir göz yetirən varmı? Təftişdən murad, sui-istimalatı təhqiq etməkdən başqa özgə bir məqsəd yürüdülmədiyinə Hökumət tərəfindən layiqincə diqqət olunurmu?

Qərər, bu cürə məsələlər bizi çox maraqlandırır. Ümidvarıq ki, Nəzarətimizdən başqa Parlaman əzalarımız [üzvlərimiz] dəxi bu işə balaca da olsa, bir əhəmiyyət yetirib, işin necəliyindən xəbərdar olmağı vəzifələri cümləsindən ədd [hesab] edərlər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 88, 15 yanvar 1919

ORDAN-BURDAN

Azərbaycan Hökuməti təşkil edildikdən bəri, məndə iki adət əmələ gəlibdir. Bu adətin birini qəzetə oxuyanda ibraz edirəm [bürüzə verirəm, göstərirəm], birini də küçə ilə gedəndə.

Adətlərimin ikisi də bir “sort”dur: özü də – axtarmaq adətidir.

Qəzetə oxuyanda da axtarıram, küçə ilə gedəndə də.

Nə axtarıram?

Qəzetəni, baxüsus [xüsusilə] rus qəzetələrini əlimə alan kimi əvvəl-əvvəl axtarıram görüm Azərbaycan hökumətinin əmrləri, hökmləri, binagüzarlıqları varmı ki, tez oxuyum mənim üçün ləzzət versin! (Gülməyindən görürəm ki, sən də bu adətə giriftarsan!)

Məsələn, axtarıb, tapıb, oxuyuram ki, söz məsəli, Anna İvanovna Yermakova yanvar ayının birindən filan nəzarətin [nazirliyin] filan idarəsində filan qulluğa təyin edilibdir.

O saat keyfim durur: öz-özümə Anna İvanovnaya deyirəm ki, bax Anna İvanovna! Görürsən, Azərbaycan hökuməti nə yaxşı, mehriban hökumətdir. Səni qulluğa qoyur, sənə məvacib verir, amma sizin Rus Milli Komitəniz hökumətimizi pisləyir, deyir ki, ruslara guya zülüm edir. Bax, o cürə yalan sözlərə qulaq asma, onlar yalançıdırlar, xaindirlər!

Ya oxuyuram ki, sözgəlişi, Vladimir Vasilyeviç Palaumov neçə vaxtır qulluğa gəlmədiyinə görə filan gündən,

filan saatdan etibarən öz vəzifəsindən, hətta lap qulluğundan bilkülliyyə [tamamən] kənar edilir.

Bunu da oxuyub, ləzzət aparıb genə öz-özümə Vladimir Vasilyeviçə deyirəm ki, bax, görürsən, adamı böylə qovarlar ha?! Elə bilmə ki, səni qovmağa hökumətimizin gücü yoxdur, elə qovar ki, lap Məskoya kimi qaçarsan! Get kimə istəsən şikayət eylə! Hökumətimizin kefi belə istəyir. Hökumətlə hökumətlik eyləməyəcəksən ki!!!

Amma bəzi vaxt olur qəzetədə elə hökmlü və şiddətli “prikaz”lar [əmrilər] görürəm ki, başdan bir-iki sətir oxuyan kimi ürəyim təşvişə düşüb deyirəm ki, nə lazım, Hökumətimiz bu cürə şiddətli və qəti əmrnamələrlə özgələri incidib söylənməyə vadar edəcəkdir, onsuz da donqulduya-donqulduya baş-beynimizi aparıbdırlar.

Cəld prikazın imzasına baxıram, ürəyimin təşvişi sakit olur:

– General Tomson.

.....
Hay istəyirəm ki, bu adəti tərk eyləyəm, olmur ki, olmur. Görünür, alimlər doğru deyibdirlər ki:

Və əl-adətike əltəbiyyəyə’s-saniyə!

* * *

Yuxarıda ərz eylədiyim üzrə, ikinci adətim dəxi əvvəlinci adətimin qardaşıdır:

O da axtarmaqdır, ancaq küçədə.

Küçə ilə gedərkən, elə gözüm orada-buradadır ki, görüm, aya, bir nəfər Azərbaycan zabiti, ya bir nəfər, iki nəfər Azərbaycan əsgəri görə bilərəmmi ki, tamaşası mənim üçün ləzzət versin!

Əhyanən [hərdən bir] bir nəfər “zabit balası” görəndə elə bilirəm ki, dünya aləm bizim qoşunumuzdur!

Zabit və əsgər görməyəndə də təsəlimi qırmızı paqonlu qaradavoylarımızdan alıram.

Amma birdən olur ki, görürəm, Şamaxı yolu ilə üzü aşağı və ya üzü yuxarı bir dəstə atlı çapır, genə ürəyim təşvişə düşür: deyirəm yaqın bizim qoşunlarımızdır, amma nahaq yerə şəhərin küçəsində bu cürə at çapırlar. Allah göstərməsin, birdən adam basdalarlar, onda genə xaricilərin ağzı çuval kimi açılıb deyərlər ki, Azərbaycan qoşunu küçədə adam basdalayır.

Atlılar çapa-çapa yanımdan şıdırğı ilə keçərkən tez sifətlərinə baxıram; ürəyimin təşvişi sakit olur:

– Biçeraxovun kazakları.

.....

Özümə güc gəlirəm ki, bu adətimi də tərk edim, görürəm ki, olmur, keyfimə korluq çəkdirirəm. Görünür, hükəmalər [müdrilər] yalan deməyibdirlər ki:

Tərki adət be mövcibi-məraz əst!

Filankəs

N 88, 15 yanvar 1919

TEATRO VƏ MUSIQI

“Arşın mal alan”da Soltan bəyin rolu-nu çox vaxt Ələkbər Hüseynzadə, bəzi vaxt dəxi Mirzəağa Əliyev cənabları oynarlar. Bu səfər Mirzəağa oynadı. Bunu deməliyəm ki, bu rolu nə Ələkbər düz oynayır, nə də Mirzəağa. Görünür ki, Soltan bəyin nə kimi bir “tip” olduğuna nə o diqqət yetiribdir, nə də bu. Bu xüsusda mənə etirazlar edib deyə bilərsiniz sən “küfr” danışsan, “səbb” eyləyirsən [söyüş söyürsən]; “əstəğfirüllah” eylə, “tövbə” qıl! Lakin, Gülçöhrə demişkən: sözüm sözdür; düz oynamayırlar. Bəs camaatın alqışları və tamaşaçıların gül-məkləri, şadlığı, teatro həvəslilərinin aldığı həzz və zövq, xalqın vəcdə gəlməyi?

Bunlar hamısı doğrudur. Mən özüm də Mirzəağa ilə Ələkbər Hüseynzadə cənablarının səhnə oyunlarından, hələ sair tamaşaçılardan da artıq həzz aparıb, zövq alıb, canü dildən gülürəm və özüm də şad oluram. Ancaq nədən? Məzhəkəlikdə, əksərən duzlu hərəkətlərində, xudadadi [Allah vergisi] bir istedad sahibi olmalarından!

Bunlarda; sözləri danışanda, söz danışarkən sifətlərində əmələ gələn mimi-ka hərəkətlərində və bu hərəkətlərin dedikcə təbii olmaqla bərabər, ağızdakı sözün məzmununa tamamilə müvafiq gəlməsində, danışılan kəlamın kəlməyiməğzisini [məğzini, əsasını təşkil edən sözünü] ədəyi-məxsusi [xüsusi bir tərz] ilə ifadə etmələrində yalnız özlərinə məxsus

bir “duzluluq” var ki, hər artistdə ola bilməz. Bu isə əsl xudadadilikdir, Allah vergisidir və bizi də tamaşaçılarla bir yerdə şövq və zövqə gətirən, güldürən, fərəhləndirən budur, nəinki Soltan bəyin rolunun düz oynanılması.

Soltan bəyin rolunun nəyini düz oynamayırlar?

“Tip”ini.

Soltan bəy, qədim tərbiyə almış, “patriarxi” bir tipdir ki, lovğalıq, özünü sındırmamaq, ehtiram sevməklik, itaət tələb etməklik, “ağır olub batman gəlməklik”, bığları yağa batmamaq üçün xanla plov yeməməklik dərəcəsinə xudpə-səndlik [eqoistlik], bəylərə bir o qədər etina etməyən incinar-mincinarı [mühəndisi], doktor-moktoru, vəkil-məkili sevməməklik, bəylərə həmişə etina, hörmət və təzim edən tacirləri dost tutmaqlıq Soltan bəyin əsas xasiyyət və məziyyətlərindəndir. İrişə-irişə gülmək, məhz pərəstar [qulluqçu] tapmaq və “savab” olmaq niyyətilə almaq istədiyi bir “dallal-məllal” arvadına “Sənə qurban olum” demək, namus yerində hesab etdiyi papağını başından götürüb yerə vurmaq və sairə və sairə “əzginiş” [düşük] hərəkətlər çıxartmaq əsla və əsla Soltan bəy kimi birinə yaraşmaz, və illa [yoxsa] “tip” itər, azar; bəlkə başqa bir tip əmələ gələr, amma müsənnifin [müəllifin] təsvir etmiş olduğu “bəy” meydana çıxmaz.

Müsənnifin təsvir etmiş olduğu “tip”i səhnədə eynilə yaratmaq üstadlığına ümum artistlərimizin diqqətini cəlb edib, vəzifeyi-nəfəsətkaranələrinin [sənətkarlıq borclarının] ən böyüyü bu olduğunu yadlarına salıram.

Mirzəağa əfəndidə – Əliəkbərdə də olan kimi – xüdədadi istedadından başqa artistliyin birinci şərtlərindən olan “ağız” dəxi vardır. Kamil bir diksiyaya malik olduğuna görə, danışdığı sözün birisi də itib batmayır. Əlavə, danışq səsinin növbəti də layiqi olan yerindədir. Mirzəağa özünə bir az da diqqət yetirsə, universal bir artsit ola bilər ki, nəinki tək müsəlman publikasını, bəlkə başqa millətlərin də teatro və tamaşaçılarının calibi-zövqü ola bilər [zövqünü cəlb edə bilər]. Odur ki, onun oyununa biz də bir bu qədər diqqət yetirib, çox sözlər söylədik. Hələ ki, kifayətdir.

Mizrab
N 89, 16 yanvar 1919

KNYAZ TUMANOV İLƏ MÜSAHİBƏ

Erməni intiriqaları əleyhinə yazmaqda olduğu ciddi məqalələri ilə məşhur olan gürcü mütəfəkkirlərindən, "Qruziya" qəzetəsinin mühərriri knyaz Tumanov cənabları ilə bir para məsələlər haqqında müsahibədə bulunduk. Knyaz cənabları bir neçə gündür ki, Tiflisdən şəhərimizə varid olubdur [gəlibdir].

Əvvəl-əvvəl bizi maraqlandıran erməni-gürcü müharibəsi oldu. Knyaz cənablarının bu xüsusdəki ifadəsindən [ifadələrindən] böylə məlum oldu ki, davanın əvvəllərində ermənilər gürcülərə böyük güc gəlibdirlər və bir çox tələfat veribdirlər. Gürcülər müharibəyə hazır deyilmişlər. Bu işdə əhali hökumət ricalını [adamlarını] müqəssir görür, çünki hökumət ricalı hər dəfə camaatı inandırır ki, ermənilər tərəfindən qardaş qardaşı qırmaq kimi təşəbbüs baş verə bilməz. Lakin görünür hökumət əhli erməni başçılarının intriqalarından qafil imiş. Bizim hökumətin qəfləti müqabilində erməni hökuməti, hökumət olaraq səfərbərlik elan edib qoşunlarını davaya hazırlayırmış. O idi ki, müharibə ibtidasında [əvvəlində] qəflətən üzərimizə tökülüb bizi bərk sıxdılar. Hökumətimizin əcalətən [təcili] sövq etdiyi əsgəri isə, cavan və təcrübəsiz olduğundan davam gətirə bilməyirdi. O idi ki, camaat özü tez imdada yetişib dava görmüş, müharibə etmiş könüllülərimizi

yığıb dəstə-dəstə meydana, müharibəyə göndərməklə bizi erməni hücumundan qurtardı. Könüllülərimiz, əsgərlərimizlə bərabər erməniləri böyük bir qəhrəmanlıqla bizim yerlərimizdən çıxardıb öz sərhədlərinədək qovdular və qovduqdan sonra erməni qoşununu çevirmə üsuli ilə əhatə edib tamam və kamal ya qırıb və ya əsir edəcəklərdi ki, bu halda sülh teleqramı yetişib, qoşunumuzu dayandırmağa məcbur etdi. Lakin qoşun sülhə razı deyildi.

Sülh işini araya salan Müttəfiqlər nümayəndələri oldu. Əsnayi-müzakirədə [müzakirə əsnasında] sülh şəraiti [şərtləri] danışılarkən erməni vəkillərinin sözündən bu çıxdı ki, ermənilər qoşunlarını hələ təxris etmək istəməyirlər və əlavə genə də səfərbərlik xəyalındadırlar. Bunların bu cürə sözləri gürcü vəkillərini həyəcanlandırır etirazlarına səbəb olmuşdur. Öylə olsa biz də səfərbərlik halında qalacayıq, deyə müqabilə etmişdir. Lakin ermənilər, bu növ tədbirlərinin səbəbi gürcülərdən ehtiyat etmək olmayıb da, başqa bir yerdən qorxu var deyə izahat vermişdirlər. Bunun üzərinə ingilis nümayəndəsi mütəğəyyir olaraq [əsəbləşərək] ermənilərin bu ifadəsini [sözlərini] “biməzmun” [məzmunusuz, mənasız] deyə adlandırmaqda erməniləri utandırmışdır.

Zaqatala haqqındakı bizimlə Gürcüstan arasında olan balaca mübahisə haqq-

qında knyaz Tumanov cənabları bu rəyədir ki, bu cürə məsələlər heç vaxt Gürcüstanla Azərbaycan arasında təzad törədə bilməz. Gürcüstan Hökumətinin Zaqatalanın hamısını mənimsəmək fikri yoxdur. Mübahisə Zaqatalanın cüzi bir hissəsi üstündə ola bilər ki, o da müzakirə və müsaliyə [barışıq] ilə həll olunub gedər. Gürcülərin “tarixi” dəlillərindən və azərbaycanlıların “etnoqrafı” sübutlarından daha gözəli əhalinin öz meyil və xahişidir ki, məsələ həllində bunu nəzərə almalıdır. Knyaz əmindir ki, Gürcüstanla Azərbaycan arasında hər nə mübahisəli məsələlər varsa, hər iki tərəfin rızılığı ilə həll olunub, heç bir vaxt xüsumətə [düşmənçiliyə] məhəl [yer] qalmaz.

Ayn
N 90, 17 yanvar 1919

ORDAN-BURDAN

“... Sonra, qubernatorun hökmünə görə «Həccinqəbul» stansiyası mühafiz qoşununun bütün zabitləri Qriqoryansın qabağında cərgə ilə durdular. Qriqoryans heç birisini tanımadı... Səhərdən bütün Azərbaycan əsgərləri Qriqoryansın qabağından dəstə-dəstə keçirdilər. Qriqoryans bunlardan heç birisini tanımadı.”

Qəzetələrdən

Qriqoryans Bakıya gəlib nəql edir ki, on üç nəfər erməni gözümlə qabağındakı güllələdilər. Mən də onların içində idim.

Camaat təəccüb edir:

- Kim güllələdi?
- Azərbaycan əsgərləri!
- Harda?
- “Həccinqəbul” istansasında!
- Nə vaxt?
- Filan tarix, filan gündə!
- Nə çağ?
- Günün günorta çağ!
- Kim gördü?
- “Həccinqəbul” istansasının cəmi qulluqçuları!
- Bəs sən nə tövr diri qaldın?
- Möcüz əmələ gəldi!

* * *

Erməni qəzetələri dadı fəryad edirlər: Haçnadək bu vəhşilik?!

Tələb edirlər ki, bu iş təhqiq edilib müqqəsirlər cəzəlansın.

* * *

Qubernator, Qriqoryans və Paronyan yavaş-yavaş, xəlvət-xəlvət, ahəstə-ahəstə “Həccinqəbul” istansasına yaxınlaşıb birdən hüzura çıxırlar.

- Qaçma, dayan!!!

Həm təəccüblə baxır, qaçmaq fikri olan yoxdur.

- On üç nəfər erməni güllələyən əsgərlər hansıdır? Tez cavab verin!

Camaatın təəccübü daha da artır:

- Hansı on üç nəfər erməni? Kim onları güllələyibdir? Haçan? Harda? Kim gördü?

Qriqoryans döşünə döyür:

- Belə mən gördüm, mən!!!
- Öldürənləri tanıyırsan?
- Tanıyıram!
- De görək kimdir?
- Zabitləri və əsgərləri göstərin deyim!

“...Sonra qubernatorun hökmünə görə «Həccinqəbul» stansiyası mühafiz qoşununun bütün zabitləri, Qriqoryansın qabağında cərgə ilə durdular. Qriqoryans heç birisini tanımadı. Səhərdən bütün Azərbaycan əsgərləri Qriqoryansın qabağından dəstə-dəstə keçirdilər. Qriqoryans bunlardan heç kəsi tanımadı. Pəs məlum oldu ki, Qriqoryansın dediyi sözlər məhz yalan və iftiradır.”

Amma mənim aqlımə görə, gərək Qriqoryans yalnız bir zabitlərimizin və

əsgərlərimizin “tamaşası” ilə kifayətlənməyəydi və tələb edəydi ki, qoşunun tufənglərini də göstərsinlər. Bəlkə tufənglərdən tanıyırdı. Sonra əmr verəydi ki, nə qədər pulemyotları var hamısını göstərsinlər, çünki mümkündür ki, pulemyotla “gülləbaran” edilmiş. Ondan sonra buyuraydı ki, hər nə top var çıxartsınlar meydana. Ola bilər ki, ermənilər top ağzına qoyubdurlar və Qriqoryans topla tufəng arasında “şəkk” edibdir. Bunlardan sonra gərək patronları sayaydı. Top güllələrinin hesabını biləydi. Bədəhu [sonra] hər nə bomba, dinamit və barut anbarı var, hamısının yerini biləydi və axırdan-axıra tələb edəydi ki, “Həccinqəbul” istansası ətrafının planı çəkilib ona verilə ki, bəlkə ermənilər öldürülən yerin hara olduğunu planla tapa biləydi...

Lakin görünür ki, Qriqoryans üçün yalnız zabitlərimizi “görmək” və əsgərlərimizə “tamaşa” etmək kifayət imiş...

Üzümüzün “aləm” qabağında ağ olduğunu hiss edib də kamali-təfaxürlə [iftixarla] deyirik ki:

- Qriqoryans yalançı imiş!

Doğrudur, üzümüzün ağ olduğunu kamali-təfaxürlə hiss etməyə haqqımız vardır, lakin özümüzün də dedikcə [olduqca] safdərün [sədələvh] olduğumuzu kamali-təəssüflə boynumuza almalıyıq!

Filankəs

N 92, 20 yanvar 1919

TƏƏSSÜRAT

Parlaman üzvü olan bir şəxs eyni zamanda da dövlət məmuru ola bilərmi?

Bu suala “Müsavat” fraksiyasının cavabı böylə olmuşdu:

- Xeyr, ola bilməz, vəzirlərdən səva [nazirlərdən başqa].

“Müsavat”ın bu nəzəri məbuslarımızdan bir paralarını təşvişə saldı. O idi ki, Parlaman əzasından Vansoviç cənabları kürsiyi-xitabətə çıxıb dava [məhkəmə] vəkillərinə məxsus olan bir əda ilə şirin bir nitq söylədi. Amerika, ingilis və Fransa “parlamentarizm”lərindən misallar gətirdi və axırda bunu dedi ki, hələ tərtib-idarəsi dürrüst təyin edilməmiş olan Azərbaycanda bu növ məsələlərin həlli tezdir. Çünki bu halda Azərbaycan Parlamanı məbuslarına böylə bir təklif qoysan ki: ya məbusluq, ya məmurluq – nəticəsi yaxşı olmaz.

Vansoviçin bu şirin və ağlabatan nitqini digər məbuslarımızdan Vinqradov və Abdulla bəy Əfəndiyev cənabları da təsdiq edib dedilər ki, hanı bizdə bir o qədər ziyalı və əhli-maarif ki, birisi məbus olarkən, biri də, məsələn, müəlim olsun; birisi məbus olarkən, biri də fərzən, bir idarə müdiri olsun.

Nitq əfəndilərin bu xüsusdakı nitqləri o qədər ağlabatan, o qədər qənaətpəzir [qənaətbəxş] və o qədər inandırıcı idi ki, məbuslardan bir parası “O olmasın, bu olsun”da Həsənqulu bəy kimi:

“Daha nitq demək lazım deyildir” deyib, məsələnin xüsusi bir komisyona verilməsini istəyirdilər. Bunlara müqabil, “Müsavat” fraksiyası sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənabları söz deməyə məcbur idi.

Mən güman edirdim ki, Rəsulzadə cənabları bu qədər dəlil və bürhanlardan [sübutlardan] sonra “Müsavat” fraksiyası nəzəriyyəsinin bu xüsusda yanlış olduğunu özü də etiraf edib, Parlamandan üzr istəyəcək və deyəcəkdir ki, bağışlayın biz səhv etmişik.

Lakin Məhəmməd Əmin cənabları nəzəriyyələrini müdafiəyə başladı və qabaqkı nitq əfəndilərin dəlillərini nəqz və cərh etməyə [pozmağa və etibar-sızlaşdırmağa] qalxışdı.

Nitqi dinlədikcə gördüm ki, qabaqkı nitqlərin dəlil və bürhanları, Məhəmməd Əmin cənablarının meydana-müsa-diməyə [münaqişə meydanına] sövq etməkdə olduğu sübut və rəddiylərinin [etirazların] qələbəsi [çoxlğu] qarşısında tabavər ola [dözə] bilməyib, başımda işğal etmiş olduqları yerləri bir-bir boşaltmağa məcbur olurlar.

Dava vəkili olan Vansoviçin pürməzmun [məzmunlu, mənalı] nitqinin, dava vəkili olmayan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən əsaslı bir surətdə cərh edilməsinin özü başqa bir xoş keyfiyyətdir.

Məsələnin özünə gəldikdə, Məclisi-Məbusan, dövlətin qüvveyi-təşriyyəsidir [qanunverici gücüdür]. Yəni dövlət üçün şər' [hüquq normaları] və qanunlar düzəldir. Heyəti-məmurin [məmurlar] isə qüvveyi-icraiyyədir, yəni həmin şər' və qanunları yürüdür, icra edir. Əlavə, qüvveyi-icraiyyə, qüvveyi-təşriyyə qarşısında məsuldur. Böylə olan surətdə bunları qat-qatışığa salmağın nə mənası var! Bu, əsas etibarı ilə.

İşə gəldikdə, aya [görəsən] Azərbaycan dövləti ürfanca yəni o qədər kasıb oldu ki, yuxarı başı bir iyirmi nəfər "savad əhli" tapa bilmədi ki, məmurluqlarını tərk edəcək məbusların yerinə qoysun?

Doğrudur, biz özgələrə nisbətən ürfanca bir az kasıblıq. Lakin kasıblığımızı mübaliğə yolu ilə bir qədər daha kasıblatmağa heç bir lüzum yoxdur. Çünki bu cürə söhbətlərin axırı böylə olur ki, Azərbaycan dövlətinin Ümuri-Xeyriyyə Nəzarəti [Sosial Təminat Nazirliyi], Azərbaycan dövlətinin milli Parlamanını bisavad hesab edib kağızlarını rusca yazır ki, Parlamanın rus məbusları oxuyub müsəlman məbuslarını başa salsınlar.

Amma bu da ola bilər ki, Ümuri-Xeyriyyə Nəzarətinin özündə savad əhli yoxmuş.

Üzeyir

N 93, 21 yanvar 1919

FİTNƏLƏR QARŞISINDA

Hökumətimizin və Müttəfiqlər ordusu komandanı general Tomsonun tədbirləri sayəsində Andranikin vəhşiliyi dayandırıldı. Andranik "yar və ənsarına" [dostlarına və tərəfdarlarına] məktublar yazıb, "müharibə" bitdiyini elan edir...

Top və tüfəng hücumları ara verdi. Zənn edilirdi ki, bir qədər qulağımız dinclər, baş-beynimiz rahat olar, qəlbimizin təşvişi sakit olub, yorunuq əsəblərimizin sızıltısı dayanar.

Lakin heyhat! Bu zənni o adam edə bilər ki, daşnakların xilqəti-xüsusiyyətlərinin [özünəməxsus xilqətlərinin] təqazası [tələbi] və təbiəti-milliyələrinin [milli təbiətlərinin] icabatı [gərəyi] olan "niş" vurmaq [sancmaq] xasiyyətlərindən bixəbər ola!

Andraniklərin top və tüfəng hücumlarının arası yenidən kəsilmişdi ki, bu gün özümüzü başqa növ hücumlara məruz qalmış görürük. Bu yeni hücumlar iftira və böhtan hücumlarıdır ki, daşnakların "Vperyod" qəzetəsinin dünənki nömrəsi başdan-ayağa qədər bu iftira və böhtanlarla doludur.

Top və tüfəng ağzından çıxan güllələr, daşnak və əmsalı ağzından çıxan söyüş və yalan sözlərlə əvəz ediləndir. İftira, böhtan və əsassız ittihamlardan ibarət olan bu sözlər, zənn general Tomsona qarşı bir nümayişdir. Yəni, ey general Tomson! Sən ki, bizim andraniklərimizi

dayandırmağa məcbur etdin, indi gör Azərbaycan müsəlmanları bizim başımıza nə oyunlar açılar, nə zülümlər edirlər. Halbuki bunun təqsiri sənin boynuna gəlir, çünki bu işdə ehmallıq edən və Azərbaycan türklərinə "cürət" verən sən sən!

Bugünkü nömrəmizdə tərcümə edilmiş olan Şuşa Erməni Komitəsi nümayəndələrinin "şikayəti", mülahizə edildiyi üzrə, azərbaycanlıların "zölmündən" və general Tomsonun "qeydsizliyindən"dir.

Lakin zənn etmirik ki, bu "şikayətnamə" Müttəfiqlər komandası rəisinə ermənilərin arzu etdiyi təsiri "bəxş" edib də "məzlumların" halına can yandırsın. Tomsonlar erməni "şikayətlərini" Londra məhafilində [dairələrində] dinləməyirlər ki, inanmağa haqları olsun. Tomsonlar Qafqazdadırlar, işin içindədirlər. Kimin kimdən şikayət etməyə haqqı olduğunu görürlər. Görməsəydilər, andraniklərin həddini özünə bildirməzdilər.

Azərbaycanın Azərbaycan Hökumətinə tapşırılmasını təsdiq etmiş olan general Tomson, Azərbaycan torpağında həmin hökumətin hökm və qanunu icra ediləcəyini bilmirmiş ki, ermənilərin "Azərbaycan Hökuməti bizi tərk-silaha məcbur edir" kimi nahaq şikayətlərinə məhəlgüzar olsun [məhəl qoysun]. Əlbəttə, bir dövlətdə ki, bir ünsür iğtişaş və nizamsızlığa mail ola və bu meylini hü-

sula gətirmək təşəbbüslərinə silah gücü ilə girişə, bu “məğşuş” [hərc-mərclik yarıdan] ünsürün müsəddəq [rəsmi, təsdiqlənmiş] hökumət tərəfindən tədibə [cəzalandırılmağa] və tərki-silaha məcbur ediləcəyi təbii və qanuni bir əmrdir [işdir].

Azərbaycan torpağında yaşayan ünsürlərin Azərbaycan Hökumətini tanıması və tanımaq istəmədikdə bu əmrə məcbur edilməsi dəxi müvafiqi-qanun və ədalət bir işdir ki, daşnakların: “Azərbaycan Hökuməti bizi itaətə məcbur edir” deyə bu yoldakı şikayətlərinin nə qədər boş və əsassız olduğunu özü-özündən aşkar surətdə bildirməkdədir.

Guya Azərbaycan qoşunu və “müselləh [silahlı] tatarlar” səbəbsiz olaraq erməni kəndləri üzərinə hücumlar edib, əhalini qətlü qarət edirlər, deyə şikayətin dəxi ətraflı bir surətdə təhqiqə böyük bir ehtiyacı vardır. Bu təhqiqin nəticəsi meydana çıxıncaya qədər həman “şikayət”lərin bizim gözümüzə iftira və böhtandan ibarət olacağı da dəlil və əsassız deyildir.

Daşnakların, andraniklər vasitəsilə üzərimizə atılan top və tufəng güllələrini dəf etmək, bunların iftira və böhtanlarını rədd etmək işindən çox asandır. Çünki ermənilər, cəngavərlikdən artıq böhtan və iftira qurmaq ustadlığı ilə məşhurdular. Odur ki, bu günə [bu cür] “danoslar” hücumuna və iftiralar “niş”inə [neştərinə, iynəsinə] qarşı qəlbimizi bir o qədər də sıxmayıb Sədinin:

“Nişi-əqrəb nə az rə kin-əst

İqtizayi-təbiətəş in-əst”

beyti ilə mütəsəlli ola [təsəlli tapa] bilərik. Lakin bununla belə özümüzü “əqrəb”-

lərdən qorumaq hər bir cəhətcə borcumuzdur. Çünki bunların “nişi” kin üzü ilə olsun, ya təbiətlərinin iqtizası olsun, insanın canını ağrıdır və əziyyətinə səbəb olur.

Hacıbəyli Üzeyir
N 95, 23 yanvar 1919

TEATRO VƏ MUSİQİ “Qəzavat”

Fəzilət və qiyməti-ədəbiyyədən ari [üstünlüyü və ədəbi dəyəri olmayan], Qafqaz və Dağıstan həyatına heç də uymayan, bir erməni qızının “Dağıstan hürriyyəti” uğrunda can verdiyini irəə ilə [göstərməklə] Qafqaz millətləri həyat və münasibətindən [münasibətlərindən] bilməliyə [tamamilə] bixəbər olan, Dağıstan mücahidlərinin ağzına “kommunist”lərə məxsus sözlər söylətməklə bu mücahidlərin amal və əfkarını yanlış bir surətdə göstərən, uzun-uzun, boş-boş monoloqlarla tamaşaçıların qulaqlarını yoran, canını sıxan, səbrini tükədən, son dərəcə boş və biməzmun bir drama! Təəccüb edirəm ki, zövqi-ədəbisi [ədəbi zövqü] “Dağılan tifaq” kimi qiymətədar bir əsər ilə müsbət [sübut edilmiş] olan, səhnə işlərini gözəl bir surətdə bilən Əbdürrəhim bəy Haqverdili cənabları nasıl oldu da bu biməzmun əsəri rusdan tərcümə etməyə həvəs etdi?!

Əgər cümə günü Hökumət Teatrında oynanılan bu pyesənin baş rolu olan “Əhməd bəy”i oynamaq əzabını Hüseyn Ərəblinski kimi mahir və müqtədir bir drama artisti üzərinə götürməmiş olsaydı, əminəm ki, camaat durub teatrodan qaçardı. Onları yerlərində saxlayan, məhz Hüseyn Ərəblinskinin oyunu idi. Amma yazıq Ərəblinski, ki hər bir cəhətcə nəgüvərə [düzgün olmayan], dəyərsiz və qiymətsiz olan bu rolun naşükür yo-

lunda öz artistlik məharəti xəzinəsinin dəyərlə və qiymətli əmək və səylərini sərfə məcbur idi.

Bu ruhsuz oyunda artistlik şərəfi qazanan oldusa da, o da erməni qızı “Aş-xen” rolunu oynayan xanım Tanailidi [idi] ki, xəyanətini duymuş olan aşnasını məzəmmət edərkən, rolunu gözəl bir surətdə ifa etdi. Zətan pyesənin qiymətli yeri də elə bu idi ki, vardı. Dağıstan həyatından bixəbər olan müsənnif [müəllif], aşnasının xəyanətini duymuş bir arvadın əhvali-ruhiyyəsinə yaxşı bələd imiş.

Müdiriyyətə tövsiyyəimiz budur ki, drama oynatmaq istərkən oynanılacaq əsərlərin seçkisinə böyük bir diqqət yetirsin. Camaatı ancaq bu yol ilə drama tamaşasına həvəsləndirmək olar, vəillə [yoxsa] camaat drama oyunlarına baxmaq şövqündən düşməklə, gözəl dram pyesələrinin mənfəətindən məhrum qalar.

Bir də, tamaşaçıların teatrda özlərini fəna apardıqları, zalda papiros çəkmək, meyvə yemək və sairə barəsində nə qədər yazılmışsa, nə camaat diqqət vermişdir, nə müdiriyyət. Şimdi biz müdiriyyətə böylə qəti və şiddətli tədbir təklif edirik: Bundan sonra tamaşa vaxtı müdiriyyət tərəfindən zalda bir adam qonulsun, hər kəs teatro ədəbinə riayət etməsə, dərhal kassaya aparıb biletini qaytarsın və özünü dışarı çıxarsın.

Əlavə, “Mikado” teatrını bir təmizlətsin.

Mizrab
N 98, 27 yanvar 1919

QARABAĞ HAQQINDA

Təqribən bir ay bundan əvvəl idi ki, Qarabağdan gələn ahü fəryadlar həm hökumətimizi, həm də camaatımızı təciz [narahat] etməklə, Azərbaycan torpağının bu hissəsinə xüsusi bir nəzər yetirilməsini tələb edirdi.

Nə olmuşdu orada? Ermənilərin generalı ədd [hesab] olunan Andranik, öz xunxar [qaniçən] dəstəsilə Qarabağın Zəngəzur adlanan uyezdi üzərinə tökülüb müsəlman əhalisini qətl və qarət kimi quldurlara məxsus əməlləri ilə tədhiş edib [dəhşətə salıb], buraları “müsəlmanlardan təmizləmək” istəyirdi.

Şübhəsizdir ki, hökumətimiz Azərbaycan türklərinə qarşı icra edilən və rəva görülməyən bu vəhşiliklərə göz yuma və istimdad [yardım] fəryadlarına qulaq asmaya bilməzdi. Hökumətimiz ingilis komandasının nəzərini dəxi bu günə [bu cür] vəhşi əməllərə cəlb edib, Andranikin ə'mali-vəhşiyanəsinə [vəhşi əməllərinə] nəhayət çəkirdi. Andranik fitnəsi nəticəsi olaraq, Qarabağın hal və övzası [vəziyyəti] öylə bir fəvqəladə surət kəsb etdi [aldı] ki, hökumətin bu cəhət haqqında xüsusi qeydkeşliyinə böyük bir ehtiyac görünüb, ciddi tədbirlər ittixazı [tədbirlər görülməsi] lazım gəldi.

Bu tədbir nə ola bilərdi? Qarabağı işlər düzəlcəyə qədər müvəqqəti olaraq ümumi idarə təhtindən [altından] ayıraraq, xüsusi bir idarə altına almaq ki,

əvvəla, Qarabağın fəvqəladə haləti, mərkəzi hökumətin ümum məmləkət qeydkeşliyi işinə xələl yetirməsin, yəni hökumət bütün diqqətini yalnız bir Qarabağa münhəsir etmək məcburiyyətində qalmasın və saniyə [ikincisi] Qarabağ dəxi fəvqəladə halətinə görə lazım olan xüsusi tədbirlər ittixazından məhrum edilməsin.

O idi ki, hökumət Zəngəzur, Şuşa, Cəbrayıl və Cavanşir uyezdlərindən ibarət olan Qarabağı xüsusi bir general-qubernatorluq şəklinə salmaq əmrini lazım və vacib bildi. Mərkəzi hökumətin vəkili yerində olan general-qubernatora hökumətdən bir para fəvqəladə ixtiyarat verəcəkdir ki, Qarabağın fəvqəladə halətini adi bir surətə salmaq yolunda o ixtiyaratdan istifadələr etsin.

Təkrar edirik ki, aclıq, azar, yolsuzluq, əmniyyətsizlik, şuriş [qarışıqlıq], narazılıq və sair bu kimi hadisələrdən əmələ gələn bu fəvqəladə halət, Andranik avantürasının nəticəsindən nəşət edən [qaynaqlanan] bir vəq'ədir [hadisədir]. Binaənileyh [ona görə], hökumətimizin Qarabağda general-qubernatorluq təşkil etmək tədbirinə dəxi Andranik hərəkəti səbəb olmuşdur.

Andranik, Azərbaycan hüduduna soxulub da vəhşiliklər icra edəkən, hökumətimiz Ararat Hökumətinə müraciət edib Andranikin oraya qarşı münasibəti

[əlaqələri] nə olduğunu istifsar etdi [soruşdu]. Ararat Hökuməti iki əllə Andraniki rədd edib “Onun bizə heç bir dəxli yoxdur, xudsər [özbaşına] bir adamdır”, - deyər cavab verdi. Andranik dəxi öz tərəfindən Erməni Hökumətindən “küs-düyünü” təkrar-təkrar söyləməyi mövqeyi gələn yerlərdə müzayiqə etməyirdi [əsirgəməyirdi].

Erməni Hökumətinin Andranikdən üz döndərərək də inciməmiş olduğuna və bunun da o hökumətdən küsməyinə səfərdənlərin [sədələvhlərin] və ya iş bilənlərin nə nəzərlə baxdıqları başqa məsələdir. Hər halda biz Erməni Hökumətinin sözlərinə inanmağı qərar qoyub və Andranikin erməni hökumətinə dəxli olmayan xudsər bir quldur olduğu nöqtəyi-nəzər-[in]də dayanıb, öz torpağımızı və öz əhalimizi bu quldurun əlindən xilas etməyə çalışdıq və bilaxirə [axırda] bu işdə müvəffəqiyyət hasil etdik. Bədəhu [sonra] andraniklər tərəfindən vurulmuş zərbələrin yaralarını sağaltmaq üçün, o zərbələrə uğramış olan yerlərimizi öz məsləhətimizə görə xüsusi bir idarə altına alıb, general-qubernatorluq təşkil etmək istədik.

Halbuki bizim bu tədbirimiz Ararat Hökumətinə xoş gəlməyibdir. Bu xüsusda protest edib “Ermənistan ərazisi hüququna təcavüz olunur”, - deyir.

Bu əhvalı eşitmiş olan “Naşe vremya” adlı erməni qəzetəsi, ki Bakı Erməni Milli Komitəsinin naşiri-əfkarıdır [yayın orqanıdır], birdən-birə qorxuya düşüb “Allah eyləməsin ki, bu işin axırı müharibəyə müncər ola [müharibəylə nəticələnə]” - deyib nədənsə “müharibə” sözünü tez meydana atır və gözlə-

mədiyimiz bir halda Erməni Cümhuriyyətinin halını fəna və müşkül bir surətdə təsvir edib, “Müharibə olarsa bu hal daha fəna bir şəkllə girəcəyindən” bəhs edir və bəhsinə “ciddiyyət şəkli” vermək üçün ümum Azərbaycan demokratiyasına [xalqına] müraciət edərək “provokasiyaya uymayın”, - deyər xəbərdarlıq etməklə hökumətimizin tədbirini fitnə və provokasiya adlandırır.

Quldur Andranikin vəhşiliklərinə qarşı məzəmmət yolu ilə bir söz belə ağzına almayan və biləks [əksinə] Andranikin bir erməni “qəhrəmanı” sifətilə sənaxanı olan [onu tərifləyən] və onun bütün vəhşiliklərini təsvibə [bəyənməyə] çalışan bu qəzetə, hökumətimizin bu tədbirini göz yummadan fitnə adlandırır məsələnin nədən nəşət etdiyi haqqında bir söz belə söyləməyir və tez “müharibə” sözünü meydana-mətbuata çıxardıb, bu sözlə Azərbaycan demokratiyasını qorxutmaq-mı istəyir ki, bəlkə bu qorxu üzündən Qarabağın general-qubernatorluq təşkilinə xələl yetirilsin və ya həqiqətənmi bu işin müharibəyə müncər olacağından və müharibə olarsa Erməni Cümhuriyyətinin halı fəna bir surətdə düşəcəyindən təşvişə düşür – burası bir dürlü anlayılmayı. Bəlkə tərəfi-müqabilin “zəif olduğunu” bizə işarə edib də bizi davaya qızıdır ki, müharibəni biz başlayaq və bassaq da, basmasaq da təqsir bizim üzərimizə düşsün! Hər halda bu qəzetənin tez “müharibə” sözünü ortaya salması və Erməni Hökumətini zəif bir halda təsvir etməsi şayani-diqqətdir [diqqətəlayiqdir].

Bizə qalarsa, əminik ki, hökumətimiz Qarabağda general-qubernatorluq təşkil

etmək istərkən Erməni Hökuməti ilə müharibəyə girmək ehtimalını heç xəyalına belə gətirməmişdir. Çünki Qarabağ bizim, biz bizim; öz yerimizdə, öz torpağımızda nə siyaq “administrativ” şəkllər yapacağımız bizim öz işimizdir. Erməni Hökumətinin və ya Erməni Milli Komitəsinin bu cürə işlərimizə qatışmağa heç bir haqları olmadığını özləri bilməyirlərsə, o halda siyasiyyatın ibtidai qaydalarından bixəbər və cahildirlər, öz-gələrdən öyrənsinlər. Və əlavə, tutalım ki, Qarabağda general-qubernatorluq təşkil “erməni ərazisi mənafeyinə toxunur”. Həman saat müharibə etmək lazım gəlirmi? Və bir də erməni-gürcü müharibəsindən sonra hər tərəfin və Müttəfiqlər komandasının də rəyi bu cürə hüddud məsələlərini konfranslarla, danışıqla, sülh və sazişlə həll etmək qərarı ittixaz olduqdan sonra, hüddud məsələsinə aid olan bu işdə dəxi saziş və danışıq lüzumundan bəhs etmək əvəzinə, tez müharibə sözünü araya salmaqda “Naşe vremya”nın məqsədi öz fitnəkarlıq xasiyyətini bildirməkdirsə, zəhmət çəkməsin, özümüzə ondan da yaxşı bilirik, yox bizi qızıdırmaq və ya sınamaqsa, onu da anlayacaq qədər dərrakə və fərasətimiz vardır.

Aramızda müharibə olarsa, Erməni Cümhuriyyətinin halı fəna olacağına şübhəmiz yoxdur, lakin hər halda biz müharibə xəyalında deyilik. Biz öz daxili islahat işlərimizlə məşğuluq. Müharibə etmək istəsəydik, əlimizdə böyük bəhanəmiz dəxi vardı. Halbuki indi müharibəyə heç bir tərəfin, heç bir bəhanəsi yoxdur. Ararat Hökuməti şükür eyləsin ki, biz onun “Andranikin bizə dəxli yox-

dur” sözünə inanıb da Andraniki xudsər bir quldur sifətilə torpağımızdan rədd etdik. İndi də o quldurun hərəkəti-vəhşiyənəsindən dolayı əhalimizə varid olan [toxunan] zərər və ziyanları rəf etmək [aradan qaldırmaq] işi ilə məşğuluq. Əgər bizim bu işimizdən Erməni Cümhuriyyətinə və erməni “ərazisinə” bir xələl yetirsə, bu xüsusda dəlillərini meydana qoyub müzakirəyə girsinlər. Yoxsa gözü yummadan protest etmək və ya müharibədən söz salmaq, fitnə və provakatorluqdan başqa bir şey deyildir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 101, 30 yanvar 1919

TƏƏSSÜRAT

Üç günlük bir “müharibə”nin şahidi olduq.

Müharibə Parlaman zalında vəqə olub sağ tərəfdən “İttihad” və sol tərəfdən “İttifaq” fraksiyalarının hökumətə qarşı hücumu ilə başlandı.

Hücum nəgəhani [qəfil, gözlənilməz] idi.

Bu səbəbdən idi ki, bixəbər hökumət, həngamənin əvvəllərində özünü “müharibə” vəziyyətinə sala bilməyib, “dalbədal” vurulan zərbələri rəddü bədəl edə bilməyirdi [zərbəni dəf edərək özü zərbə endirə bilməyirdi].

Halbuki müxaliflərin bez “kəməndləri” hökuməti dolaşdırdığı halda, neft “atəşləri” də yandırır, buğda “güllələri” də yağış kimi yağırdı.

Sənaye və Ticarət vəziri [naziri] müavini – ki hücumların əvvəlki hədəf və nişanəsi bu idi – müxaliflər qarşısında müqavimət edə bilməyib ricətə [qaçmağa] məcbur oldu. Müxaliflər onu təqib edib qova-qova Daxiliyyə Vəzarətinə [Nazirliyinə] yaxınlaşdılar. Daxiliyyə vəziri öz Vəzarətini düşmən hücumları qarşısında görüb, tez müdafiəyə qalxdı və mümkün olduğu qədər cansipəranə bir surətdə müharibəyə girişdi. Lakin amansız Qarabəylinin “İttihad” tərəfindən vurduğu şiddətli zərbələri o qədər müəssir [təsirli] idi ki, müdafiəyə macal vermədi. O idi ki, Daxiliyyə Vəzarəti darmadağın olub nə qu-

bernator qaldı, nə naçalnik, nə pristav, nə qaradavoy... Bu meydanı-müharibədə [müharibə meydanında] “küştə”lərdən püştələr [cəsədlərdən təpəciklər] əmələ gəldi.

Hökumətin mühüm səngərləri olan Daxiliyyə Vəzarəti əldən gedəndən sonra sair vəzarətlər dəxi müdafiəsiz qalıb, bir-bir müxalif hücumlarının qurbanı olurdular.

Əhval fəna oldu. Ümum hökumət təhlükə içində idi. Ona görə hökumət bir növ özünü düzəldənə qədər kənardan bir kömək lazım idi ki, müxaliflərin başını qatışdırıb hökumətə fürsət versin.

O idi ki, “Müsavat” fırqəsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin təhti-komandasında [komandası altında] olaraq böyük bir kömək göndərdi ki, tez gedib hökumətin canını qurtarsın, vəilla [yoxsa] “böhran” qorxusu hamını əndişəyə salmaqda idi.

Məhəmməd Əmin vəqədə [həqiqətdə] böyük qoçaqlıq göstərdi. Yetişən kimi müxalifləri çevirmə üsulu ilə əhatə edib, qaçıb qurtarmaq yollarını kəsdi. Ondan sonra müxalifləri bir-bir döyməyə başladı. Əvvəlki zərbələr sol “İttifaq”ın başına vuruldu. Bunların sərkərdələri olan Ağamalızadə yoldaş “ya Əli!” çağırmağa məcbur oldu.

Lakin köməksiz müsəlmanları sosialist-daşnak hökuməti-zaliməsinin pəncəyi-qəddaranəsindən xilas edən türklər-

dən narazılıq büruzə verən bir şəxsə Əli kömək durardımı?!

“İttifaq” basıldıqdan sönra növbət “İttihad”ınkı idi. Bunların baş komandanları olan Qarabəyli cənabları ehtiyatsız olaraq özünə aid bir taqım “qara xəbərləri” yada salmaqla öz-özünü tutub Məhəmməd Əminin əlinə verdi...

Müxaliflər basıldıqlarını sezib və qaçmaq yollarını bağlı görüb, Sədiyi-əleyhir-rəhmənin:

“Vəqte-zərurət çu nəmanəd qoriz

Dəst begir əz sərə şəmşirə-tiz”

kəlamını yada salıb hökumətdən əl çəkdilər və “Müsavət”ə qarşı “şəmşirə-tiz” [iti qılınc] çəkdilər. Lakin müsavətçilər qorxmadılar. Çünki Məhəmməd Əminin şücaətinə əmin idilər. Filhəqiqə [həqiqə-tən də] Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bir nəreyi-yarəsulallah [Ya Rəsulallah nərası] çəkib: “Əgər türkləri Qafqaza gətirdən və Azərbaycanı türk qəhrəmanlarının əli ilə sosial[ist]-daşnak “samasud”larından [linçlərindən, zülmələrindən] xilas edən – siz deyən kimi – yalnız “Müsavət” oldu-sa, o halda müsavətçilər bununla ancaq fəxr edə bilərlər!” – deyib, bir həmlədə məğlub və məqhur [qəhr olmuş] etdi.

Bu tərəfdən dəxi hökumət fürsətdən istifadə ilə özünü düzəldib və müharib [savaşçı] bir hala salıb, müxaliflərə qarşı əks-hücumlara başladı. İş böylə olduqda “İttifaq” və “İttihad”ın əhvalı, hökumətin əvvəlki halından da betər oldu. Doktor Qarabəyli çox “əlac”lar axtardı ki, zərbələrdən hasil olan yaralarını sağaltsın. Lakin əlacpəzir olmadı [əlac tapmadı]. Bu cürə yaraları sağaltmaq üçün “cərrah” lazım idi. Ağamalizadənin, camaatı qəhqəhə ilə güldürmələri də gülmədən başqa bir mənfəət vermədi.

Bilaxirə [axırda] hökumət “Müsavət” köməyi ilə qalib gəlib, “böhran” zail [yox] oldu və məmləkətimiz böyük bir bəladan qurtuldu.

Doğrudan, bu nə iş idi?

İçimiz və çölümüz pusquda duran gizli və aşkara düşmənlərlə dolu olduğu bir halda “İttihad” fırqəsinin bu nazik zamanda hökuməti yıxmaqdan məqsədi nə idi?

Hərçi bada bad deyib xüsusi intiqam almaq, yoxsa məmləkətə mənfəət yetirmək niyyətilə “bacarıqsız” hökuməti düşürüb “bacarıqlı”sını qoymaq?

Əgər intiqam qəsdi imişsə, vay olsun bizim halımıza ki, müqəddəratımızı “hərçi bada bad”a qurban etmək məqsədli fəkir sahiblərimiz varmış!...

Əgər “bacarıqsız” və “bacarıqlı” söhbəti isə, bu halda ki, istiqlaliyyətimiz hələ rəsmən tamam deyildir, hökumətin bacarığını – Fətəli xan Xoyski demişkən – Tağıyev fabrikasının bez arşını ilə ölçmək olmaz, bəs nə ilə ölçmək olar?

Zənnimcə tomsonların və milnlərin: “Azərbaycanda ancaq Azərbaycan Hökuməti tanınacaqdır” məzmunlu sözlərinin, kimin səy və çalışması və aqılanə və müdəbbiranə [ağıllı və uzaqqörən] politikası nəticəsi olduğu keyfiyyətinin əhəmiyyəti-fövqəladəsi ilə ölçmək gərəkdir.

Ola bilsin ki, “İttihad” fraks[iy]asının “bezi düz ölçə biləcək” kandidatları var; fəqət bu kandidatlar, bugünkü siyasət və vəziyyətin nə qədər nazik və rəqiqliyini də [incəliyin və həssaslığını da] layiqi ilə ölçə bilərlərmə? Və hərgah bu gün Azərbaycan məmləkətinin halı “İttihad”çıların sözlərinə görə “cəhənnəm”dirsə, əcəba bu “cəhənnəmi” döndərüb də “cənnət” halına sala biləcək adamları varmı ki, bunları düşürüb də onları qoyaq?

Və bir də vəqədə “bez” oğurlayanlar, rüşvətxorlar və sair cinayət sahibləri varsa və şikayət bunun üstündə isə, o halda o cürə xainləri hökumət əli ilə tutdurub məhkəməyə vermək lazımdır, daha hökuməti itələyib yıxmağın mənası nədir?!

Üzeyir

N 110, 10 fevral 1919

ÜZƏRİMİZDƏKİ QARA BULUDLAR

Rus Könüllü qoşunu ilə gürcülərin Soçi yanındakı toqquşması Qafqazda əmələ gələn yeni cümhuriyyətlərin hamısını əndişə və təşvişə salacaq böyük bir məsələdir. Gürcü Hökuməti “Dobrovolçeski armiya” deyilən bir rus könüllü qoşununun Soçi yanlarında yığılmalarına çoxdan bəridir ki, şübhə və ehtiyatla baxmaqda idi. Lakin ingilislər gürcüləri sakit edib bu qoşunun Gürcüstan istiqlalıyyəti əleyhinə qarşı heç bir fikri olmadığını təmin ilə Gürcü Hökumətini ümidvar etdi. Halbuki qəzetələrdə oxuduğumuz üzrə Könüllü qoşunu bu günlərdə Gürcüstan əleyhinə düşmənanə hərəkətlər başlayır, komandanlarını həbs etmək, qüvvətini qırmaq və ultimatumlar verməkdədir.

Digər tərəfdən Şimali Qafqazda Dağıstan Hökuməti qoşununun dəxi bu Könüllü ordu hissələrilə müsadimələri [toqquşmaları] olmuşdur.

Rus Könüllü ordusu Rusiyanı bolşeviklərdən təmizləmək, hökuməti ələ almaq, bununla köhnə Rusiyanı təcdid [bərpa] etmək fikrində olan monarxik bir təşkilatdır ki, əsl məqsədi Rusiya tac və taxtını genə öz yerində bərqərar etməkdir.

Bu təşkilatın, məqsədlərinə yetişmək üçün yürütmək istədikləri fikrindən biri də budur ki, Qafqazı üssülhərəkə [baza] edib, burada bərkiyib, möhkəmləşib üzüyuxarı bolşeviklərə qarşı müharibə hərəkəti açsınlar. Bunların bu fikri Qafqaz cümhuriyyətlərinin istiqlalını təhdid

edən qorxulu bir qüvvətdir. Bu qüvvətə qarşı təklidə deyil, birliklə qalxıb ümumi bəlanı ümumi qüvvətlə rədd etmək lazım gələcəkdir.

Lakin bizi böyük əndişiyə salan işin burasıdır ki, gürcülər və dağıstanlıların bu qara qüvvətlə olan təması məmləkətlərinin kənarı olan hüdudlarında olduğu halda, biz azərbaycanlılar bunları öz içimizdə, öz paytaxtımızda görürük. Bakı, Dobrovolçeski armiyanın təhşid [toplaşma] yeri olmuşdur. Burada, paytaxtımızda asudə və aşkar olaraq kamali-gərmi ilə [qızğın bir surətdə] qoşun təşkilatı əmələ gəlir. O qoşun ki, ehtimal bir az keçməz ki, bizə qarşı əməliyyatını, gürcülər kimi kənarı-hüduddan deyil, bəlkə başımızdan başlayacaqdırlar. Biz bu təhlükəyə qarşı heç bir tədbirə təvəssül [müraciət] etməyib də paytaxtımız küçələrində özgə qoşununun gəliş-gedişinə, manevralarına, paradlarına öylə bir adi nəzərlə baxırıq ki, guya bu görünüşlərdə, bu nümayişlərdə bizim üçün bir təhdid və bir təhlükə olduğunu xəyalımıza belə gətirmirik.

Halbuki paytaxtları küçələrində öz qoşunları əvəzinə özgə qoşunu görən və o qoşun əhlindən əksəriyyətinin Mart hadisəti “qəhrəman”ları olduğunu görüb tanıyan və politika “hikmətlərindən” bir o qədər də xəbərdar olmayan əhali təşviş və həyəcana gəlib, bu sirrin faş edilməsini arzu edirlər.

Məsələ hər bir barədə böyük məsələdir. Bunun müzakirəsi də, həlli də xüsusi bir şərait üzərində keçmək məcburiyyətini iqtiza edir. Zira bu işdə, yəni Dobrovolçeski armiya təşkili işində ingilislər dəxi bir dərəcəyə qədər əlaqədardırlar. Dobrovolçeski armiya təşkilatı fikri başında duranların ingilislərdən və bilümmü [ümumiyyətlə] Müttəfiqlərdən müavinət və kömək və hər halda rəğbət və hüsn-təvəccöh ümidində olduqları bizə məlumdur. Özləri də bir dərəcəyə qədər bu ümidlərində əsaslıdırlar. Zira Rusiyanı diriltmək fikri Müttəfiqlər tərəfindən dəxi dəfələrlə bəyan edildiyi kimi, bolşevikləri süqut et[di]r[mək qəsd]i dəxi onların proqramlarına daxil olan bir əmrdir.

Qafqazda olan Müttəfiqlər nümayəndələri, Qafqaz millətlərinin müqəddəratı Paris Sülh Konfransında həll olunana qədər, Dağıstanda dağıstanlıların, Azərbaycanda Azərbaycan türklərinin, Gürcüstanda gürcülərin, Emənistanda ermənilərin müstəqil bir cümhuriyyət surət[in]-də yaşamalarına razı oldular və bunu rəsmən və feilən isbat etdilər. Bu gün bizi son dərəcə maraqlandıran odur ki, görək Dobrovolçeski armiya təşkilatının qafqazlılara qarşı düşmənənə olduğu Soçi hadisəsilə isbat edilən məqsədlərinə ingilislər və bilümmü Müttəfiqlər nə nəzərlə baxırlar. Bu nəzəri bilmək işində Parla-manımız və Hökumətimiz təşəbbüsata girişməlidirlər.

Paytaxtımızda asudəliklə təhəşşüd edən [yığılan, cəm olan] özgə qoşununun görünüş və nümayişləri qeyri-təbii bir əmr [iş] olmaqla gözlərimizi heyərləndirməkdən daha artıq qəlbimizi təşviş və əndişələr ilə doldurur. Bunun üçündür ki,

bu işə tezliklə diqqət yetirilib, həyəcanımızı sakit edəcək və ya başımıza çarə qılmaq əmri qarşında olduğumuzu aşkar edəcək məlumat almağa əşəddi-ehtiyac [şiddətli ehtiyac] hiss edirik.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 112, 12 fevral 1919*

BAŞLANIR!

Erməni quldurlarının, istər Andranik olsun, istər onu göndərənələr olsun, hərəkəti-şeytaniyyəsinəndən dolayı Qarabağ üzərində əmələ gəlmiş olan şəraiti-fövqəladə nəticəsi olaraq Zəngəzur, Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl uyezdlərindən ibarət olan Qarabağı xüsusi bir general-qubernatorluq halına salıb, bu ağır məmuriyyəti Xosrov bəy Sultanov cənablarına tapşırıdılar. Bizim bu əməlimiz – ki daxili işlərimizə aid bir əmrdir [işdir] və heç bir kəsə dəxli və təsərrüf [aidiyyəti] yoxdur – Ararat Hökumətini deyindirdi. Ararat Hökuməti həmişəki adəti üzrə haqsız olaraq deyindi. Lakin hökumətimizdən haqq və sabit bir cavabi-şafi [kafi cavab] alıb hələlik rəsmən kirməyə məcbur oldu.

Fəqət Ararat Hökuməti ağzını yumdusa da, əvəzində qeyri-rəsmi ağzını açdı. O ağız, paytaxtımızda çıxan və üzərimizə bilaməhabə və biduni-həya [çəkinmədən və həyasızca] söyüşlər göndərmək cürətində bulunan daşnakların “Vperyod” adlı qəzetə adlandırdıqları küçə və rəqələri.

Bu qəzetə, Qarabağa general-qubernator təyininəndən bəhslə “Başı” (İbtida) sərlövhəli bir məqalə yazıb ortaya fitnə və şeytənət [şeytanlıq] yumağı atıb, Qarabağ ermənilərini bu sözlə Azərbaycana qarşı iğtişaşa dəvət edir:

“Qarabağda Azərbaycan general-qubernatorunun peyda olması, yerli əhalinin

hissiyyəti-xüsumət-pərvəranəsini mövcib olmaya bilməz [düşməncilik duyğularını əmələ gətirməyə bilməz].”

“Müxtəsər, yerli əhali tərəfindən tanınmaq istənilməyən bu yeni hökumət, Qarabağ ermənilərinin ona qarşı müsəlləh [silahlı] üsyanı üçün asan bir fitnə olacaqdır.”

“Azərbaycan Hökumətinin böylə imperializm məqsədinə nəticəsi, ancaq qan tökülməsinə və mümkündür ki, Qarabağ ermənilərinin hürriyyət yolundakı mübarizəsinə kömək etmək istəyən Erməni Hökuməti ilə Azərbaycan Hökuməti arasında müharibə müsədimələrinə müncər olar [toqquşmaları ilə nəticələnər].”

Bu sözlərdən aşkardır ki, daşnaklar, qəzetələri vasitəsilə Qarabağ ermənilərini Azərbaycana qarşı müsəlləh üsyana təşviq və təhrik edirlər. Və deyirlər ki, qorxmayın, siz üsyan başladıqdan sonra Erməni Hökuməti bəhanə tapıb sizə köməyə gələr.

Bu üsyanın müsəlləh olacağına da qəzetə əmindir, çünki Qarabağ ermənilərinin daşnaklar tərəfindən mükəmməl surətdə silahlanmalarını gözəlcə bilirlər. Bəli, bunu biz də bilirik və burasını da yaxşıca bilirik ki, madam ki, erməni milləti içində daşnak partiyası mövcuddur, nəinki Qarabağda, bəlkə ümmü Qafqazda müsəlləh iğtişas davam edəcəkdir. Millətinin gözlərini, daşnakların siyasəti-

ni görməmək dərəcədə örtmüş olan bu partiya, erməni millətini tamam və kamal məhv və nabud [yox] etdirməyincə şeytənətindən əl çəkməyəcəkdir.

Bizim öz yerlərimizə sahib olmaq əməlimizi daşnaklar “imperializm məqsədi” deyərək adlandırırlar. Çünki Pənah xanın, İbrahim xanın, Mehdiqulu xanın yerləri ermənilərin yeri imiş! Və o qədər mübahisəli imiş ki, onun həllini Paris Konfransından gözləmək lazım gəlirmiş!

Lakin Qarabağ məsələsinin həllini Paris Sülh Konfransından gözləmək icab etdiyini, səfərlər [səfərlər] nəzərində “sülhcuyana” [sülhpərvər] görünmək qəsdilə ortaya atan daşnaklar bizi inandırma bilməzlər ki, o konfransın hökmünə tabe olub da bir kərəlik kiriyəcəkdirlər.

Azərbaycanı Azərbaycan türklərinə tapşırılmış və erməni quldurlarını Azərbaycan torpağı olan Qarabağdan qovdurmuş olan general Tomson və Milnlərin sözlərinə qulaq asmaq və nəzəri-etinə almaq istəməyən daşnaklar, əminlik ki, Paris Konfransının da haqq və doğru olacağını ümid etdiyimiz hökm və qərar-dadlarını pəsənd etməyib [bəyənməyib] bizləri, ümumi Qafqazı və bəlkə bütün dünyanı müsəlləh üsyanlarla daim təciz [narahat] etmək qəsdində olacaqdırlar. Özgənin iki gözünü çıxartmaq üçün özünün bir gözünü qurban etmək siyasəti yolunu tutmuş olan daşnaklardan, nəticəsi hər vaxt erməni millətini fəlakətdən fəlakətə salan “müsəlləh üsyan”lardan başqa özgə bir qabiliyyət gözləmək üçün cahil və qafil olmaq lazım gəlir.

Pəs, başlanır!

Daşnaklar Qarabağ ermənilərini bizə qarşı üsyana dəvət edirlər. Bu üsyanın

açıq-açıqına qəzetə vasitəsilə elanı daşnakların bihəyalığını sübut edən aşkar dəlillərdən birisidir. Paytaxtımızda bizimlə diz-dizə oturan daşnakların bihəyalığı bu dərəcə olduğu halda, özgə yerlərdə və öz yerlərində oturanlarınkı nə dərəcədə olacağını təsəvvürə gətirmək olar...

Gözlərimizi dörd açmalıyıq. Ermənilərə etibar yoxdur, çünki “millət xadimi” olan daşnaklar, bu milləti etibarsız bir dərəcəyə çatdırdılar. “Müsəlləh üsyanlar” törətmək və müharibəyə səbəb olmaq üçün bunlar aşkara və gizlin işlər görüb bizi qafil edə bilirlər. Bu qəflətin nəticəsində başımıza bəlalər gələ bilər. Müsəlləh üsyanlar çıxartmaq işində çoxdan bəri təcrübə hasil etməklə “ustad” olmuş daşnakların hər bir əməlinə şübhə ilə baxıb, zəif yerlərimizi qüvvətləndirmək, ümum bədənimizi xainanə zərbələrə qarşı zirehpuş etmək [zirehlə örtmək] işində möhkəm durmalıyıq.

Lənət başlayana gəlsin!

*Hacıbəyli Üzeyir
N 113, 13 fevral 1919*

NƏ İLƏ SAKİT OLA BİLƏRİK

Şəhərimizdə, bizdən biizin [icazəsiz] və bizim rizamız olmadığı halda təşkil edilməkdə olan rus-erməni könüllü qoşun məsələsi haqqında qəzetəmizin keçən nömrəsində hökumət tərəfindən tədbirlər görüldüyü yazılmışdı. Parlamamızın səşənbə [çərşənbə axşamı] günü iclasında bu tədbirlər xüsusunda hökumətin ağzından daha geniş məlumat aldım. Baş vəzir [nazir] Fətəli xan cənabları bu barədə gördüyü tədbirləri və əhvalın çəgunə-ləyini [necə olduğunu] Parlamana bildirdi. Əvvəla məlum oldu ki, Azərbaycan paytaxtında yabançı qoşun təşkilatı təşəbbüsləri, general Tomsonca dəxi [Tomsona görə də] qeyri-təbii görünən bir vəqədir və saniyə [ikincisi] bunu bildik ki, içəri şəhərdə, Təzəpir yanında və Salyan qışlalarında [kazarmalarında] qoşun mənzillərini tutmaq kimi cəsarətdə bulunmuş könüllülər, hökumətimizin əmrinə görə həman yerləri beş gün ərzində boşaltmağa söz veribdirlər. Bu dəxi bizə məlum oldu ki, Könüllü qoşun mütəşəbbislərinin Bakıda heç olmasa bir yüz, iki yüz qeyri-nizami qoşun saxlamaq ricasına da hökumətimiz razı olmayıbdır.

“Lakin bununla sakit olub da başımızı yastığa qoyub arxayın olmamalıyıq!” sözlərini Fətəli xan həzrətləri əlavə etdi.

Bu qəbul! Əlbəttə, əhali də, Parlamanda da bu gündən belə əhval və övzanın [vəziyyətin] ciddiliyinə daha artıq əhəmiyyət

yət verib və lazımcına diqqət yetirib hər bir barədə ayıq olmalıdırlar. Lakin bu ayıqlıq vəzifəsi, təbiidir ki, hamıdan artıq hökumət üzərinə tərəttüb edir [düşür]. Hökumət əhalidən daha artıq ayıq və hüşyar [ayıq-sayıq] olmalıdır ki, həngami-zərurətdə [zərurət halında] hay-huy salıb yastığa baş qoymuş olanları oyatsın. Bu axırkılardan da vəzifəsi odur ki, oyanan kimi biduni-həyəcanü təşviş [həyəcan və təşvişə yer vermədən], kamali-etidali-dəmlə [soyuqqanlıqla] amadə [hazır] olub hökumət əmrlərini və binagüzarlıqlarını yerinə yetirmək üçün hazırlaşsınlar.

Lakin Fətəli xan həzrətlərinin srağagünkü sözlərindən sonra bizi heyrat və təəccübə gətirən dünənki “Znamya truda” qəzetəsində Könüllü ordu komandanı Prjevalskinin rəyi haqqındakı sözlərdir. Bu generalın dediyinə görə, Kaspı flotunun üssülhərəkə mövqeyi [bazası] Bakıda olacaqdır. Əlavə, general bəyan etmişdir ki, Qafqaz cümhuriyyətlərindən Dağıstan ilə Azərbaycan hökumətləri, rus qüvvəyi-müsəlləhəsinin [silahlı qüvvələrinin] bu cümhuriyyətlər toprağında qalmasına və buralarda Könüllü ordu təşkilinə mane deyilməzlər...

Şübhəsiz, general Prjevalskinin bu sözləri, bizim gözümüz önündə təşkil edilən yabançı qoşunları görə-görə indiyə qədər kiriyib durmağımızdan irəli gələn təbii bir toxdaqlıq və arxayındıqdır. Prjevals-

ki[nin] buraya qoşun düzəltməkdən ötrü gəldiyini biz bilirdik. Bainhəmə [bununla belə] onun paytaxtımıza ayaq basmasına mane olmadıq: nə xəbər verdik ki, gəlməsin, nə də gələndən sonra həbs etdik. Prjevalski buraya gəlib Könüllü qoşunu təşkil etmək üçün müsaid bir zəmin gördü. Ələltindən işləyənlər – ki biz onları nədənsə görmürük, görsək də nədənsə görməməzliyə vururuq – Prjevalski üçün bir çox ləvazimat hazır etmişdilər. Deməli, Prjevalski binası qoyulmuş işi itməmə [tamam] yetirmək təşəbbüsünə girdi və heç bir tərəfdən mümaniət [maneçilik] görməyib getdikcə cəsarətini artırdı və qoşunu üçün evlərimizi də rekvizit etməyə başladı və şəhərin şövqülceyşə [strateji baxımdan] mühüm olan nöqtələrini bilaməhabə [çətinlik çəkmədən] işğal etdi və əminlik ki, əgər Soçi əhvalatı bizi şübhə və əndişələrə salmasa idi, biz axıra qədər kirimiş qalardıq və o “axır” bundan ibarət olacaqdı ki, şəhərimiz prjevalskilər əlinə keçib Azərbaycan Hökuməti yerinə yenə rus hökuməti əyləşəcəkdi və ingilis komandası da “əmr-i vaqə” [fakt] qarşısında sükut ixtiyar edib [susub] heç bir söz deməyəcəkdi. Ancaq ola bilər səy edə-cəkdi ki, şuluqluq olmasın.

Fəqət genə də şükürlər olsun ki, biz bir az gec də olsa, bir balaca tərpendik və bu işlərin xoşumuza gəlmədiyini lazım olan yerlərinə bəyan etdik. Bizə söz verildilər ki, bir də bu cürə işlər olmayacaqdır, olan iş dayandırılacaqdır və tutulmuş evlərimiz boşaldılacaqdır. Beş gün möhlət istəyibdirlər. Nə etməli? Möhlət vermişik, ancaq günləri sayacağıq ki, beş gündən artıq çəkməsin.

Lakin “başımızı yastığa qoyub” bir o qədər arxayın olmamalıyıq.

Əvvəla, bunu nəzərdə tutmalıdır ki, istiqlalımızın düşmənləri bizim qəflətimizdən istifadə edərək şəhərimizdə kök salıbdırlar və bu kök o qədər bərkiyibdir ki, onu yerindən qopartmaq üçün mər-danə hümmət lazımdır. Əgər bütün kökü birdən-birə qopartmaq mümkün deyilsə, rişələrini parça-parça çıxartmaq əməliyyatına məşğul olmalıdır.

Ən əvvəl lazım olan budur ki, tez bir zamanda öz qoşunumuzdan heç olmasa bir-iki polk şəhərimizə daxil edilib, lazım olan mövqələrdə yerləşdirilsin. Ancaq qoşun tez gəlsin. Hökumət bu qoşunun tezliklə gələcəyini vəd etdi. Lakin “tez” sözü nisbi bir təbirdir [ifadədir]. Üç günə də “tez” demək olar, bir ilə də! Biz istərdik ki, bu “tez” üç günlük “tez”lərdən olsun. Və illə [yoxsa] iş o məqama çatır ki, “tez” dönüb, “gec” olar. Zətən Tomson həzrətlərinin “Azərbaycanda Azərbaycan Hökuməti məşru [leqal] bir hökumətdir” sözlərindən sonra bizim qoşunumuz burada olmalı idi. Zira bu sözdən sonra daha daxili işlərimizdə ondan-bundan “izin”lər almağa ehtiyac yox idi. Tomsonun bu sözlərindən kamalınca istifadə etmək lazım idi. Bu sözlərdən istifadə edib də Qarabağa general-qubernator təyin etməyimiz şayani-təqdir və təhsin [təqdirə və alqışlanmağa layiq] bir təşəbbüs isə, həman sözlərdən sonra paytaxtımıza qoşunumuz gətirməmək və mərkəzimizə yabançı generallar buraxmaq işimiz, dedikcə [olduqca] şayani-təəssüf [təəssüfə layiq] bir hadisədir...

Hər halda qəflətimizin fəna nəticələrini rəf etmək [aradan qaldırmaq] üçün

əcələ ilə işə girişməliyik və mümkün olduğu qədər tezliklə qoşunumuzu paytaxtımıza gətirməliyik.

İkinci olaraq, şəhərimizi yabançılarıdan təmizləməliyik. Daha vaxtdır ki, biz də Gürcüstan kimi məsələni “köndələn” qoyub bizi tanımaq istəməyənlərə iki şey təklif edək: ya bizi tanımaq və ya paytaxtımızı boşaltmaq. Bu iki şeydən birini qəbul etdirməliyik! Və illə iş o məqama çatır ki, bizim özümüzə iki şeydən birini təklif etməyə başlayırlar. Məsələn, şəhərimizdə asudəliklə ələltinca işlər görməkdə olan Rus Milli Komitəsinin naşiri-əfkarı [mətbuat orqanı] “Yedinaya Rossiya” qəzetəsi dünənki baş məqaləsində bizə təklif edir ki, ya bolşevikləri qəbul edək, ya denikinləri. Və özü də öz yanından məsləhət görür ki, qəbulluq üçün denikinləri seçək, çünki bunlar bolşeviklərdən daha məsləhətdirlər.

Nə qədər acınacaq əhval! Gürcüstan Hökuməti, Rus Milli Komitəsinə ləğv edib sədrini həbsə alır, amma biz bu komitənin “məsləhət”lərini dinləmək kimi şəərəfsiz bir hala düşmüşük! Halbuki nə müharibə etmişik ki, basılmış olaq, nə də özümüzü o hala salmışıq ki, “məsləhətçi”lərə möhtac qalaq. Fəqət Rus Milli Komitəsinin bu sözləri bir o qədər “məsləhət” deyil, nə qədər ki, təhdiddir! Bizim “mehmannəvazlığımız” [qonaqpərvərliyimiz] və “nəvazişkarlığımız” yabançıları tərəfindən deyil ki, təqdir edilməyir, bəlkə bu xasiyyətlərimizi şüursuzluq və cəbunluğumuza [qorxaqlığımıza] isnad edib bizi hədələməyə və bizə “məsləhətamiz” təkliflər qəbul etdirmək təşəbbüsünə cəsarət edirlər...

Tələsmək, tələsmək lazımdır! Və illə özgələrin bizi qabaqlamaq təhlükəsi ələmətləri görünməkdədir:

Sərə çeşmə bayad gereftən bebil,

Ço por şod nəbaşad qozəştən bepil!

Ümumi tədbir olaraq, biz özümüzü hücum qarşısında müdafiədə bulunmaq vəziyyətinə salmalıyıq. Bizə qarşı müxtəlif hücumlar hazırlanır. Bu vəqə – ki vüqu olacağı [gerçəkləşəcəyi] şübhəsizdir – qorxuludur. Lakin biz müdafiə və mühafizəyə hazır olsaq, o halda qorxu yoxdur.

“Əlaci vaqiə piş əz vüqu bayad kərd” deyibdirlər. Özümüzü hər bir barədə müdafiə halına salıb bizimlə həmməslək olan həmcivar [həmsərhəd] qonşularımızla da möhkəm surətdə əlbir olmalıyıq. Türklüyümüze məxsus cəsarətimiz və islamlığımıza müxtəss [xas] şücaətimiz düşmənlərimizə qarşı dağıdılmaz bir səngər hökmündə olduğu hər kəsə ayandır. Lakin içimiz və çölümüz dəxi texnik cəhətcə möhkəm olarsa, düşmənlərimiz səngərlərimizin qeyri-qabili-fəth [fəth edilməsi mümkün olmayan] bir halda olduğunu görüb də kor və peşman olub, ola bilsin ki, əbədilik bir surətdə bizdən əl çəkərlər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 118, 20 fevral 1919

YENİ BÖHRAN

“İttihad” firqəsinin [partiyasının] Fətəli xan kabinəsinə qarşı çıxışına rəğmən Parlaman məzkur [deyilən] kabinəyə etimad göstərməklə bu kabinənin fəaliyyətindən məmnun qaldığını bildirdi. Lakin Azərbaycan Hökuməti təşəkkülü günündən bəri bir bu qədər ağır zəhmətlərə qatlaşmış olan Fətəli xan həzrətləri bunun üstündən bir də cürbəcür dedi-qodular arasında qalmaqla, canının bilkülliyyə [tamamən] istirahətdən düşüb də əsəbi bir hal peyda etməsilə bədəninin yorunuq almağa böyük bir ehtiyacı olduğunu hiss edib, zimami-hökuməti [hökumət cilovunu] özgə bir ələ ötürməyə qərar verdi.

Yeni vücuda gəlmiş olan Azərbaycan Hökumətinin birinci Rəisi-vüzərası [Baş naziri] olmaqla, Azərbaycan tarixində mühüm bir mövqe tutmuş olan Fətəli xan həzrətləri, bu yeni dövlətin vəziyyətini taxta-parələrdən əmələ gəlmiş bir gəmiyə təşbeh edirdi [bənzədirdi] ki, bu kimi fırtınalı bir gündə dərya üzərində hər saat və hər an dağa-daşa çırpılıb dağıla bilmək təhlükəsi qarşısında qalmış, bütün ümidini gəmiçinin ustadlıq və məharətinə bağlamışdı.

Vaqiən [doğrudan da] gənc dövlətimizin halını bu şəbahət [oxşarlıq] təsviri ilə göstərməyə Fətəli xanın haqqı vardı. Daxili rabiteyi-inzibatiyyələri [inzibati bağları] bərkidilməmiş dövlətimiz taxta-parələrdən əmələ gəlmiş bir gəmi; mühitimizdə

hökmfərma olan [hökm sürən] anarşi bir dəniz fırtınası; içimizdə və çölümüzdə pusquda duran düşmənlərimiz isə dağlar və daşlar və sıldırımlar.

Pəs, bu zəif gəmini bu fırtınalı gündə bu dağın, bu daşın arasından salamat keçirmək və sahili-nicata çıxartmaq gəmiçiliyini Fətəli xan həzrətləri öz boynuna götürməyi qəbul etdi və qəbul edib də gəmisini kamali-ehtiyat və ehtimam [diqqət] ilə aparıb hələ sahili-nicata çıxartmadısa da, fırtına sakit olana qədər dağa və daşa vurmayıb bunların arasından keçirtirdi və bu ustadlığında böyük bir məharət göstərdi.

Bu gün gəmimiz hələ dənizdədir. Lakin dənizin fırtınası sakit olubdur və qorxulu dağlar və daşlarda[n] dəxi salamatlıqla keçirilibdir. Doğrudur, fırtına genə təzədən qalxa bilər və sualtı və suüstü dağlara və daşlara təkrar toxunmaq təhlükəsi də gələcəkdə genə meydana alabilir. Fəqət, təkrar edirik ki, bu halda dəniz əvvəlki halına nisbətən sakitdir. Ondan əlavə, gəmimizin taxta-parələri, yəni daxili rabitələrimiz bir-birinə möhkəmləşibdir və əlavə dağa-daşa çırpılmağa qarşı da gəmimizi qoruyacaq xüsusi bir sipərimiz vardır. Deməli, əvvəlki iztirab və təşvişə məhəl [yer] yoxdur.

Pəs, gəmimizi bu hala qədər salamat gətirmiş olan gəmiçimiz bir bu qədər çəkmiş olduğu zəhmət və əziyyətlərdən

dolayı canının istirahətə möhtac olduğunu hiss edərək sükanı özgəsinə tapşırmaq istədi.

Yorulmuş bir can üçün istirahət lüzumu o qədər vazeh [açıq-aşkar] bir əmrdir [işdir] ki, bu lüzumiyyəti nəzərə al[ma]maq istirahətə möhtac olan canın bədxahı olmaq deməkdir. Halbuki Fətəli xan həzrətlərinin bədxahı olmağa heç bir haqq və səlahiyyətimiz yoxdur və olsaq da naşükürlük töhməti üzərimizdə layiq görünər.

Xan həzrətlərinə istirahət üçün fürsət verib də istirahət bə'dində [istirahətdən sonra] bərkimiş və rahatlanmış qüvvələrlə təkrar vətən və millət yolunda mühüm işlər görəcək ümid və təsəllisi ilə, idareyi-ümuri-dövləti [dövlət işlərinin idarəsini] başqa bir ələ tapşırmaqlığımız lazım gələcəkdir.

“Başqa bir əl” seçmək vəzifəsi Parlaman sədrinin üzərindədir. Onu təsdiq etmək isə Parlamanın səvabdidinə [razılığına] bağlıdır.

Hər halda, Fətəli xanın yerinə oturmaq bir şəxsi seçərkən iki mühüm şərt var ki, onları daima nəzərdə tutmalıdır. Əvvəla budur ki, seçilən zat, müqtədir olsun və bunun bu iqtidarından heç olmasa Parlaman əksəriyyətinin – peşin olaraq [qabaqcadan] – vüqufu və ittilaati [bələdliyi və xəbəri] olsun. Vəillə [yoxsa] hərçü badabad [nə olur-olsun] bir adam seçmək və “Görək bu necə işləyəcək?” - deyərək bərayi-imtahan [imtahan üçün] məqami-rəyasətə mindirmək və bu səhlkarlıqla [səhlənkərliklə] millət və vətən başında “imtahan meydanı” açmaq əməlini, hal və övzaya [vəziyyətə] yaraşan hərəkətlərdən ədd [hesab] etmək olmaz. Seçilən adam, təkrar edirik, bacarıq və cəndil ilə iş görmək ləyaqətincə Parlaman

əksəriyyəti tərəfindən şayani-etibar və etimad [etibar və etimada layiq] olmalıdır.

İkinci şərt olaraq bunu nəzərdə tutmalıdır ki, seçilən adam bacarıq və işgövrənlikdən əlavə bir də sahibi-təcrübə olmalıdır. Böylə ki, iş başına keçən kimi, işin nerədə və nə məqamda dayandırılmış olduğunu dərk edib də toxtalmış işin davamına şüru etsin [girişsin], nəinki əhvalatdan bixəbər olub da, bir də təzədən başlamaq məcburiyyətində qalsın. Təzədən ancaq o iş başlanar ki, hələ indiyə qədər başlanmayıbdır. Başlanmış işlər isə nöqsanətə rəf edilmək [aradan qaldırılmaq] şərtilə davam etdirilməlidir.

Bu iki şərt üzrə seçilmiş olacaq zat isə burasını nəzərdə tutmalıdır ki, fırtına içindən və daşlar arasından Fətəli xan həzrətləri tərəfindən salamatlıqla keçirilmiş olan gəmimiz bu gün nisbət etibarlı ilə sükun [sakit] bir dəniz içində üzməkdə olmaqla bugün-sabah təkrar qopmaq ehtimalı meydanda olan fırtına qorxusundan tamamilə təmin edilmiş deyildir. Ona görə, bu sakitlikdən əcələ ilə layiqincə istifadə edib də gəmimizi bir hala salmalıdır ki, dedikcə möhkəm və mətin olub, fırtına dalğalarının hücumlarından və suiçi daşlarına toxunmaq təhlükəsindən əsla qorxmasın. Böylə ki, gəmi əhlinin – ki vətən övladından muraddır – idarəni sahibi-iqtidar və təcrübəkar bir əldə görüb də Sədi əleyhirrəhmənin ağzı ilə:

*“Çe bak əz möuce bəhr anra
Ke darəd Nuh kəştiban!”*

- deyəcək qədər etimad və əmniyyəti olsun.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 125, 28 fevral 1919*

TƏƏSSÜRAT

Vüzəra böhranımız nə oldu? Bitdimi, bitmədimi? Bitmədi isə nə üçün bu cürə ciddi bir zamanda nə məntiqlə bu böhranı bu qədər uzadırlar? Yeni bir Kabinə təşkilinə hazır adamlarımız varmı? Varsa bəs neyçün Kabinə təşəkkül etməyir? Bəlkə təşkilinə mane olanlar var? Neyçün mane olurlar? Qorxmurlarmı ki, bu uzun böhran dövlətimizi həmi daxilən və həm də xaricən böyük müşkülə sala bilər?

Denikin qoşunu paytaxtımızdan tamamilə rədd oldu? Nə şərtlə onları yola saldıq? Silahlı getdilər, silahsız getdilər? Nerəyə getdilər? Dağıstanamı? Bəs Dağıstan buna razı idi? Şimaldan denikinlər hücumuna məruz qalan dağıstanlılar cənubdan dəxi denikinlilərin gəlməsinə nə nəzərlə baxırlar? Denikin hücumlarına qarşı dağıstanlı qardaşlarımız yalnız müdafiə edirlər? Biz onlara kömək yetirməyə borclu deyilmirik? Dağıstan denikinlilərin çəngəlinə [caynağına] keçərsə, bizim dövlətimizin halı necə olar?

Neyçün ingilislər flotun [donanmanın] silahlarını aldılar? Kimdən ötrü aldılar? Nədən ötrü ingilislər flotun silahını alıb denikinlərə vermək istəyir, ingilislərlə Denikinin əlaqəsi nədir? Flotun silahından biz də istifadə edə bilərikmi???

Qərər, bu növ suallardır ki, başımıza dolub cavab istəyirlər və cavab tapılmadığı halda beynimizi deşəcək dərəcədə bizi incidib istirahətdən salırlar.

Birdən istəyirsən ki, bu sualların hamısına bir kərəlik:

– Əşşi, mən nə bilim?!

deyib, yaxanı qurtarasan. Lakin olmur, suallar səndən əl çəkməyirlər. Nerə də olsan, nə halda olsan səni təqib edib cavab istəyirlər. Deyirlər, indi ki, qəzetəçi olub da bu cürə işlərə qatışırsan, onda bu sualların cavabını ver. Deyirsən ki, bu sualların cavabını gərək hökumət versin. Deyirlər ki, elə biz də onu soruşuruq ki, bəs hanı hökumət? Deyirsən ki, inşallah hökumət bu tezlikdə əmələ gələr. Deyirlər ki, hanı “bu tezlik” ki, hələ heç axırı görünməyir? Deyirsən ki, yaqın partiyalar səy edirlər ki, öylə bir möhkəm hökumət əmələ gətirsinlər ki, daha bir də itələyəndə yıxılmasın. Deyirlər ki, onlar səy edib yeni hökumət əmələ gətirincə düşmənlərimiz də “səy” edib başqa bir hökumət əmələ gətirərlər... O halda qalır-san belə, bilmirsən ki, nə cavab verəsən...

Birdən fikrinə bir şey düşür. O “şey” səni şadlandırır, qəlbin rahat olur, fikir səni basmır, hətta iştahın açılır. Vaxtında yeyib, vaxtında yatırsan və başındakı suallara deyirsən ki, bir az səbr ediniz, inşallah hamınıza cavab verəcəyəm.

O şey nədir?

Parlaman.

Bu gün Parlamanın iclasıdır. Gedərəm oraya və məbuslarımızın söhbətlərini eşidib işlərimizdən xəbərdar olaram. Bu

ciddi və həyəcanlı vəqələrə dair nəzərlərini bilib – pis nəzər də olsa qəbuldur, təki nəzər yetirdiklərini bilim – cahil ikən alim olaram.

Saata baxıb görürəm ki, Parlaman iclasına bir qədər gecikmiş olacağam. Tez kağız-kuğuzlarımı yığıb kamali-əcələ [tələsik] və sürətlə Parlaman imarətinə tərəf yorturam ki, birdən:

– Nahaq yerə özünü yorma!
sədası məni bilaixtiyar dayandırır. Səda sahibi tanışmdır.
– Parlamanamı yüyürsən?
– Bəli.
– Nahaq yerə.
– Neyçün?
– Bu gün zasedaniyanı [iclası] atlajit elədilər [təxirə saldılar].
– O neyçün?!
– Kvorum yox idi.
– Bəs o neyçün?!
– Məbuslar yığılmadılar...
– Hansı məbuslar?
– Əlbəttə müsəlman məbusları! Ermənilər, ruslar, yəhudi, polyaklar hamısı vaxtında gəlmişdilər. Müsəlmanlardan da ancaq bir neçəsi vardı. Yerdə qalanlarını sədr cənabları gözlədi, gözlədi; gəlib çıxmədilər. Ona görə də kvorum əmələ gəlmədi və iclas baş tutmadı.

Əgər mən bizim müqəddəratımızın parlaq gələcəyinə inanmayan bədbinlər cümləsindən olsaydım, bu əhvalatdan heç də mütəəssir olmayıb bədbinliyimi isbat edəcək keyfiyyətlərdən ən qüvvətlişidir, deyə sakit olardım.

Lakin bədbin olmadığımı görə sakit ola bilmədim və o dərəcə mütəəssir oldum ki, axırı özümə də acıdım...

Necə də mütəəssir olmayım ki, bu cür fəvqəladə bir zamanda, Parlamanımızın fəvqəladə iclaslar qurmağı lazım gələrkən, millət “seçilmişləri” öz adi vəzifələrini də ifa etməyib, müəyyən iclaslara gəlməyirlər və gəlməyib də gələnlərin də işini korlayıb məclisin baş tutmağına səbəb olurlar.

Bu növ həyəcanlı bir zamanda Azərbaycan Parlamanı ikinci kərədir ki, məbusların yığılmadığına görə mövqif olub [işini dayandırıb] bizi ağyarlar [yadlar] yanında gülünc edir. “Yedinaya Rossiya” qəzetəsi bizim Parlamanımıza “əz bərayi xali nəbudəni mürasilə” qondarma bir şeydir dedikdə bizim acığımız tutur. Halbuki bu cürə gülünc töhmətlərə səbəbiyyət verən özümüzük.

Üzeyir
N 129, 5 mart 1919

GETSİNLƏR, GƏLMƏSİNLƏR!

Şəhərimizdə rus-erməni könüllü ordusu təşkili kimi istiqlalımıza, şərəf və heysiyyətimizə toxunan və gələcəyimiz üçün böyük bir təhlükə təşkil edən qeyri-normal hadisəyə qəzetəmiz çoxdan bəri idi ki, hökumətimizin diqqətini cəlb edib bu cürə şeylərin tezliklə önü alınmasını tələb edirdi. Hökumətimiz bu hadisəyə lazım olan dərəcədə diqqət yetirib əhvalatı ingilis komandasına bildirdi və bu könüllü qoşununun paytaxtımızdan tezliklə rədd edilməsini tələb etdi və “Əks surətdə biz özümüz əlimizdən gələn vasitə ilə iş görməyə məcbur olacağıq” – deyər müstəqil hökumətə yaraşan bir dil ilə danışdı.

General Tomson həzrətləri dəxi bu hadisənin qeyri-normallığı haqqında bizimlə şərik olduğunu bildirib, könüllülərin çıxıb getmələrinə razı oldu. İngilis komandası rəisinin bu razılığı məhz hökumətimizin təhdidi nəticəsi olaraq vüqu buldu deyib də fəxr etsək, əlbəttə özümüzü bir dərəcəyə qədər aldatmış olarıq. Çünki, əgər ingilis hökumətinin indiki siyasəti Könüllü ordusunun Bakıda qalmasını iqtiza etsəydi [lazım bilsəydi], o halda “qan tökülə bilər” ehtimalı – qərinə-həqiqət [həqiqətə yaxın] olsa da – nəzərə alınmazdı və bu iş o tərəf və ya bu tərəfin zərbi-dəsti [qol gücü] ilə həll olunmağa münhəsir [bağlı] olaraq qalardı. Halbuki denikinlər üçün hazırlanan or-

dunun Azərbaycan paytaxtında saxlanılmasından ingilis hökumətinin bugünkü siyasəti heç bir şey udmazdı. Bəlkə nəticədə uduzardı ki, o uduzduğu şey də azərbaycanlıların ingilislərə qarşı ibraz etdiyi [göstərdiyi] etimad və hüsn-rəğbətdən ibarət olardı.

Mətləbi bir az daha aydın etmək üçün ingilis siyasətinin nazik nöqtə və nüqtələrini [incəliklərini] şərh etmək niyyəti ilə lovğa-lovğa meydana atılmayıb da ancaq bir qəzetəçi sifətilə aşkara dərk etdiyimiz yerlərdən bəhs etmək istərik. İş bundadır ki, ingilislər bolşevikliyin istər Rusiyada, istər Almaniyada, istər sair bir məmləkətdə olsun, əleyhinə qarşı politika yeridib mübarizə etməkdə dirlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən, hər kəs bolşevikliyə ziddir və bolşevikliklə mübarizəyə girişir, ingilislər tərəfindən hüsn-təvəccöh qazanır. Ona görədir ki, bu gün ingilislər rus bolşeviklərinə qarşı müharibə açmaqda olan denikinlərə də hüsn-təvəccöhdən başqa mühimmat və ləvazimat sarıdan dəxi əl tutub kömək göstərməkdədir. Deməli ingilislərin denikinlilərlə olan əlaqəsinin isti və soyuqluğunu bu axırıqların bolşeviklərə qarşı açmaqda olduğu mübarizənin mizanı dərəcəsi ilə ölçmək olar. Qoy “Vahid Rusiya” tərəfdarları bu zümdə [zəndə, gümanda] olsunlar ki, ingilislər denikinlərə kömək

edib də Rusiyanı yenidən diriltmək və 1914-cü sənə hüdudu daxilində bərqərar etmək istəyirlər. Biz isə heç vaxt buna inana bilmərik ki, ingilislərin İran daireyini nüfuzuna qarşı şərək çıxan və bir gözü daima Hindistan sərvətlərində olan “Rus çarlığını” yenidən diriltmək istəyən kim olsun? İngilislər! Halbuki bu cahanşümul müharibədə qalib çıxan ingilislərin ələlüm-politikası, təbiidir, bu yolda olacaqdır ki, qələbəindən istifadə edib də müharibədə itirmiş olduğu zərərləri təzmin etməkdən başqa, bir də özünü nəinki yalnız Almaniya kimi təzə düşmənlərinin, bəlkə Rusiya kimi qədim düşməninin də gələcək hiylə və dəsəisələrindən [intriqalarından] məsun və məhfuz [toxunulmaz və qorunmuş] qılsın.

Ona görədir ki, denikinlər ingilislərin sevmədiyi bolşeviklərə qarşı mübarizə işini kənara qoyub da “Rusiyanı diriltmək” kimi başqa avantüralara iqdām [təşəbbüs] edərlərsə, ingilislərin hüsn-təvəccöhü ilə köməklərindən də məhrum olarlar. Denikin qoşununun “Soçi” bəhanəsi ilə Gürcüstana qarşı qəsd etmiş olduğu hücumı-xəyalpərəstanəsini dayandıran ingilislər oldu ki, bu “fakt” yuxarıdakı sözlərimiz üçün sübuti-kafi və dəlili-şafi [qənaətləndirici dəlil] ola bilər. Denikin və Dağıstan Cümhuriyyəti müsədiməsi [toqquşması] məsələsi isə genə əgər dağıstanlılar müttəhidülqövl [yekdil, həmrəy] olsalar, ingilislər əli ilə toxdadılacaqdır. İndiyə qədər toxdadılmamasının səbəbi isə başqadır ki, o barədə bildiyimizi mövqeyi gələn vaxtında söylərik. Bu səbəbdəndir ki, məhz bolşeviklərlə mübarizə etmələri lazım gələn könüllüləri,

bolşeviklik qorxusu olmayan və biləks [əksinə] bolşevikliyə müxalif surətdə təşəkkül etmiş olan bir hökumət paytaxtında saxlamaqda ingilislərin heç bir qəsd və qərəzi ola bilməzdi. O idi ki, hökumətimizin bir kərə müraciət etməklə general Tomson həzrətləri Azərbaycan türklərinin xoşuna gəlməyən könüllüləri şəhərimizdən çıxartmağa razı oldu və razı olub da sözünə əməl etdi. Könüllülər getdilər və getmək üzrədirlər. Müdəbbir [tədbirli, uzaqgörən] Tomson bu işdən istifadə edib də vəziyyətləri şübhəli görünən flot gəmilərini də kamali-ustadi ilə [ustalıqla] ələ gətirib əslihələrini [silahlarını] boşaltmış. Bu tədbirlərin sayəsində Azərbaycan paytaxtı şimalın sağ və sol qorxularından qurtardı. Böylə ki, “Yedınaya Rosiya” kimi sağ “Vahid Rusiya”lıların ümidgahı olan könüllülər rədd edildiyi bir anda, “Znamya truda” kimi sol “Vahid Rusiya”lıların da istinadgahı olan flot silahsız qalıb “zərərsizləndi”.

Nəql edildiyi üzrə, könüllülər gedərkən “Bir zaman keçməz Azərbaycan üzərinə hücumla gələrək və Azərbaycanın axırına yetərək” deyə təhdidatda bulunmuşlar. Əlbəttə qovulmaq acılığını dərk edən adam ağzına gələn danışacaqdır. Hər halda biz, könüllülər getdi və flotun silahı alındı deyə rahat olub da Fətəli xan həzrətləri demişkən, başımızı yastığa qoyub da yatmamalıyıq. Biz hər bir hadisə vüquuna [baş verməsinə] hazır olmalıyıq. Özümüzü o dərəcədə müdafiə halına gətirməliyik ki, çağrılmış qonaqlar bir də üzərimizə “qonaq” gəlmək istəsələr, mehmannəvazlığımızın [qonaqpərvərliyimizin] hər bir

surətindən xəbərdar olub da “xörək”-lərimizin dadı damaqlarından çıxmasın.

Keçək flot məsələsinə.

Prjevalski ilə könüllülərin Bakıdan rədd edilmələri sağ “Vahid Rusiya”lılar üçün gicəlləndirici bir zərbə olan kimi, flot təslimi hadisəsinin də sol “vahidli”lər üçün eyni dərəcədə bir zərbə olduğunu anlamaq üçün Roxlinin bu münasibətlə yığılmış fəvqəladə fəhlə konfransında söyləmiş olduğu bəyanatını oxumalıdır. Bu bəyanatdan əzəmlə məlum olur ki, “milyoner” Biçeraxovun pul və mal köməyindən məhrum qalmış olan flot əmələcatını [işçilərini] bir növ dolandırmaq və flotu sağ “vahidli”lər əlinə salmamaq üçün “iki şər”dən ən kiçiyinə razı olub da flotu Azərbaycana satmaq istəyirmişlər və hesabları da böylə imiş ki, pul Azərbaycandan çıxacaq amma mal öz əllərində qalacaq. Yəni Azərbaycan Hökuməti flotu olub da “matrosları olmadığına görə” həman mövcud matrosları da məvaciblə saxlayacaqdır və nəticə də bu olacaqdır ki, roxlinlər məvacibsizlik üzündən zabastovka edən avtokalonlar kimi matroslar zabastovkasından azad olub da Azərbaycan yolu ilə flotu öz əllərində saxlayacaqdırlar ki, lazım olan vaxtında topların ağzını Azərbaycan paytaxtına tərəf çevirsinlər.

Roxlinlərin alış-veriş işində müştərini aldatmaq məharətləri bütün aləmcə məşhur bir keyfiyyətdir. Lakin biz Azərbaycan türklərinin aldadılacaq dərəcədə səfərun [sədələhv] müştəri olmadığına qail olanlardanıq [inananlardanıq]. Şübhəsiz, Azərbaycan dövləti flotu başqa

üsullardan vaz keçib də pul ilə almaq istəsəydi alardı və aldıqdan sonra mövcud matrosların hesabını verib də azad edərdi. Flotun bu halda bizim əlimizdə olmadığına təəssüflər etməklə bərabər, əlimizdə olmasa da “ziyansız” bir hala düşməindən dolayı məmnun olduğumuzu gizlətməyirik və ümidvarıq ki, bu flot axırdan-axıra genə bizim olacaqdır, nəinki Roxlin arzusuna görə “raboçi”lərin, ki bunların flot saxlamaq kimi işlərlə gərək heç bir əlaqələri olmasın.

Qərək, solların istinadgahı zərərsizlənən kimi, sağların ümidgahı da çıxıb getdi.

Çox gözəl...

Bunların bir kərə “yerli-dibli” çıxıb getmələri arzu və intizarında olub da son söz olmaq üzrə dallarına bunu deyə bilərik ki:

- Getsinlər, gəlməsinlər!

*Hacıbəyli Üzeyir
N 130, 6 mart 1919*

HÜSEYN ƏRƏBLİNSKİ

İki gün əvvəl sağ idi, salamat idi. Bədənində ölmək, yox olmaq əlaməti yox idi. Ruhu isə öz qəlibində qalmaq və qalmaqla sahibi-qəlibi yaşatmaq və ümidlərlə pərvaz etdirmək [qanadlandırmaq] həvəsi ilə səhneyi-həyatda dolandırırdı. Bu gün isə qanına bələşmiş olan bu bədən, qəlibi-biruh [cansız qəlib] olaraq yığılıb dil ilə deyil, zəbani-hal [hal dili] ilə: “Ey xalq, mənim zülmümə şahid olun!” deyir. Qəddar, cahil və zalım bir əl, bir güllə ilə bu bədəni yerə yıxmaqla onun o həvəsli ruhu bədəndən fariğ olub [bədəninə tərk edib], qatilə qarşı nifrin və lənət edə-edə uçdu və övci-səmada nəpədid oldu [səmanın ən uca nöqtəsində gözdən itdi].

Ey tamaşaçılar! Zülüm və sitəm səhnəsi üzərində yığılmış olan bu qanlı bədən, bu ruhsuz qəlib Nadirin, Ağə Məhəmməd Şah Qacarın qətlini təmsil edən diri ölü deyildir. Bu, Hüseyin Ərəblinskinin öz faciəyi-həyatını axan qanı və yığılmış canı ilə təsvir edən nəşidir ki, son rolu öz ömrünün faciəsində axırıncı dəfə oynalmaqla sizə həqiqi bir faciə tamaşası göstərüb də əlvida edir... Lakin nəhaq yerə əl çəlməyin! Bu bədən təkrar durmaz. Durub da sizin alqışlarınıza qarşı qana bələşmiş başını əyməz. Faciəyi-həyatının son pərdəsi bir də açılmamaq üzrə əbədi olaraq qapandı. Lakin bu məzlumun, bu zərərsiz insanın, bu kim-

səsiz və arxasız cavanın qətli-fəciəsi əsrarını [faciəli qətlinin sirrini] örtən pərdəni qaldırmaq və bu sirri faş etmək hər kəsin mənəvi borcu olduğu kimi, ən əvvəlcə cavan dövlətimiz Azərbaycan Hökumətinin müqəddəs vəzifəsidir.

Mizrab
N 130, 6 mart 1919

DAĞISTANA KÖMƏK

Şimal təhlükəsinə qarşı böyük bir səngərimiz müqabilində olan Dağıstan, bir səngər üzərinə tərəttüb edən [boy-nuna düşən] vəzifəsini ifa etmək məcburiyyətindədir.

Qaragüruhlərin qara qüvvələri, yəni Denikin qoşunları, dağıstanlıların hörmətçilik və mehmannəvazlığından [qonaqpərvərliyindən] sui-istifadə edərək şimal ayısına məxsus bir hirs ilə [hərşiliklə] Dağıstan qartallarının üzərinə hücumlar etmək üzrədirlər. Qroznı və Qafqay [Vladıqafqaz] kimi şəhərlər onların əllərinə keçməklə, təhlükə bəri tərəfləri dəxi təhdid etməkdədir.

Denikinlərin dağıstanlılara qarşı açmış olduqları müharibə, qaragüruha məxsus xainanə bir surətdə əmələ gəldi. Böylə ki, əvvəlcə “Bizim sizə və sizin istiqlaliyyətinizə qarşı heç bir sui-fikrimiz yoxdur, yalnız bolşeviklərlə mübarizə edirik və bu yolda sizdən kömək diləyirik” - deyə safdil dağıstanlıları iğfal edib [aldadıb] onların mərdanə köməyi ilə bolşeviklərə faiq [üstün, qalib] gəldilər. Bədəhu [sonra] bolşeviklər basıldıqdan sonra özlərini o tərəfdən asudə görüb silahlarının ağzını namərdlərə yaraşan utanılmaz bir həyasızlıqla, qafil olmuş dağıstanlılar üzərinə çevirdilər və bu qəflətdən istifadə ilə bir neçə müvəffəqiyyətlərə nail olub da ümum [bütün] Dağıstan Cümhuriyyətinin istiqlal

və azadlığına qarşı xainanə hərəkətdə bulunmağa başladılar. Tələb edirlər ki, Dağıstan Hökuməti dağılıb, ümum Şimali Qafqaz Denikin könüllülərinin malı olsun və bu maldan istifadə edilib istər bolşeviklərlə, istər Azərbaycan və Gürcüstan ilə müharibə edilsin.

Bu tələbi rədd etmək üçün Dağıstan Cümhuriyyəti Denikin ordusuna qarşı müntəzəm bir surətdə mübarizə meydanı açmalı və bu ordunu tarmar etməklə bəlanı üzərindən dəf’ə çalışmalıdır.

Pəs [elə isə], biz hər halda və hər bir vəchlə Dağıstana kömək etməyə borc-lu yuq və məsələ yalnız burasındadır ki, nə tövr kömək edəlim. Parlaman bu məsələni Hökumətə vagüzar etdi [tapşırırdı] və bu xüsusda ona müəyyən bir yol göstərməyib, Hökumət hər nə tövr tədbirlər ittixaz edərsə [tədbir görərsə] Parlaman razıdır, deyib hələlik bununla iktifa [kifayət] etdi. Biz dəxi bu xüsusda hökumətimizin müdəbbiranə [uzaqgörənliklə] və aqilənə tədbir görəcək istedadına etimadımız olduğunu qeyd edib də yalnız ümumi nəzərimizi burada söyləməyi mənfəətdən xali [faydasız] bilməyirik ki, zatən Parlamanamızın bəzi fraksiyaları dəxi nəzərdən səthi olaraq bəhs edib, deyib keçdilər.

İş bundadır ki, Denikin qaragüruh[un] hərəkəti, deyil yalnız Dağıstana

və Azərbaycana, bəlkə ümum Qafqaz cümhuriyyətlərinə, yəni Gürcüstana və zənn edirik Ermənistana dəxi aid olan ümumi bir təhlükədir. Buna görə də bu təhlükənin dəf'i üçün bütün Qafqaz cümhuriyyətləri möhkəm bir ittifaq bağlamalıdırlar. Böylə ittifaq ki, hər cümhuriyyət əvvəla burasını bilməlidir ki, Dağıstan üstünə yeriməkdə olan bu bəla ümumi bir bəladır. Aşkar şeydir ki, bu gün Dağıstan denikinlərin qurbanı olarsa, sabah növbət Azərbaycana yetişər. Deməli, əgər bu şər Dağıstan üzərindən ittihad [birlik] və ittifaq ilə dəf edilərsə, Azərbaycan dəxi o şərin gələcək təhlükəsindən qurtulmuş olar.

Fəqət qomşumuzun və qomşuluqdan əlavə, həmdinimiz olan bir məmləkətin üzərinə çökmüş olan bəlaya və bu bəlanın dəf'inə biz nə nəzərlə baxmalıyıq? Və bu hadisə qarşısında bizim vəzifəmiz nə yolda olmalıdır?

Bu suallara cavab olmaq üzrə Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlamanı müttəhidülqövl olaraq [yekdilliklə] qərar qoydu ki, Dağıstana Azərbaycan tərəfindən kömək edilsin və Hökumətə təminat verdi ki, bu xüsusda hər nə növ tədbirlər görsə, Parlaman ona razıdır.

Bəli, Dağıstana kömək etməyə Azərbaycan borcludur və borcu bizim üzərimizə həvalə edən səbəblər o qədər vacib və o qədər haizi-əhəmiyyətdir [əhəmiyyətə malikdir] ki, borcun altından qaçmağa heç bir vəchlə imkanımız yoxdur.

Öz istiqlalımızın təsdiq, təyid [qəbulu] və təqviyəsi [möhkəmlənməsi] yolunda çalışdığımız kimi, Dağıstan haqqında da bir o qədər çalışmalıyıq və buna görə də

Dağıstan kimi bir İslam Cümhuriyyətinin denikinlər tərəfindən dağıdılmasına heç bir vəchlə razı olmamalıyıq.

Bu birinci səbəbdir ki, bugünkü mövcud istiqlalımızın feilən müdafiəsinə aid həyatı bir əmrdir [faktdır].

Və saniyə [ikincisi], dağıstanlılar bizim din bir qardaşlarımızdır; dindən əlavə, milliyyət və qövmlük rabitələri ilə dəxi biz dağıstanlıların böyük bir hissəsi ilə əlaqədاریq. Bu üzdən, dini və milli vəzifəmiz dəxi bizi dağıstanlılara köməyə vadar edir. Denikin ordularının hücumlarına qarşı müdafiədə bulunan dağıstanlı qardaşlarımız möhtaci-imdad bir vəziyyətdə bulunduları halda, biz bu faciəyə biganə tamaşaçı nəzərilə baxa bilmərik. Din və milliyyət hisslərimiz coşub mütəəssib [təəssübkeşlik] dərəcəsinə gələr də bizi köməyə qoşmağa vadar edər.

Birinci olan həyatı və ikinci olan dini və milli əmrlərdən [faktlardan] başqa, üçüncü olaraq siyasi bir əmr dəxi vardır ki, o da bizi köməyə icbar edən böyük səbəblərdən biridir. Böylə ki, Qafqaz cümhuriyyətləri arasında Azərbaycan-dan əlavə digər bir islam cümhuriyyəti mövcud olarsa, bunun Qafqaz müvazineyi-siyasiyyəsinə [siyasi müvazinətinə] gələcəklərdə böyük bir təsir edəcəyi şübhəsizdir. Bu üzdən biz, öz-özlüyündə başqa cümhuriyyətlərə inanıb da "bel bağlamağa" qəlbində bir itminan [inam] olduğunu hiss etsin; yəni ittifaq, etibarlı bir ittifaq olsun; qabağa tərəf köməyə yüyürən hər bir fərd, arxadan xainanə bir surətdə zərbələnməyəcəyindən əmin olsun.

Bu cür bir ittifaqa denikinlilər əlindən Soçi zərbəsi yemiş olan Gürcüstanın

ruyi-riza göstərəcəyinə [razılıq verəcəyinə] ümid çoxdur. Denikinlərin ümum Qafqaz üçün təhlükə təşkil etdiyini gürcü qəzetələri dəxi bizimlə şərik olub əhvalatın çəgunəliyinə [necəliyinə] lazımcına vəqifdirlər.

Ermənistana gəlincə, bu xüsusda nə rəsmi dairələrinin, nə də qəzetələrinin müəyyən fikrini bilmirik. Mümkündür ki, Ermənistan; Dağıstan, Gürcüstan və Azərbaycan arxasında daldalanmasındanmı, ya başqa səbəblərdənmı Denikin ordusundan özü üçün təhlükə ehtimalına əhəmiyyət verməyir. Bu da mümkündür ki, bu axır zamanda yunan ilə yaxınlıq məsələsindən şirin söhbət açmış olan ermənilər, istiqballarının əlverişli olacağını Qafqaz cümhuriyyətləri ittifaqında deyil, bəlkə özgə bir ittifaqlardan asılı zənn edirlər. Hər halda Dağıstan, Azərbaycan, Gürcüstan ittifaqı Ermənistansız əmələ gələrsə, o halda bu hökumətin bu ittifaqa qarşı ətf ediləcək [yönəldiləcək] nəzərini və ixtiyar ediləcək vəziyyətini pişəzvəqt [əvvəlcədən] müəyyən surətdə bilmək lazım olacaqdır.

Bizim zənnimizcə Ermənistan dəxi denikinlərin ümum Qafqaz və əzcümlə [o cümlədən] Ermənistan üçün dəxi gələcəkdə bir təhlükə olduğunu iqrar [təsdiq] edərsə və iqrar edib də bu ümumi bəlanın dəf'i işində özünə düşəcək borcunu kamali-sədaqətlə əda edərsə, bəla dəf'i bə'dində [bəla dəf edildikdən sonra] mənəfətdən başqa heç bir zərər görməz.

İştə, Dağıstana kömək əmrində [işində] Hökumətimiz şübhəsiz bu xüsusları nəzərə alıb da Azərbaycanın həm xaricən və həm daxilən hazırlıqlarına mümkün olduğu qədər səy göstərib də ümumi bəla-

nın dəf'i və dağıstanlı qardaşlarımızın təxlisi [xilas] işində Azərbaycan üzərinə düşən böyük vəzifəni layiqilə ifa edəcəkdir.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 132, 9 mart 1919*

DÜZ YOL

Neçə gün əvvəl qəzetəmizdə şayiət cümləsindən [şayiə qəbilindən] olaraq bir xəbər dərc edilmişdi ki, bizim türk sosialistlərimiz öz taktikalarını dəyişib xarici sosialistlər əsasını qəbul etmək fikrindədirlər.

Baisi-məlalımız olan [bizi kədərləndirən] bu xəbər, Parlaman Sosialistlər İttifaqı sədri cənabları tərəfindən təkzib edilməklə, məlalımız rəf edilib [aradan götürülüb], əvəzində xoşhal olduq və bu əsilsiz xəbərin qəzetəmizdə nəşr edilməsindən dolayı izhari-təəssüf etməklə bərabər bəyani-etizarda bulunmağı [üzr istəməyi] dəxi lazım gördük.

Fəqət sosialistlərimizin rus dilində nəşr edilən “Zarya” qəzetəsi bəyani-etizarımıza iltifat etməyib, bizə istehza təriqi ilə [istehzal bir şəkildə] kinayələr etməyi rəva görür və bu məsələ dolayısı ilə yazılmış baş məqaləsindən əzcümlə böylə anlaşılr ki, guya türk “Azərbaycan” qəzetəsi dəxi “Müsavat” partiyasına mənsub firqəvi bir qəzetə imiş.

Bu axırkı fəqərə [məsələ] barəsində bunu bəyan etməyi lazım bilirik ki, qəzetəmiz partiya qəzetəsi deyildir. Vətən istiqlalı yolunda çalışmaqdan ibarət olan məsləki, xüsusi firqəvi proqram daxilində məhdud deyildir.

Bu məslək genişliyi, hər bir partiyanın Azərbaycan istiqlalına kömək yolu ilə

denilən sözlərini və görülmə işlərini qəzetəmiz sütununda təmcid [tərifləyib] və təqdir edib, xalq arasında nəşr və təmininə [yayılmasına] böyük yol verir.

Qəzetəmizin yazılarına göz yetirməkdə olanlar şübhəsiz bunu bilirlər. Ancaq burasını heç də gizlətmirik ki, mövcud partiyalarımız arasında Azərbaycan istiqlalını kamalınca [mükəmməl surətdə] – biduni-haşiyyə [haşiyyə çıxmadan, kənar şərhə yol vermədən] – arzu etmək və bu yol uzun gedərkən sağa və sola dönmək tərəddüdündən azad olub da rast [doğru, düz] bir istiqamət üzrə getmək qəsdini yalnız bir “Müsavat” firqəsində müşahidə etdiyimizdən, bu firqəni istiqlal xadimlərindən ən sadıqi hesab edib, onun fikir və arzularına qəzetəmizdə kamali-məmnuniyyətlə yer verməyi özümüzə borc bilirik.

Keçək əsl mətləbə:

“Zarya” qəzetəsi burasını bilməlidir ki, fəvqəlzikr [yuxarıda deyilən] xəbəri biz durduğumuz yerdə, öz-özümüzdən ixtira etməmişdik və qəsdimiz də böylə bir əsilsiz xəbər buraxmaqda meydana “sensatsiya” salmaq deyildi. Müxbirimiz bu xəbəri bir yerdən eşitmişdi və xəbər sosialistlərimiz partiyasının taktikası gedişinin bizcə baisi-əndişə [narahatlığa səbəb] olan başqa bir yola çönməsi kimi calibi-etina bir fəqərə [diqqətəlayiq bir

hadisə] olduğundan, çap etməyi lazım bildik ki, bunun doğru olub-olmadığını sosialistlərimizin öz ağzından eşidək.

Bu təşəbbüsümüzdə müvəffəqiyyət hasil oldu. Sosialistlərimiz dilləndilər və dillənib də xəbərin yalan olduğunu sözlə bəyan edib, bizi xoşal etdilər.

Fəqət... bir var ki, “söz” ola, bir də var ki, “iş” ola.

İştə bu “iş”, yəni sosialistlərimizin bu axırkı günlərdə müşahidə etməkdə olduğumuz bir para rəftarı həman xəbərin, təkzibə rəğmən, tamamilə yalan olmadığını isbat etməkdədir. O rəftarın təfsilatından dəlil olmaq üzrə bəhs açmağı hələlik yersiz hesab edib, ümumi olaraq bu rəftara işarə edirik ki, xarici sosialistlərin Azərbaycan istiqlalı əsasına meyl edəcəyini arzu edib gözlədiyimiz bir halda, biləks [əksinə] bizim sosialistlərimizin o tərəfin ümum Azərbaycan istiqlalı tərəfdarlarıncə qeyri-qabili-qəbul [qəbul edilməz] ədd [hesab] edilən əsasları tərəfinə mail olduqlarını müşahidə edirik və bu da o zamanda ki, bu xaricilər, Könüllü ordusunun ölkəmizdən getməsinə və öz əllərində saxlamaqda olduqları flotun [donanmanın] tərək-silah edilməsinə qarşı Azərbaycan istiqlalına və məmləkətimizin asayişinə heç də müvafiq olmayan bir nəzər ibraz edib [bir mövqe nümayiş etdirib], təkrar bizi inandırdılar ki, bunlardan vətənimiz xeyrinə bir mənfəət gözləmək, öküzdən süd ummaq kimi boş bir arzudur.

Bu səbəbdən o sosialistlərin bizə yaxınlaşması gözlənilməli halda, bizim sosialistlərimizin onlara tərəf meyl etməsi fəqərəsini “Vperyod” kimi qəzetələr təbrik edib kamali-xoşnudi [böyük

məmnuniyyət] ilə alqışlarsa, bizim qəzetəmiz bu xüsusda ancaq təəssüflər izhar edə bilər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 133, 10 mart 1919

RUS İNQILABI-KƏBİRİ

Bu gün Rus İnqilabi-Kəbirinin [Böyük Rus İnqilabının] iki illiyidir. Əsrlərcə hökm sürmüş olan rus istibdadı zahirən əzəmətli görünürdüsə də, batinən [daxilən] o qədər boş və çürük bir halətə düşmüşdü ki, inqilab zərbəsinə davam edə bilməyib yıxıldı. İstibdad yıxılmaqla bərabər rus padşahlığının şan, şövkət, izzət və hörməti dəxi məhv olub, dünən düvəli-müəzzəmə [böyük dövlətlər] ailəsinə də möhtərəm bir üzv hesab olunan bu padşahlıq, bugün tanınmaz və sanılmaz bir hala düşdü. Deməli, bu şan və şövkət, izzət və hörmət rus dövləti üzərində deyil, rus istibdadı üzərində imiş ki, istibdad yıxılmaqla bu şan və şövkət və sairə dəxi onunla bərabər yıxılıb, məhv olub getdi...

Rus istibdadını yıxmış olan bu inqilabi-kəbiri şayani-təzim və səzayi-ikram [təzimə və hörmətə layiq] ədd [hesab] edib hər il sənəyi-dövriyyəsi hülulunda [ildönümündə] bir eydi-kəbir [böyük bir bayram] kimi salamlayıb əhəmiyyət və əzəməti qarşısında səfbəstəyi-ehtiram olub [hörmətlə cərgəyə düzülüb] baş əymək la-yiqdirmi?

Bəli! Rus çarlığı kimi qara bir istibdadı yıxıb məhv edən bir inqilab, bu nöqteyi-nəzərdən şayani-təzim və ehtiramdır. Lakin yalnız bu nöqteyi-nəzərdən!

Və illa [yoxsa] aləmsümül [bütün dünyanı əhatə edən] müharibə müşküləti

nəticəsi olaraq meydana gəlmiş olan bu inqilabın təsiri aləmsümül deyildir. İstibdad yıxmaq cahan tarixində yeni bir hadisə ədd edilməz. Tarix uzununu bir çox istibdadlar yıxıldığı məşhurdur. Sosializm fikrinin rəvac və intişarına [yayılmasına] və bu yoldakı nəzəriyyətin həyata tətbiq edilməsi işinə gəlinəcə, rus inqilabi-kəbiri bununla dəxi aləmi-bəşəriyyəti heyran edə bilməz. Çünki sosializm fikrini meydana atan rus inqilabı deyildir. Sosializm bəşəriyyət əfradı[nın] [fərdlərinin] fikrini rus inqilabından əvvəl olaraq məşğul etmədə idi və halən [indi də] etmədədir. Rus inqilabı yeni olaraq meydana calibiddiqqət [diqqətəlayiq] bir şey çıxardısa, o da bolşeviklikdir. Lakin bolşevikliyin ideyası dəxi sosializmdən çıxan bir fikir olaraq ruslara məxsus olmayıb, ruslara məxsus olan cəhəti yalnız bir adı və bir də bu fikrin Rusiya həyatına qismən tətbiqi keyfiyyətidir.

Fəqət rus bolşevikliyi nəinki bəşəriyyəti, hətta Rusiya torpağında yaşayan millətləri belə sevindirmədi. Biləks [əksinə], bir çox cəhətdən ikrah edib [nifrət etdirib] bu fikirdən üz döndərdi. Əgər din və millət ayrılığını aradan götürmək istəyən rus bolşevikliyi meydana “sinif” ayrılığı salıb da insanları iki müxasim [düşmən] hissəyə bölməsə və yalnız şəxsin, kim olur-olsun, hər bir süni qeyd [zəncir] və əsarətdən qurtulub da tam

mənası ilə hürr və azad olmasına çalışsaydı, o, ümum bəşəriyyətə təqdir ediləcək bir inqilab kimi tələqqi [qəbul] oluna bilərdi. Və illə “burjuv”luğu öldürmək əvəzində “burjuv” adlandırdığı minlərcə bəşəriyyət əfradını divanəvar [dəlicə] bir vəhşiliklə öldürən bolşeviklik, kənardan baxanların ancaq istikrahını mövcub ola bilər [ikrahına səbəb ola bilər]...

Pəs [deməli], Rus İnqilabi-Kəbiri aləmşümül bir mənanı haiz ola [daşıya] bilmədi və yalnız bir istibdadı yıxmaq şərəfinə nami-xeyr ilə [yaxşı adla] yad olunub bayram edilə bilər.

Amma... əgər rus inqilabını törədənələr bu inqilaba bəşəri bir əhəmiyyət vermək istəsəydilər, verə bilərdilər və verməyə də əllərində böyük bir vəsilə [imkan] var idi.

Cahanşümül müharibə bədayətində [əvvəldə] çaylarca axan insan qanının bəşəriyyət vicdanına toxunan sui-təsirini [mənfi təsirini] azaltmaq və insanları öz tərəflərinə cəlb etmək istəmiş olan müharibə [savaşa] dövlətlər: “Biz bu müharibəni əsir millətlərin azadlıq və istixlası [qurtuluşu] üçün açmışıq” – deyə meydana bu kimi dilfərb [kənül aldan] bir şüar atdılar.

Bu şüar, filhəqiqə [doğrudan da], əsir olan millətləri dərin bir sevinclə mütəəssir qıldı. Əsarətdən bilaxirə azad olmaq arzusu, əsarət zülmətinin təzyiqi altında sönmüş olan ümidləri təkrar işıqlandırdı. Bir şəxsi qul halında saxlamaq kimi rəzalət və zəlalətdən qurtulmuş olan bəşəriyyət, bu aləmşümül müharibə bə'dində [sonrasında] bir milləti digər bir millətə qul və əsir etmək şərəfsizliyindən dəxi xilas olacaq deyə hər əsir

millətə ruh verən bu şüar, rus inqilabının ruhu olub da istibdad yıxıldıqdan sonra rus imperializmi qurbanı olan millətlər tamamilə azad edilmiş olsa idi, o halda bu inqilab istibdadı yıxmaq şərəfindən başqa bir də əsir millətləri azad etmək kimi cahannümun [qlobal] bir təsir bəxş edib “Daha bir millət digər bir millət üzərində ağa və sahib olmaz” fikrini bütün aləmə nəşr ilə [yaymaqla] ümum cahanda əsir halında yaşayan millətlərin istixlasına böyük bir yol açmaq izzəti ilə şayani-təzim və layiqi-ehtiram sanılan cahani bir inqilabi-kəbir olardı.

Millətləri azad etmək fikrinin nə qədər haizi-əhəmiyyət [əhəmiyyət daşıyan] bir ideya olduğunu bolşeviklər rəisi Lenin dəxi iqrar [qəbul, təsdiq] edirmiş ki, aləmi-islama müraciətən bir intibahnamə buraxıb “Sizləri imperializm əsarətindən azad edəcəyik” – deyə müsəlmanların təvəccöhünü qazanmaq istəmişdi.

Əgər Lenin öz sözünə əməl edib də Rusiyadakı millətləri azad etmək kimi məqduru olan əmri [gücü çat]an bir işi yerinə yetirsəydi, bolşevikliyə böyük bir xidmət göstərmiş olardı. Halbuki azadlıq əvəzinə nə gördük? Azad olmağa cürət etmiş olan millətlərin bolşevik qoşunları tərəfindən qətlə edilməsini gördük... Və bu qətlə hansı millətlər üzərində icra edildi? O millətlər üzərində ki, imperializm əsarətinin ən ağır bənd və zəncirləri altında inildəməklə hamıdan əvvəl azad olmağa möhtac və layiq idilər.

O millətlərin bir çoxu “Yanğıdan çıxdım, yalova düşdüm” müfəddinca [mənasına uyğun olaraq], Nikolay istibdadı zülmündən xilas edilib də bolşevizm əsarəti altına düşməklə, indi də bu əsirliyin

qurbanı mənzələsində [yerində] acı və ağır bir ömür sürməkdədirlər...

Türküstan, İdilboyu [Volqaboyu] və Krım müsəlmanlarının təkrar əsarət altında qalmalarına acınmaq və yanmaqla bərabər, sevinirik ki, biz Azərbaycan türkləri qəhrəman Osmanlı türk qardaşlarımızın imdadi-bəradəranəsi [qardaş köməyi] ilə bizi əsirlik təzyiqi altında məhv etmək istəyən rus inqilabçılarının müxalifi-insaniyyət olan bu arzusuna qarşı qiyam edib qanlar tökdük, canlar qurban etdik, xanımanlar yandırdıq da bilaxirə [axırda] əsarətdən qurtulduq. Lakin bu əsir saxlamaq hırsı [hərisliyi] nə qədər “şirin” bir ehtirasat qəbilindən imiş ki, bu ehtirasat mərazinə mübtəla olan guruhlar hər bir növ ilə dami-təzvirlər [hiylə tələləri] qurub bizi təkrar əsir etmək həvəsilə dörd tərəfimizdə dolanırlar.

Lakin səyləri bicadır [əbəsdir]. Dami-təzvirin nə yerlərdə gizlədilmiş olduğunu görən gözümüz və hiylə kəməndinin iplərini qıracaq qollarımız olduğu kimi, demokratizm, sosializm fikirlərinin də mənasını anlayacaq başımız vardır. Bugünkü arzumuz xarici əsarətdən qurtarmaqdır. Vətənimizin daxili tərz-i idarəsini təyin və təşkil etmək isə öz xüsusi işimizdir. İstərik bolşevik idarəsi quraraq, istərik menşevik olarıq. Qərər özümüz bilərik, millətimiz öz səlahinə [məsləhətinə] baxar və ümum millət əfradının mənafeyini nəzərə alıb hürr və azad olaraq demokratik bir dövlət əmələ gətirər. Arzuvi-yeganəmiz, təkrar edirik ki, özgələrin əsiri və qulu olmamaqdır. Vəssalam!

Hacıbəyli Üzeyir
N 135, 12 mart 1919

TEATRO VƏ MUSIQI

Opera və operet repertuarımıza bir əsər dəxi daxil olmaqla kiçik repertuarımız bir dərəcə qədər böyüdü. Bu əsər, “Şah İsmayıl” operasıdır ki, musiqi həvəskarlarımızdan Hacıbəyli müdiriyyətinin dirijoru Müslüm bəy Maqomayev cənabları tərəfindən yazılmışdır.

Bizi maraqlandıran operanın sujesindən artıq, onun musiqisi idi. Yəni güftəsindən [sözlərindən] artıq, bəstəsi idi. Bu xüsusda onu deyə bilərik ki, Müslüm bəyin bu operası dəxi bizdə indiyə qədər mövcud olan operalar səpkində yazılıb musiqisinin böyük qismini tar çalır. Orkestr isə aralarda çalınıb, tara bəstəkarın istədiyi tonu verir. Bu səbəbdəndir ki, mövcud operalarımızdan “Əsli və Kərəm” və “Şah Abbas” kimi, bu “Şah İsmayıl” dəxi bəstəsi cəhətindən bəstəkarın tamamilə təsnifi olmayıb, sujesinin mühüm qismi bizdə mövcud olan “Segah”, “Şikəstə”, “Bayatı-Şiraz” və sair dəstgahlarla keçir.

Operalarımızı bu səpkidə yazmaq məcburiyyəti bəstəkarlarımızın tam bir musiqi hekayəsi meydana çıxarmağa müqtədər olmadıqlarına dəlalət deyildir. Bəlkə, camaatımızı yeni üsuli-musiqiyə öyrəşdirmək üçün anladığı musiqi dərəcələrindən başlayıb, yavaş-yavaş musiqi tərəqqisi yolunda tədriclə irəli tərəfə qədəm atmaq üsuluna tabe olmaq arzusundan irəli gələn keyfiyyətdir.

“Şah İsmayıl” operasında tam bir musiqi hissəsi olaraq balet vardı ki, həm havası və həm də ahəngi-orkestrəsi çox xoşumuza gəldi və Müslüm bəyin bir musiqinəvis [bəstəkar] sifəti ilə gələcəkdə böyük məharətlər göstərə biləcək istedadını aşkar etməklə bizi xoşal etdi. Bu xüsusda kəndisinə müvəffəqiyyət diləriz.

Mizrab
N 136, 14 mart 1919

MÜAMİLƏTİMİZƏ AİD

Qafqaz cümhuriyyətləri arasında “səbiq hakimlərimiz” mənzələsində [yerində, mövqeyində] olan ruslara qarşı ibraz edilən [göstərilən] münasibət və müamilatı [rəftarı] bir bitərəf surətilə mühakimə və müqayisə edən olarsa, hüsn-müamilat və hörmətli münasibətin hamıdan artıq Azərbaycan ilə Dağıstandan görüldüyünü əlində qeyri-qabili-rədd və təkzib [rədd və təkzib edilməsi imkansız] dəlillər ilə isbat etməyə geniş bir qüdrəti olar.

Filhəqiqə [doğrudan da], Azərbaycanda yaşayan ruslar, özlərinin yabançı bir dövlətdə olmadıqlarını hiss etməməyə hal-hazırda heç bir haqları yoxdur. Bu saat rusları sıxacaq, rus adət [adətlərinə] və məişətinə yaxışmayacaq və rusların həyat korluğu çəkməsinə səbəb olacaq heç bir qanunumuz yoxdur ki, rusların bizdən şikayətinə səbəb olsun. O hüquq ki, Rusiya biz Azərbaycan türklərindən müzayiqə edirdi [əsirgəyirdi], Azərbaycan ruslardan müzayiqə etməyir. Bu surətdən, vətənimizdə olan ruslar tərəqqi, təməddün [mədəniyyət], dövlət, sərvət və sair təkamüləti-milliyələri [milli kamilləşmələri] yolunda çalışmağa Azərbaycan Hökuməti tərəfindən indiyə qədər heç bir mümaniyət [maneçilik] görməmişdirlər və bundan sonra da görməzlər.

Azərbaycanın istədiyi yalnız budur ki, vətənimizdə yaşamağı ixtiyar etmiş [seçmiş] olan ruslar bizim istiqlalımıza zərər

yetirə bilən və müstəqil bir hökumət şan və şərəfini kəsir edə bilən [azalda bilən] hərəkət və müamilatdan çəkinib, fərağat və sakit dolansınlar və kamali-istirahətlə yaşamaq istərlərsə, bu istirahəti pozacaq səbəblərə yol verməsinlər.

Kamali-məmnuniyyətlə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda bizim bu nəzərimizə şərik olan ruslar vardır. Bunlar bugünlərdə şəhərimizdə nəşrə başlayan “Russki mısı” qəzetəsinin başında duran rus ünsürüdür ki, Azərbaycanın ruslara qarşı göstərməkdə olan hüsn-münasibətini təqdir ilə istiqlalımıza kin və küdurət nəzərilə baxan [həm]cinslərini bu əyri yoldan döndərmək niyyətindədirlər. Biz bu niyyətin xalis olduğuna inanırıq və “Russki mısı” başındakı partiyanın, müxəliflərə müqabil, güclənməsini arzu edirik. Bir arzumuz dəxi budur ki, bu partiya Azərbaycanda rus ünsürü müməssili [nüməyəndəsi] məsələsi işinə də ciddiyyətlə girişib bu gün “Rus Milli Komitəsi” namı [adı] ilə meydanda isbatı-vücud etməkdə [özünü göstərməkdə] olan “Yedinaya Rossiya”çıların bu namı üzərlərinə götürməkdə nə qədər haqlı olub-olmadıqlarını aşkar etsinlər. Çünki “Yedinaya Rossiya”çılar tərəfindən Azərbaycana qarşı ittixaz edilmiş olan vəziyyət [tutulan mövqe] əvvəldən bu günə qədər o dərəcə bəd-xahanə və həttə müfəttinanə [fitnəkar] bir rəngdədir ki, bu vəziyyət politikası nəticəsində ruslar ilə Azərbaycan türk-

ləri arasında bir bürudət [soyuqluq] və gərginlik əmələ gələcək ehtimalı meydana gətirir. Bu bürudət gedə-gedə kəsbi-hərərət edərsə [qızırsarsa, artarsa], axırda ruslar üçün xeyirli nəticələr verməz və təbiidir ki, vətəndaşlıq hörməti tamamilə rəf olub [aradan qalxıb] düşmənçilik əmələ gələr.

Əgər biz Azərbaycan türkləri türklük və islamlığımıza məxsus alicənablıq hissiyyatı sövqü ilə rahrovluq etməsəydik [yol yoldaşlığı etməsəydik; yola getməsəydik] ruslar Azərbaycanda bu qədər asudə dolana bilməzdilər. Halbiki keçmiş və gələcək siyasiyyat nöqtəyi-nəzərindən istisnaya dalmayıb, soyuq bir ağıl hökümünə tabe olmaq şərt edilərsə, ruslara nisbət başqa cür müamilat işlətməyə bizim həm tarixi və həm siyasi haqqımız vardır.

Biz ruslara deyə bilərik ki, siz qafqazlılardan hüsn-müamilə umursunuzsa, bunu əvvəlcə öz xristianlarınızdan umun. O xristianlar ki, bir neçə əsr bundan irəli rus çarlığının ağuşi-“mədərənə”sinə [ana qucağına] atılmaqla öz ixtiyarı ilə öz istiqlalıyyətlərindən məhrum edildilər. Bizdən nə yaxşılıq ummağa haqqınız var, bir surətdə ki, qılınc və atəş zoru ilə istiqlalıyyətimizi əllərimizdən cəbrən alıb bizi əsir və qul surətində bir əsr saxladınız və sair millət arasında həmişə xar və zəlil olmağımıza səy edib məhvimizə də çalışdınız?

Lakin biz təkrar istiqlalımıza nail olduqdan sonra bu sözləri ruslara demədik və demək istəmədiyimizi də hüsn-müamilatımız ilə ələnən [açıqca] isbat etdik. Böylə olan surətdə bir para rusların “Yedınaya Rossiya”çıların həqqşikənənə [xəincə] politikası sövqü ilə bizlərə kin və

küdurətlə baxmağa heç bir haqqı yoxdur. Bizim elani-istiqlaliyyət etməmiş, rusluq şərəfini əskildən və ruslara qarşı həqarət ədd [hesab] edilə bilən hadisələrdən olmayıb da əvvəla paymal edilmiş [tapdalanmış] hüququmuzun istirdad [əldə edilməsi] və mühafizəsi və saniyə [ikincisi] “azad millətlər” şüarı kimi əsrimizə layiq ən böyük və ən müqəddəs bir fikrin hüsuluna [hasil olmasına] feilən xidmət göstərən və təkamülü-bəşəri [bəşəriyyətin təkamülü] qəbilindən layiqi-əhtiram olan tarixi bir vəq’ədir [hadisədir, faktır]. İşə bu nöqtəyi-nəzərdən baxmaq və “ağalığımız əlimizdən getdi” deyə əfsuslar etmək, çürük fikirliliyə dəlalət edən bir həqiqətdir ki, bu fikrin arşını ilə bizi və bizim müamilatımızı ölçmək istəyənlər böyük bir zəlalətdədirlər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 137, 16 mart 1919

YARASMAZ HƏRƏKƏTLƏR

Bugünkü nömrəmizdə dərc edilmiş olan Axıska hadisələrinin mövzu [etibarlı] bir mənbədən yazıldığı bizcə məlumdur. Biz orada yazılanların doğruluğuna, əfsus ki, inanırıq. Ondan ötrü əfsus çəkirik ki, bu yazılanlara inanmaqla, dostumuz olan Gürcüstan hökumətinin rəsmi qoşunu tərəfindən Axıska və Azqur müsəlmanları haqqında rəva görülmüş zülmələr icrasına dəxi inanmağa məcburuq. Bu əhvalatın ümum müsəlmanlara, bəxusus [xüsusilə] Azərbaycan türk və islamlarına fəna surətdə təsir edəcəyi şübhəsizdir. Bizim təəssüratımız isə oxucularımızinkindən daha şiddətlidir, çünki bu yazılanların bir para yerləri vardı ki, məzlumların hali-ciyərsuzunu [ciyər dağlayan halını] və zalımların vəhşətini o dərəcə şiddətlə göstərirdi ki, bir tərəfdən qarelərin [oxucuların] əhvali-pərişanını bir daha pərişan etməmək, digər tərəfdən arada arzu edilməyən bir xüsumət ehdasına [düşmənçilik törənməsinə] səbəbiyyət verməmək qəsdilə, idarəməz daxilində bilinsə də, idarə xaricində bilinməsin deyə, o yerlərini pozmağa məcbur olduq.

Qafqaz türk və islam ünsürlərinin bir hissəsini təşkil edən axıskalılar haqqında bu qədər zülüm və sitəmin gürcülər tərəfindən icra edildiyini eşidərkən, insanın əli-ayağı boşalır və heç bir şeyə və heç bir kəsə inanmamaq, hər kəsdən və hər

bir şeydən rugərdən olmaq [üz çevirmək] arzusu əmələ gəlir. Bu arzunu rəf [yox] etmək və gürcü qomşularımıza qarşı bəsləməkdə olduğumuz rəğbət və xeyirxahlıq hissini xələdar etməmək qəsdilə gürcü qoşunu vəhşətinin qəlbimizdə caygır olmaq [qərarlaşmaq] istəyən fəna təsirlərini azaltmaq üçün bu hadisələrin səbəbi-vüquu [baş vermə səbəbi] haqqında gürcülər xeyrinə olaraq nə qədər fikirlər edirsə də, o təsirləri kiçiltmək mümkün olmayır. Çünki Axıska müsəlmanlarının bu cürə zülüm və sitəmlərə müstəhəqq [layiq] olacaq dərəcədə günahkar olduğunu təəvvürə gətirə bilmirik. Siyasi günahlardan ən böyüyü mətbu [təbə olunan, vətəndaşı olunan] dövlətə qarşı xəyanət əməlidir ki, bu günaha mürtəki olanları [bulaşanları] dəxi o cürə cəza və intiqama layiq bilmək, bəxusus bu halda və bu zamanda əsla caiz deyildir vəhalonki [halbuki] vəhşəti törədən səbəb, xəyanət-filan olmayıb, bəlkə gürcü məmurlarının yerli əhali haqqında rəva gördükləri sui-müamilatdan [pis rəftardan] əmələ gələn bir vəqədir.

Məlum olduğu üzrə, hökumətimiz Axıska türkləri haqqında rəva görülmüş olan bu zülümü eşidər-eşitməz, gürcü hökumətinə bir nota göndərərək bu xüsusda protesto etdi. Bu notaya cavab olaraq gürcü hökuməti bizim protesto-

muzdan incidiyini bildirir və hökumətimizin rəftarını Gürcüstanın daxili işlərinə qatışmaq deyə adlandırır izhari-təəccüb edir.

Axıska və ümumən qərbi-Qafqaziya [Qafqazıyanın qərbi] torpağı məsələsi Qafqazda beynəlmiləl bir məsələ şəklini aldığı, deyil Azərbaycan və Gürcüstanda, hətta Qafqazda olan Müttəfiqlər nümayəndələri tərəfindən etiraf edilən bir vəqədir. Oralarda baş verməkdə olan hadisat və hərəkətin ruhu həm Gürcüstanı, həm Azərbaycanı, həm Dağıstanı və həm Ermənistanı bu gün müstəqil bir hökumət şəklində bərqərar etdirən eyni ruhdur. Görünür ki, Gürcüstan hökuməti, istiqlalından əvvəl bu ruhun pərəstişkar və sənaxanı [tərifləyəni, öyəni] olarkən, istiqlalı bə'dində [müstəqil olandan sonra] başqa bir nöqtəyi-nəzərə köçüb “azad millətlər” məsələsində müəyyən görünən ümumi nəzərə şərik olmaq istəməyir. Yəni gürcü hökuməti millətlər azadlığı deyil, Gürcüstan azadlığı nəzərini iltizam edib, qədim Gürcüstanın tarixdə mövcud olan yerlərini tamamilə ələ gətirmək üçün qədim Gürcüstan yerlərinin bugünkü etnoqrafi dəyişik[lik]lərini nəzərə almayıb, “azad millətlər” şüarını tapdalaya-tapdalaya mənzili-məqsədə tərəf yeriməkdədir.

Əvvəla, burası var ki, tarix məsələsi mübahisəli bir məsələdir. Əgər işə bu məsələ nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımsa, o halda deyil yalnız bir Gürcüstan tarixini araşdırmaq, bəlkə başqa Qafqaz millətləri tarixlərinin də səhifələrini vərəqləmək lazım olar.

Və saniyə [ikinci olaraq], tarixə istinad edib də bugünkü Qafqaz millətləri

vəziyyətini və Qafqazın etnoqrafi xəritəsini nəzərə almamaq buna bərabərdir ki, “özü yaşamaq istəyib də, özgələrə yaşamaq imkanı verməmək”. Halbuki biz indiyə qədər gürcü qomşularımızı bunun əks tərəfdarlığı ilə tanıyıb “özü də yaşamaq, özgəni də yaşamağa buraxmaq” mənasında olan arzularını daima alqışladırıq. Əgər bugünkü Gürcüstanın idarəyi-ümuru [işlərinin idarəsi] mütəəssib [təəssübkeş] millətçi bir hökumət əlinə tapşırılmış olsa idi, “azad millətlər” şüarı xilafına olan bu rəftar bizi bir o qədər təəccübləndirməzdi. Halbuki bu günə [bu cür] rəftarın sahibi millətçi deyil, bəlkə sosialist hökumətdir və bizi də təəccübləndirən və heyratə gətirən, bu sosialist hökumətin bir mütəəssib millətçi məsləkinə yaraşan hərəkət və rəftarıdır.

İştə, biz azərbaycanlılar “azad millətlər” şüarı tərəfdarı olduğumuz cəhətdən qərbi-qafqazlılar türk və islamlarının halına yanırıq və bu yanığımızı Gürcüstan Hökuməti daxili işlərinə qarışmaq qəbili hərəkətdən ədd [hesab] etmirik.

Bundan əlavə, Gürcüstan Hökuməti bunu da bilməlidir ki, təhti-hökumətində [hakimiyyəti altında] olan türk və islamların hər bir ehtiyacat və diləklərinə cavab olaraq top və pulemyotlarla iş görəcəksə, Azərbaycan Hökuməti bu cürə işə, yəni həmcins və həmdin olan məzlumların ah və fəryadına iğməzi-eyn edə [göz yuma] bilməz. Bu hökumət bizimlə dostluq etmək istərsə, bu dostluğun ələmətlərindən olmaq üzrə öz təhti-hakimiyyətində yaşayan müsəlmanlarla hüsn-müamələdə bulunmalıdır. Dostluğumu-

zu möhkəmləşdirəcək olan bu müamələ Gürcüstanın öz daxili işlərinə də hüsn-təsir edəcəyi şübhəsizdir.

Yoxsa bir gün Qafqaz müsəlmanları arasında öz fəaliyyəti-millətpərvəranəsilə məşhur olan Faiq əfəndi kimi möhtərəm zatların Gürcüstan məhbəslərində təhqir edilməsini, o biri gün Axıska müsəlmanlarının topa və gülləyə tutulduqlarını eşidəcək olarsa, təbiidir ki, gürcülərə qarşı qəlbimizdə bəslədiyimiz olan meyil və rəğbət hissi get-gedə məhv olub, əvəzində qeyri-məmul [arzuolunmaz] hisslər peyda olar. Bu isə, Gürcüstanın və gürcülərin xeyiri deyildir, zənn edirik.

Ümidvar oluruq ki, bugünlərdə səmiyyətlə alqışladığımız olan Gürcüstan Məclisi-Müəssisəsi bu hadisəyə dərin və geniş bir nəzərlə baxıb, qərbi-Qafqaz məsələsi həllində “Azad millətlər” şüarına riayətdən əlavə Gürcüstan təhti-hakimiyyətində olan müsəlmanların bütün ehtiyacatlarını rəf edər və haqsız olaraq top-tüfəng istemalını [işlədilməsini] öz hökumətinə tərk etdirər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 139, 18 mart 1919

YENİ KABİNƏ TƏŞKİLİNƏ AİD

Fətəli xan Xoyski həzrətlərinin istefası haqqında yazmış olduğumuz “Yeni böhran” sərlövhəli məqaləmizdə Xan həzrətlərinin bu qədər zəhmət və məşəqqətlər bə’dində [sonrasında] istirahətə ehtiyacı olduğunu iqrar [qəbul, təsdiq] və etiraf etdik və yeni Rəisi-vüzəra [Baş nazir] seçkisində lazım olan şərtlər riayətindən bəhs açıb, bu şərtlərdən – ümdələri olmaq üzrə – ikisini göstərdik və dedik ki, yeni rəis əvvəla fəal, bacarıqlı və saniyə [ikincisi] sahibi-təcrübə olmalıdır.

Görünür, Parlamən sədri Həsən bəy həzrətləri dəxi bu nəzərə şərik imiş ki, Kabinə təşkili üçün rəis ararkən bir taqım xüsusi şərtlərdən əlavə, bu iki şərti dəxi nəzərə alıb Kabinə təşkili işini sabiq Kabinə əzalarından [üzvlərindən] Maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli həzrətlərinə həvalə edibdir.

Nəsim bəy həzrətlərinin fəal və son dərəcə çalışqan bir zat olduğu bizə məlum olan kimi, onun keçmişdə gördükləri işlərdən xəbərdar olanlara dəxi məlumdur.

Karkünlükdən [işgüzarlıqdan] əlavə xüsusi təbiətində Hafiz əleyhirrəhmənin “badustan mürüvvət, badüşmənan müdara” kəlamı-hikmətamizi müfədına müvafiqət edən [hikmətli kəlamının mənasına uyğun gələn] və bununla bərabər haqqı nahaqqa verməməkdə sahibi-səbat olan [mətanət göstərən] bir mizaca [xarakterə]

malik olduğu da o zatı yaxından tanıyanlara məlumdur.

İdareyi-məmləkət işindəki təcrübəyə gəlincə, Azərbaycan istiqlalı elanı günündən bəri bir nazir məqamında qalaraq, təbiidir ki, bu mühüm işdə tam bir vüquf [əhatəli bilik və məlumat] sahibi olub, işin nerədən başladığından, nə yerdə qaldığından və nə yolda davam etdirmək lüzumundan kamalınca müxbirdir [xəbərdardır].

Məsləki-siyasisinə gəlincə, əsl demokrat və geniş nəzərli, səmimi bir millətpərəst olduğu, “Müsavat” partiyasına mənsubluğuna görə deyil, bəlkə özünün tərz-i-məişətindən, qövl və feilindən [məişət tərzindən, sözündən və əməlindən] görünən aşkara bir həqiqətdir.

Bu üzdən, idareyi-ümuri-məmləkətdə [məmləkət işlərinin idarəsində] məqami-rəyasətin karkün, kardan və sahibi-təcrübə [işgüzar, işbilən və təcrübə sahibi] olan sınanmış bir millətpərəst əlinə tapşırılmasından naşi [tapşırılmasına görə] məmnun olub da gələcəyə xoş nəzərlə baxırıq.

Nəsim bəyin birinci ağır və müşkül vəzifəsi, özünə tapşırılmış olan Kabinə təşkili məsələsinin həllidir. Bu məsələnin o səyaq, bu səyaq həll edilməsi, təbiidir ki, Nəsim bəyin özünə məxsus olan gələcək fəaliyyətinə böyük təsir edəcəkdir. Müəyyən bir iş girişən həmqatarların [eyni

yolda gedənlərin] əvvəl-əvvəl həmfikir olmaları birinci şərtidir. Arada bu şərt olmazsa, Krilovun “Ördək, balıq və xərçəng” hekayəsi doğru olub “araba yerində qalar” və iş yeriməz.

Həmfikir Kabinə təşkili əmrində [işində] işi çətinləşdirən, Kabinənin koalisiya (müştərik) olmaq şərtidir. Yəni Kabinə əzaları hər fraksiyaya mənsub adamlardan seçilməlidirlər. Halbuki hər bir fraksiyanın özünəməxsus siyasi məsləki və xüsusi proqramı olduğundan, ümuri-idarəcə bütün ümumi və xüsusi işlərdə həmfikir olan bir Kabinə təşkil etmək, həqiqət[ən] çətin bir əmdir [işdir]. Nəsim bəy gərək bu çətinlikdən çıxsın və kənari təzyiqatə qarşı durub da özünə yoldaş olmaq üzrə öz bəyəndiklərini, yəni hər bir cəhətcə etimad və etibar etdiyi adamları seçsin.

Ümumi və xüsusi idarə işləri arasında əvvəl-əvvəl əsasi bir məsələ var ki, o məsələ üstündə Kabinənin bütün əzaları – hansı fraksiyadan olursun – biduni-şərtü-şürut [şərtsiz, heç bir şərt olmadan] mütləqə həmfikir olmalıdırlar. O əsasi məsələ – istiqlal məsələsidir ki, qeyd və haşiyə qəbul etməz bir əsasdır. Bu əsası zahirən və batinən qəbul etmiş olan əzalar, xüsusiyyət cəhətlərinə də müdara ilə [istəmədiyi adamlar xos keçinməklə] iş görmək istedadına malik olarlarsa, “həmfikir bir Kabinə əmələ gəldi, inşallah, araba yerində qalmaz” deyib, ümidvar ola bilərik, bu şərtlə ki, bir də bu əzalar fəal və çalışqan və iş bacaran olalar.

Biz ümidvarıq ki, Nəsim bəy həzrətləri hər bir barədə layiqli bir Kabinə əmələ gətirmək işində məharət göstərərək bu

çətin əmrin [işin] öhdəsindən gələrlər və tezliklə Kabinə təşkil edib də məmləkəti böhrandan xilas edərlər. Bu xüsusda müvəffəqiyyətlərini kamali-dil ilə [ürək-dən] arzu edənlər cümləsindənə.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 140, 19 mart 1919*

CİDALAR GÖRÜNÜR

Azərbaycan istiqlaliyyətinin sağ və solunu tutan və meydani-siyasətdə dəxi məqamları sağdan və soldan ibarət olan bədxahlarımız [düşmənlərimiz] bəzən olur ki, bizə qarşı hazırlamış olduqları cidalarını [mizraqlarını] – əlaltı bir politika xətirəsi üçün – ciblərində gizlətmək istəyirlər ki, biz görməyək və bir gün bizi cidalamaq istərlərsə, biz qəflət altında olub həmlələri rədd və dəf edə bilməyək. Lakin cida cibə sığmayır və sığmayıb da itilənmiş və zəhərlənmiş olan ucunu bizə göstərərək guya zəbani-hal [hal dili] ilə deyir ki, xəbərdar olun! Qəflətə uymayın, sipər və qalxanlarınızı həmişə hazır saxlayın, yoxsa böyrünüz deşilər və yarası zəhərlənər! Zəhərli yara isə möhlük [həlak edici] və öldürücüdür.

.....
Mavərayi-Qafqaz [Zaqafqaziya] cümhuriyyətləri içində nə Gürcüstanın Kabinəsi müştərekdir, nə də Ermənistanın. Bunların kabinələri, yəni hökumət əzası [üzvləri] heyəti bircinsdir [eynitərkiqlidir]. Böylə ki, Gürcüstan vəzirlərinin [nazirlərinin] hamısı gürcü olan kimi, Ermənistanın da hamısı ermənidir. Lakin bizim Azərbaycanda, məlum olduğu üzrə, böylə deyildir. Kabinəmiz müştərekdir. Hökumətimiz əzaları içində müsəlmanlardan əlavə xaricilər dəxi vardır. Müxtəlif millətləri olan bir məmləkətdə bu əh-

valın iqtizası [ehtiyacı] olaraq müştərek bir hökumət mövcud olması geniş siyasət yeridənlər nəzərinə şayani-təqdir [təqdirəlayiq] bir haldır ki, bunun bizdə tətbiqi, ədalətimizi bildirən və dargöz müttəəssib [dar düşüncəli təəssübkeş] olmadığımızı aşkar edən gözəl bir dəlildir. Biz müştərek kabinə təşkil əsasını qəbul edib də böylə adılanə [ədalətli] və münisifanə [insafli] rəftarımıza heç bir kəsədən “mərhəbə” [təqdir] və “afərin” gözləmədik, fəqət gözlədiyimiz bir şey vardi, o da bizim Kabinəyə daxil olmaq istəyənlərdən ümid etdiyimiz sədaqət idi. Biz Kabinəmizdə Azərbaycan istiqlalı tərəfdarı olmayan və ya Azərbaycan istiqlalına toxunan hərəkətlərdən məmnun görünən bir vəzir ola bilər ehtimalına yol vermirdik və əmin idik ki, Kabinəmizi təşkil edən əzalar [üzvlər], türk və müsəlman olsun və ya xarici olsun, istiqlal əsasında möhkəmdirlər. Bundan əlavə, vəzirlik mənsəbini qəbul edən bir zətin, xain deniləcək qədər dürüyə [ikiüzlü, riyakar] olacağını təsəvvürümüzə belə gətirmirdik.

Lakin heyhat! Biz safdəruluğa [sadelövlüyə] məxsus səhv də etmişik... Kabinəmizdə öylə bir vəzir varmış, öylə bir vəzir ki, dürüyəlik kimi alçaq və xainanə bir sifəti haiz olub da bu sifəti, Azərbaycan Cümhuriyyəti vəzirinin şərəf və hey-

siyyətinə yaraşan bir sifət bilirmiş. Bu vəzir, Azərbaycan dövlətinin Maliyyə vəziri məqamını işğal etmiş olan Protasov cənablarıdır ki, hökumətimizin, istiqlalımızı təhdid edən denikinlərə qarşı ciddi siyasətindən məmnun olmayaraq istefa vermək məcburiyyətindədir. Bu şəxsin istefası öz ixtiyarı iləmi və ya bunun düruyeliyini sezməmiş olan Hökumət rəisinin təklifi iləmi vəqə olur, bu başqa bir məsələdir. Mətləbimiz bundadır ki, Protasov bizim içimizə sağ cinah cərgəsindən gəlmə bir şəxsdir ki, bu tövr hərəkətlə düruyelik göstərmiş sağ cinahda duranların cidasını cibində gizlədə bilmədi və cidanı bizə göstərməyə məcbur oldu. Bu əhvalın, yeni Kabinə təşkil işimizin bidayətində [başlanğıcında] vüqu bulması şayani-ibrət [ibrət alınası] bir keyfiyyətdir. Deməli, yeni Kabinə təşkil edilərkən Kabinəmiz içində Protasov kimlərinin bir daha olmayacağını ümid etməliyik...

Sağ cinahın cidasını görmək üzrə idik ki, sol cinah dəxi öz cidasını gizlədə bilməyib, o da göstərdi.

Qüvvəyi-bərqəyyə [Elektrik gücü] cəmiyyətinin sosialist fəhlələri, məvaciblərinin bir neçə saat gec verilməsini bəhanə edərək Bakı müsəlmanlarının və müsəlman demokratiyasının bayram axşamını şami-qəribana münqəlib eylədi [qəriblər axşamına çevirdi]. Zənn edilməsin ki, “inqilabiyyun”ların bu “münqəlib” hərəkəti yalnız müsəlman “burju”larını qaranlıqda qoyub, bayram şənliklərinə mane oldu. Bakı müsəlman fəqərayi-kasibəsi [proletariat], evində elektrik işığına adət etməyibdirsə də, şəhər küçələrinin adı günlərdəki işığına adətərkəddir.

Bu fəqərə adı gündə işıq görünən küçələrin, əziz bayram axşamı buludlu bir gecədə tam zülmata dönməsindən müəssir olmazmıydı ki, fəqərayi-kasibə “tərəfdarı” olanlar bu nalayiq hərəkəti özlərinə rəva görüb, bir millətin əziz bayramına qarşı bu qədər ehtiramsızlıq göstərdilər!..

“İskra”ların bu nalayiq hərəkəti, fəhlələrin xudsəranə [özbaşına] bir rəftarı deyə adlandırməsindən və acınmasından bizə bir təsəlli ola bilməz! Biz bu hərəkəti, sol cinahın bizə qarşı bədxahanə hissiyyatından tövliədən [doğulan] bir rəftar surətində tələqqi edib [qiymətləndirib] də “İskra”çılara bunu deyə bilərik ki, əbəş yerə acınmayın! Cidanı cibdə gizlətmək olmaz...

Özümüzə gəlinə, arzumuz budur ki, bu cidaları görən gözümüz olsun!

Hacıbəyli Üzeyir
N 143, 26 mart 1919

ORDUMUZ

Bir neçə zaman bundan əvvəl, Parlament iclaslarının birində Hərbiyyə nazirimiz general Səməd bəy Mehmandarovun ordumuz təşkili haqqındakı bəyanatını dinlədik. Ordu görməmiş, rəsmi əsgərliyə adət etməmiş olan millətimiz içində birinci qədəm olaraq ordu təşkil etmək işinin nə qədər çətin bir əmr [iş] və bu işin bu qat-qarışıq zamanda nə tövr müşkülət və maneələr qarşısında əngəllərə düşər olduğunu eşidib, bütün çətinliklərini təsəvvürə gətirməklə, bu çətinlikləri rəf və izalə edəcək [aradan qaldıracaq və ləğv edəcək] olan zətin nə qədər sahibi-qüdrət və maliki-qüvvət bir orqanizator olması lüzumunu da dərk etdik. Bu təsəvvüratdan hasil olan təəssüratın o rəng və ya bu rəngdə [növdə, halda] olması Hərbiyyə nazirimiz olan general həzrətlərinin istedadına bağladığımız ümidin qəvi [güclü] və ya zəifliyinə və bəstə [bağlı] idi. Rus ordusunda əsgərlik istedadı ilə məxsusi bir məqam qazanmış və Port-Artur mühasirəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərməklə ad çıxarmış olan Səməd bəy həzrətlərinin bacarıq və istedadı-əsgəriyyəsinə [hərbi istedadına] ümidimiz bərkamal idi. O idi ki, general həzrətlərinin bəyanatını dinləyib də ordu təşkili işimizin bütün çətinliklərini təsəvvürə gətirməklə bərabər, general həzrətləri bu çətinlikləri rəf edər deyər ümidvar olduq.

Ümidvar olmağımızda da səhv etmədik. Həqiqət, Gəncədə Novruz münasibətilə qurulmuş olan Azərbaycan ordusu rəsmi-keçidini gördükdən sonra, ordu təşkili işimizin kamali-intizam ilə irəli getdiyini bileyn [gözümüzə] müşahidə edib qəlbimizdə dərin bir əminlik hasil olduğunu hiss etdik.

Ordu təşkili işimiz bu intizam ilə davam edərsə, bir qədər zamandan sonra mükəmməl bir ordusu ilə sayılan bir dövlət olduğumuzu hər kəs iqrar [təsdiq] etməyə məcbur olacaqdır.

Arzumuz budur ki, qoşunumuzun bir kərə də manevrasını görək. Böylə manevra ki, böyük bir əndazədə qurulub ordu hissələrimizin hər bir əməliyyatını şamil və came olsun [əhatə və ehtiva etsin]. Ümid edirik ki, havalar düzəldikdən sonra general həzrətləri bunu da bizə göstərməklə qəlbimizi şad etməkdən əlavə, aramızda əsgərlik hissiyyat və həvəsinin qat-qat artmasına da böyük bir səbəb olarlar. Bunu intizar etməklə bərabər, cahandidə və karazmudə [dünyagörmüş və təcrübəli] nazirimizə artıq-artıq müvəffəqiyyətlər diləməkdəyik.

Hacıbəyli Üzeyir
N 145, 28 mart 1919

31 MART

*Şənidad qusfəndi ra bozorgi
Rəhanid əz dəhan o dəst e qorgi
Şəbangah kard bər holgəş bəmalid
Rəvan e qusfənd əz vey bənalid
Ke əz çənqal e qorgəm dər robudi
Çe didəm aqibat qorgəm to budi*

Rus mütləqiyyət istibdadını kökündən yıxmış olan rus inqilabi-kəbiri [Böyük Rus inqilabı], mütləqiyyətin zənciri-əsərinə giriftar olmuş olan millətləri azad etdi. Əsrlərcə zəncirbənd qalmış olan zavallı millətlər, uyuşmuş bədənlərinə bir hərəkət verib qol-qanadını açmaq istəyirdi ki, mütləqiyyət istibdadı əvəzinə Rusiyada bolşevizm istibdadı cəygir olub [yerləşib], bədbəxt millətləri təkrar əsarət zəncirinə vurmaq əməlinə girişdi.

Bolşevizm amalına qarşı müqavimət göstərmək istəyənlərlə “qrajdan” müharibəsi açan və istiqlal üzrə yaşamaq istəyən və böylə yaşamaya haqqı olanlarla dəxi milli cəngə girişən rus bolşevizmi, “azad millətlər” şüarını həqarətlə tapdalayıb, bu millətlər füqərayi-kasibəsinin [proletariatının] və demokratiyasının [xalqının] canını və malını dəmir və atəşə tutmaqdan çəkinmədilər.

O idi ki, rus bolşevizmi araya bir “qraj-danski” və bir də milli olmaq üzrə iki rəngli müharibə salıb çaylarca qanlar axıtdı, milyonlarca bəşər övladını tələf etdi, yüz minlərcə evlər viranə qoydu və

bu qanlı vəq’ədən [hadisədən] hasil olan təəssürat, təbii, böylə bir əqidə törətməsinə səbəb oldu ki, rus inqilabı yalnız bir rusluğa müxtəss [xas, məxsus] olub, çarizm istibdadını qaldırmaqla, deyil ümum millətləri, bəlkə rus xalqını bu istibdad təhtindən [altından] qurtarıb, digər millətləri təkrar əsarət altında baqi [daimi, qalıcı] saxladı. Yalnız bir fərq bu oldu ki, bu əsirlərin keşikçiləri əvvəl rus çarizmi idi, bu səfər isə rus bolşevizmi oldu. Hər halda əsirlik aradan götürülmədi. Qurd əlindən qurtarılmış quzu, qurtaranın yemi olmaq məcburiyyətində qaldı...

Bir əsr bundan əvvəl müstəqil yaşamaqda olan azəri türkləri, rus istibdadının yıxıldığını görüb təkrar müstəqil yaşamaq ümidi-fərəhbəxşilə [fərəhləndirən ümidi ilə] şad olub, istiqlala hazırlaşmaq üçün tədarükatda bulunmağa başladılar. Lakin yeni hakimlərimiz bu fikrimizi duyub, həman dəm əks tədarükat görməyə iqdām edib [başlayıb], “Biz sizə istiqlal əvəzində xarabazırlar verərik, toprağınızda daşı-daş üstə qoymarıq” deyərək, barmaq işarəsilə hədələdilər.

İstiqlalımıza qarşı ittixaz edilmiş [həyata keçirilmiş] olan sui-qəsdlərində özlərini “inqilabçılıq” nöqtəyi-nəzərindən haqlı göstərmək niyyətilə, adımızı “kontr-revolusianer” [əksinqilabçı] qoyub, hücum hazırladılar. Hazırlanıb da başımıza Mart fəlakətini gətirib, hədələrinə mü-

vafiq olaraq, paytaxtımızı xarabazara döndərdilər.

Çarizm zənciri-əsəratindən yenicə qurtulmuş olan azəri türkləri bir əsr müddətində əsəratin ağırlıqlarından o qədər zəif düşmüşdü ki, istiqlalını müdafiə etməyə və istiqlal düşmənlərinə qalib gəlməyə qüdrəti yox idi. Bu zəiflik, deyil yalnız maddi və cismani qüvvətimizi, bəlkə bütün mənəvi və ruhani qüvvələrimizi də şamil olub [əhatə edib], bədənimizin bütün qüvayi-ruhaniyyə və cismaniyyəsinə [mənəvi və fiziki qüvvətlərini] atıl [fəaliyyətsiz] qoymuşdu və bu ətalət o dərəcə idi ki, özümüzü müdafiə vəziyyətinə salmağa dəxi qüdrətimiz olmayıb, düşmənin hücum və təərrüzləri [təcavüzləri] qarşısında üryan bir bədənə əli-qolu bağlı yıxılıb, “ölüm-dirim” məsələmizin o tövr və ya bu tövr həlli düşmənin rəhminə və ya rəhmsizliyinə bağlı idi.

Bundan fəna bir hal olmaz ki, sənə qarşı təcavüz edilə və sənə də bu təcavüzü dəf etməyə heç bir vəsilən [vasitən, vəsaitin] olmaya!

Bakı müsəlmanları Mart günlərində bu halda idilər!

Və əgər türklər, Osmanlı türk qəhrəmanları vaxtlı-vaxtında gəlməsə idilər azəri türkləri Bakı həzimetindən [məğlubiyyətdən] sonra özlərini yığışdırıb müdafiəyə hazır olmağa fürsət tapınca, deyil bir Bakıda, Şamaxıda, bəlkə ümum Azərbaycanda daş-daş üstə qalmazdı...

Keçən keçdi və olan oldu. Mart hadisəti Azərbaycan tarixində mühüm bir səhifə işğal edib, azəri türklərinin istiqlal yolunda can verib qan tökdüklərini gələcək nəsələ oxutduracaqdır. Bugünkü vəzifəmiz isə o qara günləri yaddan çıxart-

mamaq və buna görə də həmişə və hər an hazır olmaqdır. Böylə hazırlıq ki, bu hadisələr bir də təkrar edərsə, müdafiəsinə qadir olalım. Bunun üçün həm hökumətimizin və həm də millətimizin çalışması lazımdır. Bu gün istiqlal ilə yaşayıb da bu neməti-üzmadan [böyük nemətdən] istifadə ediriksə də, özümüzü xaricən əmin və amanlıqda bilmək və istiqlalımızın ibqasını [əbədliliyini] təmin etmək üçün müdafiəyə hər an hazır və amadə [hazır, müntəzir] olmalıyıq. Biz indi öz müqəddəratımızı öz əlimizə aldıq. Borcumuz, bu müqəddəratı gələcəkdə zühuru möhtəməl olan hər növ təcavüzatdan qorumaq və məmləkətimizi şəərəflə yaşatmağa çalışmaqdır.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 147, 31 mart 1919*

ZAQATALA MƏSƏLƏSİ

Zaqatala məsələsi getdikcə ciddiyyət kəsb etdiyindən [ciddiləşdiyindən], hökumətimiz tərəfindən böyük və xüsusi bir diqqət cəlbinə lüzum hiss edilir.

Azərbaycanın ayrılmaz bir cüzü hesab olunan bu ölkəyə qonşumuz Gürcüstan çoxdan bəridir ki, tamah gözünü dikib, bu yerlərdən istifadə etmək arzusu ilə bir taqım məxfi və ələni [gizli və açıq] hərəkətlər icrasından heç də çəkinməyir. Bir neçə vaxt bundan irəli “Qruziya” qəzetəsinin bu ölkəni mənimsəmək qəsdilə yazmış olduğu məqalələri oxucularımızın xatirində olsa gərəkdir ki, həman qəzetənin bu rəftarı “Azərbaycan” qəzetələrini mübahisəyə girişməyə məcbur etdi. İndi də Zaqatala məbusu Kiçikxanov cənablarının teleqraflarından anlaşıldığı üzrə, gürcü əsgəri məmurları Zaqatala daxilinə girib də Gürcüstan mənfəətinə olmaq üzrə bəzi-bəzi təbliğat və təşviqatda bulunub, Zaqatala əhalisini iğfal etməkdədirlər [yoldan çıxarmaqdadırlar].

Bu vəqə [hadisə] iki həqiqəti isbat edən bir keyfiyyətdir. Bu həqiqətlərin ikisi də mövcibi-təəssüf [təəssüfə layiq] olub, ikisinə acınmamaq olmaz. Bu əsəfamiz [təəssüflü] həqiqətlərin biri budur ki, gürcü qonşularımız Zaqatalaya qarşı təərrüzkaranə [təcavüzkar] hərəkətlərinə davam etməkdədirlər. İkinci həqiqət dəxi budur ki, Azərbaycan Hökumətinin Zaqatala ölkəsindəki idarəsi olduqca zəif və

boş bir haldadır. Böylə hal ki, gürcü məmurlarının oralarda təbliğat və təşviqat hiyləsi ilə yapılan hərəkətlərinə mane olacaq qədər qüvvət və müqaviməti yoxdur. Ona görə, əgər Zaqatala idarəmiz böylə zəif bir halda qalarsa, gürcü qonşularımız təbii bundan istifadə edib də bilaxirə [axırda] qolaylıqla öz arzularına müvəffəq olurlar.

Gürcüləri Zaqatalaya tərəf həvəsləndirən və tamahlarını artıran nədir?

Gürcülər Gürcüstanın Zaqatala ilə mərbutiyyətini [bağlılığını] tarixi dəlillərlə isbata çalışırlar. Bizcə iş tarix üstündə deyildir. Təbii sərvətlərə malik olan Zaqatala ölkəsi, Gürcüstan üçün bir növ zəxirə [taxıl] və ərzaq anbarıdır. Yavanlıq taxıl, ipək, tütün və meyvəcatı ilə məşhur olan Zaqatala, Gürcüstana böyük əndazədə ərzaq buraxmaqla, gürcü qonşularımızı bu yerlərə cəlb edir.

Böylə olan surətdə madam ki, bu ölkə ərzaq və zəxirə mənbəyidir və bir surətdə ki, buranın əhalisi biz azəri türkləri ilə din və milliyyətə qardaş və həmcinsdirlər və bir halda ki, biz də və Zaqatala əhalisi də buraları Azərbaycan torpağının cüz'i-layənfəki [ayrılmaz parçası] ədd [hesab] etməkdədirlər, onda bizim borcumuz budur ki, Zaqatala ölkəsini bir tərəfdən gürcü təərrüzlərindən [hücumlarından] qorumaq və digər tərəfdən, Azərbaycan mərkəzinə o qədər mərbut

etmək [bağlamaq] ki, bu ölkə məmləkətimizin hər bir surətdə təbii olaraq layənfək [ayrılmaz] bir cüzü mahiyyətini haiz olsun [daşısın].

Bunun üzrə, əvvəla gürcü qonşularımızın Zaqatalaya aid “aqressif” denilən təərrüzkarənə hərəkətinə bir xitam vermək üçün ciddi tədabir ittixazına [tədbirlər görməyə] girişməli. İkinci olaraq, Zaqatala idarəsi işini lüzumu dərəcəsində möhkəmlətməlidir.

Hökumətimizin Zaqatalaya yeni qubernator göndərdiyi məlumumuzdur. Lakin bu iş, zənnimizcə, bu növ ilə möhkəm ola bilər ki, Zaqatala ölkəsi dəxi Qarabağ kimi xüsusi bir general-qubernator təhti-idarəsinə [idarəsi altına] verilib, məhəlli [yerli] islahata dair, hər bir məsələnin həlli general-qubernatorun yədi-ixtiyarında [əlinə] olsun. General-qubernator və onun əli altında olan ümum polis məmurları, bəzi-bəzi məhəlli şərəitə görə hələlik müvəqqəti olaraq yerli əhalidən deyil, başqa yerin adamlarından təyin edilsin. General-qubernatorun birinci vəzifəsi ölkənin hər bir cəhətdən əmnü-asayişinə [əmin-amanlıq və asayişinə] var qüvvətilə çalışmaq olmalıdır. Öylə olarsa, Zaqatala əhalisi quldur, qaçaq, əyri, oğrulardan və sərbəst gəzən qatillərdən bugünkü kimi şikayət etməyə daha səbəb görməz. Can və mallarının hökumət tərəfindən kamali-diqqət və ciddiyyətlə qorunduğunu müşahidə edənlərin, təbii ki, qəlblərində hökumətə qarşı etibar və etimad əmələ gələr ki, bu da əhalini mərkəzə mərbut edər və sağa-sola göz dikmək və “o yaxşıdır, bu yaxşıdır” demək məcburiyyəti aradan götürülər. Bədhəu [sonra] əmin-amanlıq və asayiş tə-

min edilməkdə olan əhalinin məişət və güzəranına göz yetirməlidir ki, mümkün olduqca mürəffəhülhal [rifah halında] dolanmağa imkanları olsun. Zaqatala təbii sərvətlərə malik olduğuna görə, bu xüsusda hökumət çox iş görə bilər. Böylə iş ki, ondan həmi yerli əhali, həmi Azərbaycanın sair yerləri və həm də hökumət xəzinəsi bir çox mənfəət görər.

Zaqatalada əmələ gələn şeylərin başlıcaları bunlardır: taxıl, arpa, buğda və peyğəmbəri-qardalı, düyü, ot, meyvəcat – hər növ və ən əlası (firəng cinsindən); ipək, yun və bunlardan toxunan şeylər; tütün və tənəki; heyvanat: mal-qara, at, quş, yumurta; yavanlıq: yağ, penir və sairə. Zaqatala əhalisi, bu məhsulətin ehtiyacatı-beytiyyə [ev ehtiyacı] sərfinə lazım olan qədərindən yerdə qalan fəzləsinə Gürcüstan ilə Dağıstana satmağa adət etdiklərindən, aralarında bu iki ölkə ilə iqtisadi əlaqə və mərbutiyyət [bağlılıq] hasil edilmişdir. Deməli, bu fəzlə məhsulətin alıcısı hökumət özü olarsa, o halda maddi mənfəətdən başqa, siyasi mənfəət dəxi əmələ gəlib, iqtisad cəhətcə biganələrlə [yadlarla] əlaqəyə ehtiyac qalmaz.

Zaqatala əhalisinin iqtisad və ticarət işlərinə, baxüsüs [xüsusilə] bu halda tezliklə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, bu ölkədən hasil olan satılıq mal öz əlimizə keçməklə, əvvəla yerli əhalinin ticarəti və iqtisadi əmrləri [işləri] müşkülətdə olmasın və saniyə [ikinci olaraq] biganələr istifadəsinə məhəl [yer; imkan] qalmayıb, hər bir əlaqə hökumət mərkəzinə tərəf dönsün. Və bir də Zaqataladan hasil edilən şeylərin hamısına Azərbaycan əhalisinin ehtiyacı vardır. Öylə olduğu surətdə, məsələn, nədən ötrü Zaqatala

tütün və tənəki[si]nin müştərisi gürcü olsun ki, sonra biz də həman tütünü ikinci əldən olmaq üzrə gürcülərdən alağ? Həmçinin ipək, meyvəcat və sairə.

Əlqərəz, Zaqatala ölkəsinə xüsusi bir diqqət yetirib həmcins və həmdinlərimizlə məskun olan bu zəngin ölkəni özümüə mümkün dərəcədə sıxı olaraq mərbut etmək lazımdır. Vəilla [yoxsa], buranın nə idarə işinə və nə iqtisadi məsələlərinə qulaq asmayıb da, işi zaqatalalıların yalnız bir hissiyyət və təəssübü iqtizaatına [zərurətlərinə] həvalə edərsək, məişət və güzəran tələbatı həman iqtizaata qalib gəlib, nəticədə qeyri-məmul [arzu edilməyən] hadisələr zühuru qarşısında qalarıq ki, töhməti də bizə aid olar.

Hacıbəyli Üzeyir
N 149, 3 aprel 1919

CİDDİ HƏRƏKƏT LAZIMDIR

Paytaxtımızda qəzetələrin “Hadisat” sərlövhəli qisminə baxılırsa oğurluq, quldurluq, adam öldürmək və sair bu kimi cinayətlərin gündən-günə artdığını kamali-təəssüflə müşahidə etməkdəyik. Bu halı, şəhərin asayiş və əmanəti yədi-ixtiyarına həvalə edilmiş olan [ixtiyarına verilmiş; əlində olan] qubernator həzrətləri dəxi müşahidə etməkdədir ki, bu xüsus-dakı əmrlərini qəzetəmizin dünənki nömrəsində oxuduq.

Qubernator həzrətlərinin bu cinayətləri qət [kəsmək] və tərək etdirmək xüsusunda vəd etmiş olduğu ciddi tədbirləri kamali-məmnuniyyətlə alqışlayırıq və bugündən sonra həman ciddi tədbirlərin ittixazı [tədbirlərin görülməsi] intizarında olacayıq. Özümüz də əminik ki, böylə ciddi tədbirlər sayəsində paytaxtımız “cinayətlər yuvası” olmaq şərəfsizliyindən xilas edilib, əhalinin can və malı canilər təərrüzündən [hücumundan] məhfuz və məsun [qorunmuş və toxunulmaz] qalar. Buna da əminik ki, əgər bu ciddi tədbirlər pişəzvəqt [qabaqcadan] icra edilmiş və oğurluq, quldurluq və caniliyi özlərinə sənət ixtiyar etmiş olanların hərəkət və rəftarına vaxtılı-vaxtında lazımi diqqət yetirilmiş olsaydı, cinayətlər bu dərəcəyə qədər artmaz, bir çox canlar tələf və bir çox mallar zayə olmazdı.

Əhalinin əmnü-asayışı [əmin-amanlıq və asayışı], can və mallarının canilərdən

mühafizə və müdafiəsi haqqında qubernator tərəfindən hər nə tövr ciddi və şiddətli tədbirlər görülsə, hər bir kəsin ki, asayiş tərəfdarıdır, məmnuniyyət və məsərrətini mövcib olar [məmnuniyyət və sevincinə səbəb olar], bunun nəticəsində xalqın hökumətə qarşı etibar və etimadı artıb şikayətə yer qalmaz.

Paytaxtımızda bu qədər müşahidə edilməkdə olan cinayətlər əhalinin asayişini pozmaqdan əlavə, Azərbaycan paytaxtının şərəfinə dəxi toxunur.

Doğrudur, Bakı şəhəri hələ Nikolay zamanından bəri cinayət hadisəti [hadisələri] ilə məşhurdur. Lakin əvvəla burası var ki, o zaman əksərən müsəlmanlardan baş verən bu günə [bu cür] cinayətlərin, adam öldürmələrin önünü almaq üçün rus hökumət adamları ciddi tədbirlər görməyib, “qoy müsəlman müsəlmanı öldürsün” - deyə məhəlgüzar olmayırdılar [məhəl qoymayırdılar]. Olurdularsa da rüşvətxorluq məqsədilə işlər görüb, ölən tərəfdən də, öldürən tərəfdən də pul almaqla işi yatırırdılar; və saniyə [ikincisi], siyasi mücrimlər [cinayətkarlar] “şikarı” ilə daha artıq məşğul olan Nikolay məmurları, caniləri təqib və tənkil etməyə [cəzalandırmağa] vaxt bulamayırdılar.

Halbuki indi zaman o zaman deyildir, Bakı Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtıdır. Paytaxtımızın “canilər yuvası”

olmasına heç vaxt müsaide verilməməlidir ki, bununla bir tərəfdən əhalinin dincliyi və asayışı təmin edilsin, digər tərəfdən bu dinclik və asayış bərpası ilə öz hökumətlik iqtidarımızı dost da görsün ki, sevensin, düşmən də görsün ki, töhmət dilini kəsməyə məcbur olsun. Ondan əlavə, “hər kəs hökumət olur-olsun, təki asayış olsun” - deyən və rusca “abıvatel” [meşşan; ancaq öz mənafeyini güdən adam] təsmiyə edilən [adlandırılan] əhali qismi dəxi Bakının Azərbaycan Hökuməti idarəsi altında keçmiş hökumətlərə nisbətən əmnü-asayışla keçindiyini qiyas [müqayisə] edib “abıvatel”lik hissiyyatını döndərib də Azərbaycan Hökumətinin iqtidarını təqdir edən və bu hökumətə tərəfdar olan bir “qrajdanın” [vətəndaş] hissiyyatına təhvil etsin [çevirsin, döndərsin].

Ümidvar olmalıyıq ki, paytaxtımızın qubernatoru Rəşid bəy Axundzadə həzrətləri vəd etmiş olduğu ciddi tədbirləri kamali-gərmi ilə [böyük bir səylə] mövqeyi-icraya qoyub da qanun dairəsində bir növ ilə olur-olsun şəhərimizi böylə müəssif [təəssüf ediləcək] cinayətlərdən təmizləməklə öz iqtidarını bizə göstərməklə, bizim də iqtidarımızı özgələrə bildirər. Müvəffəqiyyətlərini arzu edirik.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 150, 4 aprel 1919*

ƏYRİ YOL

Gəncə Türk Müəllimləri İttifaqı tərəfindən Maarif Nəzarətinə qarşı şikayət və tətili təmddid [uzatmaq] məzmunlu bir teleqram alındığını qəzetələrdə oxuduq.

Müəllimlər İttifaqı Maarif Nəzarətinə şikayət edirlər ki, “sair Nəzarətlər öz məmurlarının maaşını art[ır]dığı halda, Maarif Nəzarəti bu xüsusda heç bir iş görməyib”, müəllimlərin halına yənmir. Buna görə Gəncə Türk Müəllimlər İttifaqı Nəzarətin bu tövr “müamiləsinə” [rəftarına] qarşı protesto olmaq üzrə üç günlük tətil elan edibdirlər.

Müəllimlərin, baxşus [xüsusilə] xalq müəllimlərinin məvacib azlığı xüsusunda iki rəy ola bilməz. Müəllimlər məvacibi indiki məişət şəraitinə görə o qədər azdır ki, o az pul ilə güzəran etmək dedikcə çətin bir əmrdir [işdir]. Məsələn, xalq müəllimlərinin məvacibi olan dörd yüz otuz beş manata nəinki külfətdar [külfət sahibi] və ailə sahibi olan bir müəllim, hətta subay adamlar da dolana bilməzlər. Halbuki təlim və tərbiyə kimi olduqca ağır və məsuliyyətli bir vəzifə ilə mükəlləf olan [vəzifə daşıyan] müəllim bu vəzifəsini layiqincə ifa edə bilmək üçün məişət qayğısı kimi əngəl və mümaniətlərdən [maneçiliklərdən] bilkülliyyə [tamamilə] asudə olmalıdır. Asudə olmazsa, şübhəsiz, ifayivəzifə yolunda yoxsulluq qayğılarına düşər olub da hər dəfə dayanmaq və bu qayğıları rəf etmək [aradan qaldırmaq] üçün vəzifə xaricində işlər görmək məc-

buriyyətində olar. Bu isə bir gündə gedilə bilən yolu on gün təxirə salar.

Çox az müəllim tapılar ki, özünün və ailəsinin ac və ənvai [müxtəlif] ehtiyac içində olduğu əmrə göz yumub da bütün diqqətini məhz ifayivəzifə üçün münhəsir [həsr] edə. Zətən öylə bir müəllim olsa da, onun bu hərəkəti ailə sahibliyi nöqtəyi-nəzərindən şayani-təhsin ədd edilə bilməz [təqdirəlayiq sayıla bilməz]. Çünki hər kəs özünün və baxşus ailəsinin mü-rəffəhülhal [rifah içində] dolanması xüsusunda çalışıb qeydkeş olmalıdır.

Müəllim məvacibinin azlığı bir çox müəllimləri və hətta müqtədirlərini [güclülərini, təcrübəliyərin] öz vəzifəsindən əl çəkib də başqa “kəsb” [qazanc] dalınca getməyə vadar etdiyindən, müəllimə möhtac olduğumuz bu zamanda müəllim azlığı çəkirik. Vəqien [doğrudan da] əgər işlər böylə gedərsə, bir az çəkməz ki, böyük müharibənin cürbəcür tühəf [qəribə] nəticələri qəbilindən ədd edilən [sayılan] və hər yerə yayıldığı kimi bizim aramızda dəxi “hakimiyyət” edən “alver”, daha doğrusu, “ispekulyas” həvəsi ümum müəllimlərə də sirayət etmək üçün müsaide bir şərt bulunub müəllimlərimizi bilkülliyyə əlimizdən alar.

Lakin müəllimlərimizin məvacib azlığını iqrar [təsdiq] və maaşlarının artırılmaq lüzumunu etiraf etməklə bərabər, Gəncə Müəllimlər İttifaqının maaş artırmaq haqqında ibraz etdikləri [nümayiş et-

dirdikləri] hərəkəti, yəni protest və tətil təmdidi əməllərini heç də xoşlaya bilmərik.

Zənnimizcə, zabastovka işi müəllimlər sinfinə yaraşan hərəkətlərdən deyildir.

Müəllim ilə Maarif Nəzarətinin münasibəti, fəhlə ilə sahibkar münasibəti kimi ola bilməz və müəllimlik işi dəxi çarx işlətmək deyildir. Müəllimlər dövlətimizin maarifi yolunda çalışmaq vəzifəsini müəllimlərin Maarif Nəzarətinin əzalarıdır [orqanlarıdır]. Burada “zəhmət və kapital” mübarizəsi yoxdur. Ola bilsin ki, bu gün Maarif Nəzarətində nəinki yalnız bir müəllimlərin, bəlkə nazirin özündən tutmuş başqa məmurların dəxi məvacibi azlıq edir. Bu nöqteyi-nəzərdən müəllimlər tətili, fəhlə tətilinin sahibkarın cibinə verdiyi zərər və hissiyyətinə vurduğu əsər qüvvətində olmayıb, ancaq bir siyasi və bir də pedaqoji cəhətcə istiqlalımıza qarşı sui [mənfi] təsirlər buraxa bilər ki, bunu da müəllimlərimiz başa düşmək istəmədiyi halda, kim istər?

Siyasi cəhətinə gəlinə, bunu deməliyik ki, fəhlə sinfi iqtisadi tətil və zabastovka elan edərkən, bu tətil həman iqtisadi rəngdə baqi qalır. Halbuki Türk Müəllimlərimiz İttifaqı bu günə [bu növ] iqtisadi tətilə mübaşir olarlarsa [başlasalar], bunun nəticəsi başqa olar. Tətil işi iqtisadi rəngdən dönüb, siyasi rəngdə nəticələr törədə bilər. Bu gün Türk Müəllimlər İttifaqı, yarın Türk Məmurlar İttifaqı və o biri gün başqa bir türk təşkilatı iqtisadi də olsa tətillər yapmağa başlarsa, axırda məmləkətimizdə intizamsızlıq və “demoralizatsiya” əmələ gəlib anarşi halına qədər sürünərik. Və bir də Azərbaycana qarşı bədxah olanların cürbəcür iqtisadi və siyasi tətil və zabastovkaları bizi o qədər

təciz edibdir [incidibdir] ki, ruhumuz belə inciyibdir. Odur ki, türk müəllimlərinin tətil etməyi, əminlik ki, yalnız bədxahlarımız tərəfindən məmnuniyyətlə və razılıqla qarşılanı bilər.

Pedaqoji cəhətcə dəxi bu tətilin heç bir müəllimin istəməməyi lazım gələn sui təsirlər bəxş edəcəyi aşkardır. Müəllimlərin tətili müəllimlərə [şagirdlərə] fəna surətdə əsər [təsir] edər, şagirdlərin [şagirdlərin] əxlaqını pozar. Müəllim öz müəllimini adi şəxslər cümləsindən hesab etməyir, ona ruhani [mənavi] və müqəddəs bir ata nəzərlə baxır. Əgər bu ata məvacib azlığına görə “küsüb” məktəbi boşlarsa, o halda onun ruhanilik nüfuz və heysiyyəti müəllimin nəzərindən düşər, müqəddəs ehtiram aradan götürülər. Əlavə, müəllim məvacibi azlığında hər kəsin günahı varsa, hər halda hamıdan günahsız şagirdlərdirlər. Öylə olan surətdə tətil əməlinin sui təsiri nədən ötrü bilavasitə bu günahsızlar üzərində olsun! Təlim işi onsuz da bu il intizamsız bir surətdə icra edilir. Əgər bu intizamsızlıq bir də müəllimlər tətili ilə bərkisə, o halda deməli, bu ilin təlim işi heç!

Bunlar hamısı keçəndən sonra Gəncə Türk Müəllimlər İttifaqının Maarif Nəzarətimizi ətalət və qeydsizlikdə ittiham etməsi haqsızdır. Orası doğru deyildir ki, “sair nəzarətlər öz məmurlarının maaş artırılması əmri haqqında çalışarkən Maarif Nəzarəti çalışmır”. Bizə məlum olduğu üzrə Maarif Nəzarəti, maarif müfəttişləri yığıncağı günündən bəridir ki, müəllimlər maaşı artırılması xüsusunda böyük bir qanun layihəsi hazırlamaqdadır ki, o qanun layihəsi əgər Nazirlər Şurasından və Parlamandan keçərsə, müəllimlər halının yaxşı olmasına çox təfəvüt edib, məi-

şətlərini yüngülləşdirər. Zənn edirəm Maarif Nəzarətində bu xüsusda qanun layihəsi hazırlandığı fəqərəsi [məsələsi, hadisəsi] Gəncə müəllimlərinə dəxi məlumdur. Çünki bu xüsusda onlara deyilibdir. Böylə olan surətdə, birdən-birə tətil elanının və Maarif Nəzarətinə qarşı şiddətli bir lisanla protesto yapmağın başqa mənasını anlaya bilmirik. Hər halda Müəllimlər İttifaqı maaş artırmaq tələblərini zabastovkalarla keçirmək istəyəcəksə, istiqlaliliyyətimiz nöqteyi-nəzərindən əyri yollarla getmək qəsdində olduğunu bildirəcəkdir. Bu işə arzu edilməyən hallardandır.

Maarif Nəzarətinin yalnız bir işinə heyfislənmək gəlir ki, bu layihəni tezliklə düzəldə bilməyibdir ki, müəllimlər vaxtında maaşları artırılmaqla şikayət etməyə məcbur olmasınlar. Lakin Maarif Nəzarəti işlərindən dürüst xəbərimiz olduğuna görə, biz ona heyfislənməyirik ki, Nəzarətin işləri ətalətlə keçir. Bəlkə heyfislənməyimiz işin çoxluğuna və vaxtın azlığındadır.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 154, 10 aprel 1919*

KİRİMƏYİRLƏR

Qarabağın general-qubernatorluq şəklinə salınması işi Azərbaycanın daxili işlərindən olaraq bitmiş bir məsələ olduğu halda, erməni partiyaları – daşnaq və qeyri-daşnaq – “Qarabağ məsələsini” həll edilməmiş hesab edib, dedi-qodularına davam edirlər və kırımirlər.

Bu məsələdə erməni partiyalarını yandıran, Azərbaycan hökumətinin Qarabağda general-qubernatorluq təşkili əmrindən artıq, bu əmrin ingilis ali komandanlığı tərəfindən təsdiq və təsvib edilməsi [bəyənilməsi] keyfiyyətidir.

Bunun üzrədir ki, erməni partiyalarının qəzetələri ingilis baş komandanlığını söyüb erməni mənafeyini daim müdafiə edə gəlmiş olan ingilisləri “bivəfa”lıqla ittiham edirlər.

Görünür ki, ermənilər bu zəndə və bu ümiddə imişlər ki, erməni müdafiəsi ilə məşhur olan ingilislər ermənilərin bütün haqq və nəhaq tələb və arzularını, başqalarının hüquq və ixtiyaratını tapdalayacaq qədər müdafiə edəcək və ermənilərin “xatirəsi” üçün haqqı nəhaqqa verəcəklərmiş.

Erməni partiyaçılarının zənnincə, hər şey ki, ermənilər tərəfindən istənilir, ədalət üzrə ibraz olunan istəkdir və çünki Yevropa ədalətpərəstdir, erməni istəklərini əmələ gətirməyə borcludur.

Lakin görünür ki, Yevropa əhli olan ingilislər ədalətə erməni partiyalarının

gözüylə baxmaq və bu təbiri [sözü, ifadəni] yalnız erməni mənafeyini əsas tutaraq təfsir etmək [yozmaq] istəməyib, öz gözləri və öz ağılları ilə iş görməyi səlah [doğru] bilirlər.

Yevropa əhlindən ingilislərdən başqa firənglər dəxi bu axır zaman erməni hirs [hərislik] və tamahına diqqət nəzərini yetirib bu hirs və tamahı azaltmağı vacib bilirlər.

Qarabağın Azərbaycan torpağı olmaq üzrə Azərbaycan general-qubernatoruna tapşırılması əmrinin Qafqaz ingilis baş komandanlığı tərəfindən təsdiq və təsvib edilməsini bu məsələnin gələcəkdə bizim mənfəətimizə müvafiq olaraq həll ediləcəyini isbat edən bir əlamət kimi tələqqi etmək [qiymətləndirmək] olar. İngilislər bu məsələdə bizim haqq və erməni iddiaçılarının nəhaq olduğunu iqrar etmiş [təsdiqləmiş] olurlar. Şübhəsiz, əgər biz general-qubernatoru Qarabağa deyil, İrəvan uyezdlərinə təyin etmək istəsəydiksə, ingilislər bizim nəhaq iş tutmaq istədiyimizi görüb mane olardılar. Amma Qarabağa mane olmadılar. Çünki bu yerin Azərbaycan torpağı olduğu ingilis məhafilində [dairələrində] dəxi müəyyən və müqərrər [təsdiqlənmiş] bir məsələdir.

Qarabağın general-qubernatorluq şəklinə salmaq hökumətimizin məqul [məntiqi] əmrlərindən biri olan kimi, burada

general-qubernator olmaq üzrə Xosrov Paşa bəy Sultanov həzrətlərinin təyin edilməsi dəxi eyni dərəcədə müvafiq və yerli-yerində qərar edilmiş bir intixab [seçim] ədd [hesab] edilməlidir. Xosrov Paşa bəy həzrətlərinin Qarabağ üçün ən münasib və müvafiq bir general-qubernator olmasını ingilis baş komandanlığı dəxi iqrar etmişdir ki, bu xüsusda bugünlərdə nəşr etmiş olduqları proklamasyonlarında [bəyannamələrində] Xosrov Paşa bəyin əmrlərinə tabe olmağı yerli əhaliyə və baxüsus [xüsusilə] ermənilərə tövsiyə edirlər.

Həqiqət, Xosrov bəy Qarabağ üçün ən münasib bir rəisdir. Qarabağ həyatına tamamilə aşına olan bu zat sağlam bir vücuda malik olan kimi, sağlam və səlamət politika yeridən və təhti-idarəsinə [idarəsi altına] tapşırılmış olan yerin ümumi mənafeyini xüsusi surətdə nəzərdə tutan bir zətdir. Ermənilərin Xosrov bəyi “ermənisəvməz” deyərək nəzərə verməyi erməni partiyaçıların bir çox qövlü [sözü] kimi müğayiri-həqiqət [həqiqətə zidd olan] rəylərdən biridir. Xosrov bəy Qarabağın, bilafərqi-millət [millət fərqi qoymadan] hər bir əhlinə bir nəzərlə baxan və ümum Qarabağ əhlinin asayış və istirahəti üçün bir dərəcədə çalışan ədalət tərəfdarı bir hakimdir. Əlbəttə, əgər erməni cühəlası [cahilləri] erməni partiyaçılarınin təhrik və təşviqi ilə bəd-ədaliq [təbiyəsizlik] edib ölkədə iğtişaş və şuriş [qarışıqlıq, şuluqluq] salmaq istəyəcəklərsə, Xosrov bəy bu kimi ümum Qarabağ əhli üçün zərər və ziyanlı olan hədisələrə qeydsiz baxmayıb, təmini-asayış üçün əlindən gələn tədbirləri ittixaz edəcəkdir [tədbirləri görəcəkdir]. Buna da

əminik, əgər Qarabağda sülh və asayışla yaşamaq istəyən ermənilərə qarşı mü-səlman cühəlası tərəfindən nəlayiq hərəkətlər baş versə, Xosrov bəy bu xüsusda da lazımi tədbirlər görüb mü-qəssirləri cəzalandıracaqdır.

Hər halda Qarabağ ermənilərinin asayış və istirahətlə yaşaması öz tərtib-hərəkətlərindən asılı bir məsələdir. Məhəlli [yerli] hökumətə tabe olub da öz iş-güclərinə məşğul olarlarsa, rahat yaşarlar, yox, əgər daşnaq və əmsalı təşviqatına uyub da Azərbaycan Hökumətini tanımamaq və qəsdən iğtişaş salmaq istəsələr, o halda yaman güzəran keçirmələrinə səbəb özləri olarlar.

İngilislər Qarabağ general-qubernatorluğunu təsdiq etmədən əvvəl erməni partiyaçılarınin çıxır-bağırlarına və fitnəməz [fitnəkar] təhrikatlarına bir məna vermək olardı. Böylə məna ki, ermənilər Qarabağda qəsdən süni iğtişaşlar çıxarmaqla Qarabağ general-qubernatorunu baş komandanlıq gözündə ləkələndirmək istəyirlər. Lakin indi, yəni bir halda ki, baş komandanlıq pişəzvəqt [qabaqcadan] işdən və general-qubernatorun hərəkəti-müdəbbiranəsindən [tədbirli hərəkətindən] xəbərdar oldu və bu əmri təsdiq etdi, o halda erməni partiyaçılarınin bugünkü qışqırığı yersiz və mənasızdır. Bu gündən sonra Qarabağda ermənilər tərəfindən bəd-ədaliqlar baş verərsə, deyil Azərbaycan general-qubernatoru, bəlkə ermənilərin özləri komandanlıq gözündə ləkələnib yaman ad qazanarlar. Bu isə gələcəkdə erməni məsələsi həllinə dəxi sui-təsirlər [mənfi təsirlər] buraxar. Hirs və tamah erməni partiyaçılarınin gözünü yummamış olsa,

işin bu cəhətini nəzərə alıb da, əvvəl-əvvəl erməni camaatı üçün zərər yetirə bilən fəna hərəkətlərdən əl çəkər və Qarabağ haqqında birkəralik kırıyərler.

Hacıbəyli Üzeyir
N 157, 14 aprel 1919

YENİ KABİNƏ

Həmən iki ay qədər tul [uzun] çəkən ağır və əziyyətli böhran bitdi. Böhranın bu qədər tul çəkməsinin səbəbi – necə ki, keçənlərdə bir kərə dəxi yazmışdıq – Kabinənin müştərək olmaq lüzumu keyfiyyətindən vücuda gələn əngəllər idi. Kabinə düzəlməsi öhdəsinə həvalə edilmiş olan Nəsim bəy həzrətləri koalisiya şəraitini riayəyə məcbur olduğundan, istədiyi adamlardan Kabinə düzəltməyə məşğul olmaq əvəzinə, portfelleri partiya fraksiyaları arasında paylaşdırmaq işinə məşğul idi. İş çətinə salan dəxi bu paylaşma məsələsi idi. Hər bir paylaşmada hər tərəfi razı salmaq çətin bir əmr [iş] olduğu üçün bu paylaşmada da bir tərəfdən paylaşanların hamısı olmasa da əksəriyyətin razılığı və digər tərəfdən dəxi paylayanın özünün məqsədi hasil olmaq üçün bir bu qədər vaxt əlləşmək lazım gəldi.

Madam ki, paylaşma bitib Kabinə əmələ gəldi, deməli, paylaşanların əksərinin razılığı və paylayanın da məqsəd və arzusu əmələ gəldi. Öylə də oldu. Yeni Kabinəyə – siyasi dildə deyildiyi kimi – Parlaman fraksiyalarının əksəriyyəti etimad edib razı qaldıqlarını izhar etdilər. Bunlar “Müsavat”, “Əhrar”, Sosialistlər bloku, Əqəliyyəti-milliyə [Milli azlıqlar] və erməni fraksiyaları idi. “İttihad” sabiq Kabinə elanında olduğu kimi, bu Kabinə elanı bə’dində [sonrasında] də-

xi etimadnamə bəyanından çəkindi və yeni təşəkkül etmiş “Bitərəflər” fraksiyası dəxi “İttihad” gedən yol ilə getdi.

Əcəba, partiyalıq əksəriyyətinin etimad və rızasına məzhər [nail] olan bu yeni Kabinə ümuri-dövlətə [dövlət işlərinə] və tərz-i idarəməyə partiya xaricində nəzərlərlə baxan camaatın dəxi rızası və hüsn-rəğbətilə qəbul oluna bilərmidi?

Bu suala cavab vermək üçün əvvəlcə görək o nəzər sahiblərinin ki partiya xaricindədirlər, etimad və rızası nə ilə hasil ola bilər.

Partiyalara mənsub olanların etimad və rızası Kabinədə o və ya bu partiya adamlarının miqdarına və portfellerin o tövr və ya bu tövr bölünməyinə bağlı isə, partiya xaricində olan camaatın rəğbət və rızası, əvvəla, Kabinə əzalarından [üzlərindən] hər birinin iqtidarca məşhur və mərufluğuna [tanınmışlığına] və saniyə [ikinci olaraq] Kabinə rəisinin deklarasiyasında elan etdiyi yolların və xətti-hərəkətin kifayət verə bilən dərəcəsinə bağlıdır.

Yeni Kabinəmiz içində öylə əzalar var ki, ümuri-dövlət işində bilümm [ümumiyyətlə] və öhdələrinə götürmüş oldukları Nəzarət [Nazirlik] işlərində bilxüsus [xüsusilə] iqtidar və bacarıqları ilə camaat arasında məruf və məşhurdurlar. Bu əza-

ların kimlərdən ibarət olduğunu burada sadalamağı, məlum səbəblərə görə, nə-münasib bilməklə bərabər, hərbiyyə işlərimizi təkrar öhdəsinə götürmüş olan general Səməd bəy [Mehmandarov] həzrətlərinin dövlətimizin istinadgahı olan ordumuzun təşkil və tənzimi ilə camaat arasında layiqli şöhrət qazanmış olan adını xüsusi surətdə zikr etməyi özümüzə caiz bilirik.

Daxiliyyə Nəzarəti kimi mühüm və böyük bir Nəzarətin dəxi Kabinə rəisi olmaq münasibətilə keçənlərdə haqqında xüsusi bir məqalə yazmış olduğumuz Nəsim bəy həzrətlərinin yədi-idarəsinə [idarəsinə, əlinə] keçməsi də camaatı kifayətləndirəcək və rızasını mövcub olacaq [razılığına səbəb olacaq] əhvallardan-dır.

Bununla belə, yeni Kabinəmiz içində ümuri-dövlət işində iqtidar və bacarıqları hələ camaatca bəlli olmayanlar dəxi vardır. İştə, bu yeni nazirlərimizin dövlət və məmləkət mənafeyi yolunda sərf ediləcək səylərindən “gələcək göstərər” deməyib də, bu gün bir təsəlli olmaq üçün bu nazirlərin xətti-hərəkəti müxtəsər də olmuş olsa cızılmış olan deklarasyona müraciət etməlidir [edilməlidir].

Deklarasyon denilən hökumət bəyannaməsi, ümum Kabinənin nə yolda işləyəcəyini bildirən ümumi bir proqramdır. Dünən Parlamən kürsüsündən eşitdiyimiz bu proqram, ümuri-idarəyi-dövlət [dövlət idarəçiliyi işləri] üçün lazım olan bugünkü yolları ümumiyyətlə göstərmək və istiqlalımızı hər günə [hər cür] təcavüzatdan qorumaq vədindən əlavə, bu gün bizi xüsusi surətdə maraqlandıran

Lənkəran məsələsi ilə dövlətlilərin əsgərliyə ciddiyyətlə cəlb edilməsi fəqərəsini [məsələsini] dəxi tezliklə həll edəcək deyə məxsusən xatırlaması hər kəsi qənaətləndirəcək dərəcə müvafiqi-məramdır [məqsədəuyğundur]. Bəyannamədən bəhs edərkən bunu da burada zikr etməyi lazım bildik ki, bəyannamədə Lənkəran məsələsi keçdikdən sonra, Parlaməndə “Bəs Qarabağ məsələsi?” deyə nida və sədalar qalxdığını kamali-təəccüblə eşitdik və bu səslərin, deyil erməni məbusları tərəfindən, bəlkə müsəlmanlardan olan bitərəflər tərəfindən gəldiyini anlayıb heyran [heyətdə] qaldıq.

Qarabağ məsələsi, Azərbaycan dövləti nöqtəyi-nəzərinə həll edilmiş bir məsələdir. Bizcə daha bu xüsusda bir məsələ ola bilməz. Gəncə məsələsi, Bakı məsələsi olmadığı kimi, Qarabağ məsələsi də yoxdur. Olmayan halda nədən ötrü bu məsələ bəyannaməyə salınmalı idi ki, bunu bitərəflər tələb edirdirlər?

* * *

Məmləkətinə əksəriyyət təşkil edən Azərbaycan türk və islamılığı nöqtəyi-nəzərinə dəxi on nəfəri türk və iki nəfəri xarici olan Kabinənin surəti-heyəti qənaətbəxş bir dərəcədədir. Üç Müsavat, iki sosialist, bir Əhrar, dörd partiyasız, iki erməni və bir rusdan təşəkkül etmiş olan Kabinəmizdə daşnak fırqəsinə mənsub Azərbaycan naziri olması bizi heç də təşvişə salmaz. Biz bu yol ilə əvvəla haqq və ədalət tərəfdarı olmağımızı və səniyəni [ikincisi], erməni milləti ilə türk milləti arasında olan bəzi etimadsızlıqları bərtərəf etmək [aradan qaldırmaq] və bu iki milləti biri-birinə isinişdirmək lüzumu,

hər iki millətin mənfəəti olduğu üçün mülahizəyə alıb da bu işi ümum aləm qabağında şərəf və heysiyyətimizi artıran bir əməl hesab edirik.

Fəqət daşnak və ümum erməni nazirlərimizdən də bizim böyük umacağımız və tələblərimiz vardır ki, bunlardan ən ümdəsi etibarımıza layiq olmaq və bunda baqi [daimi] qalmaqdır. Eyni umacaq və tələbimiz dəxi rus nazirindəndir. Ümidvarıq ki, yeni rus nazirimiz, keçən Kabinəyə daxil olan Protasov məsləkli olmayıb da, Azərbaycan istiqlalına sadıq bir nazir olaraq bizi sevindirəcək və etimadımızı həm özünə, həm də ümum [bütün] Azərbaycan ruslarına qarşı bərkidəcəkdir.

Ən böyük ümidimiz, əlbəttə, yeni Rəisi-vükəla [Baş nazir] olan Nəsim bəy həzrətlərinin dövlət və məmləkətimiz mənafeyi yolunda göstərəcək olduğu səbat və mətanətinə bağlıdır. Buna əmin olub da bu mühüm işdə müvəffəqiyyətlərini dilərik.

Hacıbəyli Üzeyir
N 158, 16 aprel 1919

DAĞISTANA İMDAD

Dağıstana imdad məsələsi, görünür ki, qövldən feilə [sözdən əmələ] gətirilmək üzrədir. Şayani-diqqət və səzayi-əhəmiyyət [diqqətəlayiq və əhəmiyyətli olan şey], partiyalarımızın bu imdad işinə – rəsmi hökumət imdadından ayrı olaraq – könüllü surətdə girişib də könüllü dəstələri təşkil etmələridir.

Bir tərəfdən “Müsavat”, bir tərəfdən Sosialistlər İttifaqı və digər tərəfdən də Bitərəflər partiyası, hər biri öz adından könüllü yazılmaq və yazdırmaq dəftəri açıb dağıstanlı qardaşlarımızın imdadına yetişmək üçün çalışmaqdadırlar.

Azərbaycan türk və islamlarının əhali müməssilləri [nümayəndələri] olan partiyalarımızın bu xüsusi çalışması Azərbaycan və Dağıstan xeyrixahlarını sevin-dirəcək dərəcə layiqi-təqdir və şayani-təhsin [təqdirə və alqışlanmağa layiq] bir əməldir. Yalnız bir arzu qalır ki, o da bu çalışmadan hasil olacaq nəticələr yerini tutsun və imdad behəqq [doğrudan da] bir imdad olub dağıstanlı qardaşlarımızı müşkül haldan çıxara bilsin.

Bu son arzusun hüsula gəlməsi üçün hər bir partiyanın üzərinə könüllü yığmaqdan başqa digər vəzifələr dəxi tərtəttüb edilir [qoyulur] ki, bu vəzifələr əhəmiyyətə böyük bir mövqe ehraz etməkdədirlər [tutmaqdadırlar].

O vəzifələrin ən başlıcalarından biri bu “Dağıstana imdad” işini birləşdirmək

və bu yolda ittihad və ittifaqla iş görməkdir. Bu işdəki ittifaq, partiya əzalarını [üzvlərini] “kənardan baxanlar” yanında məhcub edəcək [utandıracaq] və özlərinə töhmət, məzəmmət yetişdirəcək ittifaqlardan ədd oluna [sayıla] bilməz. Madam ki, məqsəd birdir, o halda bu məqsədin hüsulu yolunda sərf edilən əmək və əməllər də bir olmalıdır ki, işin içindən bir nəticə çıxsın.

Hər bir partiyanın xüsusi olaraq könüllü yığmasına sözümlər ola bilməz. Çünki təbiidir ki, könüllü yazılmaq istəyənlər öz bəyəndiyi partiyanın başına yığılacaqdır. Arzumuz fəqət budur ki, hər partiyanın könüllüləri yığıldıqdan sonra, bunların Dağıstana ezamı və orada nə vəchlə [nə cür] iş görmələri məsələləri ümumilikdə həll edilmək üçün bir mərkəzə mərbut edilsin [bağlansın]. Yəni partiyalar əzalarından birər, ikişər nəfərlər iştirakilə xüsusi bir komisiyon təşkil edilib yığılmış könüllüləri göndərmək, Dağıstana lazım olan mövqelərdə yerləşdirmək, saxlamaq, yemək-ichmək ehtiyacatını rəf etmək [aradan qaldırmaq] və bu Azərbaycan könüllü qüvvəsini vahid bir qüvvə surətində dağıstanlı qardaşlarımızın imdad yolunda sərf etmək işi o komisiyona tapşırılsın.

Bu Dağıstana imdad məsələsinin bir cəhətidir ki, zənn edirik, buna qarşı əsas etibar ilə etiraz edən olmasın gərək, zira

etiraz edən olarsa, müxtəlif proqramlı partiyların bu məsələ üzərində və bu işdə ittihad və ittifaqı[nı] partiyaq nöqteyi-nəzərindən “imkan xaricində” bir iş kimi tələqqi edənlər [qiymətləndirənlər] çıxarsa, öylələrin Dağıstana imdad məsələsində imdaddan başqa özgə bir məramın dəxi təqibində olduqlarına güman aparmağa haqqımız olar.

Məsələnin başqa bir cəhəti dəxi vardır ki, o da dağıstanlı qardaşlarımızla Denikin qaragüruhunun arasında vəqe olan müharibə gedişindən və iş nə yolda və nə vəziyyətdə olduğundan, dağıstanlı qardaşlarımıza nə miqdar imdad lüzumundan kamalınca vüquf və ittilaat [xəbər, məlumat] hasil etməkdir ki, bu da məhəllində [yerində], yəni Dağıstanın özündə mümkündür.

Məlumumuz olduğu üzrə bunun üçün xüsusi adamlar seçilib, bugünlərdə Dağıstana gedəcəkdirlər. Genə arzu edərdik ki, müxtəlif partiylara mənsub olan bu adamlar Dağıstana gedərkən xüsusi bir komiyaon sifətilə getsinlər və gedib də hal və övzanın [vəziyyətin] necəliyindən dürüst məlumat əxz etsinlər. Ondan əlavə, buradan göndəriləcək olan könüllü köməyinin orada nə surətlə qəbulu və istemalı [istifadəsi] xüsusunda da pişəzvaxt [qabaqcadan] hazırlıqlarda bulunsunlar. İşin müəyyən bir nizam və qayda ilə yeriməsinə diqqət yetirsinlər. Sistem-siz və xudsəranə [özbaşına] işlər görülməsinə yol verilməsin. Qəraz, səy edilsin ki, imdad haqqı ilə imdad mahiyyətində olub da, dağıstanlı qardaşlarımızın feilən hiss edəcəyi mərtəbə müəssir [təsirli] olsun.

İştə, bu birlik və nizam ilə iş görmək arzularımız əmələ gəlsə, ümidvar ola-

riq ki, dağıstanlı qardaşlarımıza həqiqi kömək yetirə bilib onları da, özümüzü də qaragüruhlər təcavüzatından mühafizə edə bilərik. Bunun üçün partiylarımızı bu mühüm işdə birliyə dəvət edib də müvəffəqiyyətlərini təmənnə edirik.

Hacıbəyli Üzeyir
N 164, 23 aprel 1919

ZAQAFQAZ KONFRANSINA DAİR

Azərbaycan, Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistan nümayəndələrindən təşəkkül edəcək olan Zaqafqaz Konfransı sabahkı gündən etibarən Tiflisdə iniqada [toplaşmağa] başlamalıdır.

Konfransın müzakirəsinə vəz ediləcək [qoyulacaq] olan məsələlər xüsusunda qəzetəmizin keçənki nömrələrində məlumat verilmişdi. Bundan anlaşıldığı üzrə, Konfransda həm iqtisadi və həm də siyasi məsələlər müzakirəsi müqərrərdir [qərarlaşdırılmışdır] ki, siyasilərini təklif edən Azərbaycan və iqtisadilərini də Gürcüstan olmuşdur.

Həll ediləcək olan məsələlər istər siyasi olsun, istər iqtisadi olsun, son dərəcə mühüm olduğundan, Zaqafqaz cümhuriyyətlərinin biri-biri ilə yaxşı və yaxud yaman dolanması bu məsələlərin o tövr və ya bu tövr həll edilməsindən asılıdır.

Məsələlər mühüm olduğu kimi, onların həlli də çox müşküldür. Azərbaycan tərəfindən təklif edilmişdir ki, ixtilafli məsələlər haqqında Konfrans heç bir qərara gələ bilməsə, o halda hər tərəf arbitraj qərarına tabe olsun, yəni bu işlərdə mənafece zimədxal [məsələyə dəxli, işə qarışacağı] və əlaqədar olmayan bitərəflərdən həkəm və münsiflər dəvət edilib ixtilafın həlli onların qəraradına həvalə edilsin və onlar nə qərarad qoysalar, hər tərəf buna razı olsun. Bu

maddə bu surətlə qəbul edilsə, ixtilaf və mübahisəli məsələləri həll etmək müşkülatı bir dərəcəyə qədər asanlaşar. Fəqət bu arbitraj qəraradının iki tərəfdən birinin mənafeyinə müvafiq olacağından, mənafeyini xələdar olmuş hesab edən tərəf genə də narazı qalacaqdır.

İştə bunun üçündür ki, bəziləri əzcümlə [o cümlədən] Erməni Milli Komitəsi naşiri-əfkarı [fikirlərini yayan orqanı] olan rusca “Naşe vremya” qəzetəsi dəxi siyasi məsələlərin həllini sonraya, yəni Ümumsülh Konfransı həllinə vagüzar [həvalə] edib də yalnız bir iqtisadi məsələlərdən bəhs edilməsini səlah [doğru] bilirlər.

Lakin biz bu zəndəyik ki, siyasi məsələlərə əl vurmamaq şərti ilə iqtisadi məsələləri müzakirəyə qoymaq və müzakirə bə'dində [müzakirədən sonra] müəyyən qərarlar ittixaz etmək [çıxarmaq] mümkün olan işlərdən deyildir. Ondan əlavə, siyasi məsələlərin müəlləq [qeyri-müəyyən] bir halda qalması heç bir kəsi şad edə bilməyib, arada genə də bürudət və küdurət [soyuqluq və nifrət] törədə bilər. Halbuki Konfransdan məqsəd bu küdurəti və bu bürudəti aradan götürmək, etibar və etimad əmələ gətirməkdir. Bunun üçün bir kərə açılışmaq lazımdır. Böylə açılışmaq ki, onun axırı möhkəm surətdə bağlaşılmığı müntəc olub [bağlanmaqla nəticələnib], aramız-

dakı kin və küdurəti rəf etsin [aradan qaldırsın].

Siyasi məsələlərdən ən mühümü və ən çətini hüddud təyini məsələsidir.

Bu məsələ zətən Zaqafqaz cümhuriyyətlərinin istiqlal elanı bə'dində [sonrasında] müzakirə və həll edilməli idi. O vaxt, yəni təqribən altı-yeddi ay bundan əvvəl bu xüsusda bir konfrans yığmaq üçün Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri tərəfindən təşəbbüslər edildi. Lakin Ararat Hökuməti o vaxt bu konfransa razı olmayıb işi pozdu. Pozmaqda da müəyyən qərəzi olduğunu, bunu mütəəqib [bunun ardınca] Gürcüstana qarşı açmış olduğu müharibə ilə isbat etdi. İngilislər tərəfindən toxtadılmış olan bu müharibədən erməni hökuməti heç bir şey qazanmadı, biləks [əksinə] maddi və mənəvi zərərlər çəkdi. İş genə qılinc zoru ilə deyil, danışib görüşmək təriqi [yolu] ilə həll edilmək zərurətində qaldı.

Şayani-diqqət [diqqətləyiq] burasıdır ki, o zaman Ararat Hökuməti Azərbaycan iştirakı ilə bir konfrans qurulmasına razı olmayıb da, məxsusi surətdə gürcülərlə danışmağa girişmək istəmişdi. Gürcü Hökuməti bu işə razı oldusa da, iş genə Ararat Hökumətinin təkrar rızasızlığı ibrazı [nümayiş etdirməsi] ilə baş tutmadı. Hər halda ümum Zaqafqaz konfransı təşkilindən əvvəl Gürcüstan və Ermənistan hökumətlərinin xüsusi görüşmələri niyyəti baqi [qüvvədə] qalmış imiş ki, bu Konfransdan əvvəl həman iş baş tutub, Ermənistan və Gürcüstan arasında bugünlərdə vəqə olan danışıq nəticəsində bu iki hökumət bir-birinin istiqlalını qəbul edib tanıdıqlarını rəsmi

surətdə elan etdilər. Bundan aşkardır ki, Gürcüstan və Ermənistan arasında vəqə olan ixtilafli məsələlər artıq həll edilib qurtarmışdır. O surətdə, deməli, hər nə ixtilafli hüddud məsələləri varsa Azərbaycan ilə Gürcüstanın və genə Azərbaycan ilə Ermənistanın arasında qalmışdır. Bu ixtilaf bərtərəf edilərsə [aradan qaldırılarsa], bizim dəxi istiqlalımız zənn edilir ki, rəsmi surətdə tanılacaqdır.

Rəsmi tanılmağın başqa bir mənası vardır. Məsələn, əgər Ermənistan Hökuməti Azərbaycan istiqlalını rəsmən tanıdığını elan edərsə, o surətdə Parisdə olan Nubar paşaların və sair erməni müəssillərinin [nümayəndələrinin] Azərbaycan torpağı hesabına "Böyük Ermənistan" qurmaq niyyətləri bir dərəcəyə qədər puç olar. Bunun üçündür ki, hökumətimiz tərəfindən rəsmi tanınmaq məsələsi təklif edildikdə, Ararat Hökuməti bu məsələnin həllindən əvvəl hüddud məsələsinin müzakirə və həllini ləzım bildi.

İştə, məsələlərin ən mühümü və çətini bu hüddud təyini məsələsidir ki, sair siyasi və iqtisadi məsailin [məsələlərin] həlli də bu hüddud məsələsi həllinə bağlıdır.

Bu məsələnin çətinliyindən bir az olsa da xəbərdar olmaq və nə qədər mühüm olduğunu təsəvvürə gətirmək üçün misal olaraq burasını mülahizə etməlidir ki, məsələn Ermənistan hökuməti əksəri Azərbaycan türk və islamları ilə məskun olan Naxçıvan və Şərur mahallarını tamamilə mənimsəməkdən əlavə, Qarabağımıza dəxi iddiası vardır. Hakəza [habelə] Gürcüstan Borçalı islam və türkləri ilə məskun yerləri zəbt

etdiyi bəs deyil ki, hələ Zaqatala ölkəsinə də göz dikmək istəyir.

Hüddud məsələsi müzakirəsinə başlarkən bir əsas [prinsip] üzərində dayanmaq lazımdır. Bu şərtlə ki, hər tərəf o əsası qəbul etmiş olsun. Böylə olarsa, məsələnin həlli bir dərəcəyə qədər asanlaşar. Halbuki, məlumumuz olduğu üzrə hər tərəfin iltizam etdiyi [lazım gördüyü] əsas başqadır. Məsələn gürcü və ermənilər əsas olaraq tarixi ortaya qoyurlar. Biz isə etnoqrafi əsas tərəfdarıyıq, yəni bir yerin, bir mahalın sakin olduğu millətlərdən çoxluq və azlıq kimin tərəfində olduğunu mülahizə edirik.

Zətən, biz də tarixə müraciət edə bilərik. Ancaq bu şərtlə ki, o tarix "Nuh əyyamının" tarixi olmaya, yəni qədim tarix olmayıb da yaxın tarix bəhsi ola.

Bizim "Böyük Azərbaycan" qurmaq xülyalarımız olmadığına görə, bu məsələdə ifrata girişmək xəyal və arzumuz da ola bilməz. Yalnız istədiyimiz budur ki, əksəri Azərbaycan türk və islamları ilə məskun olan yerlər Azərbaycan dövlətinə mütəəlliq [bağlı] olsun. Məsələ həll edilə bilmədiyi halda arbitraj qərarına tabe olmaq təklifimiz, insaf əhli olduğumuza böyük bir şahiddir.

Məsələnin həlli üçün arbitraj qərarına verilməkdən başqa bir də digər bir yol dəxi vardır ki, onun vasitəsinə də müraciət etməyə mümkündür. Bu yol, mahal əhlindən əksəriyyətin kimə tabe olmaq arzularını bilmək və məsələni bu əksəriyyətin arzusuna müvafiq olaraq həll etmək.

Əgər tərəfeyndən [iki tərəfdən] birisi nə arbitraj qərarına və nə də əhali əksəriyyətinin arzusuna tabe olmaq

istəməzsə, o halda insafsızlıq ibraz edib zor və cəbr tərəfdarı olduğunu bildirəcəkdir. Biz isə, təbiidir ki, cəbrə tabe olmaq və rəsmən tanınmaq üçün mal-mülk və əhalimizi fəda etmək istəməyəcəyik.

Ümidvar olmalıyıq ki, tərəfeyn hər bir qeyri-qabili-hüsul [əldə edilməsi mümkün olmayan] boş və çürük xəyallardan əl çəkib də bu mühüm məsələ müzakirəsində əqli-səlimlə [məntiqlə] iş görmək istərlər. Zaqafqaz cümhuriyyətlərinin əhvali-iqtisadiyyəsi [iqtisadi vəziyyəti] və bir-birinə olan rabitəsi bunu tələb edir. Ermənistan və Gürcüstanın iqtisad cəhətcə Azərbaycandan asılı bir çox ehtiyacı olduğunu iqrar [təsdiqləyənlər] və etiraf edənlər olmasa da, həyat və məişət bunu isbat etməkdədir. Bizim dəxi köçəri məsələsi kimi əhalimizin bir çox qismindən ötrü ölüm-dirim məsələsi olan böyük bir əngəlimiz var ki, o xüsusda yaylaqlarımız yollarında yaşayan erməni ünsürü ilə etilaf [uzlaşma] və sazişimiz lazımdır...

Hər halda çox arzu edərdik ki, sabah açılan konfrans müzakirəyə qoyulacaq olan məsələləri həll edərkən, saziş və etilaf hissiyyəti ilə xeyirxahanə bir surətdə işə girişib ümum Zaqafqaz cümhuriyyətləri əhalisi üçün xeyir və mənəfəət yetirsin və Yevropa gözündə dəxi öz istiqlallarının şan və heysiyyətini korlamasın.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 165, 24 aprel 1919*

DÖRDGÖZ OLMALIYIQ

Paytaxtımızda Azərbaycan istiqlalına qarşı sui-qəsd əməliyyatının kəşf edilməsi bizi, yəni hökumətimizi də və əhalimizi də dördgöz olmağa vadar edir. Bundan sonra bizim hər bir cüzi də olsa fəqərədən [hadisədən] şübhələnməmiş lazımlar gəlir və hər bir istiqlalpərəst və vətəndost şəxsin borcudur ki, hər kəsədən və hər bir əhvaldan və hadisədən şübhə edərsə, həman dəmlə lazımlar yerlərə bildirib kəşf etdirdi və bu ayıqlıq, təbiidir ki, həm Bakıda və həm də Azərbaycanın sair yerlərində dəxi ibraz edilməlidir [nümayiş etdirilməlidir].

Şükürlər olsun ki, Azərbaycanın türk və islam əhalisi arasında istiqlal və azad yaşamaq fikri o qədər bərkiyib və o dərəcə dərinləşibdir ki, əhalimiz əksəriyyəti-əzəminin [böyük əksəriyyətinin] vətənpərəstliyi şəkk və şübhə xaricindədir. Baxırsınız [xüsusilə] Nikolay dövrü-mənhusundan [uğursuz, bəd dövründən] qalmaq bir taqım sui-idarələrin ləğvini, böylə idarə başında duran bürokrat tərbiyəli adamların yavaş-yavaş iş başından rəf edilmələrini [götürülmələrini, aradan qaldırılmalarını] görən əhali, hökumətimizin böylə müdəbbirənə [ağıllı] tədbirlərindən xoşhal olub, öz-özümüzü özgülərdən yaxşı dolandırmaq iqtidarımıza iman və etiqad etməkdədirlər.

Bu gün Azərbaycan istiqlalı əleyhinə söylənən söz və icra edilən əməl, hər bir

Azərbaycan türk və islamının hissiyyətinə toxunmaqla qəlbini pərişan edir və acığını tutdurur.

Əhalimizin hal və hissiyyəti bu gün o haldadır ki, şərəflə ölməyi qul və əsir olmağa tərcih edir və bunu deyil yalnız bir sözlə söyləyir, bəlkə bütün ağıl və qəlbi ilə dərk edib anlayır.

Təəsüflər olsun ki, bizim sosialist firqələrindən bəziləri ifrat dərəcəyə varıb da özgə çəkməsinin bizim boynumuz üzərinə minməsinə sosializim şüarlarının hüsulundan [əmələ gəlməsindən] ədd [hesab] edib, bu günə [bu cür] xilaf-i insaniyyət yollarda işləməyi özləri üçün caiz [uyğun] bilirlər. İstiqlallarını can və başla saxlamaq yolunda hər bir fədakarlıqlarda bulunan qoca gürcü sosialistlərindən ibrət almaq istəməyən cavan sosialistlərimiz böyük səhvədirlər. Belə səhv ki, onun nəticəsi nəinki sosializim fikrinə xidmət göstərməz, bəlkə bir millətin məhv və itlafına [tələf olmasına] səbəb ola bilər.

Biz ifrata varan cavan sosialistlərimizi bu günə əməllərin sonki təhlükələrindən xəbərdar etməyi özümüzə borc bilirik və bunu deyirik ki, müstəqil yaşamayan bir millət içində ali fikirlər əmələ gələ bilməz. Sosializmi ali fikirlərdən ədd [hesab] edib də bunun intişarını [yayılməsini] Azərbaycan türk və islamı arasında arzu edirsinizsə, əvvəlcə çalışın ki,

bu millət azad yaşamağa imkan bulsun. Zira hər bir tərəqqi və o cümlədən fikir tərəqqisi dəxi ancaq azad yaşayan millət içində nəşvü-nüma tapıb inkişaf edə bilər. Hətta internasional fikri dəxi müstəqil yaşayan millətlər arasından törəyən bir fikir ola bilər.

Hal-hazırda bizdən ötrü bolşevik hücumu və ya Denikin qaragüruh hücumu – ikisi də bir təhlükədir. İstiqlalımızı itirmək, azad ikən qul və əsir olmaq və ola bilsin ki, bilkülliyyə [tamamilə] yer üzündən yox olmaq təhlükəsidir. Heç vaxt demək olmaz ki, bolşevik istilası Denikin istilasından eyidir. Çünki o da, bu da bir millətin istiqlalını və azadlığını əlindən almaqdır. Biz onu da, bunu da təcrübə ilə görmüşük, viran edilmiş imarətlərimiz, talan olmuş malımız və günahsız yerə tökülmüş qanımızla imtahanlardan keçirmişik və bunu da hər bir sinifimizdən artıq demokrat və fəqərəyi-kasibə sinifimiz görüb və hiss edibdir. Özgə millətlərdən olan bolşevik hakimlərinin “ədalət” və “mürüvvət”indən hamıdan artıq zərər çəkən türk və islam fəqərəyi-kasibəsi [proletariatı] olduğunu heç bir insaf əhli dana bilməz. Bu fəqərəyi-kasibəni təkrar cəbir və zülüm pəncəsi altına verməkdə nə böyük fikir və nə ali məqsəd ola bilər? Zənn etmirəm ki, bu cürə “ali” fikir və məqsədlərə Azərbaycan türk və islamı içində müzahirət göstərən [dəstək verən] olsun!.. Bunun tərəfdarı ancaq bizim zillət və rəzalətimizi istəyənlər içində ola bilər...

İştə, istiqlalımıza qarşı hazırlanmada olan sui-qəsdlərdən özümüzü qorumaq müqəddəs vəzifəmizdir. Dördgöz olub da

hər bir şübhə iqaz edən [oyadan] keyfiyyətə diqqət yetirməliyə və əlaqədar olan dairələrin diqqətini cəlb etməliyə ki, bu günə sui-qəsdlər ibtidada [başlanğıcında] kəşf edilib böyüməyə imkan bulmasın.

İçimizdə olan düşmənlərimizin təhlükəsi xaricdə görünən düşmənlərinkindən daha zərərliyə. Xaricdə duranı görürük, lakin içimizdəkiləri hər dəfə görmək mümkün olmayır. Bunlar ələlti işlər görürlər və bizə qarşı qəflətən hücumlar və şəbxunlar [qəfil basqınlar] hazırlayırlar.

Bu yolda hökumətimiz üzərinə böyük vəzifələr tərəttüb edir [düşür] ki, onlardan biri də əzcümlə [o cümlədən] budur ki, məmləkətimiz qapısı açıq məscid halında qalmasın ki, oraya Allah bəndələri ilə bərabər şeytana sitayiş edən, əyri və oğrular dəxi girə bilsin. Keçmiş işlərdə ləkəli olanları və söz və əməlləri ilə şübhəli görünənləri məmləkətimiz daxilinə buraxmamalıdır. Səhvən buraxılmışlar varsa tərd [qovulmalı] və ixrac etməlidir. Gürcülər və ermənilər öz məmləkətlərində böylə edirlər. Biz nə üçün etməməliyə? Bir halda ki, böylə rəftara böyük bir haqqımız vardır.

Xülasə, istiqlalımızı müdafiə və mühafizə yolunda dördgöz olub da xarici və daxili düşmənlərimizi dəf üçün hər bir tədbirə bilatərəddüd təvəssül etməlidir [tərəddüdsüz əl atmaq lazımdır].

Hacıbəyli Üzeyir
N 166, 25 aprel 1919

DAĞISTAN VƏ BİZ

Bu bir-iki gün ərzində Dağıstandan gələn xəbərlər Dağıstan Hökuməti əhvalını o qədər qat-qarışıq bir halda təsvir edir ki, insan çasıb qalır. Bir tərəfdən İngilis Komandanlığının əmri ki, dağıstanlılar Denikin və Prjevalski ordularına qarşı düşmənanə hərəkətlərdən əl çəksinlər, Prjevalskinin qoşunu Petrovsku [Mahaçqalanı] işğal etsin. Demək, bütün Terski oblast Denikin hökmü altında qalsın. Digər tərəfdən xəbər var ki, dağıstanlılar ittifaq edərək Denikin ordusuna Narzan yanında böyük bir həzimet yetirdib [məğlubiyyətə uğradıb], Qroznını təkrar geri alıbdırlar. Bu tərəfdən dəxi bir şeyi dövrən edir ki, Dağıstan Hökuməti məqərri [paytaxtı] olan Teymurxanşura şəhərində inqilab əmələ gəlib, bolşeviklik hərəkəti müşahidə edilməkdədir. Əlavə görüşüb tanış olduğumuz dağıstanlı qardaşlarımızdan bir çoxunun söhbətindən anlaşılır ki, Dağıstan Hökumət əzaları [üzvləri] və Parlament məbusları arasında dəxi lüzumu dərəcədə saziş və söz birliyi yox. Əhalidən dəxi bir para qisminin hökumət və Parlamentdən şikayətçi olduqları məsbutdur [sübut edilmişdir].

Həmhüddü Dağıstanla aramızda olan dini və siyasi rabitə bizi bu işlərdən baş açmağa və həqiqəti-halı müsbət [qəti, dəlili-sübutlu] bir surətdə təyin etməyə vadar edir. Madam ki, biz Dağıstana kö-

mək etməyi özümüz üçün böyük və vacib bir vəzifə ədd [hesab] edirik ki, filvaqə [doğrudan da] böyük vəzifələrimizdən biri budur, pul yığıraq, könüllü dəstələri təşkil edirik, o halda kömək edəcəyimiz yerin həqiqəti-halından bixəbər qala bilmərik.

Bunun üçün bizə lazım və vacibdir ki, əvvəla Dağıstan haqqında və Dağıstan istiqlalını mühafizə və müdafiə xüsusunda ingilis baş komandanının rəy və mülahizəsini bilək, Dağıstandan ötrü böyük bir mədaxil mənbəyi olan və onsuz Dağıstanın müstəqil bir hökumət şəklində yaşaması həman mümkün olmayan Tersk oblastını və dəniz qapısı Petrovsk şəhərini Denikin əlinə verməkdə ingilislərin məqsudu [məqsədi] nə olduğunu aşkar edək.

İkinci olaraq, bizə borcdur ki, Dağıstan əhvalından doğru bir xəbər bilmək üçün yalnız bir rəsmi mənbələr xəbərlərilə iktifa [kifayət] etməyib, Dağıstana xüsusi bir komisiyon göndərək ki, hər işi öz məhəllində [yerində] tədqiq və təhqiq edib, bizi əhvaldan vaqif etsinlər. Bu xüsusda, nə qədər tez davransaq, bir o qədər yaxşı olar.

Ü. Hacıbəyli
N 171, 4 may 1919

EYNI MÜAMİLƏ GÖZLƏYİRİK

Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan hökumətinə tabe olmamaq qəsdilə göstərməkdə olduqları inad artıq həyasızlıq dərəcəsinə varmışdır.

İngilis Baş komandanı Bakı nümayəndəsi Şattlvort cənabları Qarabağ ermənilərini Azərbaycan Hökumətinə itaətə dəvət etmək üçün rəsmi surətdə Bakıdan Qarabağın məqərri-hökuməti [hökumət mərkəzi] olan Şuşa şəhərinə getdi, erməniləri əhvaldan xəbərdar edib, Qarabağda yalnız Azərbaycan hökuməti icrayi-hökm və ifayi-vəzifə edə biləcəyini onlara bildirdi. İngilislərin də yalnız bu nöqtəyi-nəzəri iltizam [qəbul] etdiklərini elan ilə Qarabağ ermənilərini itaətə dəvət etdi. Buna cavab olaraq Qarabağ erməniləri bir “syezd” [qurultay] yığıb məsələni “müzakirə” etdilər və təkrar bu qərara gəldilər ki, Azərbaycan Hökumətinə tabe olmasınlar!

Şattlvort cənabları ermənilərin bu qərarına rəğmən Qarabağın məhz Azərbaycan Hökuməti təhti-idarəsində [idarəsi altında] olduğunu elan ilə bu hökumətə tabe olmağı ümum əhaliyə tənbeh etdi.

Deməli, bundan sonra hər kəs ki, Qarabağda Azərbaycan Hökumətinə qulaq asmadı, asi və xain cümləsindən ədd [hesab] edilib layiqi olan cəzalara düçar ediləcəkdir.

Lakin Qarabağ erməniləri böylə cəza və tənbehlərdən qorxmayırlar, çünki öz

dedikləri kimi “Yevropaya ümidvardırlar”. Ümidvar olmaqlarının əsası dəxi budur ki, müharibə əsnasında Müttəfiqlərə “kömək durub” düşmən qabağında “döş gərib qılıc vurubdurlar”, bunun əvəzində Müttəfiqlərdən “ənam” gözləyirlər!

Məsələnin bu gün bizi maraqlandıran cəhəti budur: madam ki Qarabağ erməniləri İngilis Baş Komandasının dəxi əmrindən çıxırlar və öz haqsızlıqlarında inadlıq edib dururlar, o surətdə İngilis Baş Komandanlığı öz nüfuz və heysiyyətini itirməmək üçün nə kimi müamilələrə [rəftarlara] təvəssül [müraciət] edəcəkdir?

Kiriyib duracaqdırmı?

Əlbəttə, əgər ingilislər bu cürə işlərə əvvəldən qatışmasaydılar və məsələnin həllini bizim özümüzə vagüzar etmiş [tapşırılmış] olsaydılar, biz bu işi bir növ ilə bitirib, ya sazişlə və ya cəbrən [zorla] haqqımızı yeritməyə qadir olardıq. Məsələn, ingilislər, gürcü və Axıska məsələsinə qatışmadıqları kimi, Azərbaycan və Qarabağ məsələsində də bitərəf qalsaydılar, biz özümüz bu məsələni çoxdan həll etmiş olardıq. Amma madam ki, ingilislər Qarabağ məsələsinə qatışdılar, özləri də haqqın tərəfdarıdırlar, o halda gözlədiyimiz odur ki, erməni inadını sındırmaq və erməniləri boş xəyalatdan əl çəkdirmək işini yarımçıq və natamam qoymayıb, axıradək aparsınlar.

İngilis Baş Komandası bu əmri [iş] axıradək yetirməyə üç cəhətcə borcludur:

Əvvəla, iş natamam qalarsa, ermənilərin haqsızlığı müsəlmanlara xoş gəlməyib arada vuruşma və toqquşmalar əmələ gələ bilər ki, bunun məsuliyyəti ingilislər üzərinə düşər.

Və saniyə [ikincisi], ingilislər bir dəstə Qarabağ ermənilərini itaətə məcbur edə bilməsələr, öz nüfuz və heysiyyətlərini Qafqaz millətləri arasında itirə bilərlər.

Və salisən [üçüncüsü], madam ki ingilislər Qarsı və həvalisini [ətraf ərazilərini] erməni hökumətinə təslim etmək üçün oranın islam “şurasını” dağıtdı, əzalarını [üzvlərini] həbs etdi və bir neçələrini öldürdülər, o halda Qarabağ ermənilərini də itaətə məcbur [etmək] üçün insaf və ədalət naminə eyni müamiləni [rəftarı] işlətməyə mənən məcburdurlar. Vəilla [yoxsa] türk qövminə qarşı böyük bir haqsızlıqda bulunmuş olurlar.

Qarabağda bu “hartu-vırtı” salan və bu hərəkətləri çıxaran bütün Qarabağ erməniləri olmayıb, bəlkə bir dəstə daşnak guruhudur. Qarabağın kənd erməniləri yaxşı bilirlər ki, Azərbaycan Hökumətinə tabe olmasalar, müsəlmanlarla əlaqələrini kəsməyə məcbur olub, acından ölərlər. Ona görə biz əminik ki, bədbəxt erməni kəndləri bu gün bir dəstə daşnakların xəyanət və şeytənəti [şeytanlığı] qurbanıdırlar.

Bu gürühi-layəfləhun [düzəlməz, adam olmazlar dəstəsi] erməni millətinin gözü-nü o qədər qorxudubdur ki, bir bu qədər haqsızlıq və zülmələrə qarşı ağız açıb söz deməyə cürətləri yoxdur. Əgər bu xainlər güruhu Qarabağdan tərd və təbid edi-

lərsə [qovular və uzaqlaşdırılırsa] və onların yuvaları dağılırsa, Qarabağ erməniləri asudə nəfəs çəkib həm acından ölməzlər, həm də öz həmişəki qonşuları ilə mehriban dolanıb, Azərbaycan Hökumətinin ədaləti altında və sayəyi-mərhəmətvayəsində kamali-asudəgi ilə imrari-məişət edərlər [mərhəmət paylayan kölgəsində böyük bir asudəliklə dolanarlar].

İştə bizim və ümum [bütün] Qafqaz türklərinin ingilislərdən gözlədiyi budur ki, Qarabağ erməni üsyançılarına qarşı şiddətli tədbirlər ibraz etməklə [tədbirlər görməklə] həm ədalət göstərsinlər, həm də öz şan və heysiyyətlərini artırınsınlar və bununla Qarabağ erməni məsələsi birdəfəlik həll edilib qurtarsın.

Üzeyir Hacıbəyli
N 172, 5 may 1919

NƏ İSTƏYİRLƏR?

Fəhlə Konfransı, daha doğrusu, istiqlalımız bədxahlarından əmələ gəlmiş və hökumət içində hökumət törətmək niyyətilə əl altından iş görən və məqsədləri Azərbaycan istiqlalını uçurmaq olan guruh başçıları guya iqtisadi olaraq yeni bir zabastovka meydana çıxartdı.

Bu günə [bu cür] zabastovkalar istiqlalımız düşmənlərinin əlində bir əslihadır [silahdır] ki, hazır saxlayıb fürsət məqamında bizə zərbələr vururlar.

İqtisadi elan edilmiş olan bu zabastovkanın siyasi mənası böyükdür. Astraxan yolunu açmaq və bolşeviklər hücumuna müsaid yollar aramaq istəyirlər.

Məhəllində [yerində], yəni Bakının və Azərbaycanın özündə istiqlalımıza qarşı üsyan törədib, inqilab əmələ gətirməyə hələ özlərinin maddi və mənəvi gücləri kifayət etmədiyindən, kənardan gəlmə gücdən istifadə etmək istəyirlər. Odur ki, Həştərxan yolunu açın deyirlər. Açın ki, əvvəla bolşeviklər neftdən korluq çəkəsin və saniyə [ikincisi], Bakı üzərinə hücum etməyə həm qüvvəsi, həm də imkanı olsun!

İştə, istədikləri budur.

Fərz edəlim ki, Həştərxan yolu açıldı. Aya, biz əminikmi ki, bolşeviklər bizimlə yalnız bir neft alveri etməklə kifayətlənib də, istiqlalımıza qarşı sui-qəsd etməzlər?

Mart hadisətində bizi, yəni müsəlman burjuvundan tutmuş müsəlman

füqərayi-kasibəsini və baxusus müsəlman əlsiz-ayaqsızlarını erməni daşnak saldatlarının süngü, güllə və xəncərlərilə arvad və uşağına kimi qırdıran bolşeviklərə biz nə tövr etibar edə bilərik? Bolşeviklik naminə erməni-müsəlman qırğını salanların hansı “gözəl” sözünə və “insaniyyətərpəvrənə” sözlərinə inana bilərik?

Bolşevikləri dursun, menşeviklərinə nasıl bel bağlaya bilərik? İstiqlalımızı qəbul etmədiklərinə görəmi? Və bu gün hər bir vəsilə ilə olur-olsun, istiqlalımızı əlimizdən almaq yolunda çalışdıqlarına görəmi?

Bu gün ingilislərdən şikayət edən və onlara düşmənçilik göstərən menşeviklər, roxlinlər, çurayevlər həman adamlar deyildirlərmiki ki, bir millətin hüququnu əllərindən alıb da bu hüququn istirdadı [əldə edilməsi] yolunda can verən türk və islamlarla müharibə üçün ingilisləri yalvara-yalvara çağırıb, əl və ayaqlarına düşüb kömək diləyirdilər. İndi nə oldu ki, ingilis pis oldu? Azərbaycan türkləri istiqlalının tərəfdarı olduqlarına görəmi? Pəs, Azərbaycan hökumətinə qarşı düşmənlik nədəndir? Hökumət başında Azərbaycan türkləri oturub da Azərbaycan istiqlalının harisi [qoruyucusu] və mühafizi olduğuna görəmi?

Bu gün cümhuriyyətlərində ümum millətlərin hüququnu gözləyən, bunların rifahi-halı üçün öz millətinin bir çox haq-

qını belə qurban edən, hüriyyəti-mətbuat, hüriyyəti-kəlam, hüriyyəti-ictimai [toplaşma azadlığı], hüriyyəti-diniyyə, hüriyyəti-şəxsiyyəsi ilə sosialist Gürcüstan-dan və daşnak Ermənistandan belə ağac-ağac qabaqda olan bu türk hökumətinin qəbahəti nədir ki, buna qarşı düşmənçilik edirlər?

Türk və islam olduqlarına görəmi?

Zənn edilməsin ki, sözlərimiz prova-kasiyadır. Arada başqa bir səbəb görməyirik.

Bizim hüriyyət düşməni olmadığını və biləks [əksinə], hər bir hüriyyətə riayət etməkdə olduğumuzu görən hüriyyətperəstlər nə üçün bizimlə, biz Azərbaycan türk və islamı ilə düşmənçilik edirlər?

“Tatarva” [tatarlara məxsus, tatarların] hökuməti olduğuna görəmi?

Biz, sosializm və sosialistlərə düşmən olmadığımızı Hökumət Kabinəsi içində sosialistlərə yer verməklə, Parlaman-dakı Sosialist fraksiyamız ilə isbat etdiyimiz halda sosialist roxlinlər, çurayevlər və kompaniyasının bizi bəyənmədiyini “tatarva” məsələsindən dolayı olmayıb da bəs nədəndir?

Bizim hökumətimiz var, Parlamanımız var. Əgər Həştərxan yolunu açıb da neftimizi rəvac etmək üçün əhvali-siyasiyyə müsaidsə olarsa, əlbəttə, biz buna razı olub da heç vaxt istəmərik neftimiz yatıb qalsın. Neftimizin Rusiyaya daşınması bizim mənfəətimizdir. Böylə olarsa, pulumuzun qiyməti artar və ticarətimiz rəvac olar. Amma madam ki, biz hələ bunu etmirik və Həştərxan yolunu hələ açmırıq, görünür ki, istiqlalımızı təhdid edən siyasi əhvallardan çəkinirik və fursəti müsaidsə bilmirik.

Şübhəsiz, rus fəhlələri neftin satılmağını Azərbaycan türklərinin istiqlalından əziz tuturlar. Onlardan ötrü tək neft satılsın, yerdə qalanı əhəmiyyətsizdir.

Amma türk və islam olan fəhlələr işə bu nəzərlə baxa bilməzlər. Milli hüququ iqtisadi mənfəətlərə sata bilməzlər. İstiqlalımızı neft alış-verişi yolunda qurban və fəda etmək istəməzlər.

Ondan əlavə, bu saat bizim iqtisadi əhvalımız o qədər naçar halda deyildir ki, biz bu saat heç bir şeyə baxmayıb da neftimizi satmaq üçün təhlükəli vəsilələrə [vasitələrə, yollara] əl ataq.

Gürcüstan və Ermənistanın əhvali-iqtisadiyyəsi Azərbaycandan qat-qat fəna bir halda olduğu surətdə, nədəndir ki, orada ümumi zabastovkalardan heç bir xəbər-əsər görünməyir?

Acından ölən və ianələr ilə dolanan Ermənistan öz istiqlaliyyətindən bərk-bərk yapışdığı halda, Azərbaycana nə olubdur ki, tez neftini satmaq üçün istiqlalını təhlükələrə salsın?

Əlqərəz, bu günə [bu cür] zabastovkaların iqtisadi rəngdə də olmuş olsa bizə, bizim hüquqi-millimizə, bizim azad yaşamamıza, istiqlalımıza bədxah və düşmən olanlar tərəfindən icra edilməsindən məqsəd məhz istiqlalımızı əlimizdən almaq və bizi təkrar əsir etməkdir. Əgər zabastovka Azərbaycan türk fəhlələri tərəfindən və Azərbaycan türk sosialistləri əli ilə icra edilmiş bir keyfiyyət olsaydı, biz heç bir təşvişə düşməyib də arada xəyanətkarlıq olmadığına əmin olardıq. Lakin özgələrin zabastovkasına, roxlinlər və çurayevlər təşviqatı ilə icra edilən tətillərə biz ancaq yan-yan baxa bilərik. Çünki onlara inanmırıq və genə də inan-

mırıq və inanmamağa da əlimizdə böyük tutalğalarımız vardır. Onlar bizim puç olmağımızı istəyirlər.

Ü. Hacıbəyli

N 174, 7 may 1919

SIYASI İMTAHAN

Elan edilmiş və hökumətimizlə bərabər millətimiz və millətimizin siyasətən ziyalı qismini təşkil edən fəhlə və əmələlərimiz tərəfindən ustadlıqla söndürülmüş olan zabastovka [tətil] Azərbaycan üçün siyasi bir imtahan idi.

Bu bir böyük imtahan idi ki, bütün dost, düşmən və bitərəflərin nəzər-diq-qətləri bizdə olub deyirdilər ki, görək bu Azərbaycan türk və islamı ki, müstəqil yaşamaq və öz-özlərini dolandırmaq istəyirlər, bu siyasi imtahandan keçə biləcəkmə, yoxsa bacarmayıb basılacaqmıydılar və əvvəldən müəyyən edilib dəftərə yazılmışdı ki, əgər biz bunun kimi ağır siyasi imtahanı layiqi ilə verə bilərsək, müstəqil yaşamağa, öz-özümüzü beduni-qəyyum [qəyyumsuz] dolandıрмаğa layiq bir millət, bir dövlət əfradı [fərdləri] olduğumuzu bütün aləm qarşısında isbat edərik. Vəillə [yoxsa] özümüzə qəyyum tikmək, özgələri üstümüzə hakim qoymaq lazım gələcəkdir. O hakimin və o qəyyumun da bizimlə nə tövr dolanacağı və yaşamağa layiq olmayan bir millətlə nə günə [nə cür] rəftar edəcəyi məlumdur.

İmtahan ağır imtahan idi.

Bizi imtahana çəkənlərin əsil məqsədləri bizi yıxmaq, əzmək və məhv etmək olduğundan, qabağımıza o dərəcə ağır suallar qoymuşdular ki, hər birisinin cavabı öz-özlüyündə xüsusi bir müşkülət törədirdi.

Onlar, bir kəlmə, istəyirdilər ki, bizim əlimizi, ayağımızı hər bir bənd və bə-rəmizi [bütün keçidlərimizi, əl-qolumuzu] möhkəm-möhkəm bağlayıb, sarıyıb yerə yıxsınlar və meyit kimi hərəkətsiz düşmüş bədənimizə işarə edib kənardan baxan dost və düşmənlərə rişxənd və istehza ilə desinlər ki:

— Baxın! Müstəqil yaşamaq iddiasında olan bu diri ölüyə və ölü diriyə ki, siz bundan yaşayış iqtidarı gözləyirsiniz. Bunun nə başı başdır ki, özündən və mühitindən xəbəri olsun, nə qolunda bir qüvvət vardır ki, özünü müdafiə etsin, nə ayağında istiqamət var ki, ayaq üstə dura bilsin! Özün[ü] bir dəstə qandırıcıların kəməndinə giriftar edən bu millət daima zəncirbəndi-əsarət olmağa layiqdir!

Lakin şükür olsun ki, böylə olmadı. Millət imtahandan keçdi və parlaq bir surətdə keçdi! İmtahanın ən ağır fəhlə və əmələlərimiz üzərində idi. İqtisadi zabastovka deyə onların gözlərinə pərdə çəkmək istənilirdi. Fəqət fəhlə və əmələlərimiz pərdəni yırtdılar. Yırtıb da arxasında görünən siyasi cəhətləri dərk etdilər. Dərk edib də dedilər ki:

— Biz istiqlalımızı satmaq, millətimizi məhv və nabud [yox] etmək, vətənimizi xarabazara döndərmək istəmirik! Biz candan əziz tutduğumuz Azərbaycanımızı dünən bolşeviklərlə “hökumətlik”

üstündə qarpış-qarpış salan [vuruşan, tu-tuşan], bu gün isə bolşevikləri köməyə çağırən, dünən ingilislərə yalvaran, bu gün ingilisləri söyən Çurayev, Anaşkin və Mikoyanların həvavü-həvəsinə, keyfəmə-yəşasına [özbaşınalığına] qurban etmək istəmərik.

İmtahan parlaq bir surətdə keçdi. Dost sevindi, düşmən yandı!

Azərbaycan türk və islamı müstəqil yaşamağa qabil, diri, səlaməti-əqlü səlaməti-bədənə malik [əqli və fiziki cəhətdən sağlam] siyasi bir vahid olduğunu yar və əğyar [dost və düşmən] nəzərində isbat etdi!

Ola bilsin ki, gələcəkdə bizim üçün daha ağır imtahanlar hazırlanır. Fəqət biz daha qorxmuruq. Zira bugünkü ağır imtahandan keçmək üçün biz bütün qüvvəmizi sərf etməyə lüzum görmədik, çətin imtahanı asanlıqla keçdik. Bundan daha ağır imtahanları keçmək üçün kifayət qədər qüvvəmiz olduğu aşkar oldu. Düşmənlərimizin gələcək hiylə və təzvirlərinin [fırıldaqlarının] dəxi hər dəfə müvəffəqiyyətsizliyə düşər olacağına bugünkü əzmimizdən pey aparmaq [qənaət gətirmək] olar.

Qoy indi bu imtahanı gözlə görən biterəf hakimlər dəftərlərində bunu qeyd etsinlər və ümuma oxutsunlar ki:

— Azərbaycan türk və islamlarının azadlığına toxunulmasın! Onlar bu azadlığa layiqdirlər!

Ü. Hacıbəyli
N 177, 11 may 1919

XATIMƏ

Zabastovkanı yatırmaq və xələldar edilmiş məişəti öz yoluna salmaq haqqında hökumətimiz tərəfindən ittixaz edilmiş tədabiri-şədidədən [görülmüş şiddətli tədbirlərdən] hasil olan müvəffəqiyyət və müzəffəriyyəti avam və anlamazlar nəzərində ləkələmək üçün hökumətimizi irticapərəstliklə ittiham edirlər. “Kontr-revolusioner”, [əks-inqilabçı], “reaksioner” [irticaçı] deyər avamfirib [demaqoqcasına] təbirlərlə [sözlərlə] qandırmaq [aldatmaq] istəyirlər ki, guya bizim hökumətimiz Nikolay hökuməti yoluyla gedib “proletariya” ilə mübarizəyə qalxırmış! Fəqət böylə deyil ki, böylə də olsun!

Zabastovkanı yatırdan hökumətimiz azad Azərbaycan Cümhuriyyətinin ən hürriyyətpərvər, ən demokratik bir hökumətidir ki, bu sifətləri haiz olduğunu [daşdığı], sözlə deyil, feilən isbat edib də azad bir Cümhuriyyətə yaraşan azadlıqların hamısına yol vermişdi.

Zabastovka quran adamlar isə Bakı proletariyası, Bakının əsil fəqarayı-kasibəsi olmayıb da imperializm amalının, yəni bir millətin azadlığına qarşı sui-qəsd etmək fikrinin tərəfdarları idi ki, Azərbaycan türklərinin azadlığı, azad bir surətdə tərəqqi və inkişaf etməsi və bir millət olmaq üzrə qüvayi-cismaniyyə və ruhaniyyə və maddiyyə və mənəviyyəsinin [cismani, ruhani, maddi və mənəvi

qüvvələrinin] sərbəstənə təalisi [ucalması, artması] onlarca arzu olunmayan və onların xoşuna gəlməyən əhvallardandır.

Deməli, bu mübarizə kontr-revolusiya ilə proletariya mübarizəsi deyil, hürriyyətpərvər və azadlıq tərəfdarı olan bir millətin qırmızı rəngə boyanmış qara qüvvələrdən özünü qoruması, müdafiə və mühafizə etməsidir.

Əsarət kəməndini təkrar boynuna salmaq və zəlalət zəncirini təzədən ayaqlarına vurmaq istəməyən bir millət və o millətin başında duran hökuməti “kontr-revolusioner” deyər təkdir [məzəmmət] etmək, başını qəssabın bıçağı altına uzatmaq istəməyən bir heyvanı söymək mənzələsindədir [yerindədir].

Bu zabastovka – ki baş tuta bilsəydi, bütün həyatımızı durduracaq və zabastovkaçıların müvəffəq olduqları təqdirdə ola bilsin ki, paytaxtımızı təkrar qan ocağına döndərəcəkdə – yeni təşəkkül etmiş Kabinəmizdən ötrü öz bacarığını və bacarıqsızlığını əhalimizə və ümuma bildirmək üçün bir imtahan və bir məhək daşı idi.

Kabinəmiz təşəkkül edən gündən bəri, bir çoxlarının əli ürəyi üstə durub fikir-zikir edirdilər ki, aya, bu qədər uzun bir böhrandan sonra əmələ gəlmiş olan bu Kabinə bir şey bacaracaqmı, yoxsa idarə işində bacarıqsızlıq və düşmən-

lərimiz qarşısında mətanətsizlik göstərüb məmləkəti idarədən acizmi qalacaqdır.

Zabastovkanı yatırtmaq yolunda hökumətimiz tərəfindən göstərilmiş olan bu əzm və səbat bizi və hər bir istiqlal-dost vətənpərvərləri mütməninülqəlb [ürəyi sakit, arxayın] edə bilər. Çünki hökumət bu imtahandan parlaq bir surətdə keçdi. Məhək daşı hökumətimizin səbat və bacarıq sahibi olduğunu meydana qoyub aşkar etdi. Nəsim bəy [Yusifbəyli] Kabinəsinə bəyani-etimad etmiş [etimad göstərmiş] olan Parlaman səhv etmədiyini bilsin.

Nəsim bəy həzrətləri bir Kabinə rəisi olmaqla bu heyətə bir əzm və səbat ruhu vermək və bir Daxiliyyə naziri olmaqla məmləkətin xələdar edilmək istənilən əmnü-asayişini [əmin-amanlıq və asayişini] müdəbbirənə [ağıllı] bir surətdə bərpa və bərqərar etməkdə nə qədər səlim [sağlam] bir ağıl, mətin bir qəlb və qüvvətli bir iradəyə malik qiymətli bir zat olduğunu ələni [açıq] surətdə bildirdi və müstəqil Azərbaycan tarixində böyük bir ad qoydu.

Azərbaycan türk və islamı və əmn[ü] asayiş tərəfdarı olan Azərbaycan millətləri Nəsim bəy Kabinəsinə bel bağlaya bilər və ümidvar ola bilər ki, idareyi-məmləkət işinin hər bir cəhətlərində dəxi bunun kimi salamat bir politika işlənilib, məmləkətimiz və vətənimiz kamali-sürətlə bir tərəfdən qüvvət tapıb, bir tərəfdən də tərəqqi edəcək və getdikcə ağ günlərə çatacaqdır.

Ü. Hacıbəyli
N 181, 15 may 1919

SIYASIYYAT

İngilislərin Qafqazdan getməyi və əvəzində italyanların gəlməyi müxtəlif güft-gulara [söz-söhbətə] səbəbiyyət verməkdədir. Bu siyasiyyat dəyişikliyi hər kəs bir cürə təfsir edir. Bunu italyanlara Müttəfiqlər tərəfindən bir güzəşt surətində anlayanlar, ingilis nüfuzuna qarşı bir hədd qoyulmaq məzmununda tələqqi edənlər və sairə bu kimi mənalarla təfsir verənlər vardır.

Bizcə, bu əhval – siyasiyyat yürüşünün proqramını bu gün əllərində tutmuş olan Müttəfiq dövlətlərin proqram dəyişik[lik]lərini anladan əhvallardan deyildir. Bu, müzəffəriyyət və qələbələrdən mümkün mərtəbə böyük istifadələr qazanmaq, hər bəsnasında çəkmiş olduqları zərər və ziyanları mənfəətlə qaytarmaq və Almanıyanı zərərsiz bir hala salmaq işlərilə məşğul olan Müttəfiqlərin əsgəri manevrasıdır ki, qoşun hissələrinin istirahəti nöqtəyi-nəzərindən ittixaz edilməsinə [həyata keçirilməsinə] lüzum görülmüşdür.

Qafqaz cümhuriyyətləri üzərində “protektorat” təyin etmək və haqqi-himayənin kimə verilmək məsələsinin hələlik həll olunmadığını zənn edirik. Ümumiyyətlə, bunu demək olar ki, Müttəfiqlərin Qafqazda dolaşması əvvəlcə zənn olunduğu kimi Rusiyanı diriltmək və əski hüddurları dairəsində yenidən bərqərar etmək niyyəti ilə olmayıb, bəl-

kə alman ayağı dəymiş olan yerlərdən alman nüfuzunu bikkülliyə [tamamilə] məhv etmək və bolşevikliyin yayılmasına bir hədd qoymaq qəsdilədir.

Haqqi-himayə məsələsi gələcək məsələlərdəndir. Mehmənnəvazlığı [qonaqpərvərliyi] ilə məşhur olan qafqazlılar və bəxusus Azərbaycan türk və islamı, rəftar və hərəkəti ibtidada [başlanğıcda] xeyirxahlığa dəlalət etməyən ingilisləri belə bir mehmana layiq olan hörmətlə qarşıladığı kimi, dost və xeyirxah olacaqlarını ümid etdiyimiz italyanları dəxi kamali-mehmənnəvazi ilə qəbul edəcəkləridir.

Vaxtilə istibdad və əsarət acılığını dadmış olan italyanlar bu istibdad və əsarət çəngindən yenidən can qurtarmış olan azərbaycanlıların halını gözəlcə anlarlar, əlavə, türklük ilə italyanlar arasında qədim və yeni tarixlərdə bir o qədər dərin bir xüsumət [ədavət] və düşmənçilik olmadığını və bu gün italyanlar ilə Osmanlı türkləri arasında mövcud olan ülfət və məvəddəti [dostluğu] mülahizəyə alarsaq, italyanlardan mənfəətdən başqa bir zərər görməyəcəyimizi indidən qəviyyə [möhkəm surətdə] ümid etmək olar.

İngilislərin getməyinə gəlinə, yuxarıda zikr etdiyimiz üzrə, bizdən, bizim adət [adətlər], əxlaq və rəftarımızdan doğru xəbərləri olmayan və düşmənlə-

rimiz tərəfindən haqqımızda yalan-yanan xəbər və məlumat əxz etmiş [əldə etmiş] olan ingilislər ibtidayi-əmrə [işin əvvəlində] bizə bir qədər yan-yan baxmaq istədilərsə də, sonra bizimlə yaxından tanış olub da, məlumatlarının yalan və yanlış olduğunu dərk edib hər münasibət və müamillatlarını [rəftarlarını] dəyişdilər və bizim xeyirxahımız olmaqla, düşmənlərimizi başısağa etdilər. Hökumətimizi təsdiq etmək, daxili işlərimizə qarışmamaq, bizi və bilümm [bütün] Zaqafqaziyanı bolşeviklər hücumundan qorumaq, Biçeraxov kazaklarını rədd etmək, Denikin və prjevalskilər qaragüruhunu paytaxtımızdan çıxartmaq, Qarabağ məsələsində bizə kömək kimi rəftarlarla Azərbaycan türkləri arasında rəğbət qazandıqlarından, çıxıb getmələrinə heyifslənməmək qabil deyildir. İngilislərin burada olmağından biz istifadə edib də, yenidən təşkil etmiş olduğumuz dövlətimizin mövqeyini bərkitdik. Ümuri-mülkiyyə və əsgəriyyəimizi [mülki və hərbi işlərimizi] qaydaya salıb gücləndik və özümüzü düşmən hücumundan lazımcınca və layiqi ilə müdafiə və mühafizə edə biləcək bir hala gətirdik. Ümidvarıq ki, dostluqlarını intizar və arzu etdiyimiz italyanların vürudundan [gəlişindən] dəxi böyük-böyük istifadələr edib, hər bir nöqsanatımızı təkmilə [tamamlamağa] firsət bulacağız.

Hacıbəyli Üzeyir
N 183, 18 may 1919

İNDİ BAŞA DÜŞÜRLƏR

İstiqlalımıza qarşı qurulmuş olan zabastovka [tətil] hökumət və millətimizin səy və hümməti ilə yatırıldı. İstiqlalımız düşmənləri olan zabastovkaçılar basıldılar. Özləri də biabırçılıqla basıldılar. Biizzü bədnam [hörmətsiz, xar, rüsvay] oldular. Hörmətdən və gözdən düşdülər və hər bir nüfuzlarını itirdilər. Deməli, xain və xasirlərə [uduzmuş, ziyana uğramışlara] layiq olan mənəvi cəzalarına çatdılar.

Bu biabırçılığın şiddətini azaltmaq və itmiş nüfuzlarını geri qaytarmaq kimi təşəbbüslərə girişməyin müvəffəqiyyət-pəzir ola bilməyəcəyini dərk etmiş olan zabastovkaçılar – “vahid cəbhə” quruluqdan sonra – partiya-partiya olub, birlərindən ayrılmağa tələsdilər. Tələsdilər ki, məğlubiyyətlərinin təqsirini birlərinin üzərinə atmaqla hər kəs öz adını təmizə çıxartsın.

İştə, iki gün əvvəl yığılmış olan “Raboçi Konfrans”da [Fəhlə Konfransında] bu məğlubiyyət məsələsi müzakirə edilərkən, bolşeviklər menşevikləri və bunlar da onları ittiham etməyə başlamışdılar.

Təqsirin ən böyüyünü və məsuliyyətin ən ağırını türk sosialistlər firqəsi olan “Hümmət” üzərinə yıxıbdılar və deyibdirlər ki, əgər “Hümmət” hümmət eyləsəymiş, zabastovka yatırılmazmış.

“Hümmət”i müdafiə etmək üçün güc və bəla ilə söz ala bilmiş olan Əhməd

Cövdət [Pepinov] əfəndinin “müdafiənamə”sindən görünür ki, daşnaklardan dönmə bolşeviklər tərəfindən qurulmuş olan bu zabastovka – necə ki, biz kərratla [dəfələrlə] demişik və necə ki, türk fəqərayi-kasibəsi [proletariati] özü də hiss və dərk etdi – məhz Azərbaycan türklərinin istiqlalına qarşı qurulan bir kələk imiş.

Səfərun [sədələv] “hümmət”çilər səy edirmişlər ki, zabastovkanı Azərbaycan Hökumətinə qarşı deyil, ingilis politikası əleyhinə çevirsinlər. Hökumətimizin vaxtilə demiş olduğu sözlərini – ki, lazım və mümkün olduğu halda Həştərxana neft göndərərək – əldə dəstəviz edib də Həştərxan ilə mal mübadiləsinə mane olanlar yalnız bir ingilislərdir deyə çalışmış ki, zabastovka məhz siyasi bir rəngdə olub, ingilis siyasətinə qarşı bir protesto olsun.

Lakin hiyləgər daşnak bolşeviklərin əsl məqsədləri mal mübadiləsi məsələsi olmayıb da Azərbaycan Hökumətini dağıtmaq və Azərbaycan türklərinin istiqlalını məhv etmək olduğundan, səfərun sosialistlərimizin sözlərinə məhəlgüzar olmayıb öz dediklərində durubdurlar. Amma sonradan özlərinin basıldığını görüb, təqsiri genə müsəlman sosialistlərinin üzərinə atıb, onları “proletariya” dedikləri cəmiyyət gözündə bədnam et-

məklə bir güllə ilə iki dovşan vururlar. Əvvəla, biabırılıqlarının təqsirini özlərindən götürür və saniyə [ikincisi] türk sosialistlərini “xəyanət”lə ittiham edirlər...

Daşnak bolşeviklərin və daşnak menşeviklərin bu cürə hiylələrini, ürəklərinin xainliklərini və ümum türklüyə – türk fəqərəyi-kasibəsi və türk sosialistləri də buraya daxil olmaq şərti ilə – düşməni kəsildiklərini biz çoxdan bilirdik. Mart və martdan sentyabra qədər davam edən faciələr bu əhvalatı ümum türklüyə və bəxşus Azərbaycan türklərinə açıb aşkar etdi. Təəccüb ediləcək hal burası idi ki, bu aşkar şeyi hamı görürdüsə də, səfərun sosialistlərimiz görə bilməyib, sosializm fikrinə də və istiqlalımıza da düşməni olan və “maska”lar altında işləyənlərə etibar edib, onlarla əlbir olmağı özlərinə rəva görürdülər.

Əlbəttə, əlbir olmaq, dilbir [həmfikir; ürəyi bir] olmaq deyildir və biz, haşa, türk sosialistlərini xainlərlə dilbir olmaqda məznun [şübhəli, müqəssir] görənlərdən deyilik. Parlamanımız güşadında [açılışında] [Əkbər ağa] Şeyxülislamov əfəndinin dili ilə, “Azərbaycan türklərinin istiqlalını müdafiə yolunda birinci cərgədə biz sosialistləri görərsiniz!” və bu zabastovka günləri Əhməd Cövdət [Pepinov] və [Səməd ağa] Ağamalıoğlu əfəndilərin ağzı ilə, “Biz istiqlalımızı sağdan və soldan da müdafiəyə hazırız” deyən sosialistlərimizi, bu, istiqlalımızı sarsıtmaq və məhv etmək istəyən daşnakdan dönmə “sosialist”lərlə dilbirlikdə ittiham etməyə haqqımız yoxdur.

Təəccübləndiyimiz əhval bunların on-

larla əlbir olmağı və bu yalançılara inanmağı və sosializm maskası altında gizlənməni xain sifətləri görməməkləri idi.

İndi şükür olsun ki, bu zabastovka xainlərin maskasını yırtmış və əsil sifətlərini bizim sosialistlərə göstərməklə bunları nifrətləndirdi və zənn edirik ki, gözlərini açdı.

Türk sosialistlərinin nəşiri-əfkarı [fikirlərini yayan orqanı] olan “Zarya” qəzetəsi həmin xainlər xüsusunda dünənki baş məqaləsində deyir ki:

“Bu adamlar yalan deməyi, camaatı aldatmağı və iftiralara məşğul olmağı vicdanlarına rəva görürlər. Bu xüsusta nasional bolşeviklər (yəni daşnakdan dönmələr) və sosial bolşeviklər dilbirdirlər... Prezidium seçmək işində Mikoyan utanmaya-utanmaya kəlaklər qurub Əbilovu və Pepinovu rədd edib, firqənin başqa əzalarını da [üzvlərini də] işə qəbul etmədi... O adam ki, hələ dünənləri daşnak partiyası cərgəsində idi, bu gün üzünə kommunist (bolşevik) maskası geyib türk sosialist firqəsinin başçılarını fəhlələr qarşısında bədnam etmək istəyir. Bu yalançıların və maska geyənlərin hamısına bizim bir cavabımız var: Murdar əllərinizi geri çəkin! Siz, fəhlələr və fəhlə rəhbərləri arasında provokasiyalar düzəldə bilməzsiniz. Türk fəqərəyi-kasibəsi ağır ibrət dostları vasitəsilə öz maskalı “dost”larını yaxşıca tanıdı...”

Bu əhvalatdan və bu sözlərdən sonra biz də ümidvar olmalıyıq ki, türk fəqərəyi-kasibəsinin martdan bəri gözəlcə tanımış olduğu “mehriban dost”larını türk sosialistləri gec də olsa bu gündən tanıyıb və tanıyanları da tanımayanlarına

tanıdıb, xain və xasirlərlə daha bundan sonra əlbir olmaz və onların istiqlalımıza qarşı qurmaq istəyəcəkləri zabastovkaları yatırımaqda türk fəqərəyi-kasibəsinə köməklər edərlər.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 184, 19 may 1919*

NAXÇIVAN VƏ QARABAĞ

Naxçıvan müsəlmanları Ararat hökumətinə tabe olmaq istəmədiyi kimi, Qarabağ erməniləri də Azərbaycan hökumətinə təbəəlik etmək istəməyirdilər və istəməyirlər.

Naxçıvan müsəlmanlarının böylə rəftara haqları vardı. Çünki oraların müsəlmanları ədədcə ermənilərdən çox olub, yerlərinin böyük qismi də müsəlmanlara məxsusdur. Halbuki ədədcə müsəlmanlardan az və yer-yurdca müsəlmanlardan kasıb olan Qarabağ erməniləri bu iddialarında heç bir haqqa malik deyildirlər və əlavə, bu haqsız fikir və iddia bütün Qarabağ ermənilərinin arzusu olmayıb, bəlkə Daşnak partiyasının fitnə və intriqası nəticəsidir. Halbuki Ermənistanə tabe olmamaq təşəbbüsləri ümum Naxçıvan müsəlmanlarının öz arzuları idi.

İngilislər bu məsələləri həll etmək istədilər. Məlum oldu ki, Naxçıvanı məhəlli [yerli] müsəlmanların haqlı arzusuna rəğmən Ermənistanə və Qarabağı da daşnakların iddialarına xilaf olaraq Azərbaycana mütəəlliq etdirmək [bağlamaq] əsası ilə iş görmək fikrindədirlər. Bu fikri yeritmək üçün general Devini Ararata köməyə və miralay [polkovnik] Şattlvortu da Azərbaycana mədədə məmur etdilər.

Bu gün işin nəticəsi məlum olur.

General Devi öz vəzifəsini kamali-müvəffəqiyyətlə ifa edib, erməni “Nəşe vremya” qəzetəsinin yazdığına görə,

Naxçıvan və Şərur tərəflərini bu may ayının 14-də erməni hökumətinə təslim edə bildi. Böylə ki, ayın 13-də ingilislər və erməni hökumət əzaları [üzvləri] Naxçıvana varid olub [gəlib], müsəlmanlardan başda Kəlbəli xan Naxçıvanski və mühəndis Sultanov olmaq üzrə Milli Şura əzaları tərəfindən istiqbal olunduqdan [qarşılandıqdan] sonra bu türk yerlərinin və türk əhalisinin etirazsız və qeylü-qalsız [səs-küysüz; çəkişməsiz] olaraq Ararat hökumətinə təslimi işini Cəfərqulu xan Naxçıvanski qonaqlar üçün hazırlamış olduğu naharı yeməklə itmama yetirdilər [tamamladılar].

Bəs miralay Şattlvort nə eylədi?

Bakı ilə Qarabağ arasında olan yolu bir neçə kərə ölədü və əzcümlə Qarabağ ermənilərinə bir neçə nəsihətamiz sözlər dedi və bu sözlər əvəzində Qarabağ daşnaklarından “başqa cürə” cavablar aldıqdan sonra, vəzifəsini qurtarmış hesab edib qayıtdı...

Deməli, Ararat hökuməti ingilislərin köməyi ilə nahaq məramlarına nail oldular, amma Azərbaycan hökuməti genə eyni ingilislərin köməyi ilə öz haqqını hələlik yeridə bilmədi.

General Devinin miralay Şattlvortdan mənsəbcə yuxarı olduğumu ona müvəffəqiyyət qazandıra bildi, yəni ingilislər, ermənilər hamisi olan amerikalılara xoş

görünmək üçün mü Ararat haqqında bu qədər canfəşanlıq göstərüb də Amerika-nın xəbəri olmayan Azərbaycan xüsusu-nda qəsdən səhlənkarlıq etdilər, yoxsa Naxçıvan türk demokratiyası Naxçıvan xanlarının xəyanəti qurbanı oldular? Hər halda haqq nahaqqa verildi və Azərbaycan hökuməti o tərəfdən məyus və bu tərəfdən məğmum [qəmli] bir halda qaldı. Bu yandan dəxi əhalimiz üçün ölüm-dirim məsələsi olan köçəri fəqərəsi [mə-sələsi] təxir qəbul etməz bir halda həll edilməsini bütün şiddəti ilə tələb etməkdədir.

Bizi yandıran ingilislərin tərəfgirliyi və ya ingilis generalının bacarığı və ingilis miralayının bişüurluğu deyildir. Özümüzün rəftarıdır ki, onun adına bacarıqsızlıq deməkdən başqa özgə bir ad qoymaq olmaz.

Qarabağ general-qubernatorluq şəklinə qonulduqdan bəri bizim zənnimiz bu idi ki, Qarabağ məsələsi artıq bitdi. Ümid edirdik ki, Qarabağın hakimi işin vəz [vəziyyətindən] və halından kamalınca xəbərdar olub da lazım gələn tədbirləri görmək üçün bütün səyini hələlilik məhz bu yolda sərf edəcəkdir...

Lakin işin bugünkü vəziyyətindən anlaşılar ki, əvvəli-əmrə [ilk növbədə] olan tədbirlərin ən böyüyü ingilislərə ümid bağlamaq imiş və general-qubernator yanında təşəkkül etmiş olan “şura” əzaları da öz vəzifələrini bundan ibarət bilirmişlər ki, “mahala çıxıb” özlərinə general-qubernator “pamoşniki” adı qoyub, aşnaları olan bəylərin cibinə Nikolaydan qalma “alacaq”ları kəndçilərdən şallaq gücü ilə yığmaq istəməyən polis məmurlarını tutdurub həbs etməklə

“ədalət”, daha doğrusu, “hökumət” göstərsinlər və donosbazların təhrikəti ilə iş görüb biməzmün və çürük politika ilə məşğul olsunlar.

Bu cürə politikanın axırı bu olar ki, nəinki erməniləri tabe etmək mümkün olmaz, bəlkə müsəlmanları da rəncidə-xatir edib [qəlbini incidib] qarışıq məsələni daha da qat-qarışığa salmaqla dövlətimiz qarşısında böyük-böyük əngəllər törədərək...

Hacıbəyli Üzeyir
N 187, 25 may 1919

DƏRBƏND ƏHVALATI

Dərbəndin Dabravol qoşunu [Könüllü ordu] tərəfindən işğal edilməsi azərbaycanlıların təbii həyəcanını mövcub [həyəcanına səbəb] olmuşdur.

Əvvəli-əmrə [hər şeydən əvvəl] onu deməlidir ki, hələlilik bir o qədər həyəcana səbəb yoxdur. Əvvəla, burası var ki, ingilis və italyanlar Denikin qoşununun bu rəftarından əsla razı olmadıqlarını və bu işin onlardan icazəsiz icra edildiyini qəti surətdə bəyan etmişlərdir. Əlavə olaraq, italyan heyəti təmin etmişdir ki, qoşunları gəlib yetişən kimi Dərbənd ilə Petrovsku işğal edəcəkdirlər.

Və saniyə [ikincisi], denikinlilər Azərbaycanın istiqlalını tanıyıb da bu istiqlalə qarşı heç bir sui-niyyətləri olmadıqlarını hökumətimizə bildirmişlərdir. Və salisən [üçüncüsü], hüdudumuzu və istiqlalımızı qorumaq üçün hökumət tərəfindən lazım olan tədbirlər görülmüşdür.

Ancaq burası var ki, ingilis və italyanların sözü ilə dedikləri mətləb bizim üçün bir o qədər təsəlli ola bilməz və biz bu sözlərə inanıb və uyub da arxayın ola bilmədiyimiz kimi, ehtiyatımızı da əldən buraxa bilmərik. Hakəza [eləcə də], denikinlilərin bizim istiqlalımızı “tanıması” və bizə qarşı sui-niyyət bəsləməməsi sözlərinə inanmaq üçün də uşaqqasına safdərün [sadələvh] olmalıdır. Denikinlərin proqramı bizə məlumdur. Onların istədiyi budur ki, Rusiyanı bolşeviklər əlindən

alıb da təkrar əvvəlki halına salsın və qəbləl-müharibə [müharibədən əvvəlki] hüdudları daxilində bərqərar etsinlər.

O halda, ən böyük ümid özümüzə, öz qüvvətimizədir. Biz bu qüvvənin sayəsində öz istiqlalımızı saxlaya bilsək, o halda əvvəla təhlükəni rədd edərək və saniyə, özümüzə tərəfdarlar dəxi cəlb edə bilərik.

Unutmayalım ki, Dağıstanın denikinlər tərəfindən işğal edilməsinə müsaidət [icazə] verənlər, ən əvvəlcə dağıstanlıların öz idarəsizliyi səbəb oldu. Əgər Dağıstan millətləri arasında birlik, möhkəm ittifaq və ittihad mövcud olsaydı, Dabravol qoşunları onlara bata bilməzdi və bunların bu əzm və səbatını müşahidə edən ingilislər dəxi denikinlilərə bu qədər cürət verməzdilər.

Soçi üzərinə hücum etmiş olan dabravollar qeyrətli gürcülərin hümmət və ittifaqı sayəsində istilacuyana [istilaçı] fikirlərindən əl çəkməyə məcbur olan kimi, ingilislər dəxi onların tərəfini iltizama [tərəfini tutmağa] məcbur oldular.

Denikin[in] Dabravol qoşunu Dərbənddə qalacaqdırlarmı, ya bəri gəlməyəcəkdirlərmi? Gəlmək istərsələr, ingilis və italyanlar bunlara mane olacaqmı? Bunlar başqa məsələdir. Lakin bizim üçün şimaldan təhlükə mövcud olduğu məlum bir məsələdir. Bunu heç bir vaxt unutmayıb da var qüvvəmizlə çalışma-

lıyıq ki, bu şimal təhlükəsinin rəddinə qarşı həmişə və hər bir halda hazır olaq. Ona görə mümkün mərtəbə hazırlanmalı və heç bir fədakarlıqdan çəkinməməliyik.

Biz hazır olandan sonra düşməndən qorxumuz yoxdur.

Ü. H.

N 188, 26 may 1919

BİR YAŞ

Bu gün, istiqlalını elan etmiş olduğumuz və bu istiqlalı qazanmaq yolunda çaylarca qanlar axıdıb minlərcə xanımlarımızı xaraba qoyduğumuz bir dövlətin, yəni Azərbaycan Türk dövlətinin bir yaşı tamam olub da, ikinci yaşa qədəm qoyduğu gündür.

Növzad dövlətimizin təvəllüdü, ana vətənin bətnindən doğulması çətinliklə əmələ gəldi. Ana vətən balasını doğarkən, özünü qurban edəcək dərəcəsinə gəlmişdi... Azərbaycan toprağı bir xarabazara, bir viranəyə dönəcəkdi. Onun, o mədəri-mehribanın [mehriban anasının] nazik sinəsi, zərif bədənini üzərində gəzən qaba ayaqlar, həm anasını, həm bətnindəki balasını çəkmələrinin təpikləri altında tapdalamaq, əzmək və xurd-xaş etməklə anasını da, balasını da öldürmək istəyirdilər...

Lakin bu zəif sinə içində gizlənmiş olan eşq və məhəbbət o dərəcə böyük bir qüvvəti haiz [qüvvəyə malik] idi ki, zəif cism, qüvvətli ruh sayəsində düşmən zülmü qarşısında tab və təqətdən düşməyib yaşamaq və yaşatmaq iqtidarını qeyb etmədi.

Ana Vətən doğdu...

Və bu gün, doğduğu övladının səneyi-dövriyyəsi münasibətilə bayram qurub və övladını mavi, al və yaşıl rəngli parçalarla bəzəyib, nümayişkarənə bir surətdə bəyani-iftixar etmədədir.

* * *

Bir yaşlı dövlətimiz gələcəkdə – və yaxın gələcəkdə – türklüyün ümidgahı, islamlığın pənahı və aləmi-mədəniyyətin möhtərəm bir üzvü olacağını hələ bir yaşında olduğu halda hər kəsə bildirməyədir.

Azərbaycanın, türklüyə istiqbal [gələcək] meyvələri yetişdirmək üçün münbit bir torpaq təşkil etdiyini, Osmanlı türk qardaşlarımız dəxi iqrar və etiraf edib bizə ümid nəzəri ilə baxmadadırlar. Fil-həqiqə [doğrudan da], Azərbaycan idi ki, türk irqində sağlam bir milliyət hissi oyatdı, millət nə olduğunu milliyətini unutmuş türklərə bildirdi: Onlara, sən əvvəl-əvvəl bir türksən, dedi və “türkəm” dedirdi...

Türk qövminin dəxi farslar və ərəblər kimi müşərrəf olduqları dini-mübini-islamın [açıq-aşkar meydanda olan islam dininin] – Allahımız bir, peyğəmbərimiz bir, Quranımız bir və binaileyh [ona görə] dinimiz də bir olmalıdır – deyə bu birliyə feil və əməl ilə ilk qədəm qoyan Azərbaycan türkləri oldu desəm, əminəm ki, xəta etməyəm. Bu fikrin Azərbaycan türkləri arasında böyük bir sürətlə intişarını [yayılmasını] və qüvvətlənməsini görənlər sözlərimi təsdiqə məcbur olurlar...

Bizi vəhşi bilənlər və bizdən yalnız qaniçilik gözləyənlərlə və bizim vücudumuzu aləmi-mədəniyyət üçün təhlükə

kəli ədd [hesab] edənlərlə bir balaca təmas lazım imiş ki, bu fikrin və bu nəzərin sırf yalan və yanlış olduğu meydana çıxsın. İngilislər bizim içimizə girərkən, özlərini vəhşi heyvan qarşısına çıxmış bir ovçu vəziyyətində saxlamaq ehtiyatına heç bir lüzum olmadığını bir-iki gündən sonra kamali-təəccüb ilə anladılar və haqqımızda bəsləməkdə olduqları nəzər və təsəvvüratın bilməməzlik və ya düşmənlər təbliği nəticəsi olaraq xəta və yanlış olduğunu da dərk etdilər. Əminəm, bunu da dərk etdilər ki, istibdad altında tərəqqi və təlidən [ucalmaqdan] cəbrən [zorla] məhrum və cəhalətə məhkum edilmiş olan bu millət, azad olduğundan sonra çox çəkməz ki, aləmi-mədəniyyət bazarlarında öz milliyyətləri təqazasıyla [öz milliyyətinin tələbi və ehtiyacı olaraq] əmələ gəlmiş mədəni mətəllərini [mallarını] ənzari-bəşəriyyətə [bəşəriyyətin nəzərlərinə] təqdim ilə mədəniyyəti qoca olan millətləri də heyran qoyarlar...

Al rəngi türklüyə, yaşıl rəngi İslamlığa və mavi rəngi də mədəniyyətə işarə olan bayrağımızın məna-yi-mənəvisi də budur.

* * *

Adamlar vardı ki, bizim istiqlalımızı istəməyirdilər. Halbuki bizə düşmən deyildilər və bu istəməməzlilikləri də düşmənçilik üzündən deyildi. Fəqət onlar qorxurdular, qorxurdular ki, biz hökumət etməyə, məmləkət dolandırmağa, dövlət saxlamağa qabil olmayıb da, müxtəlif millətli təbəəmizin can və malını mühafizə edə bilməyək, məmləkətdə asayiş bərpa edə bilməyək, nizam və qayda qoya bilməyək, siyasiyyatda bacarıqsızlıq göstərüb xalqın istirahətini pozaq...

Lakin növzad dövlətimizin yeni başlamış ömrünün günləri və ayları gəlib keçdikcə, bu fikirdəki adamlar öz fikirlərini dəyişməyə məcbur olurdular. Bolşeviklər dövründə həsrətini çəkdiyimiz çörək və çörəkdən də artıq həsrətində olduğumuz əmnü asayişin yoxluğu və camaatı qoz və fındıq kimi bizar edən qətl və qarətin çoxluğu – o da, bu da rəf edildi [aradan qaldırıldı]. Azərbaycan dövləti çörək ilə bərabər əmnü asayiş də iadə etməklə əhalini həm aclıq, həm də qətl və qarət bəlalarından xilas qıldı. Cavan dövlətimiz, dünyanı bürümüş olan sari [yoluxucu] xəstəliklərlə də mədəni və hər bir surətdə mübarizəyə girişib zəfər və müvəffəqiyyət qazandı...

Düşmənlərimizin virdi-zəban [dilin əzbəri] etdiyi “bəy-xan və şallaq hökuməti” əvəzinə ən demokratik və ən hürriyyətpərvər bir dövlət olduğunu bildirdi. Əhalisinə bir bu qədər geniş və genişliyi heç bir hökumətdə görünməmiş bunca hürriyyət və azadlıqların vücudu qarşısında düşmənlərimizin gözləri heyrlənib dilləri lal olacaqdı ki, hiylə və təzvirə [saxtakarlığa] əl atıb hökumətimizin bu qədər hürriyyətpərəstliyini cəbunluğa [qorxaqlığa] və səhlkarlığa [asanlıq dalınca qaçmağa] isnad ilə bizi genə də ləkələndirmək istəyirdilər. Lakin bu axırkı zabastovkanı, Azərbaycan istiqlalını məhv etmək və məmləkətimizi anarşi halına salmaq niyyətilə qurulmuş zabastovkanı yatırmaq işində hökumətimizin və millətimizin göstərmiş olduğu əzm və səbat, ustadlıq və məharət, düşmənlərimizin bu ləkəsini də üzərimizdən sildi və bu töhməti də rəf etdi...

* * *

İçərisindən çıxan qırmızı təhlükəni rəf və izaləyə [aradan qaldırmağa və yox etməyə] qadir olan bir hökumət və millət, xaricdən sədası gələn qara təhlükəni də dağıtmağa və darmadağın etməyə qadir olmazmı zənn edirsiniz! Siz onun biryəşər olduğuna baxmayın, düşmən dəfində təcrübəsaz olduğuna, türklük və islamlığına məxsus fəzilətlərinə baxıb da əmin olunuz ki, bu hökumət və bu millət öz istiqlalını, öz azadlığını və öz təbəəsini şanlı bir surətdə hər bir düşməndən qorumağa qadirdir və bu qüdrətini lazım olduğu halda isbat edər. Bu təntənəli, cəlal və şükuhlu [böyük, cah-cəlalı] bayramımızı görənlər bunu yəqin bilsin ki, biryəşər cavan Azərbaycan Türk dövlətinin istiqlal mühafizəsindəki şüarı budur ki:

Ölmək var ki, dönmək yoxdur!

Bu gün, bu əziz bayram günü sidqi-dil ilə:

– Yaşasın müstəqil Azərbaycan! –
deyənlər əmin olmalı ki, onu müstəqil yaşatmağa qadir olarlar!

Hacıbəyli Üzeyir
N 190, 28 may 1919

ŞİMALIMIZIN HALI

O Dağıstan ki, onu fəth etmək üçün qoşununun qüvvəsi ilə Yevropanı qorxudan rus çarlığı otuz beş il vuruşub çalışmışdı – o Dağıstanı Denikinın dərədən-təpədən yığılmış başpozuqları bir gündə fəth etdilər!

Və bu fəth sayəsində Qafqaz cümhuriyyətlərindən biri bir az zaman içində gözümüz önündə məhv olub getdi.

Dağıstan Cümhuriyyətinin pozulması və Dağıstan istiqlalının əldən getməsi ümum Qafqazın növzad [yeni doğulan] cümhuriyyətləri üçün son dərəcə mövci-bi-təəssüf [təəssüf ediləsi] bir keyfiyyətdir.

Bir istiqlaliyyətin pozulmasından hasil olan bu təəssüfün üzərinə bir də rus irticapərəst və qaragüruh qüvvəsinin bizimlə yan-yanə qonşu olmaq fəqərəsi [faktı, hadisəsi] dolayısı ilə əmələ gələn böyük bir təşviş və əndişə dəxi əlavə olunur.

Fəqət bu əhvalata hamıdan artıq təəssüf edən əlbəttə ki, Azərbaycandır. Çünki bu məhv olan cümhuriyyət Azərbaycan ilə həmdin olan bir islam cümhuriyyəti idi ki, bu din birliyi Azərbaycan ilə Dağıstan arasında bir ailə əzalığı mərbutiyyəti [ailə üzvləri arasındakı bağlılıq] əmələ gətirməklə, gələcəkdə Qafqaz cümhuriyyətlərinin müvazinəyi-siyasiyyəsinə də [siyasi tarazlığına da] təsir edə bilərdi.

Təşviş və əndişəyə gəldikdə dəxi, gənə də Azərbaycanın əndişəsi o birilərin-

kindən daha artıqdır. Çünki dabravollar [kənüllülər] tərəfindən gözlənən xətər bilavasitə bizi təhdid edir. Aramızda artıq heç bir hail [manea] və sədd yoxdur. Odur ki, biz ehtiyatlı olmaqdan bir an belə qafil ola bilmərik və silah altında hazır durmaq məcburiyyətindəyik.

Amma nədəndir ki, öz azadlıq və hürriyyətini rus istibdadının hirs və tamahına qurban verməmək üçün otuz beş il cəng edib qan tökən dağıstanlılar bütün aləmin məhəbbət və rəğbətini qazandıqları halda, bu gün Denikin ordusuna təslimi-can edən həman dağıstanlılar o rəğbətə məzhər [nail] ola bilməyirlər və onların bugünkü halı insanda nisgil hissi əvəzinə acıq və əsəbiyyət oyadır?

Çünki bugünkü dağıstanlılar öz azadlıq və istiqlaliyyətlərini müdafiə və mühafizə etmək üçün heç bir fədakarlıqda bulunmadılar və heç bir iş görmədilər. Qəhrəmanlıqları ilə məşhur olan dağıstanlılardan bu yolda heç bir qəhrəmanlıq görmədik. Nə gördük? Mühəribəsiz təslim!

Bu mühəribəsiz təslimin nədən əmələ gəldiyi xüsusunda bir çox fikirlər ola bilər, lakin hər nə fikir olsa da, dağıstanlılar dabravollardan qorxdular və onlarla qorxularından mühəribə etmədilər fikri ola bilməz. Çünki dağıstanlıların igidliyi və qəhrəmanlıqları aləmdə məş-

hurdu. Zənnimizcə, bu işin səbəbini əvvəla, dağıstanlıların müxtəlif kiçik millətlərdən təşəkkül etməsində və saniyənin [ikincisi], bu müxtəlif millət arasında ittihad və ittifaq fikrinin layiqi vəchlə cəgir olmamasında [layiqli şəkildə özünə yer tapmamasında] aramalıdır.

Gürcüstan dövlətini təşkil edən gürcülər və Azərbaycan Cümhuriyyətini quran türklər bir dil ilə təkəllüm edən [danişan], ürf və adətləri bir olan və fərdləri arasında heç bir ayrılıq olmayan bir millət kütləsi olduğu halda, dağıstanlılar ayrı-ayrı, kiçik-kiçik və ufaq millətlərdən əmələ gəlir ki, hərəsinin dili ayrı, adəti ayrı; bir surətdə ki, bir yerə yığılarkən bir-birini anlamaq üçün ya rus, ya türk və ya ərəb lisanlarını işlətməyə məcbur olurlar.

Böylə müxtəlif millətli bir dövlət öz istiqlalını və öz varlığını saxlamaq üçün əvvəl-əvvəl millətləri arasında vacib və lazım olan ittihad və ittifaqa möhtacdır. Əgər bu ittifaq, ittihad və bu əlbirlik və dilbirlik mövcud olmasa, bu dövlətin əsgəri qüvvəti də heçdir və qəhrəmanlıqları da fayda verməz.

Dağıstan Cümhuriyyəti elan ediləndən bəri onların idarə işlərini təqib edənlər və bunlara göz yetirənlər Dağıstan millətləri arasında ittihad və ittifaqın mövcud olmadığını görməmiş deyildirlər ki, bu ədəmi-ittihad və ittifaq [birlik və ittifaqın olmaması] çox çəkmədi ki, böylə bir acı fəlakətlə nəticələndi.

Dağıstanlıların ittihad və ittifaqı ancaq cümhuriyyətlərinin rəsmi adında olub, kağız üzərində idi. "Müttəhid [Birleşmiş] Dağıstanlılar İttifaqı" namını da-

şıyan bu cümhuriyyətin ədəmi-ittifaq və ittihadı deyil yalnız bir müxtəlif millətlərinin arasında, bəlkə siyasi oriyentasiyalarında dəxi mövcud idi. Burada bir tərəfdən bolşevikliyə meyil, digər tərəfdən denikinlilərə rəğbət və bir yandan da Azərbaycana mühləq olmaq [birləşmək] fikri mövcud olub, ittihad üzrə müstəqil yaşamaq əməl [niyyət] və arzularına zərər və ziyan yetirməklə, istiqlalıyyət fikrini sarsıdır, laxladır və tərəfdarlarını da mütərəddid [tərəddüddə, şübhədə] qoyurdular.

Gürcüstanda və bizim Azərbaycanda istiqlal müdafiəsi yolunda hökumət tərəfindən irad olunan dəvətə bütün millət də və milləti təmsil edən müxtəlif firqəli Parlaman da bir ağızdan, bir ürəkdən "ləbbeyk!" [baş üstə] deyib, müdafiəyə hazır olduqlarını izhar etdikləri halda, Dağıstan Hökuməti ilə Dağıstan Parlamanı arasında bu məsələ üzərində dəxi birlik yox idi. Nə hökumət Parlaman köməyinə ümid edə bilirdi, nə də Parlaman Hökumət bacarığına inanırdı. Hökumətlə Parlaman, Parlaman ilə də millətlər arasında açıqlıqlar var idi. Xülasə, arada möhkəm və bir-birinə mərbut [bağlı] heç bir şey yox idi.

Böylə olan surətdə dabravolların asanlıqla Dağıstanı başdan-başa işğal etmələri və dağıstanlıların müharibəsiz təslimi böylə əhvalların təbii nəticəsi idi ki, baş verməsi uzaq çəkmədi.

Dağıstan millətlərini bir-birinə mərbut edən [bağlayan] din birliyidir. Fəqət azadlıq və hürriyyət yolunda mübarizədə əzm və səbat göstərmək üçün dini ittihad təşviqindən ötrü dəmir iradə səhibi olan İmam Şamillər lazım imiş. Hal-

buki analar hər dəfə və əsrdə İmam Şamil doğmaz.

Şübhə yoxdur ki, əgər Dağıstan millətləri bu gündən belə, dəxi bir az gec də olmuş olsa, ittihad və ittifaqla, əzm və səbat və fədakarlıqlar göstərərlərsə, azadlıq və istiqlalıyyətlərini geri qaytara bilərlər. Bu üzədən Dağıstan istiqlalı əbədilik məhv oldu demək caiz deyildir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 193, 2 iyun 1919

QARA TƏHLÜKƏ

İstiqlalımızın bir illik bayramını yenidən keçirmişdik ki, üfüqümüzdə qəflətən nümayan olan [görünən] bir qara əl həman istiqlalımızı qarpmaq və bizi murdar pəncəsi altında əzmək xəyalı ilə şimalımızdan uzanmağa başladı.

Xarabazara dönmüş vətənlərini düşmənlərindən xilas etməkdən aciz olan rusun qaraüzlü olan “ağ” generalları, özgələr üzərində ağalıq etmək xəyalı-şeytənət-məalının [şeytani, fitnəkar mənalı xəyalının] sövqü ilə Dağıstan millətlərinin ittihadsızlıq [həmrəy olmamaqlarından] və nifaqlarından və millət xainlərinin əməllərindən istifadə ilə Şimali Qafqaza və ümum Dağıstana soxulub Dağıstan islamlarını təhti-əsarətə [əsarət altına] aldıqdan sonra, bugünkü fikri Azərbaycan türkləri üçündür.

İstər sağ, istər sol rusların hökuməti zamanında cəhənnəmə dönmüş olan vətənimizin, özümüzün və öz hökumətimizin hümmət və həmiyyəti sayəsində gündən-günə gözəlləşməkdə olan halı, həsud [həsədçi] imperialistlərin və onlara nökrəçilik edənlərin xain qəlblərini və çürük beyinlərini narahat etmədədir ki, əslində zəif cəhənnəm əhli olduqlarına görə də vətənimizi təkrar cəhənnəmə döndərmək istəyirlər.

Cəhənnəm görmək istəyənlər o cəhənnəmi, əlbəttə, görürlər. Lakin bizim vətənimizdə deyil, bəlkə vətən övladı-

mızın qeyrətli əllərində tutmuş olduqları şanlı silahın mərdanə zərbələri onları cəhənnəmə vasil etməklə arzularına çatdırırlar.

Azərbaycan türk və islamı rus qırmızı sollarının ayaqları altında inləyən vətəni ondan ötrü xilas etmədilər ki, sonra onu rusun qara sağlarının əli altına əsir versinlər! Bir bu qədər tökülən qanlar, qurban edilən canlar, viran olunan xanimanlar bahası ilə istirdad edilmiş [geri alınmış, yenidən ələ keçirilmiş] olan hüququmuzu əlimizdən almaq istəyənlər, o əl sahiblərinin türklük və islamlığa məxsus qeyrət və namuslarından, əzm və səbatlarından bixəbər olmalıdırlar ki, bu cürə xəm xəyallara düşürlər.

Hökumət ilə camaatımızın sanki bir ağızdan çıxan “ölmək var, dönmək yoxdur” şüarı, görünür ki, hələ qara denikinlərin qulaqlarına çatmayıbdır. Onun üçündür ki, bizi təhdidə cəsarət edirlər...

Biz bilirik ki, Denikin bizə qarşı həzirləmədə olduğu təhlükə böyükdür. Yəqinimizdir ki, denikinlilər üzərimizə böyük bir qüvvət ilə hücum edəcəkdirlər. Lakin qorxmırıq, bu təhlükəni dəf etmək yolundakı əzm və səbatımız ondan daha böyük və daha qüvvətlidir.

Düşmənin, haqsız düşmənin zor və qüvvəti ilə bizi qorxutmaq istəyənlər bunu bilməlidirlər ki, iki milyonu mütəcaviz olan [keçən] Azərbaycan türk və is-

lamlarının zərurət məqamında hamısı da olmasa, yarısı əsgərdir. Bir türk əsgərinin də qiyməti-əsgəriyyəsini mülahizəyə alsaq, bizi düşmən zorla deyil, düşməni biz zorumuzla qorxutmaq daha səhih ədd [hesab] olunar zənnindəyik.

Bu üzdən qara təhlükəni dəf etmək-də dost və düşmən qabağında ağ üzlə çıxmağımıza qüvvətli bir ümid bağlayıb da, heç bir şübhə etməməlidirlər.

Hacıbəyli Üzeyir
N 198, 8 iyun 1919

İÇİMİZDƏKİ DENİKİNLƏR

Bir Denikin var ki, bizi xaricdən təhdid edir. Bir çox denikinlər də var ki, içimizə dolub, ən xətrəli [təhlükəli] yerlərimizdə gizlənib də bizi daxildən qorxudurlar.

Heç şübhə edilməsin ki, bu daxili denikinlərimizin qorxusu, xarici Denikin qorxusundan daha böyük və daha xətərlidir. Çünki xaric[i] Denikin göz önündədir, aşkardır. Daxili denikinlər isə içimizdə gizlənmişdirlər, özlərini göstərməyirlər. Gizli düşmənin aşkara düşməndən daha təhlükəli olduğu hər kəscə müsəlləmdir [etirazsız qəbul edilir].

Bir vaxt olar ki, üzərimizə hücum edən xarici düşmənin bəlasını dəf etmək üçün əl qalxımaq, irəli atılmaq istədikdə görürük ki, daxili düşmənlərin hiylə və dəsisəsi [fırıldaqı] sayəsində qollarımız bağlı və ayaqlarımız bənddədir. Bir dərəcədə ki, heç tərپənməyə halətimiz yoxdur.

Azərbaycanımızda asudəlik ilə rahat-rahət yaşamaqda olan müxtəlif ünsürlərin içində öylə naşükür, öylə həsudlar [paxıllar], öylə qara qəlblilər var ki, Denikini ürək döyünməsi ilə gözləməkdə və rus qaradovoyunun həsrətini çəkməkdədirlər. Bunların bir çoxları xəzinəmizin pulu ilə dolanıb da “aldığım pul rus dövlətinin puludur” deyə özünü də, özgələri də aldatmaqla təsəlliyləyib olub [təsəlli tapıb], naşükürlüklə yedikləri çörəyimizi özlərinə halal bilirlər.

Bunların və böylələrinin sayəsindədir ki, bizim bütün rəsmi kağızlarımız, ərizə-

lərimiz, sənədlərimiz həpsi rusca yazılıb. İdarələrimiz sabiq rus çarlığının kansel-yariyalarına döndüyündən, biçarə türk demokratiyası [xalqı] öz milli dövlətlərində də yenə tərcümanlar aramağa məcburdurlar. Bütün Qafqaz millətləri arasında ümumi bir lisan hökmündə olan türk dili guya o qədər naqabil imiş ki, ərizə yazmağa da yaramazmış... Halbuki bunun hamısı çörəyimizi yeyib də, üzümü-zə söyən, denikinlərin həsrətini çəkən və cümhuriyyətimizi rus dövlətinin bir parçası hesab edən və dövlətimizə deyil, məhz pula və paraya qulluq edən xain, həsud [həsəd aparan] və qaraqəlbli çinovniklərin vətənimizdə yemlənməsi bərkətindəndir.

Xaricdəki Denikin ilə aramızda bir müharibə başlanarsa, heç şübhə edilməsin ki, daxilimizdəki yemləyib bəslədiyimiz denikinlər öz həsrətkeşlərinin yollarını asanlaşdırmaqdan ötrü içimizdə cürbəcür xəyanət və cinayətlərə mürte-kib olub da [bulaşib da], bizə arxamızdan xəncər yaraları vurmaq və zərbələr yetirmək təşəbbüslərindən çəkinməyəcəkdirlər.

Ona görə, işdə bu yerdə filhəqiqə [doğrudan da] dördgözlü olmağımız bütün şiddəti ilə icab edir [lazım gəlir]. Qəhrəman əsgərlərimiz xarici düşmənlərimizlə müharibə edərkən, arxada qalanlarımız da arxamızda gizlənib də pusqu-

da oturan daxili düşmənlərimizlə əlləşməlidirlər. Onlar bizləri pusarkən, biz onları pusmalıyıq ki, əhyənən [ara-sıra] bizə qəflətən bir xətər yetirməsinlər.

Bu yolda hökumətimiz də, millətimiz də bərabər işləməlidirlər. Hökumət hər bir şübhəli görünənləri rədd və tərd etmək [qovmaq] üçün heç bir şeydən çəkinməməlidir. Bu gün daha nəzakət və mərhəmət zamanı deyildir. Zəti xainlərə qarşı nə mərhəmət?

Millət dəxi böylə bir şəkk və şübhə iqaz edən [oyandıran] və dövlətimizə qarşı sui niyyəti ilə məlum olan adamları, hansı millətdən olursa olsun, fərzi-mühal olaraq [məsələn; kiçik ehtimalla] müsəlman da olsa, bilib də hökumətimizə və lazım olan yerlərə xəbər verməlidir.

İstiqlalının səneyi-dövriyyəsini [ildönümünü] dünən şadlıq və şənliklə keçirmiş olan millət bu gün fəvqəladə dəmlər [vaxtlar] keçirməkdədir. Cədan əziz olan istiqlalımızı əlimizdən almaqla canımızı almaq istəyirlər. Buna görədir ki, istiqlalımızı əldən verməmək üçün bu fəvqəladə zamanda fəvqəladə işlər də görməlidir ki, o işlərin ən mühüməraqı, özümüzü xarici denikinlər ilə bərabər daxili denikinlərdən də qorumaq təşəbbüsüdür.

Hacıbəyli Üzeyir
N 200, 10 iyun 1919

BİRİNCİ ZƏFƏR

Hələ tufənglər atılmadan, toplar patlamadan birinci zəfərə nail olmağımızla Azərbaycan türk və islamlarını təbşir [müjdələməklə] və təbriklə özümüzü bəxtiyar ədd [hesab] edirik.

Bu zəfər diplomatik bir müharibənin nəticəsidir ki, hökumətimiz tərəfindən denikinlilərə qarşı elan edilmişdi.

Dağıstanı zəbt və Azərbaycana qarşı qorxulu bir vəziyyət ixtiyar etmiş olan Denikin macərası hökumətimizi bu qara təhlükəyə qarşı durmaq və təhlükəni üzərimizdən dəf etmək üçün kamali-gərmi ilə [tam qızgınlıqla] işə girişməyə və qəhrəman ordumuzun süngüsü ilə bərabər qeyrətli əhalimizin hümmət və həmiyyətinə istinad edən diplomatik bir müharibə elanına məcbur etdi.

Bu müharibə, görünür, böyük bir ustadlıq və məharətlə icra edilirmiş ki, zəfər bizim tərəfdə oldu. Müttəfiqlər tərəfindən kömək və müzahirət [dəstək] görməkdə olan Denikin[in] eyni Müttəfiqlərdən ən nüfuzlusu olan İngiltərə hökumətinin “Haqsız soxulmuş olduğun yerlərdən çəkil!” əmrini alarkən nə qədər təəccüb edəcəyini təsəvvür ediniz.

Denikin və həsrətkeşləri bundan mülahizə etsinlər ki, diplomatiyada onlara qələbə çalmış olan Azərbaycan top və tufəng müharibəsində dəxi onları məq-hur və münhəzim [məhv edilmiş və məğ-lubiyyətə düşmüş] edə bilər.

Rus qaragüruhuna mənsub olanlar dəxi bir kərə bilməlidirlər ki, müstəbid Rusiyanı diriltmək və istiqlallarını elan etmiş olan millətləri təkrar qul və əsir etmək onların təsəvvür etdikləri kimi asan iş deyildir. Qan, can və mal bahası ilə alınmış olan bu istiqlal yüngüllüklə əldən verilməz. Dərədən-təpədən yığılmış, yalnız bir pula və paraya qulluq edən ruhsuz, məfkurəsiz bir təqim səfillərin əlinə silah verməklə onu ordu zənn edib də, istiqlal və azadlıqlarını can və başla mühafizə etmək və göz bəbəyi kimi saxlamaq əzmi ilə ruhən qəvi [güclü] və cismən mətin olan bir millət üzərinə yürütmək nə qədər məntiqsiz, nə dərəcə ağılsız bir təşəbbüsdür ki, bu kimi əməl ancaq denikinlilərdən baş verə bilər!

Azərbaycan türklərinin müqəddəratını əlinə almış olan hökumətimizin bu zəfəri Denikin fəqərəsində [hadisəsində] birinci – və ümid edirik ki, əbədi – bir zəfər isə, istiqlalımızı müdafiə yolunda ikinci böyük zəfərdir ki, bunlardan birincisi keçənkə zabastovkanı [tətili] yatırtmaq və istiqlalımızı qırmızı təhlükədən qorumaq idi.

Bundan belə, Azərbaycan türk və islamları mütməinül-qəlb [arxayın] olub müqəddəratlarının, istiqlal və azadlıqlarının möhkəm və ümidli bir əldə olduğunu yəqin edərlər. Yəqin edib də, bu hökumətə əllərindən gələn qədər köməyi, əlbəttə,

müzayiqə etməzlər [əsirgəməzlər]. Necə ki etməyirlər.

Şübhə etməməlidir ki, müdəbbir [tədbirli, ağıllı], səbat[lı] və əzmkar bir hökumət ilə ruhən diri və mənən qüvvətli olan bir millət maddən və cismən dəxi böyük və sarsılmaz bir qüvvətə malik olub da, heç bir vaxt ölməz və dünya durduqca yaşar.

Hacıbəyli Üzeyir
N 204, 15 iyun 1919

BİR MÜNASİBƏTLƏ

Bakı erməni kəlisəsi [kilsəsi] zirzəmilərinin polis tərəfindən axtarılması, bu axtarışın surəti-icrası, axtarışdan dolayı şəhərdə dövrən edən şayiə və bu şayiələrin mütəəssifanə olaraq [təəssüf ki], biduni-təhqiq [təhqiq edilmədən] qəzetəmiz sütununa keçməsi – bunun hamısı Bakı ermənilərini azürdədil etmiş [ürəyini incitmiş] və iş o məqama çatmışdır ki, Parlamamızın erməni fraksiyası bu xüsusda hökumətə sual vermək və cavab almaq istəmişdir. Parlamanın keçənkı iclasında bu sual verildi və hökumət tərəfindən cavab alındı. Lakin erməni fraksiyası alınan cavabdan razı qalmayıb suallarını sorğu surətinə təhvil ilə [çevirməklə], gələn iclasın müzakirəsinə qoydular.

Erməniləri incidən kəlisələrinin axtarılması və bu axtarış xüsusunda yalan xəbərlər buraxılmasıdır. Yalan xəbərlər haqqında inciməyə, əlbəttə, hər kəsin haqqı vardır. Baxüsus, bu zamanda ki, xaricdən də, daxildən də ələni [açıq] və xəfi [gizli] düşmənlər təhdidi altında olduğumuzu başa düşən camaat qəfləti kənara qoyub da dördgöz olmağı özünə fərz bilmiş və binaənileyh [buna görə], hər bir şeyə diqqət yetirmək və hər bir şübhəli əlamətlərdən ehtiyatlanmaq məcburiyyətində olduğundan, böylə yalan və həyəcanlı xəbərlərin yayılmasından qeyri-məmul [arzuolunmaz] hadisələr baş verə bilər.

Kəlisə axtarılmasından dolayı erməni camaatının hissiyyati-diniyyələrinin təhqir edilməsi məsələsinə gəldikdə, bu xüsusda hökumət rəisi Nəsim bəy həzrətlərinin bu cavabı kafidir ki, ermənilərin hissiyyati-diniyyələrini təhqir edən biz olmadıq. Bu həqarəti rəva görənlər kəlisənin anbarlarını heç də kəlisə ləvazi mətinə əlaqəsi olmayan bir taqım başqa şeylər ilə doldurmağa razı olanlardır.

Əsliyə [silah] tutulmasına aid olan yalan xəbərlərin qəzetəmizə keçməsinə gəlincə, qəzetəmizin o biri nömrəsindəki təkzibimizdən aydındır ki, bu xəbər qəsdən buraxılmayıb, bəlkə mühərririmizin səhih bildiyi yerdən qeyri-səhih bir xəbərə təsadüf etməsindən və bu xəbərin idarə katibinin məzuniyyətə getməsinə görə gözdən keçirilməməsindən irəli gələn bir keyfiyyətdir ki, arada hər halda qəsd və təəmmüd [qərəz] yoxdur. Və bir də, əgər bu xəbər çap olmadan qabaq müdirin gözüne ilişmiş olsa idi, təhqiq etməmiş buraxmazdı və səhihliyini bildikdən sonra da, böylə bir əhəmiyyətli hadisəni yalnız bir xəbər sifəti ilə buraxmağa iktifa [kifayət] etməyib, buna bir məqalə də həsr edərdi.

Zənn edirəm, bu xəbərdən dolayı qəzetəmizi müaxizəyə [məzəmmət etməyə, günahlandırmağa] qalxmış və bu xüsusda ikinci kərə baş məqalə yazmış olan Erməni Milli Komitəsinin “Nəşe vremya”

qəzetəsində bir kərə deyil, bir çox kərə çap edilməkdə olan və müsəlmanları ləkələndirən müfəttinanə [araqarışdıran] xəbərlər dəxi, müdirinin bu xəbərləri təhqiq etməməzliyindən dolayı qəzetələrinin sütunlarında ərzi-vücut etməklə oxuyanları zəlalətə salır [yoldan çıxarır, çaşdırır].

Erməni kəlisəsi anbarlarından çıxan şeylər içində əsliyə-filan olmaması hər halda bizim və zənn edirik ki, bütün sadıq azərbaycanlıların qəlblərini təskin və şübhələrini zail [yox] edəcək hallardandır. Ancaq burada bir psixoloji əhval var ki, o xüsusda bir diqqət nəzəri yetirmək lazım idi.

Erməni kəlisəsindən əsliyə çıxdı deyə beş-on dəqiqə içində bu xəbərin bütün şəhərə yayılmasında və hətta rəsmi bir qəzetə sütununa dəxi keçməsinə nə sirr olduğuna dərin, lakin bitərəfana [tərəfsiz] bir nəzər yetirən olarsa, bu işdə deyil yalan xəbərlər buraxanları, bəlkə erməni millətinə başçı olaraq xeyir əvəzində “ayı xidməti” göstərən firqələr başçılarını ittiham etməyi haqlı görər.

Əgər malxazyanlar, çubaryanlar və əmsalı, ermənilər ilə müsəlmanlar arasında qədimdən bəri bərkimiş olan qonşuluq, vətəndaşlıq, din ayrı qardaşlıq rabitəsini pozan, sarsıdan və bilaxirə [axırda] məhv edən bir politikanı özləri üçün məslək ixtiyar etməmiş olsaydılar, bu gün bu iki tayfanın arasında etimadsızlıq və etibarsızlıq olmaz və darı əkib də sarı buğda biçmək iddiasında olan Malxazyan əfəndilərə böylə bir məhsuldan şikayət etməyə məhəl [yer] qalmazdı...

Hacıbəyli Üzeyir
N 207, 18 iyun 1919

MACƏRACULUQ

Bir var ki, rast [düz], məqul [ağlabatan], sağlam bir politika yürütmək, bir də var ki, macərəculuq saiqəsi [macərəpərəstlik sövqü] ilə meydana atılıb işin aqibət və nəticəsini mülahizəyə almadan hər nə olur-olsun deməklə siyasət məntiqinə müğayir [zidd], mənafeyi-ümumiyyəyə zidd, səlaməti-milliyə üçün qorxulu, asayışı-məmləkət üçün zərərli olan hərəkət və təşəbbüslər icrası ilə ümumi bir fəlakət hazırlamaq...

İnsanı böylə bir macərəcu olmaq əməlinə vadar edən səbəblər çox ola bilər. Fəqət ümdələri üç qisim səbəbdır: birinci cəhalət, ikinci sui-niyyət, üçüncü mənamlik.

Bir cahilin siyasət işlərinə qarışması, siyasət meydanında rol oynamaq təşəbbüsü, mənsub olduğu millət, övladı olduğu vətən, təbəəsi olduğu dövlət üçün böyük zərərlər törədə bilər. Böylə cahil bir adam özü kimi qanmaz və anlamazları da başına cəm edib birdən-birə öylə qeyri-məqul [ağılsız] hərəkətlər çıxarda bilər ki, nəinki “qaş düzəldərkən göz tökər”, hətta başın özünü də cəhaləti yolunda fəda edib böyük bir bərbadlıq meydana gətirər.

Sui-niyyət ilə macərəcu olmaq istəyənlər isə daha təhlükəlidirlər. Çünki bunlar hər nə edirlərsə, bilə-bilə edirlər. Aqılanə və səyli əllər ilə qurulmuş olan binaları, qəsd və təəmmüd [qərəz] ilə

uçurmaq istəyənlər ki, əməllərinin nəticəsi olacaq bu xarabalıqları seyr və tamaşa ilə ləzzətyab olsunlar [ləzzət alsınlar]. İblis təbiətli və şeytan ruhlu yaranmış olan bu macərəcular üçün heç bir pak, heç bir müqəddəs şey yoxdur. Onlar üçün millət, vətən, istiqlal – həpsi boş və biməna sözlərdir. Təqdis etdikləri [müqəddəsləşdirdikləri] bir şey varsa da, o da yalnız uçurub dağıtmaq əməli, sitayiş etdikləri bir allah varsa, o da zülüm və şər allahıdır.

Bu iki əvvəlki qisim macərəculardan daha zərərli mənamlik iddiası ilə meydana çıxanlardır. Bunların fikri milləti də, vətəni də, dövləti də və istiqlaliyyəti də öz şəxsi mənamlik və şöhrətinə qurban etməkdir. Şəxsi “eqoizm” denilən möhlük [təhlükəli, öldürücü] bir mərazə [xəstəliyə] mübtəla olan bu şöhrətpərəstlər, adına şöhrət qazandırmaq üçün bütün məmləkəti od və atəş içində yaxıb-yandırmaqdan əl çəkməzlər.

Bu sadaladığımız macərəcular öz məqsədlərinə çatmaq və məramlarını ələ gətirmək üçün avamfirib [camaatın xoşuna gələn şəkildə danışan, demədoq] bir libasa bürünüb, guya millətpərəst və vətəndostdur deyə safdərünları [sədələvhləri], cahil və qanmazları nəşeyi-milləti və təəsübi-dini iqaz edən [oyandıran] sözlərlə aldadıb, avamyana bir təbirlə “başlarını piyləyib” öz əllərində kar və kor bir alət

və vasitəyə döndərib, ondan sonra bildiklərini edirlər. Yəni həqiqi millətpərvər, vətən sevgilisi olan aqıl siyasət sahibi olanların min zəhmət və məşəqqətlə meydana çıxarmış olduğu hər bir xeyirli əməllərin mənfəətli nəticələrini pozub, dağıdıb, məhv və nabud [yox] edirlər. Böylə macərəculara inanmış olan yazıq, safdil millət dəxi aldandığını, aləti-məsxərə olduğunu o vaxt başa düşür ki, daha işədən keçmiş ola! Aldandığına, qandırıldığına əfsus edib peşman olarsa da, “sonrakı peşmanlıq fayda verməz” məfadinca [mənasına uyğun olaraq] yəs və naümidli [peşmançılıq və ümitsizlik] qarşısında əli qoynunda qalar.

İştə, istiqlalını elan etmiş olduğumuz Azərbaycanımızı nəinki bir qara və qırmızı təhlükələrdən qorumalı, bəlkə böylə macərəcuların “ağ təhlükələrindən” dəxi gözləməlidir.

Buna görə, hər bir məsuliyyətsiz olan tanınmamış və bilinməmiş adamların zahirdə nəzərə xoş görünən sözlərinə inanmamalıdır. Zira ki, zahiri xoş isə də, batini və gizli tərəfi qorxulu və zərərliyə. Biləks [əksinə], səy etmək lazımdır ki, böylə atılıb-düşənləri yerlərində rahat oturtmaq və ya içimizdən tərd və təbid etmək [qovmaq və uzaqlaşdırmaq], ağızlarını yummaq, əməllərinə qarşı sədlər çəkmək, “fitnə yatıbdır, Allah lənət etsin onu durğuzanlara” sözlərini yadda saxlayıb da zahirdə nəzm və nizam tərəfdarı, lakin batində fitnə və fəsad qovzamaq istəyən böylə macərəculardan çəkinməli və ehtiraz etməlidir [özünü qorumalıdır].

Parlamanımızın təsdiqi ilə zimami-hökuməti [hökumət cilovunu, idarəsini] əlinə almış və məmləkət dolandırmaq və məm-

ləkətimizi təhdid edən bir taqım sağ və sol təhlükələrindən millət və vətəni qan tökülməksizin qurtarmaqla öz iqtidarını, müdəbbirliyini [uzaqgörənliyini], əzm və səbatını, dürüst və sağlam siyasət təqib etdiyini ümum millət əfradına [fərdlərinə] təsdiq etdirmiş olan bir hökumətimiz olduğu halda, bu hökumətin siyasətini pozmaq istəyənlərə, hökumətin razılığı olmayan bir taqım əməllər icrasına dəvət edənlərə qulaq asmaqlıq nə böyük xəta və nə fahiş bir qələtdir [böyük bir səhvdir]!

Millətimiz əfradını böylə macərəcular təhlükəsindən xəbərdar edib də, hər bir əməlin aqibətini fikir etmək, qeyri-məqul [ağılsız] hərəkətlərdən əl götürmək, dərin fikirli, sağ və salamat bir siyasət sahibi olmaq və hökumətimizə qarşı nəzm və nizam ehtiramını saxlamaq kimi düz və doğru yollara dəvət edirik.

*Üzeyir Hacıbəyli
N 208, 20 iyun 1919*

ETİLAF

Bugünkü nömrəmizdə Gürcüstanla Azərbaycan hökumətləri arasında vəqə olmuş etilafnamənin [razılaşmanın] surətini dərc etmişik.

Qafqaz Cümhuriyyətləri içində bu iki millət, yəni azəri-türk və islamı ilə gürcü milləti müqəddəratlarının biri-birinə mərbut [bağlı] olduğunu anladılar və bu müqəddəratı əllərində saxlamaq üçün bir-birinə kömək etmək, bir vəqti-zəruərdə bir-birinə imdad əli uzatmaq lazım olduğunu dərk etdilər. Dərk edib də sözləşdilər ki, kənarı təhlükələrdən qorunmaq, mühafizə və müdafiə edilmək işlərində əlbir və dilbir olsunlar.

Vəqəən [doğrudan da], heç bir kəs üçün gizli deyil ki, Azərbaycansız Gürcüstanın və Gürcüstansız Azərbaycanın müstəqil yaşamağı imkan xaricində bir şeydir. Bu heç vaxt ağıla sığışan və ağıl kəsən əhval ola bilməz ki, məsələn Denikin Azərbaycanı istila edərsə, Gürcüstana dəyməz və ya Gürcüstanı fəth etməklə Azərbaycan təhlükədə olmaz.

Şimal təhlükəsi ümum Zaqafqaz cümhuriyyətləri üçün birdir. Çünki şimalın acındığı və yandığı Azərbaycanın ya Gürcüstanın və ya Ermənistanın ayrılmağından deyil, ümum Zaqafqaziyanın əldən getdiyindəndir.

İştə, bu ümumi təhlükənin vücudu və möhtəməl vüqusu [gerçəkləşməsi] qarşı-

sında Gürcüstan ilə Azərbaycanın əl-ələ verməsi və bir-birinə arxa olması hər kəsə şayani-təsvib və layiqi-təqdir ədd ediləcək [bəyənilməyə və alqışlanmağa layiq hesab ediləcək] mühüm bir məsələ olmaqla, istiqlalı itirmək əndişəsi [qorxusu] ilə əli ürəklərinin üstündə olanların qəlbini təskin edən və ürək verən mövcibi-xoşhali [məmnuniyyət verən, razılıq yara-dan] bir keyfiyyətdir.

Bundan başqa, etilafnamədə bir əhvalat dəxi vardır ki, o da məmnuniyyətimizə səbəb olan əhvalatlardandır.

Böylə ki, Gürcüstan ilə Azərbaycan hökumətləri qərar qoymuşlar ki, aralarında olan ixtilafı hüddud məsələlərini sülh və sazişlə və yaxud “həkim” [münsif, arbitr] hökmü ilə həll edib hər iki tərəf bu hökm və qərara tabe olsun.

Təbiidir, bir zamanda ki, iki qonşunun evini yangı atəşi təhdid edə, ola bilərmə ki, qonşular o avadanlıq mənimdir, bu avadanlıq sənindir münaziəsi [mübahisəsi] ilə başlarını məşğul edib də o avadanlığı da, bu avadanlığı da yandırmağa gələn yangı təhlükəsindən qafil olalar!

Əlavə, bu ixtilafı hüddud məsələlərinin sülh və sazişlə və ya münsif hökmü tərifi [yolu] ilə həll edilməsinin birinci tərəfdarı həmişə Azərbaycan Hökuməti olmuşdur. Və bu gün o Azərbaycan Hökuməti böylə bir məsələ cümləsindən

olan Qarabağ fəqərəsində [hadisəsində] qılınc çəkməyə və qan tökməyə məcbur dursa, onun günahı və bütün məsuliyyəti bu saziş təklifindən boyun qaçıranların boynunadır ki, o da Ermənistan Hökuməti ola.

İstər bu hüddud məsələsində və istər müdafiə məsələsində Gürcüstan ilə Azərbaycanın tərtib və təklif etdiyi etilafda iştirak etmək istəməyən Ararat Hökuməti görünür ki, bu məsələlərə başqa bir nəzərlə baxmaqdadır. Ararat Hökuməti ya Denikin təhlükəsini ümumi bir təhlükə surəti ilə tələqqi etməyir [qiymətləndirmir, qəbul etmir], ya ki, etsə də, bu məsələnin Zaqafqaziya cümhuriyyətlərinin ittihad və ittifaqı ilə dəf edilə biləcəyinə inanmayırlar. Fəqət daha doğrusu, öz müqəddəratının həllini başqaları tərəfdən gözləməkdə olan Ermənistan Hökuməti böylə işlərə qatışmaq istəməyir. Məlum olur ki, bu işlərin onlara daxli yoxdur.

Hər halda, Ermənistanı iki həftəlik vaxt verilibdir. Deməli oranın vəziyyəti və politikası qəti surətdə olmaq üzrə indi deyil, iki həftədən sonra bəlli olacaqdır.

Etilafnamənin burası dəxi şayani-qeyddir [qeyd edilməyə layiqdir] ki, əgər qonşu cümhuriyyətlərdən birisi bu iki mötəlif [razılaşan] dövlətlərin birinə qarşı hüddud ixtilafından dolayı müharibə əməliyyatı başlarsa, bu əhvalat ümumi təhlükə cümlesindən ədd edilib, mötəlifeynin [razılaşan iki tərəfin] ikisini də təcavüz edənə qarşı müharibəyə məcbur edəcəkdir.

Xalis niyyət və pakdamənlikləri [namusluluqları] ilə məşhur olan Azərbaycan türklərinin və alicənablıqları ilə məruf

olan [tanınan] gürcülərin böylə fəzilətlərlə bərabər, mərdanəlik və cəsurluqları da mülahizəyə [nəzərə] alınarsa, bunların bu etilafı düşmənlərimizi əndişələrə salacaq və Zaqafqaziyanı yenidən fəth etmək sui-qəsdilə meydana girməli istəyənlərin hirsini soyudacaq və "başında Rey-Təbəristan havası" olan sərməstlərin üzərində soyuq su kimi bir təsir verəcəyini təx-min və hətta təmin etmək olar.

Hacıbəyli Üzeyir
N 209, 22 iyun 1919

QARABAĞ HADİSƏTİ

Naxçıvanın səssiz-küysüz, qeyli-qal-sız, dava və münaziəsiz [mübahisəsiz] olaraq erməni hökuməti tərəfindən işğaldan sonra – ki bu işğal Azərbaycan Cümhuriyyətinin mənafeyi-həyatıyyəsini xələldar etmək [həyatı mənafeyinə ziyan vurmaq] idi – zənn olunurdu ki, ermənilər daha Qarabağ məsələsində inadlıq etməyib hirsələrini soyumuş və iştahalarının şiddətini azalmış hesab edərlər. Lakin böylə deyilmiş.

Nə adi və nə də siyasi nəzakəti başa düşməyən erməni başçıları Qarabağ adlı torpağımızda sükunət edən [yaşayan] erməni əhalisini bu əhalinin xahişinə rəğmən Azərbaycan Hökumətinə tabe etməmək yolunda daha böyük inadlıq göstərərək, İngiltərə Baş Komandanlığının təklifini də rədd etməkdən çəkinmədilər.

Azərbaycan Hökumətinin səbir kasası doldu. Köçəri mövsümünün hülulu [çatması] isə əhalini dəxi böyük müşkülət qarşısında qoyub arada bir acıq və əsəbiyyət törətməyinə səbəb oldu. Ermənilərin inadlığı və hökumətimizin hövsələsi bu acığı və əsəbiyyəti getdikcə artırır, Qarabağda bu gün-sabah bir qeyz və qəzəb partlanğıcı zühur edəcəyini nəçar qoymuşdu.

İşin bu yerə gəldiyini və bunun nəticəsi nə ola biləcəyini haqqı ilə anlamış olan general-qubernator Xosrov bəy Sultanov həzrətləri bunun qabağını almaq

və qırğına mane olmaq üçün Qarabağ erməni başçılarının inadını sındırmaq və məsələni camaatın qatışmasına məhəl qoymamaq [imkan verməmək] üçün hökumət əli ilə, yəni qanuni bir yol ilə həll etmək əmrinə mübaşir oldu [işinə girişdi] və olub da erməniləri itaətə məcbur etdi. Daha doğrusu, erməni camaatını xud-sər [özbaşına] və qeyri-məsul “komitetlər” qurğusundan xilas edib camaatın öz meyil və arzularını hüsula gətirdi.

İndi ümumi qırğına mane olan erməni “komitetlərinin” şərini ümum Qarabağ əhalisi üzərindən dəf edən, hökumət əmrinə layiqincə yerinə yetirən Xosrov bəyi alqışlamaq, ona mütəşəkkir olmaq, ondan razılıq etmək əvəzində, onun əleyhinə danışılan sözlər və hərəkətləri fəna bir surətdə göstərən qeybətlər eşidirik. Hətta onun geri çağırılması məsələsi dəxi meydanda söylənilməkdədir.

Biz bu növ fikrə mailik ki, Sultanov Xosrov bəyin əleyhində danışanlar, onun layiqsiz bir hakim olduğundan deyil, biləks [əksinə], fəzləsi ilə ləyaqət sahibi, bacarıqlı və iş görə bir Azərbaycan məmuru olmasından qorxuya düşən və gözələri götürməyənlərdir.

Əgər Qarabağ müsəlmanları arasında böyük və layiqli bir nüfuza malik olan və erməni camaatı tərəfindən dəxi möhtərəm sayılan Xosrov bəy Qarabağın höku-

məti başında olmasa idi, burası – Azərbaycanın cənnəti hesab olunan bu yer çoxdan bəri cəhənnəmə dönüb qətlü-qital [qətl və qırğın] ocağı olmuşdu. Bu həqiqəti Qarabağın müsəlmanları da, erməniləri də, Qarabağ hadisəsini təhqiq üçün məhəlli-məzkura [deyilən yerə] getmiş olan xüsusi komissiya dəxi iqrar [qəbul] və təsdiq etdiyi bir halda, Xosrov bəyin əleyhinə danışmağın mənası nədir? Qarabağı ixtilal və iğtişaşə sövq etmək niyyəti deyilmi?

Şimal təhlükəsinin vücudu meydanda olduğu bir halda bizim başımızı Qarabağ şuluqluğuna qatışdırmaq istəyənlər, Qarabağın iğtişaşından mənfəət aparanlar, əlbəttə, səy edəcəkdirlər ki, Sultanov kimi layiqli bir hakim Qarabağdan kənar edilib, bu yerdə hər bir macərəculuq [avantürə] üçün meydan hazırlansın.

Lakin biz əminik ki, Sultanov Xosrov bəyin xidmətlərini layiqincə təqdir edən və bu məsələnin ətrafında dolandırılmaqda olan intriqalardan kamalınca xəbərdar olan hökumətimiz, əvvəla, öz daxili işlərinə qatışmaq istəyənlərə yol verməz və saniyə [ikincisi], Azərbaycanın mühüm bir cüzü [hissəsi] olan Qarabağı şuriş [qarışıqlıq] və iğtişaş atəşinə ilqa etməz [atmaz] və Qafqazda nizam və asayış mühafizəsi əmrinə [işinə] mükəlləf olan Müttəfiqlər Komandanı dəxi bir taqım müzirr [zərərli] adamların ilhah [təkid] və ısrarına məhəlgüzar olmayıb [fikir verməyib], bu yolda hökumətimizin tərəfini iltizam etməyi səlah görər [düzgün hesab edər].

Hacıbəyli Üzeyir
N 210, 24 iyun 1919

“SƏDDİ-İSKƏNDƏR”

Avropa mətbuatının bizə çatan alayımçıq xəbərlərindən bizə, bizim istiqlalımıza, bizim müqəddəratımıza aid yazılarını böyük bir maraqla arayıb oxuyuruq. Oxuyub da məyus və mükəddər olmaq [kədərlənmək] məcburiyyəti hiss edib fikirlərə düşürük.

O mətbuat, baxşus [xüsüsən] Fransa mətbuatının bizim haqqımızdakı fikiri bizim Afrika vəhşiləri barəsində qərarlaşmış fikrimizin eynidir. O mətbuatın fikrincə Qafqazda iki qisim millət vardır ki, onlardan birisi məzlum, digəri zalımdır. Zalım, əlbəttə biz imişik, özümüz də vəhşi, yırtıcı, mədəniyyət düşməni, ürfan müxasimi [düşməni] zalımlardan imişik. Bizim heç bir məziyyətimiz, heç bir fəzilətimiz yox imiş. Məhz bir vəhşət və dəhşət mücəssəməsi imişik.

Haqqımızda olan böylə bir fahiş və haqsız nəzər, yevropalılarda nədən və nəradən hasil olmuşdur?

Bu nəzər, sənəldən bəri əleyhimizdə çalışmaqda olan düşmənlərimizin səy və əməklərinin məhsul və nəticəsidir ki, bizimlə Avropa arasında, zənn edirsən ki, yıxılmaz, deşilməz, keçilməz bir “səddi-İskəndər” əmələ gətirib və bizi “yəcuc və məcuc” mənzələsində [yerində] qoymaqla əbədi bir zindana məhkum və açılmaz bir tilsimə salmışdır.

Əcəba, Avropaya göndərmiş olduğumuz mürəxxəslərimiz [nümayəndələrimiz]

bu səddi yara biləcək və bu tilsimi açabiləcəkdirlərmi?

İştə, mühüm bir məsələ!

Düşmənlərimiz bu işdə də bir çox çalışmışdılar. Azərbaycan mürəxxəsləri ehyanən [birdən] bunların yalan və iftira və böhtandan qurulma kələklərini açar qorxusu ilə mürəxxəslərimizin üzərinə olmanın böhtanlar atmaqla onları da Avropa nəzərində ləkələndirmişdirlər. Bunun nəticəsi olacaqdır ki, fransız qəzetələrindən ən nəzdikbinləri [dar görüşlüləri] mürəxxəslərimizin Parisə vürudunu [gəlişini] bir taqım nalayiq sözlərlə “təbrik” edib öz münasibətlərini bildirmişdirlər.

Bunun üçündür ki, Parisdəki mürəxxəslərimizin vəzifəsi dedikcə ağır və müşküldür. Bir tərəfdən öz böhtanlanmış adlarını təbriə etdirmək [təmizə çıxarmaq], digər tərəfdən düşmənlərin tilsimini qırıb həqiqəti meydana çıxarmaq nə qədər məharət və ustadlıq istər.

Qəzetəmizin dünənki nömrəsindəki xəbər ki, mürəxxəslərimiz “Dörtlər” tərəfindən hüsurə qəbul edilmişdirlər, bizə bir taqım ümidlər verir və bunu təbşir edir [müjdələyir] ki, Avropada dəllallıq edən və özünü pula satan məsləksiz mətbuat olmaqla bərabər, doğruluq sevən adamlar, cəmiyyətlər və işin ciddiyyətini nəzərə alıb da hər tərəfin sözünü və şikayətini dinləməklə, birgözlü və birqulqlı olmaq istəməyənlər dəxi vardır.

Binaənileyh [ona görə], düşmənlərimizin “səddi-İskəndər”i əslində saxta bir sədd, tilsimləri aldatma bir tilsim olduğundan, hümmət və həmmiyyətimiz sayəsində bu səddi uçurmaq və bu tilsimi açmaq imkanına ümidimiz çoxdur.

Əgər bu işə müvəffəq olarsaq, avropalıların gözləri açılıb da baxıb görürlər ki, sədd arxasında olanlar zənni-batillərinin əksinə olaraq yəqin-məqin deyil, bəlkə özləri kimi adi insanlardır ki, nə zalımdırlar, nə mədəniyyət düşmənidirlər, nə ürfan ədvvəlidirlər [düşmənləridirlər], biləks [əksinə], alicənab, mərhəmətli, insafli, tərəqqi və təkamülə mail bir qövmdür ki, müxalif tərəfin təsvir və tərif etdiyinə heç də oxşayırları yoxdur.

O halda işlər açılar və ikigözlü Avropa öz zəlalətini də [yanlış yolda olduğunu da] anlar, düşmənlərimizin deyil yalnız bizə qarşı, bəlkə bütün insaniyyətə, ümum aləmi-bəşəriyyətə qarşı xəyanətlər etmiş olduğunu dərk ilə xainlərə bizimlə bərabər lənətxan olar [lənət oxuyar].

Hacıbəyli Üzeyir
N 212, 26 iyu n1919

MÜVƏFFƏQİYYƏTLƏRİMİZ

Bir vaxt vardı ki, cavan dövlətimizin siyasi halı həm xaricən və həm daxilən çox yazıq və hətta gülünc bir halda idi. Bu o zaman idi ki, bir tərəfdən ana vətəndən ayrı qalıb da yabançıların dəstgiri [əsiri] olmuş Lənkəran müsəlmanlarının ah və nalələri qulaqlarımızı deşib, qəlbimizi yandırmaqda, digər tərəfdən Naxçıvan türkləri ümid və arzularından məyus olub xaricilər təhti-əsarətinə [əsarəti altına] keçməkdə, bir tərəfdən də əhalimizi təngə gətirməkdə, məişət və güzəranlarına xələl və zərər yetirməkdə olan Qarabağ məsələsi qeyri-məmul [arzu edilməz] bir surətə düşmək üzrə idi. Bunun üzərinə Şimalın qara və qırmızı təhlükələri əlavə olunmaqdan başqa, düşmənlərimizin daxilimizdə törətməkdə olduqları intriqaları dəxi əhvalı daha da pərişan və çarəsiz bir surətə salmışdı. Buna görə, dövlətimizin zimami-idarəsini [idarə cilovunu] əlinə tapşırılmış olduğumuz hökumətin halı dedikcə ağır, çətin və müşkül idi.

Burasını da qeyd etməlidir ki, o zamanlarda hökumətimiz öz işində tamamilə sərbəst olmayıb, xarici bir əl bir çox işlərdə hökumətin qabağını kəsib bir para mühüm tədbirlər icrasına yol verməyirdi.

Nə qədər xuddarlıq [səbirlilik, təmkinlilik], nə qədər müdəbbirlik [uzaqgörənlik] və nə qədər mənəvi qüvvət sahibi olmaq lazım idi ki, məmləkəti oda atmadan, əhalini bəlalara salmadan və asayışı-ümumi-

ni xələldar etmədən bu işkalların [çətinliklərin] hamısını böylə bir ağır şərait içində bir-bir dəf edib məmləkəti bu pərişan haldan çıxartmaq mümkün ola idi!

Görünür, yenicə təşəkkül etmiş olan Azərbaycan türk dövlətinin həm başında duranlarında və həm də əhalisinin özündə böylə ali və qiymətli sifət və məziyyətlər [üstünlüklər] varmış ki, yuxarıda sadələdiyimiz işkallar onların həmiyyət və mətanəti-mərdanəsi qarşısında davam gətirə bilməyib bir-bir dəf və rəf edilməyə [aradan qaldırılmağa] üz qoydu. Bir az vaxt keçdi, bu məsələlər hamısı Azərbaycan türklərinin arzusu mövcubincə [arzusuna uyğun] həll və fəsl edildi [başla çatdırıldı].

Bu əhvalatı, yəni böylə çətinliklərin aqılana və müdəbbirənə bir surətdə dəf edilə bilinməsi fəqərəsini [faktını] təqdir etməmək qabil deyildir. Bu vəqə Azərbaycan türklərinin idareyi-ümuri-dövlət işində [dövlət işlərinin idarəsində] böyük bir istedad və qabiliyyət sahibi olduqlarına şafi və kafi [qənaətbəxş, yetərli] bir şahid və qeyri-qabili-inkar [inkar edilməsi mümkün olmayan] bir dəlildir!

Məsləkləri bizi həmişə söymək və ləyaqətsizliklə ittiham etməkdən ibarət olan düşmənlərimiz bizim bu qədər böyük olan siyasi müvəffəqiyyətlərimizə göz yumub guya əhəmiyyət belə verməyirlər və bu vəqələri heç mənzələsində [dərəcəsində]

hesab edirlər. Biz isə öz eyiblərimizi gizlətmədiyimiz kimi, öz hünərlərimizə də göz yuma bilmərik. Böylə mühüm vəqələri bütün əhəmiyyəti ilə səbt [qeyd] etmək və tariximizin şanlı səhifələrinə keçirməyə borcluyuq.

Qonşu cümhuriyyətlərimiz böylə məsələləri həll etmək üçün nə qədər qan tökmək və nə qədər can fəda etmək məcburiyyətində olduqlarını, zənn edirəm ki, hələ heç bir kəs unutmamışdır. Azərbaycan isə həman heç bir qurban vermədən və qan tökmədən bu cür müşkül məsələləri müdəbbirənə bir surətdə həll edə bilmək istedadını aşkar etdi.

Ümidvarıq ki, bu əsnalarda içimizdə yaşamaqda və siyasətimizə göz yetirməkdə olan əcnəbilər öz məmləkətlərinə qayıdıb da Azərbaycan və Azərbaycan türkləri haqqında zəlalətə düşürülmüş [yanlış düşürülmüş, doğru yoldan çıxarılmış] və sui-təfəhhümlərə [yanlış düşüncələrə] qapılmış olan vətəndaşlarına həqiqəti-halı bəyan ilə, bizim varlığımızı və varlığa layiq olduğumuzu aşkar edər və Avropanı Azərbaycan türklərinə və təşkil etmiş olduqları cavan cümhuriyyətə xüsusi əhəmiyyət yetirmək və layiqincə diqqət vermək məcburiyyətində qoyarlar.

Hacıbəyli Üzeyir
N 266, 2 sentyabr 1919

YERSİZ ÇIXIŞ

Məmləkətin işləri yavaş-yavaş öz yoluna düşdüyü bir halda, yəni o zamanda ki, Azərbaycan həm xarici işlərində, həm də daxili dolanacağında öz qonşularına nisbətən səlamət və rifahı-hal ilə yaşamağa ayaq basıb, bolşevik dövrünün mənhus günlərini unutmaq üzrədir, sosialistlərimiz birdən-birə “təşvişə” düşməyə başlayıb hökuməti “işsizlik”də və “bacarıqsızlıq”da təqsirləndirirlər.

Dağ böyüklüyündə iri olan Qarabağ məsələsini arzumıza müvafiq qolaylıqla həll edən, Lənkəranı qan tökmədən, qurban vermədən yabançılar çəngalından [caynağından] qurtaran və ümum Qafqaz islamlarına lazım olan yerlərdə əl yetirib kömək edən, qüvayi-hərbiyyəimizi [hərbi qüvvələrimizi] möhtərəm bir vəziyyətə salmış olan, məmləkəti zülümkar və rüşvətxor məmurlardan təmizləməkdə olan, paytaxtında universitə açan, kasıb-kusublarına 4-5 manata çörək yedirən, hər yerdə əmnü asayiş [əmin-amanlıq] bərpa edən və Azərbaycanımızı bu gün hər bir insaf sahibinin iqrar [təsdiqləyəcəyi] və etiraf edəcəyi rahatlıq və asudəliyə çıxaran, qəlbində vətən və millət məhəbbəti olub da səmimi-qəlb ilə çalışan, vuruşan və istirahət nə olduğunu bilməyən hökuməti və onun rəisini işsizlikdə, bacarıqsızlıqda ittiham etmək ya ağıl və insafdan xali [uzaq] olmaqdır, yaxud başqa bir mənzur [niyyət, nəzərdə tutulan şey], özgə bir məqsəd yeritməkdir.

Əcəba bunun hankısıdır?

Əgər Sosialist fraksiyasının sualı sorğu halına keçməyib də yalnız bir “Denikin təhlükəsi” xüsusunda baqi qalsa idi, buna heç bir sözümüz ola bilməzdi; yaxud ümum hökumət işlərinə qarışdırıb Parlaman minbərini mitinq kürsüsünə döndərməklə bolşevikvari sözlər söyləyən yalnız bir qırmızı [Əliheydər] Qarayev olsa idi biz ağıl və insaf təmənnasında bulunmazdıq. Lakin ağıl və idraklarına, habelə insaf və mürüvvətlərinə iman etdiyimiz Əhməd bəy Pepinov, Səməd bəy Ağamalıoğlu, İbrahim bəy Əbi-lov əfəndilərin dəxi ümum hökumət politikası tənqidinə iştirak etmələri arada başqa bir mənzur və özgə bir məqsəd olduğunu meydana çıxardır.

O məqsəd və o mənzur bugünkü böyük müvəffəqiyyətlərindən dolayı mövqeyi bərkimiş və nüfuzu artmış olan hökuməti laxlatmaq və xalq nəzərində etibar və etinadan salmaqdır!

Hökumət, müştərək hökumətdir. Bir-rəngli sosialist hökuməti deyildir. Mədam ki deyildir, onu bərkiməyə, etibar və etinalı olmağa qoymaq, sosialistlərin məsləyinə və tutduqları yola müvafiq deyildir. Odur ki, hökuməti daim danlamaq, töhmətləmək və məzəmmət etmək lazımdır. Böylə olarsa, hökumət əgər zəifül-qəlb [mətanətsiz] isə soyuyar, boşalar, əsəbi bir hala düşər, acıq eylər və ya bil-

külliyyə [büsbütün] başını itirər, camaat və Qarayevin “füqərayi-kasibəsi” də [proletariatı da] hökuməti saymaz, əmlərinə qulaq verməz və bu təriq [yol] ilə hökuməti düşürmək və sosializm oyunu qurmaq üçün müsaid [əlverişli] bir zəmin hazırlanar. Öylə olarsa, qarayevlərin “füqərayi-kasibəsi” Anaşkin, Mirzayans və mikoyanların sayeyi-mərhəmətvayələrinə [mərhəmət paylayan kölgələrində] “ağ günlərə” çıxıb həqiqi Azərbaycan füqərayi-kasibəsinin başında “tənbəki oyunu” açmaqla yanaşı, qəlblərini sakit edər və Azərbaycanı “cənnətə” döndərirlər.

Lakin zənn etmirəm ki, bu “cənnətin” müxtəsər bir misalını görmüş olan Azərbaycan füqərayi-kasibəsi qarayevlərdən razı qalar!

Azərbaycan füqərayi-kasibəsi və ümum Azərbaycan əhli öz hökumətinin səyi və təlaşı altında indi-indi ağ gün üzü görməyə qədəm qoymuşdur, indi-indi öz varlığını, öz insanlığını dərk etməyə başlamışdır, indi-indi öz vətənini vətən və öz millətini millət hesab edib, azad və asudə yaşamağa imkan bulmuşdur.

Vətən və millət tanımayanların guya “dost” sifəti ilə meydana girib də bu füqərayi-kasibəni iğfal və iğva etməsi [aldatması və yoldan çıxarması], xalqı hökumətdən və hökuməti xalqdan ayıraraq aralarında bir dərə qazması Azərbaycan xalqı üçün nə böyük düşmənçilik və nə böyük bədxahlıqdır ki, bunun axırı böyükdən də böyük bədbəxtliklərə səbəb ola bilər. Odur ki, azad və asudə yaşamaq, vətən və millətini hər şeydən əziz tutmaq istəyən salim ağıl və təmiz vicdan sahibi olan həqiqi Azərbaycan füqərayi-kasibəsinin qarayevlərin “müdafiə” və

“mühafizə”sinə qarşı bir sözü bu ola bilər ki:

Məra be xeyre to ommid nist, şər mərasən!

*Hacıbəyli Üzeyir
N 267, 3 sentyabr 1919*

MƏMURLARIMIZ HAQQINDA

Keçən Parlamən iclaslarının birində hökumət məmurlarının içində rüşvətxorluq müşahidə edildiyindən söz açılmışdı. Sözü açan Sosialistlər Fraksiyası olduğundan, Rəisi-vükəla [Baş nazir] həzrətləri cavab verərkən: “Əgər bütün pristavları “Hökumət” firqəsi əzalarından [üzvlərindən] təyin etsək də genə rüşvətxorluq aradan götürülməz” – deyər haqlı olaraq bir işarə vurdu.

Vəqien [həqiqətən də] məmurların rüşvətxorluğu hökumət və məmləkət üçün qorxulu bir vəqədir [hadisədir]. Rüşvətxor məmura xalqın etibarı ola bilməz və bu kimi bir hökumət qulluqçusunun vəzifə başında baqi qalması hökuməti ləkələyən, şanını azaldan və nüfuzdan salan hadisələrdən biri ola bilər. Odur ki, rüşvətxorluqla mübarizə qılmaq hökumətin böyük vəzifələrindən biridir.

Hal-hazırda bu vəzifə hökumət tərəfindən kamalınca ifa edilməkdə olub, məmurların rüşvətxorluq və başqa fənalıqlarını aşkar etmək üçün xüsusi bir idarəmiz mövcuddur.

Məmurar arasında rüşvət almaq adətinin bir çox səbəbləri vardır.

Bu səbəbləri aramaq, bilmək və hər birinin künhünə [məhiyyətinə] bələd olmaq, əlbəttə, hökumətin borcudur, çünki səbəb bilindikdən sonra rəfəi izalə edilir [aradan qaldırılır] və məmur üçün rüşvət almaqdan ötrü heç bir bəhanə yolu qamaz.

Fəqət səbəblər içində öyləsi var ki, məmurun öz təbiəti iqtizası olduğundan [xarakterindən irəli gəldiyindən], o xüsusda məmuru öz vəzifəsindən kənar etməkdən başqa hökumətin özgə bir çarəsi ola bilməz. Məsələn, təbiətən tamahkar və xalq təbirincə acgöz bir məmuru ancaq qulluğundan kənar etmək və mühakimə altına almaqla bu şəri rəf etmək [aradan qaldırmaq] olar.

Lakin başqa kənari səbəblər dəxi vardır ki, pişəzvəqt [qabaqcadan; vaxtında] izalə edilərsə, bir çox rüşvətxorluq fəqərəsinə [hadisəsinə] yol verilməz. O səbəblərdən biri və ola bilsin ki, ən müəssiri [təsirlisi] və mühümü məmurun yoxsulluq halıdır. Bir çox məmurların yoxsulluq ucundan rüşvət almaqlarını inkar etmək olmaz.

Nikolay zamanında – ki bürokratiya tərz-i idarəsi idi – orta və kiçik məmurlar üçün təyin edilmiş olan “kazyonni” məvacib [xəzinə məvacibi] heç bir vaxt kafi dərəcədə olmayırdı. Hökumət qulluqçuları xüsusi idarələrdə qulluq edən və onlarla həm qatır olanlara həmişə həsəd aparırdılar. Hökumət qulluqçusunun bir təsəllisi vardişə da o da “çin” və gələcəkdə “pensiya” almaq həvəsi idi. O idi ki, bu cürə qulluqlara şən və şərəf sevən dövlət-lilər girib, vəzifələrini keyfəmayəşə ilə [özbaşınalıqla, kefləri istədiyi kimi] ifa edirdi-

lər. Kasıb-kusub girərsə də, ya gərək acından ölə, ya da ki, rüşvət və sairə ilə başını dolandıra idi.

Demokratik üsul ilə idarə edilən məmləkətlərdə isə hökumət məmurunun heç bir xüsusi şən və şərəfi olmayıb, yalnız öz məmuriyyətinin heysiyyətini gözləyə bilərlər. Yəni məsələn, bir qubernator küçə ilə keçərkən hər kəsdən baş əymək və ehtiram görmək təmənnasında bulunmaz, fəqət öz məmuriyyət və mənsəbinin də təhqir edilməsinə razı olmaz. Yalnız özünə verilmiş hüquq və ixtiyaratdan istifadə edə bilərlər. Bunun xaricində heç bir əmələ haqqı yoxdur. Odu ki, demokratik üsullu məmləkətlərdə hökumət məmuru olmaq, üzərinə müəyyən və olduqca çətin bir vəzifə götürməkdən başqa bir şey deyildir. Binaənileyh [ona görə], bu vəzifəni qəbul etmiş və onun hər bir çətinlik və məsuliyyətlərini üzərinə götürmüş olan adamların məişət və güzəranları nə qədər təmin edilmiş olarsa, vəzifələrini bir o qədər yaxşı ifa edər və yoxsulluq üzündən rüşvət almağa da bəhanə bulmazlar.

Məmur, baxşus [xüsusi] müşkül vəzifələri olan polis məmurlarına məvacib və maaş təyin edərkən heç vaxt bu əsas nəzərdə tutmamalıdır ki:

“Bəsidir, bir tövr ilə dolanar!”

Bu əsas, şübhəsizdir ki, rüşvətxorluğa səbəbiyyət verər, çünki bir tövr ilə dolanmaq üçün aldığı məvacib kifayət etməz və məmurun gözü daim kənarları gözlər ki, təmini-məişət üçün mədaxilini artırsın.

Zənn edirəm, məmurlara verilən məvacib gərək o qədər çox olsun ki, nəinki özünün və ailəsinin yemək-içmək və gey-

məyini görsün, bəlkə qara gün üçün də bir şey qaldırmağa imkan olsun. Böylə olarsa, məmurun fikri ailə qayğısı və yoxsulluq dərdi ilə pərişan olmayıb, bütün huş və guşu [ağılı və qulağı; fikri-diqqəti] öz qulluğunda olar. Demokratik üsullu məmləkətdə “Akaki Akakiyeviç” kimi məmurlar gərək olmasın. Hər kəs gərək öz vəzifəsi müqabili o qədər maaş alsın ki, onu rahat dolandırsın və yoxsulluq, işinə mane olmasın və hökumət məmuru deməsin ki, gedib fəhləlik eyləsəm bundan yaxşı dolanaram.

Əminəm ki, hökumət məmurlarının məişət və güzəranı layiqincə təmin edilərsə, bir çox rüşvətxorluq əməlləri və başqa sui-rəftar və bəd hərəkətlər öz-özündən rəf olub gedər.

Ondan sonra əgər məişəti təmin edilmiş bir məmur artıqtamahlıq edib rüşvət-filan alarsa, öyləsinə qanunun ən şiddətli cəzası ilə tənbeh etmək, əlbəttə həm layiqdir və həm də lazım və vacibdir.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 269, 5 sentyabr 1919*

MAARİF YOLUNDA

Azərbaycan Cümhuriyyətinin maarifə dair olan işlərində ən mühüm ədd [hesab] edilən təşəbbüslərdən biri Bakıda universite açmaq, digəri isə əcnəbi məmalikə bərayi-təhsil [təhsildən ötrü] tələbələr göndərməkdir.

Hökumətin təşəbbüsü ilə meydana qonulmuş olan bu iki mühüm məsələnin camaat arasında lehinə də və əleyhinə də olanları vardı. Məsələlərin o və ya bu surətlə həlli, yəni qəbul və ya rəddi Parlamanla bağlı idi. Parlaman məsələlərin hər ikisini qəbul etdi və lazım olan para buraxılmasına razılıq verdi.

Əlbəttə, Parlaman universite açılmasının və ya məmaliki-əcnəbiyyəyə təhsil-elm üçün tələbə göndərilməsinə dəyə bilməzdi. Nə universite açılmasının nabə-mövsum [vaxtsız] ədd [hesab] edilməsi, nə professorların rus və təlim və tədrisin rus dilinə olması, nə açılan fakültələrin ki – biri tibb və biri tarix və filoloji elmlərinə aiddir – zəruri elmlərdən hesab olunmaması və hakəza [eləcə də] məmaliki-əcnəbiyyəyə göndəriləcək olan tələbələrə bilaxirə [daha sonra] bir mənfəət olub-olmayacağının hələlik yalnız bir məsələ şəklində olması və nə də maarif və məxaricin ağırlığı Parlamanı bu məsələlərin qəbulundan çəkindirə bilmədi. Zira Parlaman universite və təhsil-elm əleyhinə ola bilməzdi və bu məsələləri əsas etibarilə qəbulu məcbur idi.

İştə, paytaxtımızda universite açmaq və məmaliki-əcnəbiyyəyə tələbələr göndərilmək məsələləri müsbət surətdə həll edilmiş və bu təşəbbüslərin qövldən fə-ilə [sözdən işə] çıxarılmasına qərar verilmişdir.

İndi iş mütəşəbbislərə [təşəbbüskarlar] bağlıdır. Yəni bu mühüm işləri millət və dövlətimizə mənfəət yetirmək şərti ilə meydana çıxarmaq hökumətin, daha doğrusu Maarif Nəzarətinin səy və iqtidarından asılıdır.

Əvvəla burasına diqqət yetirməlidir ki, universitedə təlim dilinin rusca olması məlum şəraitin vücudu zəruriyyəti ilə bir hökm mənziləsində [dərəcəsinə] olub, fəqət bu şərait çalışıb-vuruşmaq sayəsində müruri-zamanla [vaxt ötdükə] bərtərəf edilə [aradan qaldırıla] biləcəyindən, bu halı indilik müvəqqəti ədd [hesab] etmək olar.

Əgər axır məqsədimiz özümüzə məxsus bir türk universiteti görməkdirsə, o halda bu universitenin əvvəli-əmrə [işin başında] rus dilində açılmasından qorxmamalıdır. Lakin qorxmamaq və əmin olmaq üçün o məqsədin addım-addım baqaidə [qaydasınca] və müəyyən üsul üzrə təqib ediləcəyinə əmin olmalıdır. İştə bu yolda xalqa təminat vermək, hər kəsi arxayın etmək, yəni həman məqsədə tərəf yürümək Maarif Nəzarətinin borcu-

dur və biz ümidvarıq ki, Nəzarət bu borcunu kamalınca ədədəcəkdir [yerinə yetirəcəkdir].

Açmaqda olduğumuz universiteni milliləşdirmək və mürurla Azərbaycan türk universiteti surətinə salmaq Maarif Nəzarətinin birinci borcudur. Ancaq həman Nəzarətin bu borcdan əlavə digər bir borcu dəxi vardır ki, o da bu universitedən hasil edilən mənfəəti Azərbaycan türk tələbələrində təşmil [şamil] etdirməkdir. Əgər universitemizdə Moskov və Petroqrad universitetləri kimi 100 nəfər xarici tələbədən ancaq iki-üç nəfərini müsəlman görürsə, bu hala təəssüf etməmək mümkün olmayacaqdır. Çünki o halda xəzinəmiz öz parasını lazım olmayan yerə sərf etməyə məcbur qalacaqdır ki, bu xərc ediləcək paranın və sərf ediləcək əməyin axırda dövlətimiz üçün bir mənfəəti olacaqmı və olmayacaqmı şiqqlərini [seçməklərini] tərəziyə qoyub çəksək, ikincisinin birincisindən ağır gələcəyini indidən və indiki təcrübələrimizdən təxmin etmək olar. Odur ki, universiteni mümkün olduğu qədər Azərbaycan türk tələbələrində məxsus bir hala salmaq lazımdır ki, axırkı mənfəəti də gözə görükən olsun.

Tələbələrin məmaliki-əcnəbiyyəyə göndərilməsinə gəlinə, bu da mühüm bir məsələdir ki, bunun da həllini gələcək mənfəət nöqtəyi-nəzərinə təvafüq etdirməlidir [uyğunlaşdırmaq lazımdır]. Hökumətin məmaliki-əcnəbiyyəyə tələbələr göndərilməkdən məqsədi tələbələrə deyil, bəlkə dövlət və məmləkətimizə kömək yetirmiş olmasıdır. Buna görə, kimi göndərmək məsələsini həll edərkən kasıb getsin, döv-

lətli qalsın və ya tələbə getsin, abituriyent qalsın sözlərini kənara qoyub da – çünki bunlar bizcə əsassızdır – ancaq qabiliyyət və istedad sahibləri getsin şərti ilə həll etmək lazımdır.

Qabil və müstəid [istedadlı] tələbələr əvvəla əxz etdikləri elmi layiqincə bilib sahibi-ixtisas olar və saniyə [ikincisi], boş yerə də vaxtını itirməzlər. Əlavə, Azərbaycan türklərinin qolaylıqla mədəniləşməyə qabiliyyət və mədəni olmaq ləyaqətini də mütəməddin [mədəni] məmləkətlərin alim və fəzillərinə də bildirirlər. Əks halda, mənfəət əvəzinə maddi və mənəvi zərərlərə düşüb, şan və heysiyyətimizi də ləkədar edərək [ləkələyərək]. Ona görə, seçilib göndəriləcək olan tələbələrə qabiliyyət və istedadla malik olmaq şərti istənilməlidir. Bu şərtə müvafiqət edənləri bilib seçmək üçün Nəzarətin xüsusi bir yolu və üsulu olmalıdır.

Hacıbəyli Üzeyir
N 270, 10 sentyabr 1919

KONTRAST

Azərbaycan hökumətinin adılanə və müdəbbiranə [uzaqgörən, ağıllı] tədbiri sayəsində Qarabağ məsələsinin həll və fəsl edilməsi [baş çatdırılması] Azərbaycanda yaşayan ümum ermənilərin məmnuniyyətini mövcib [məmnuniyyətinə səbəb] oldu. Ermənilər bileyn [öz gözləri ilə] gördülər ki, Azərbaycan hökuməti Qarabağ məsələsini qılinc zoru ilə həll etməyə qadir ikən böylə yapmadı. Məsələni sülh və sazişlə həllə çalışdı.

Ermənilər burasını dəxi anladılar ki, nə Azərbaycan hökumətinin, nə də azəri türklərinin ermənilərə əziyyət vermək, incitmək, asudə güzəran və məişətlərinə mane olmaq və onlara qarşı daim xüsusi [düşmənçilik] bəsləmək fikri yoxdur. Deməli, Azərbaycan ermənilərinin Azərbaycan Cümhuriyyəti torpağında yaşamalarının yaxşılığı və ya fənalığı özlərinin hərəkət və rəftarlarına bağlıdır. Yaxşıqla dolanarlarsa, daim yaxşıqlıq görürlər.

Qarabağ məsələsinin hər iki tərəfi razı qoyan bir surətdə həllində və bundan dolayı ümum Azərbaycan erməni və türklərinin münasibət və müamilətlərinin [rəftarlarının] normal və səmimiyanə bir hala düşməsində Azərbaycan hökumətinin adılanə tədbirlərindən əlavə, erməni camaatının dəxi aqılanə rəftarını nəzəri-diqqətə almalıdır. Bunu Qarabağda ermənilərin yeddinci yığıncağı isbat etdi. Bu yığıncaqda əksəriyyət sülh və saziş tərəfdarı

olub da qanlılıq və xunxarlığa [qanıqanlıya] adət-kədə olan daşnakların mübarizəyə davam edəlim məalında [mənasında] olan divanəvar və ağıldankənar təkliflərini rədd etdilər.

Daşnak fitnəsinin qara buludları erməni camaatının üzərindən rədd olan kimi sülh və saziş, əmnü asayış günəşi doğub hər yeri işıqlandırmaqla, hər kəsin də ruhunu şad və qəlbini fərəhnək etdi. İndi Qarabağ erməniləri hökumət nümayəndəsi ilə bir yerdə məsləhət və məşvərətlər məclisi qurub, ümum ölkənin rahat və asudəliyi haqqında tədbirlər tökmək işlərinə məşğuldurlar.

İndi qissədən hissə:

Məlum olur ki, o yerdə ki, ermənilər daşnak fitnəsini öz üstlərindən kənar edə bilirlər, orada hər bir cürə qarğışlıq və şuluqluq əvəzinə əmnü asayış, istirahət bərpa edilir. Böylə olan surətdə, biz əminik ki, əgər bu daşnak fitnə və fəsadı ümum ermənilər üzərindən dəf edilə bilsəydi, bu gün kamali-təəssüf və təəssürlə [böyük bir təəssüf və kədər] müşahidə etməkdə olduğumuz Ararat “vakxanaliya”-sına [özbaşınalığına, qarma-qarışılıqlığına] meydan qalmaz və hər gün qəlbimizi yandıran və əhvalımızı pərişan edən yaman xəbərləri və pis-pis əhvalları eşitməzdik.

Bu gün Azərbaycanda yaşayan ermənilərin halını Ermənistandakı müsəlman-

ların əhvalı ilə bir-birinə tutuşdurub qiyas [müqayisə] etdikdə, arada böyük bir kontrast əmələ gəlir. Burada hər tərəfə baxırsan ədalət və insaniyyət müşahidə edildiyi halda, orada Əyridağ dibində, Ararat ətəklərində zülüm, vəhşət və dəhşət görünür.

Yevropa qarşısında məzlum görünməyə və öz yerində zalım olmağa səy edən daşnaklar öz vəhşiliklərini bir də-rəcəyə yetiribdirlər ki, səbir və taqətdən kəsilmiş olan müsəlmanlar qiyam və üs-yana qalxıb zalımlara qarşı difa [müdafiə] başlayıbdırlar.

Daşnaklardan ibarət olan Ararat hökuməti öz quyuğunu qapı arasında görüb Yevropadakı dostlarını köməyə çağırmağa və Ermənistan əldən gedir deyə qış-qırıq salmağa məcbur olmuşlardır.

İki qonşu millət arasında dərin quyular və keçilməz dərələr qazmaqda olan kütahbin [dar görüşlü] və fərasətsiz daşnaklar burasına heç də diqqət yetirməyirlər ki, bu qazdıqları quyular və dərələr bilaxirə [axırda] bütün Ermənistan üçün bir məzaristan ola bilər.

Yevropaya yalvarmağı, diplomatlar qapılarında sülənməyi öz qonşusu və öz vətəndaşı ilə insaf və mürüvvətlə yaşamağa tərcih verən bu partiya hamıdan artıq zərəri zədən öz millətinə və öz camaatına vurur. Bu partiyanın erməni xalqını öz əlində oyuncaq kimi oynatmağı, kefi istədiyi yerdə camaatın canını, malını, namus və heysiyyətini bilaməhabə [asanlıqla] fəda etməsi nə qədər mövcibitəəccüb [təəccüb doğurur] isə, erməni camaatının da tamam bir qoyun sürüsü kimi öz müqəddəratı və öz varlıqlarını bu ziyankar partiyaya tapşırıb da bu yolda

bir bu qədər ya sədaqət və ya qorxaqlıq və cəbunluq [ağciyərlilik] göstərməsi bir o qədər şayani-heybətdir [heybətə layiqdir]. Görünür, bu partiya erməni xalqını o qədər terrorlayıb və o qədər gözüünün qorxusunu alıbdır ki, birinin də ağız açmağa cürəti qalmayıbdır.

Lakin iş böylə davam edərsə, bunun axırı yaxşı nəticələr verməz. Erməni-müsəlman münasibəti həmişə gərginlik üz-rə qalıb düşmənçilik ya qiyamətə kimi baqi [davamlı] qalar və ya bu millətlərdən birinin bilkülliyyə [tamamilə] məhv[ü] nabadisi ilə nəticəpəzir olar [məhv və yox olması ilə nəticələnmə] ki, bunlardan da hansının baqi və hansı fani ola biləcəyini indidən xəbər vermək çətin iş deyildir.

Ona görə, Cümhuriyyətimizdə asudəliklə yaşamaqda olan erməni camaatının böyük borclarından biri odur ki, özlərini burada daşnak fitnəsindən qorumaqla bərabər, Ararat hökumətinə dəxi icrayitəsir edib oradakı müsəlmanlar haqqında rəva görülən zülmələri durdurmaq üçün ciddi təşəbbüsatda bulunsunlar ki, bəlkə, bu kontrastın Azərbaycan türkləri qəlbinə ilqa etdiyi [yeritdiyi, nüfuz etdirdiyi] sui-təsir və acılığı, böyləliklə, bir növ, azaltmaq mümkün ola.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 271, 11 sentyabr 1919*

GENƏ BAŞLANIR!

Biz deyəndə ki, Azərbaycan türklərinin azadlıq və istiqlal əleyhində bolşevik də, menşevik də, monarxist də, denikinçi də, hamısı müttəfiqdirlər, safdərün [sədələv] cavanlarımız bizdən inciyir və bizi “qaralıqla” ittiham edirlər. Halbuki dediyimiz gün kimi aşkar və dəlil və sübutları hər gözü görən görəcəyi və bəsirəti açıq olanın anlayacağı şəkildə meydanda mövcud olub, əhəmiyyət verənləri gözəlcəsinə inandıra bilər.

Neçə gün əvvəl Moskov bolşevikləri öz komissarları olan Nərimanovun dili ilə bizə təhdid məktubu göndərər dedilər ki, Bakı Azərbaycan türklərinə verilməz. Orası “Sovetski Rossiya”nın malı olmalıdır. Həman eyni sözləri denikinçilər dəxi deyirlər. Fərq yalnız “Sovetski Rossiya” sözündədir ki, onu dəyişib əvəzində “Yedinaya Rossiya” deyirlər.

Genə neçə gün əvvəl bolşevik qəzetəsi olan “Naş put” Lənkəranın süqutu haqqında yazarkən böylə demişdir ki: “Əlbəttə biz Lənkəranı (denikinçi olan) muğanlılara verərdik, nəinki Azərbaycan hökumətinə!”

İstiqlalımız və istiqlalımızın təqviyəsi [möhkəmlənməsi] lehinə söylənən sözlər və icra edilən əməllər sosialistlərin də və denikinçilərin də acığını və narazılığını mövcib olur.

Türk Müəllimləri Qurultayının bu qərarı ki, müəllimlər xalq arasında istiqlal

və azadlıq fikrini tərviç və təqviyə [yaymaq və gücləndirmək] üçün çalışmalıdır, sosialist qəzetəsi məşhur “Znamya truda”nın acığına gəlib, müəllimlərə guya nəsihət yolu ilə deyir ki, bu cürə siyasi işlər sizin işiniz deyil, siz gedən camaatın içində maarif və tərəqqi yolunda çalışın. Fəqət maarif yolunda ciddi surətdə çalışmaq istəniləndə, yəni məktəblərin milliləşməsi məsələsinə şüru etdikdə [girişdikdə], genə həman sosialist “Znamya truda” denikinçi “Qolos Rossii” ilə ağıza verib qışqırıq salırlar ki, ay aman bunu eyləməyin!

İştə, söhbətimiz dəxi bu məsələnin üstündədir.

Bir vaxt vardı ki, bu koalisiya, yəni sosialist və denikinçilər ittifaqı bizim siyasi istiqlalımıza qarşı mübarizə etməkdə idilər. Azadlıq və “samoupravleniye” [özünüidarə] kimi ali məqsədlərdən söhbət edən sosialistlər Azərbaycan türklərinin azadlıq və istiqlal feilən əmələ gələrkən, ali məqsədlərin hüsulunu görüb də sevinmək və xoşnud olmaq əvəzinə, biləks [əksinə], məyus və mükəddər olub [kədərlənib], məqsədləri millətləri əzməkdən ibarət olan “Yedinaya Rossiya”çılarla əl-ələ verib istiqlalımıza qarşı müqabilə və mübarizəyə girişdilər. Azadlığımıza mane olmaq üçün hər bir qanuni və qeyri-qanuni vəsilələrə [vasitələrə] əl apardılar. Lakin haqqa qələbə çala bilmədilər.

Məqhur [qəhr edilmiş] və məğlub olub susdular və ola bilsin ki, “fərsət məqamına” müntəzir olaraq hələlik kirməyə qərar verdilər.

Biz siyasi istiqlalımızı bərkitdik. İndi milli və mədəni istiqlalımızın hüsuluna mübaşir olmaq [girişmək] zamanıdır ki, bu yolda birinci qədəm olaraq məktəblərin milliləşdirilməyi işinə şüru edilərkən [başlanarkən] genə həman “Znamya truda” denikinci “Qolos Rossii” ilə mütəfiq olub təkrar bizimlə mübarizəyə girişir və məktəblərin milliləşməsinə mane olmaq istəyirlər.

Siyasi istiqlalı haqqımızı inkar edən “Znamya truda” böylə qərara gəlir ki, biz hələ milli və mədəni istiqlalı dəxi ləyiq deyilmişik. Çünki bu iqdama [addıma] hazırlığımız yox imiş. Əlavə, böylə milliləşdirmək əməli əqəliyyəti-milliyə [milli azlıq] təşkil edənlər haqqında, yəni rus, erməni, yəhudi və sairələri barəsində cəbr [zülüm] imiş.

Əvvəla, “hazırlıq yox imiş” bəhanəsi ilə bir millətin milli və mədəni istiqlalına mane olmaq hərəkəti sosialist “Znamya truda” üçün çox eyib olsun! Halbuki, böylə bir istiqlalı bu gün monarxistlər belə qəbula razıdrlar.

Və saniyə [ikincisi], əgər biz milliləşmək işlərinə “hazır deyilik” bəhanəsi ilə bu gün bu işə şüru etməsək və işlər bu halında baqi [olduğu kimi, əbədi] qalarsa, o halda biz buna heç vaxt hazır olmarıq. Binaənileyh [ona görə], böylə bir məntiq hökmüncə qiyamətə kimi milliləşmək üzünü görmərik.

Lakin vəqəən [həqiqətən də] biz məktəbləri milliləşdirməyə hazır deyilmirik? Bu həqiqətmə? Xeyr, həqiqət deyildir, çün-

ki o dairədə milliləşdirmək əməli ki, Maarif Nəzarəti tərəfindən elan edilirdi, ona kamalınca hazırıq. Gələn sənə bu dairəni bir az vüsətləndirməyə [genişləndirməyə], o biri il daha bir az geniş surətdə milliləşdirməyə, daha iki il sonra tamamilə milli məktəblərə malik olmağa hazır olmaq üçün işləmək lazım isə, o yolda işlənəcəkdir. Hər halda hazır olub-olmadığımızı bizə biganə olan “Znamya truda”çılar deyil, özümüz yaxşı bilirik.

Əqəliyyəti-milliyə [milli azlıq] təşkil edənlər haqqında “cəbr” məsələsinə gəldikdə, bu da boş və əsassız bəhanədir. Əvvəla, burada cəbr yoxdur, hər millət öz dilində hər nə oxuyacaqsə və hər nə məktəb açacaqsə, açsın və oxusun. Buna hökumət tərəfindən heç bir mümaniet [maneçilik] ola bilməz. Əgər bir taqımları türk dilincə oxumağı öz övladları üçün “ar” bilirlərsə, oxutmasınlar. Onlara cəbr edən yoxdur və olmayacaqdır.

Qərəz, bu “hazırsızlıq” və “cəbr” sözləri hamısı boş bəhanədir. Bu səs-küy ki, bir taqım bilafərqi-məslək [məslək, əqidə fərqi olmadan] qəzetələr və valideynlər tərəfindən eşidilməkdədir – bizim milli və mədəni istiqlalımıza qarşı mübarizədir ki, genə də başlanır.

Zənn edilməsin ki, Azərbaycan hökumətinin vəzifəsi yalnız bir qaradovoyluqdan ibarət olmalıdır. Bu hökumətin ən böyük vəzifələrindən biri də milli maarif məsələsidir. Azərbaycan türklərinin Maarif Nəzarətindən gözlədiyi bu deyil ki, o direktoru qulluğa qoyub, bu direktoru əzl etsin. Ümdə gözlədiyimiz əməl [arzu] burasıdır ki, məktəblər milliləşsin, dilimiz hökumət dili hökmünə girsin, milli maarifimiz tərəqqisinə mane olan və istibdad

zamanından irs qalan əngəllər bərtərəf edilsin [aradan qaldırılsın]. Bu isə ibtidailərdən başlanıb ta universitəyə qədər ümum məktəblərimizin milliləşməyi ilə mümkün ola bilər.

Nikolay məmurları bizi milli maarifdən məhrum edib dilimizi məlul [şikəst] bir hala saldılar – bəsdür! O zamanın arzuqəşləri və onlarla ittifaq bağlayan “sialistlər” tərəqqimizə mane olmasınlar.

Məsələni Parlamana keçirmək istəyirmişlər. Bu ümidlə ki, Parlamən onların haqsız iddiasını qəbul edib, məktəblərin milliləşmək məsələsinə dayandıracaqdır. Heç zənn edilməsin ki, Azərbaycan Parlamənı maarif təşnəsi olan Azərbaycan türklərinin milli maarifinə mane ola bilən hökmlər və qanunlar qoymaqla böylə bir haqsız və əsassız əmələ razılıq verə! Parlamənımız gözəl bilir və hər kəs dəxi bilməlidir ki, bu səs-küy bizim milli və mədəni istiqlalımıza qarşı yeni bir mübarizədir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 273, 14 sentyabr 1919

QURTULUŞ

*Şu qarşıkı duman çıxan bacadan
Sən gəlmədən iniltilər çıxardı
Geciksaydin məzlumların fəryadı
Yeri, göyü, kainatı yıxardı
Ə. Cavad*

Rusiya, o yekə Rusiya, cahanşümul müharibənin taqət-fərsa [taqətdən salan] zərbələrinə davam edə bilməyib yıxıldı. Yıxılarkən cəbhələr açıldı. Cəbhələr açılcaq müqabil tərəfin qoşunları müxtəlif yerlərdən sel ayrımları kimi Rusiyanın torpağını basmağa başladılar.

O torpağın bir hissəsi də Qafqaz idi ki, müqabil tərəfin, yəni alman və türklərin qoşunları tərəfindən müharibə siyasətinə görə işğal edilməsi icab edirdi [lazım gəlirdi].

Lakin türkləri, türk əsgərini, türk zabiti və paşasını Qafqaza gətirdən yalnız bir siyasət hökmü deyildi. Bu hökm ikinci planda idi. Birinci planda olan hökm isə milliyyət iqtizasının [zərurətinin] əmri ilə sadir olmuş [meydana çıxmış] vacibül-əməl bir hökm idi ki, hər bir türk onu kağız üzərində deyil, öz qəlbində, öz sinəsində yazıldığını hiss edib yerinə gətirmək və yerinə yetirmək üçün şövq və həvəslə irəliləyirdi. O hökm böylə əmr edirdi: Get, dini dinindən, dili dilindən olan qardaş və bacılarını, ata və analarını xain zalımların, namərd qatillərin və həyasız qasiblərin [qəsbkarların] zülüm çəngəlindən [caynağından] xilas et!

Əvət, bu, o zaman idi ki, Azərbaycanın mühüm nisfi, [hissəsi] abad və mə'mur ikən xarabazara döndərilmək üzrə xain və xasirlərin [uğursuzların, yolunu azmışların] mürdar çəkmələri altında əzilməkdə idi.

Azərbaycan fəqərəyi-kasibəsinə cənnət vəd edib də cəhənnəm göstərənələr, öz qüvvələri az imiş ki, daşnak köməyinə də təmə [tamah] etməkdən iyrənməyib, türk övladının haqqını qəsb, canını qətl, malını qarət və evini viran etməklə “qrajdan” müharibəsi bəhanəsi ilə bir milləti yer üzündən məhv və nabud [yox] etmək kimi divanəvar [ağlasığmaz] bir cinayət icrasına məşğul idilər.

Topu, tüfəngi, makinası, təyyarəsi və bitməz-tükənməz cəbbəxanası olan cəlladlara qarşı əliboş müsəlman nə edə bilərdi? Tələf olub gedərdi, ölərdi.

Bir-bir, iki-bir, yüz-bir, min-bir tələf olub gedərdi.

Bir az qalmışdı ki, canilər cinayətlərini itməmə yetirib [tamamlayıb] bütün Bakı quberniyasını türk övladından təmizləyəcəklərdi.

Əcəba bu nə müharibə idi, bu nə qırğın idi? Deyirlər ki bu, “qrajdan” müharibəsi, sinif müqatiləsi [vuruşması, qırğını] idi. Yəni bolşeviklər fəqərəyi-kasibə xəttinə üçün burjuylarla müharibə edirdilər.

Lakin bu yalandır və bunun yalan olduğunu isbat edən minlərcə müsəlman fəqərəyi-kasibəsinin meyitləridir ki, bol-

şevik qoşunu tərəfindən “müsəlman ol-duqlarına görə” çox rəhmsiz bir surətdə öldürülmüşdülər.

Bəs bu nə idi?

Bu, siyasi və milli bir müharibə idi. Siyasi tərəfini yeridən bolşeviklər idilər ki, bizə “istiqlal əvəzinə xarabazərlər göstərmək” vəd etmişdilər. Milli tərəfini də iltizam edən [öhdəsinə götürən] daşnaklar idi ki, bunlar da “əlimizə yaxşı fürsət düşüb” deyərək qanlarına yeriklədikləri müsəlmanları qırıb qurtarmaq istəyirdilər.

Bu idi.

Lakin cəlladlar cinayətlərini axıradək itməyə yetirə bilmədilər.

Haqq ordusu məzlumların imdadına yetişdi və düşməndən neçə qat az oldu-ğu halda müharibəyə girişib düşməni basdı və qaçırtıdı.

Qanlı əllər Azərbaycan üzərindən dəf olcaq yaralı və sitəmdidə [zülüm görmüş; haqsızlığa məruz qalmış] vətənimiz, hökumət və millətin səy və ehtimamı [çalışması, əlləşib-vuruşması] sayəsində yavaş-yavaş öz adı halına düşüb, bu gün o də-rəcə bir asudəliyə çatıb ki, bolşevik və Denikin “diyar”larından gələnlərin sözlərinə görə burası oralara nisbətən bir be-hişt və cənnət misalındadır.

Bu gün qurtuluş və xilasımız yolunda canlarını qurban verib bizə bu dünyada cənnət göstərməklə özlərini o dünyanın behiştinə vasil edən şühədayi-möhtərəminin [möhtərəm şəhidlərin] məzari-əzizləri [əziz məzarları] üzərində fatihəxan olmaqla [fatihə oxumaqla] özlərini yad və ruh-larını şad etmək hər bir türkün və ümum islam əhlinin müqəddəs vəzifəsidir.

Hacıbəyli Üzeyir
N 274, 15 sentyabr 1919

MİLLİLƏŞMƏK

Dövri-istibdaddan qalmış və bu gün Azərbaycan istiqlaliyyətinə yaraşmayan bir para işləri “likvidatsiya” etmək, yəni aradan götürmək yolunda hökumətimiz ciddiyyətlə işləməkdədir. Bu yollu işlərin biri də rus dilidir ki, bu günə qədər aramızda hökumət lisanı hökmündə qalıb, Azərbaycan istiqlalının şərəfini azaltmaq-la bərabər, Azərbaycan türkləri üçün də-xi az müşkülət törətməyir.

Azərbaycan türk dili ümum Qafqazda yaşayan müxtəlif lisanlı millətlər arasın-da ümumi bir dil olmaq kimi böylə bir bey-nəlmiləl əhəmiyyəti haiz olduğu [daşdığı] halda, yəni bir erməninin bir dağıstanlı, bir malakanın bir gürcü ilə qonuşub danışmaq üçün türk dilinə müraciət etmə-yə məcbur olduqları bir halda, bu dilə ma-lik olan türklərin rus dilinə möhtac qal-ması nə qədər qərib və nə qədər gülünc bir haldır.

Bu qeyri-təbii hal, əlbəttə, rus istib-dadının bərkətindəndir ki, ruslaşdır-maq politikası sayəsində Azərbaycan türkləri öylə bir şərait içində yaşayırlardı ki, həmişə rus dilinə möhtac qalırdılar. Di-gər tərəfdən, milli məktəb və mətbuatı-mız olmadığından, dilimiz öz-özünə gu-şeyi-nisyanə atılacaq [bir küncə atılıb yad-dan çıxacaq] bir hala gəlirdi.

Böylə bir şərait içində yaşayan Azəri türkləri arasında öz dilinə, öz ədəbiyya-tına həvəs edənləri vardısı, o da çox az.

Çünki bu yolda praktik bir mənfəət yox idi. Türk dilinə dara olanlar [türk dilini də-rindən bilənlər] bunu həyata tətbiq etmək və bundan məişət və güzəranları üçün bir fayda almaq imkanından məhrum edil-mişlərdi. Rus istibdadı hər bir “bənd-bə-rəni” kəsib dilimizə heç bir yerdə yol ver-məyirdi.

İştə, bu mənhus [nəhs, uğursuz] şərə-itin nəticəsi olaraq, istiqlalımızı elan edib, feilən müstəqil yaşamağa şüru edərkən [başlarkən] baxıb gördük ki, bütün işbi-lənlərimizin, karkün [iş görənlər] adamları-mızın və işə yarar zəvətimizin [şəxslərimi-zin] – bir cüzi istisna olmaq üzrə – həman cümləsi iş aparmaq üçün rus dili istema-lına [işlətməyə] məcbur qalmışlardır. Odur ki, bütün dairələrimiz, divanxanalarımız, dəftərxanalarımız və bir-bir müəssisələ-rimiz bütün işlərini məcburi rus lisanı vasitəsilə icra etməyə başladılar.

Lakin bu qeyri-təbii halın davamına ancaq müvəqqəti olaraq boyun qoymaq ola bilərdi. Ona görədir ki, bu gün höku-mət tərəfindən Maarif Nəzarəti vasitə-silə icra olunan milliləşmək iqdamatı [tə-şəbbüsü] işlərin təbii yoluna qonulması haqqında birinci qədəmdir ki, türk hö-kumətində türk dilinin qəsb edilmiş olan haqqı özünə qaytarılır.

Milliləşmək xüsusunda Maarif naziri tərəfindən iki böyük işə iqdam olunub-dur: biri məktəblərin, digəri isə ümum

hökumət müəssisələrinin milliləşdirilməsidir.

Məktəblərin milliləşdirilməsi doğru-dan-doğruya icra edilməkdədir. Müəssisələrin milliləşdirilməsinə isə bilavasitə iqdām edilib və vasitə olmaq üzrə bilə-təfriqi-millət [millət fərqi olmadan] ümum məmurlarımız üçün türk dili kursları açılıbdır. Azərbaycan hökuməti dairələrində qulluq etmək istəyən və türk dilinə dara-olmayan ümum məmurlar həman kurs-lara girib türk dili öyrənməyə məcbur-durlar.

Maarif naziri həzrətlərinin bu yolda ciddiyyətlə çalışmaları şayani-təbrik və layiqi-təhsindir [təbrikə və alqışlanmağa layiqdir]. Bizə məlum olduğu üzrə, nazir həzrətlərinin böylə milliləşdirmək təd-birlərinə qarşı protesto edən və bu iq-damatdan şaki [şikayətçi] olanlar vardır. Lakin eşitdiyimizə görə, nazir həzrətləri heç bir güzəştə bulunmamağa qərar vermişlərdir. Nazirin bu qərarı xüsusi bir təhniyəyə səzadır [təbrik edilməyə layiq-dir]. Bu xüsusda heç bir güzəşt ola bil-məz. Protesto edən tərəflərin istiqlalı-mızın xeyirxahı olmadıqları aşkardır və saniyə [ikincisi], öz şəxsi mənfəətləri nöq-teyi-nəzərindən şikayətlərdə bulunurlar.

Halbuki milliləşmək işi dövləti əhə-miyyəti haiz olan böyük bir əmrdir [işdir]. Bu əmri bir taqımlarının, baxüsus [xüsu-sən] ki, bədxahlarımızın xatirəsi və mən-fəəti-şəxsiyyəsi üçün təxirə salmağı və yaxud durdurmağı ağıl qəbul edən işlərdən hesab etmək olmaz. Ümid edirik ki, nazir həzrətləri bu yoldakı mümaniətlər [maneələr] qarşısında heç bir tərəddüdə yol verməyib, işi sürətlə irəlilədəcək və ümum Azərbaycan türklərinin məramını və dövlət mənafeyinin tələb etdiyi əm-

rini kamali-mətanətlə yerinə yetirəcəkdirlər.

Bu xüsusda müvəffəqiyyətlərini dilə-rik.

Hacıbəyli Üzeyir
N 278, 21 sentyabr 1919

MİRALAY HASKELLİN TƏKLİFİ

Şərur və Naxçıvan uyezdləri haqqında Amerika nümayəndəsi miralay Haskell cənabları tərəfindən Ararat və Azərbaycan hökumətlərinə verilmək üçün vəqə olmuş təklifin biri zahiri, digəri batini olmaq üzrə iki mənası vardır.

Zahiri mənası bütün məzkur [deyilən] uyezdlərin əhalisinə aid olub, tənzimi-idarə və təmini-məişətlərini hüsula gətirə bilən [idarələrini tənzim və məişətlərini təmin edə bilən] üsul və tədbirlərdən ibarətdir ki, maddə-maddə yazılıb, ələni [açıq] və aşkardır.

Batini mənası isə – bu, mənəvi bir zərbədir ki, onu ancaq Ararat Hökuməti dərk və hiss etməlidir.

Cümləcə məlumdur ki, Düvəli-müəz-zəmə [Böyük dövlətlər] içində bu axır vaxt ermənilər haqqında iltifat göstərən, onlara maddi və mənəvi köməklər vəd edən və bu vədlərin bir nümunəyi-hüsulu [əməli, baş tutmuş nümunəsi] olmaq üzrə erməni yoxsullarına ianələr paylayan, hamıdan artıq Amerika idi.

Bunun səbəbi o idi ki, Yevropaya və Amerikaya göndərilmiş olan erməni mü-rəxxəsləri [nümayəndələri] Ermənistanı tərif edərkən, vəhşilər içində mədəni, zalımlar arasında məzlum, haqsızlıqlara uğ-ramış haqlı bir millət deyə təsvirə çalışıb, həqiqəti-haldan [həqiqi vəziyyətdən] bixə-bər olan amerikalıları o qədər qandırmış-lardı [aldatmışdılar] ki, amerikalılarda Qaf-

qaz dağları arasında layiqi-etina və caizi-himayət və şayəsteyi-istiqlal [etinaya la-yiq, himayə edilməyə uyğun və istiqlalıyyət qazanmağa yaraşan] bir millət varsa o da yalnız ermənilərdir, deyə böylə bir qəna-ət hasil olmuşdu.

Fəqət erməni millətinin başında du-ranlar o qədər kütahbin [dar görüşlü] ol-dular ki, bəlkə amerikalılar həqiqəti-halı təhqiq üçün Ermənistanı ziyarətə gələr və hasil edilmiş qənaətin yanlış oldu-ğunu görələr, deyə bu xüsusda heç bir fikir və əndişə etməyib, təşkil etmiş ol-duqları cümhuriyyətdə mürəxxəslərin tərif və təsvirlərinə tamamilə zidd və bə-rəks [əksinə] olaraq bir hal törətməyə çalışırdılar.

Amerikalılar gəldilər. Hələ Haskell cə-nablarından əqdəm [əvvəl] erməni yox-sul və sitəmdidələrinə [zülüm çəkənlərinə] ianələr paylamaq qəsdi ilə Qafqaza gəl-miş olan Amerika heyəti, əhvalın başqa tərzdə olduğunu bir dərəcəyə qədər an-ladı. “Nə üçün siz ianənizi yalnız erməni yoxsullarına təxsis və təqsim edirsiniz?” [ayırır və paylayırsınız] – deyə suala: “Biz zənn etdik ki, möhtacı-ianə olanlar yalnız ermənilərdir” – deyə cavab verib, işlərdən bir o qədər də xəbərdar olmadıqla-rını iqrara [etiraf etməyə] məcbur oldular.

Lakin erməni başçıları böylə vəqə-lərdən bir dərsi-ibrət almadılar. O ziyan-kar politikalарına davam ilə zülümdidə

[zülümə məruz qalmış] müsəlmanları qiyam və üsyana məcbur etdilər. İş o məqama çatdı ki, erməni cümhuriyyətinin əsasını təhdid edən təhlükələr vücuda gəldi. Şübhə yoxdur ki, erməni məzalimi [zülümkarlığı] nəticəsi olan bu qanlı hadisələri, erməni mürəxxəsləri Yevropa və Amerika qarşısında başqa bir halda təsvir edib, erməni məzlumluğunun yeni bir sübut və dəlilidir deyə iradə edirmişlər [göstərmişlər].

Lakin Haskell cənabları gəldi, Qafqazı gördü, erməni həqiqətinə nəzər yetirdi, vəqə olan əhvalatı təhqiq etdi, Yevropanın və həmvətənlərinin bir çox yanlışlar və zəlalətə [səhvə, düz yoldan çıxmağa] qapdırılmış olduqlarını dərk etdi və bunun nəticəsində Şərur və Naxçıvan türklərini "mədəni məzlumların" vəhşiyanə hərəkət və zalimanə rəftarından xilas etmək üçün o tərəfləri Ermənistandan ayırmaq və bitərəf bir məntəqə halına salmağı lazım bildi.

İştə, Ararat Hökuməti politikasının nəticəsində daşnakların yedikləri mənəvi bir zərbə.

İndi keçəlim təklifin zahiri cəhətinə.

Bu təklif, əlbəttə ki, Şərur və Naxçıvan müsəlmanlarını və Böyük Vədi əhalisini Ermənistandan ayıraraq o tərəfin zülüm, sitəm, qətl və qarətindən xilas edə bilər. Fəqət bu hal, yəni məzkur uyezdlərin [deyilən qəzaların] bitərəf bir mən-təqə halında nə qədər zaman davam edə-cəyi və bura əhalisinin müqəddəratı bilə-xirə [daha sonra] nə yolda həll ediləcəyi məzmununda irad edilən suallara təklif-də cavab yoxdur.

Təklifin "Məhəlli [yerli] idarə türk idarəsi olacaqdır" deyə üçüncü; "Bakı-Culfa

dəmir yolu müxtəss [ancaq] Azərbaycan Hökumətinə təəllüq edəcək [məxsus olacaq]" deyə on beşinci və "İdarə üçün əlavə pul lazım olacaqsa, o pulu Azərbaycan Hökuməti buraxacaqdır" deyə on yedinci maddələrdən aşkardır ki, bu təklif başdan-baş "Mus... Mus..." deməkdir ki, bir günü "Mustafa" olacağı aşkardır. Yəni bir yer ki, onun idarəsi Azərbaycan qaydasıdır, içindən keçən dəmir yolu Azərbaycanındır, məsarif və məxaric üçün xərclənən pulu da Azərbaycan xəzinəsinindir – o yer siyasi məntiq üzrə Azərbaycan torpağından hesab edilə bilər.

Buna görə, Şərur və Naxçıvan məsələsi bilaxirə rəsmən Azərbaycana ilhaqla [qoşulmaqla] həll edilib qurtara bilər ki, buna oraların əhalisi də razıdır, Dövlətimüəzzəmə nümayəndələri də maldirlər [meyil edirlər, yönəliirlər] və məntiq də böylə hökm edir.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 279, 22 sentyabr 1919*

KABİNƏ TƏŞKİLİNƏ AİD

Rəisül-vükəla [Baş nazir] Nəsim bəy Yusifbəyli həzrətlərinin istefası xəbəri Azərbaycanın həqiqi demokratiya və fəqərə-yi-kasibəsini tələş və əndişələrə saldı.

Bu vəqə, yəni Azərbaycan fəhlə, əmələ [işçi], əsnaf [peşəkar], sənətkar və bilümmum [ümumiyyətlə] bütün həqiqi demokratlarının Nəsim bəyə tərəfdar çıxıb da onun təkrar ümuri-idarə [idarə işləri] başında olmasını ciddən və müsirrənə bir surətdə [təkidlə, israrla] arzu etmələri Nəsim bəy əleyhində olanlar üçün bir sille və Azərbaycan fəqərəyi-kasibəsi naminə Nəsim bəyi danlamağa qalxışanlardan ötrü bir şapalaqdır.

Hökumətimizi bəy-xan hökuməti deyə nahaq yerə töhmətləndirmək istəyənlər dəxi bu vəqə dolayısı ilə mənəvi bir zərbə yedilər, zənn edirəm. Çünki Nəsim bəyin istefasına qarşı protesto sədarlarını çıxaranlar, bəylər və xanlar deyil, məmləkətimizin demokrat və fəqərəyi-kasibə sinfidir. İndiyə qədər nə bir bəydən və nə bir xandan "Nəsim bəy yerində qalsın" deyə bir səs, ya bir arzu eşitmədik. Halbuki hökumətimiz vəqəən [doğrudan da] bəy-xan hökuməti olsaydı, bu istefadan dolay tələş və əndişələrə düşənlər dəxi bəylər və xanlar sinfi olardı, nəinki demokrat və fəqərəyi-kasibə.

Nəsim bəy nə üçün istefa etdi?

Onun üçün ki, Sosialist fraksiyasının yersiz çıxışı onun qəlbini sındırdı.

Bir adam ki, ağır şərait içində yaman günlər keçirməkdə olan vətənin zimamidarəsini [idarəsinin cilovunu] əlinə alıb məsulyyəti yükünü üzərinə götürə və belə nazik [həssas] bir zamanda müdəbbirənə [ağıllı, tədbirli] bir siyasət yeridib də vətəni nəinki təhlükələrdən qoruya, hətta həman qan tökmədən, qurban vermədən böyük-böyük siyasi müvəffəqiyyətlər qazandıra, həlli dedikcə müşkül olan məsələləri kamali-sühulətlə [asanlıqla; yumuşaqlıqla] həll edə, bizi təhdid edən təhlükələri bərtərəf edib [aradan qaldırıb] mövqeyimizi biganələr nəzərində möhtərəm bir hala sala – o adam bir bu qədər müvəffəqiyyətlərdən sonra heç olmasa bir quru "çox sağ ol" da eşitməyib, onun əvəzində nahaq yerə təkdir [pisləmə, danlama], məzəmmət və məlamətlər [töhmətlər] dinləməyə məcbur olarsa, əlbəttə, onun qəlbini sınıb rəncidəxatir olar [küsə, inciyər].

Bu fəqərə [fakt] – istefanın psixoloji səbəbidir. Lakin səbəbi-istefa yalnız bundan ibarət olmuş olsa idi, Nəsim bəyi hissiyyətə qapılmaqla ittiham edib "Söyləsən də, döyülsən də sən öz vəzifəndə sabitqədəm olmalısən", demək olardı. Fəqət digər bir səbəb dəxi vardır ki, o da parlamentarizm rəsmiyyətinin pozulmasıdır.

Böylə ki, sosialistlər sorğusunun nəticəsində Nəsim bəy Kabinəsinə etimad

göstərən demək olar ki, yalnız bir "Müsavat" fraksiyası oldu. Doğrudur, bu etimad əksəriyyəti-ara [səs çoxluğu] qazandı və Kabinə istefasına səbəb qalmadı, lakin Nəsim bəy, Kabinəsi təşkilində öz adamları vasitəsilə iştirak edib, əvvəlcə bu Kabinəyə etimad göstərənlərin birdən dönüb də xilafgirənə bir vəziyyət almaları – əcaib-qəribliyi bir tərəfdə dursun – hökumətin istinad edəcəyi Parlaman əksəriyyətliliyini pozub istinadgahı xələldar etdi.

Böylə ki, əvvəldə Nəsim bəy Kabinəsi düzərkən "Müsavat", Sosialistlər və "Əhrar" fraksiyaları bu Kabinə təşkili üçün adamlar verdilər.

Məsələn, "Müsavat"dan Nəsim bəy özü, Ağa Əminov və Nəriman bəy [Nərimanbəyov], sosialistlərdən Aslan bəy Səfikürdlü, Camo bəy Hacınski və "Əhrar"dan Aslan bəy Qardaşov. Və böyləliklə, bu Kabinə üçün istinadgah olmaq üzrə bir Parlaman əksəriyyəti təşkil etdilər, lakin Kabinə işə başlayıb bir bu qədər müvəffəqiyyətlərə nail olduğu bir zamanda – ki mövqeyi daha bərkimiş olmalı idi – sosialistlərlə "Əhrar" fraksiyası intizar xaricində [gözlənilənin əksinə] olaraq birdən-birə xilafgir bir vəziyyət alıb, istinadgahı laxlatdılar.

Nəsim bəy, Kabinəsinin istinad etdiyi mövqeyi zəif görüb istefa etdi; etdi ki, əgər təkrar seçilsə, mövqeyini möhkəmlətsin, istinadgahını bərkitsin, yox seçilməzsə – o başqa məsələ.

Keçən gün xəbər verdiyimiz üzrə Parlaman rəisi həzrətləri yeni Kabinə təşkilini təkrar Nəsim bəyə həvalə etmişdir. Deməli, həqiqi Azərbaycan demokrat və fəqərəyi-kasibəsinin arzu və tələbləri bununla isaf edilməmiş [yerinə yetirilmiş] olur.

Şimdi Nəsim bəy yeni Kabinə düzəltməlidirlər. Bu Kabinəni təşkil edərkən, əlbəttə, təkrar sosialistlərə və ya "Əhrar"a müraciət etməyə artıq məhəl [yer] qalmayı. Çünki bu fraksiyalar öz sözlərinin üstündə dura bilməyib, özlərini "kompromete" etdilər [öz nüfuzlarını zədələdilər]. İndi ki, bunlar müxalifgirlik ixtiyar etmiş oldular, o surətdə Nəsim bəy Kabinəsində iştirak edə bilməzlər və hətta xilafgirlikdən əl çəkmək istəsələr də, yenə güman yoxdur Nəsim bəy bu vəqədən sonra təkrar bunlara bel bağlaya bilsin.

Ona görə, təbiidir ki, Parlamanın başqa fraksiyalarına müraciət etmək lazım gələcəkdir.

Zənn edilir ki, ümuru-idareyi-dövlət [dövlətin idarə edilməsi] işlərinə sağlam bir nəzərlə baxıb, rast və müstəqim [doğru, düzgün] bir yol ilə iş aparılması tərəfdarı olanların kömək və müavinətlərinə istinad edib də Parlaman əksəriyyətinin etimadına məzhər [nail] olacaq bir Kabinə təşkili Nəsim bəy üçün bir o qədər də çətin olmayacaqdır.

Ümumun arzusu budur ki, Nəsim bəy həzrətləri öz Kabinəsini tezlik ilə düzəldib, Cümhuriyyətimizin idareyi-ümuruna [işlərinin idarəsinə] əvvəlkindən daha artıq ciddiyyət və müvəffəqiyyətlərlə mübaşir olsunlar [başlasınlar, girişsinlər].

Hacıbəyli Üzeyir
N 280, 23 sentyabr 1919

DAĞISTAN HAQQINDA

Dağıstandan gələn xəbərlərə görə, dabravollar əleyhinə qaldırılmış olan üsyan getdikcə kəşbi-şiddət və tövsiyi-dairə edib [şiddətlənib və əhatə dairəsini genişləndirib] ümum Şimali Qafqazın hər bir yerinə yayılmaqdadır.

Üsyan, od tutmuş tayalar kimi orada-burada alovlanıb, ümumi bir yanğın meydanına dönmək təhlükəsi ilə Denikin idarəsini tamamilə məhv edəcək müdhiş bir hal kəsb etməkdədir [hal qazanmaqdadır].

Dərbəndin, Teymurxanşuranın işğalı, Petrovskun təhlükəsi, Qroznının hali və sairə bu kimi dağıstanlılar müvəffəqiyyətlərini göstərən vüquata [hadisələrə] aid xəbərlərdən anlaşıldığı üzrə, dabravollar böyük bir müşkülət içində olub, bu müdhiş qiyamı asan vəchlə və ola bilsin ki, heç bir vəchlə yatırda bilməyəcəkdirlər.

Bu vüquatın əsl səbəbi nədir?

Bəzilər deyirlər ki, Dağıstan ixtilalı, Denikin arxasında müşkülət törətmək və bununla Denikin qüvvətini pərişan və pərakəndəliklə zəif bir hala salmaq niyyəti ilə bolşeviklər tərəfindən icra olunan təşviqat nəticəsidir.

Digərləri bu ixtilalı dabravolların dağıstanlılardan qoşun yığmaq, ağır vergilər almaq, əhaliyə dürlü-dürlü əziyyətlər yetirmək, kazakları onların üzərinə müsələt etmək [üstünə salmaq, başına bəla etmək] kimi zalımanə və birəhmanə rəftarlar[ı] nəticəsi bilirlər.

O da, bu da doğru ola bilər. Vəqəən [doğrudan da] Denikin arxasında nə qədər böyük müşkülət əmələ gələrsə, bolşeviklər üçün o nisbətdə yüngüllük hasil edilir. Bu üzdən Dağıstan üsyanını davam və tövsi etdirmək [genişləndirmək] üçün bolşeviklər əllərindən gələni müzayiqa etməzlər [əsirgəməzlər].

Və saniyə [ikincisi], dabravolların məzalimi [zülümləri], baxşus [xüsusilə] kazakların hədd və nəhayət bilməyən azğınlıqları və bu kimi müstəbidanə müamilə [davranış] və zalımanə rəftar dəxi cana doymuş əhalini təngə gətirib, üsyan və qiyama səbəb ola bilər.

Lakin arada bolşevik təşviqatı mövcud olmasa idi və dabravollar Dağıstan əhli ilə adılanə müamilə və mülayim rəftar ilə dolansa idilər Dağıstan ixtilalı zühur etməzmi idi?

Biz bu zəndəyik ki, edərdi və edərdi nə o səbəbə ki, Dağıstan əhli dinc durmazdırlar, xeyr, o səbəbə ki, bütün dünyanı çaxna-vaxnaya salmış olan bu aləmşümül müharibədən sonra, köhnə adətlərin, çürük əsasların, qoxmuş üsulların təkrar iadəsi [qaytarılması] artıq mümkün deyildir.

O köhnə adət, çürük əsas və qoxmuş üsullardan ən təhəmmülgüdəzi [düzülməzi], ən zəhləgedəni, ən murdarı bir millət başqa bir millət üzərində ağa olmasa, qəyyum kəsilməsi və sahiblənməsidir.

Aləmşümul müharibə nəticəsi olaraq əsir millətlər, bəxşus, rus istibdadı əsərəti altında inləyənlər hər növ ilə oldusa da azadlıq şərbətinin şirinliyini daddılar və gördülər ki, müstəqil və qəyyumsuz yaşarkən əsarət sıxıntıları altından azad olub, hər bir fərd öz vücudunda bir yüngüllük hiss edir, asudə nəfəs ala bilir. Hökumət öz hökuməti, qoşun öz qoşunu, məktəb öz məktəbi, öz dili, öz adəti, öz qaydası.

Buna, bu azadlığa və istiqlala nail olmuş bir millət təkrar başqalar əlində qul və əsir olmağa razı olarmı?

Doğrudur, Dağıstan istiqlalı ümum əhalini təmini-məişət, əmnü asayış, nizam və qayda cəhətlərinə məmnun buraxacaq dərəcəyə gəlib yetişməmişdi. Hökumət və Parlaman hələ fəaliyyətlərini o miqdarda büruzə verməmişdilər ki, istiqlalını elan etdikləri vətənlərini bugünkü Azərbaycan və ya Gürcüstan halına gətirə bilsinlər.

Fəqət əvvəla bu var ki, dağıstanlılara bütün mənası ilə müstəqil yaşamağa fürsət vermədilər və saniyə [ikincisi], Dağıstan[da] istiqlaliyyətlərinə yaraşan bir tərz-i idarə qurulmasına da mane olan bir çox xırda-xırda vəq'ələr [hadisələr] bərtərəf edilməmişdi [aradan qaldırılmamışdı].

Lakin hər halda Dağıstan yeni həyat sahəsinə daxil olmuşdu, istibdad zülmətindən xilas olmuş ümum əsir millətlərin üzərinə doğan günəş, onları da qızdırmağa və nurlandırmağa başlamışdı. Və biz əminik ki, əgər Denikin Dağıstanı istila etməmiş olsa idi, bu gün Dağıstan dəxi Azərbaycan kimi azad və mürəffəhülhal [rifah halında] bir məişət keçirmək-də olardı. Bacarıqsız hökumət düşərdi, əvəzində fəal, əzmkar, sədaqətli bir hö-

kumət əmələ gəlib məmləkəti müəyyən bir qaydaya salardı.

Dağıstan işğalı Denikinin böyük bir xətası idi ki, bu gün haman xətanın acı məhsul və təhlükəli nəticələrini görmək-dədir.

Təəccübdür ki, bu qədər inqilab, bu qədər hadisat çürük fikirli imperialistlərin əql və hisslərində heç bir təsir icra edə bilməyib, nə başlarındakı fikri əskilikdən yeniliyə münqəlib [çevirdi], nə qəlb-lərindəki hissləri yamanlıqdan yaxşılığa təbdil etdi [dəyişdirdi].

Lakin heyhat! Bu imperiaлизм fikri, deyil yalnız müstəbid rus generallarının başında, hətta bu inqilabı törədən rus revolyusionerlərin xəyalını belə işğal etməkdədir ki, hamısından təəccübrağı [ən təəccüblüsü], hər bir şeydən heyratlısi budur.

Hər bir millət azad və müstəqil olmalıdır. Bu fikri nə bir rus irticapərəst generalının, nə bolşeviklik edən rus mujikinin, nə də hansı firqədən olursa bir rus intelligentinin başına girdirmək mümkün olmayır.

Biz əminik ki, əgər Dağıstanı rus irticapərəstləri deyil, rus bolşevikləri tutmuş olsa idilər, onlar dəxi dabravollar kimi bugünkü üsyanlar qarşısında ələyayq çalmağa məcbur olardılar.

Odur ki, bugünkü Dağıstan ixtilalı yalnız dabravollulara qarşı üsyan deyildir, istiqlallarının qəsb və ləğvinə qarşı müdhiş və qanlı bir etiraz və ümum imperialistlərə qarşı əzim [böyük] bir protesto nümayişidir.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 281, 24 sentyabr 1919*

DAXİLİ İŞLƏRİMİZDƏN

Bu axır zamanlarda hökumət məmurları və bəxşus [xüsusi] polis adamları əhali ilə fəna rəftarlarda bulunub, döymək, söymək və rüşvət almaq kimi əməllərlə xalqı incidir və əhalini rəğbətdən salırlar, – deyə bir çox şikayətlər eşidilməyə başlamışdı. Əhali arasından çıxan bu şikayət Parlaman kürsüsünə qədər yeriyib, hökumətin bu xüsusda ciddi tədbirlərinə səbəbiyyət verdi. O tədbirlərin başlıcası Mülkiyyə Baş müfəttişliyi təsis etməsidir.

Bu müfəttişliyin borcu ümum mülkiyyə məmurlarının əf'al və ə'malına [işlərinə və əməllərinə] göz yetirmək, bədəməl, bədrəftar, rüşvətxor, xain və xasirləri [uğursuzları; yoldan çıxmışları] və bilümmum [ümumiyyətlə] camaata əziyyət verən, xalqı incidən məmurları iş başından kənar edib, günahları üzəncə məhkəməyə sövq etmək və bu növlə heç bir sui-istimalata [sui-istifadəyə] yol verməməkdir.

Rus istibdadı zamanında polis məmurları əhalinin qənimi və yağısı idi. Əhali polis əhlinə qorxusundan hörmət göstərirdi. Lakin bu qorxu əvvəla əmnü asayışı təmin etməzdi, oğrular, ayrılar polis məmurları ilə əlbir olduqlarından, rüşvət verdiklərindən soyğunçuluq, xırsızlıq öz qaydasıyla hökmfərma idi [hökm sürürdü] və saniyə [ikincisi], bu qorxu bir çox vaxt cüzi bir təqsir üzündən nə qədər adam-

ları qaçaqçılıq halına salıb, özünü də, öz-gələri də fəlakətlərə məruz qoyardı. Polis böylə bir zə'mdə [gümanda, fikirdə] idi ki, onun vəzifəsi əhalinin baş və bədəni üzərinə şallaq çəkməkdən və rüşvət almaqdan ibarətdir.

Fəqət azad və müstəqil Azərbaycan Hökumətində böylə bir əcaib vəzifəşünaslığa yer verilməməlidir. Polis əhli öz vəzifəsinin əsl mənasını dürrüst bilməli və dərk etməlidir. Onun doğrudan-doğruya vəzifəsi əhalinin canını, malını, şərafət və heysiyyətini hər bir təcavüzdən qorumaq və dövlət qanun və qaydalarının camaat arasında icra edilməsinə çalışmaqdır. Əhali polis məmurlarını qorxu üzündən deyil, onu təcavüzlərdən qoruyan bir mühafiz, bir qoruqçu sifətilə ləyiqi-əhtiram bilməlidir.

Mülkiyyə Baş müfəttişliyinin idarəsi – hökumətin müsib və məqul [doğru, yerində və ağıllı] bir tədbiri nəticəsi olaraq doğruluq və sədaqəti ümumca şəkk və şübhə xaricində olan möhtərəm və müqtədir [bacarıqlı] bir zata [şəxsə] tapşırılmışdır. Bu zat bütün Azərbaycanca məşhur, millət və vətən məhəbbətilə məruf [tanınmış] və bu yolda həbsxanalar bucağında can çürütməyə varıncaya qədər fədakarlıqlarda bulunmuş olan möhtərəm [Ömər] Faiq [Nemanzadə] əfəndidir. Mühüm və mühümlüyü qədər də məsuliyyətli olan böylə bir idarənin başında Faiq

əfəndi kimi etibar və etimadi-tamməyə [tam bir etibar və etimada] layiq olan adamları görərkən qəlbimiz mütməin [şübhədən, narahatlıqdan uzaq] olmaqla, gələcəyə nikbinənə bir nəzərlə baxmağa əsasımız olub, qəlbimiz dəxi fərəhlənir.

Möhtərəm Faiq əfəndinin vəzifəsi dedikcə ağırdır. Vicdan qarşısında, dövlət nəzdində, camaat indindəki [yanındakı, nəzdindəki] məsuliyyəti təsəvvür etdikcə böyükdür: milisionerdən tutmuş ta qubernatorlara qədər hər kəsə göz yetirmək, bir-birinin əməlinə diqqət vermək, sui-istəmalat vəqə olduğu halda onu heç bir hissiyyətə qapılmadan, xətir gözləmədən, özünə düşmən qazansa da haqqı nahaqqa vermədən tədqiq və təhqiq etmək, dövlət mənafeyini hər bir şeydən əziz tutan Faiq əfəndi kimi qiymətli zatların əlindən gələ bilər. Bu üzdən cavan Cümhuriyyətimizdə məmurlar sui-istəmalatına heç bir vəchlə [heç bir surətdə] yol verilməyəcəkdir və bundan dolayı vəqə olan şikayətlərə məhəl [yer] qalmayacağına əmin olduğumuzu bir təbşir [şad xəbər] surətində xəbər verə bilərik.

Lakin hökumətimizin nəzər-diqqətini bir cəhətə cəlb etmək istərdik.

Bir var ki, məmur təftişdən qorxaraq vəzifəsində sui-istəmalat icrasına cəsarət etməz, bir də var ki, öz təbiəti və öz tərbiyəsi sövqilə hər bir bəd əməl və fəna hərəkətlərdən ictinab ilə [çəkinməklə] özünü saxlamağa qeyrət edər. Məmurun qorxutmaq yoluyla öz vəzifəsində doğruluq göstərməsinə mülkiyyə müfəttişliyi təsisi ilə cəhd edən hökumət, onlardan bir paralarının təlim və tərbiyəsinə də icrayi-təsir edə bilər ki, bu yol ilə də sui-istəmalat rəf olub [aradan götürülüb] getsin.

Məsələn, polis və jandarma məmurları üçün xüsusi məktəblər açmaq yolu ilə elmi və tərbiyəli milis və jandarmalarımız olub, əhali bir çox nahaq söyüşdən-döyüşdən, təhqir və təkdirdən [məzəmmətdən] azad olmaqla bərabər, milis və jandarma vəzifələri dəxi layiqli və lazımlı bir surətdə ifa olunur. Baxüsus, böylə məktəblərdə polis və jandarma vəzifələrinə aid olan dərslərdən əlavə, dərslər alanlarda milli ruh, milli tərbiyə və vətənpərvərlik hissi oyadacaq və tərbiyə edəcək sözlər və söhbətlər irad edilərsə [danışılarsa], böylə bir tərbiyə nəticəsi olaraq dövlət və millətpərəstlik sövqilə vəzifəsi başında duran kiçik məmurlara malik olmağımızla, cavan Cümhuriyyətimizə böyük xidmətlər göstərmiş olarıq.

Biz zənn edirik ki, bu yolda çalışmaq, yəni polis və jandarma məktəbləri açılmasına səy etmək möhtərəm Faiq əfəndinin doğrudan-doğruya vəzifələrindən biri və mühümdür. Ona görə bu yolda Faiq əfəndinin lazım olan təşəbbüsata girişməyini və girişib də bu mühüm əmrə [işə] müvəffəq olmaqlarını ümid və arzu edirik. Hökumətin bu yolda Faiq əfəndiyə kömək edəcəyinə şəkkimiz ola bilməz.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 282, 25 sentyabr 1919*

NƏYƏ ÇALIŞALIM?

Yevropa Sülh Konfransına göndərmiş olduğumuz mürəxxəslərdən [nümayəndələrdən] hərdənbir alınan məlumatdan böylə görünür ki, sabiq Rusiya dövlətindən ayrılmış və elani-istiqlal etmiş millətlər məsələsinə hələlik baxılmamaqdadır. Bu məsələ ümum Rusiya məsələsi ilə əlaqədar olduğundan, təbii o məsələ sırasında baxılacaqdır. Sıraya gəldikdə, görünür ki, Sülh Konfransı əvvəl-əvvəl məğlub dövlətlər məsələsi ilə məşğul olub, axırda qalib dövlətlərin paylaşmaq və hesablaşmaq işinə keçəcəkdir.

Məğlub dövlətlərdən Almaniya, Avstriya və Bolqariya haqqında Sülh Konfransı öz qərarını təyin və məlum etmişdir. Bugünkü sırada Türkiyə məsələsidir ki, bir tərəfdən Türkiyənin aləmi-islam nəzərində haiz olduğu [tutduğu] mövqe və digər tərəfdən Yevropa dövlətlərindən hər birinin bu məsələnin o və ya bu tövr həlli ilə əlaqədar olan mənafeyinin bir-birinə ziddiyyəti bu Türkiyə məsələsinə həlli müşkül bir vəziyyətə salır.

Bu müşkül məsələdən başqa Sülh Konfransı qarşısında digər bir məsələ dəxi var ki, onun həlli çox çətinidir. Bu da Rusiya məsələsidir.

Əvvəla bu gün Antanta tərəfindən tanınmış bir Rusiya yoxdur. Bolşevik Rusiyası Yevropaca [Avropa tərəfindən] tanınmayır. Kolçak və Denikin Rusiyası isə mü-

əyyən və məlum deyildir. Deməli, Antanta tərəfindən qəbul ediləcək bir Rusiya meydana çıxmıyınca, Sülh Konfransı qarşısında Rusiya məsələsi ərzi-vücut edə [meydana çıxır, özünü göstərir] bilməyəcəkdir. Binaənileyh [ona görə], istiqlal elan etmiş millətlər məsələsi də əgər Rusiya məsələsi ilə əlaqədarlığı baqi [qüvvədə] qalarsa, yəni xüsusi bir məsələ şəklində girməzsə, hələlik baxılmayıb qalacaqdır.

Fəqət hər halda bundan öylə bir nəticə çıxarmamalıdır ki, Yevropa dövlətləri sabiq Rusiya torpağında elani-istiqlal etmiş olan millətlərin müqəddəratına, halına, siyasi və iqtisadi əhvalına hələlik bir nəzər belə atmaq istəməyirlər. Biləks [əksinə], ingilislərin, fransızların, italyan və amerikalıların Qafqaza gəlib də buradakı cümhuriyyətlərlə əlaqələr peydasına girişmək təşəbbüslərindən aşkardır ki, bu dövlətlərdən hər biri gələcək məsələlərin həllində öz mənafeələrini təmin etmək üçün indidən işə vüquf yetirmək [işlə tanış olmaq], mənafeləri nöqtəyi-nəzərindən məsələdən kamalıncə xəbərdar olmaq, məsələnin müsbət və mənfi surətdə həllindən, yəni arzularımızın rədd və ya qəbulundan nə zərər və nə mənfəət hasil olacağını bilmək istəyirlər.

Əlavə, bu millətlərin istiqlal elanını bir əmri-vəqə [fakt] kimi tələqqi [qəbul]

edib, hətta müamilə [rəftar] və münasibətlərini müstəqil dövlətlərə yaraşan bir rəsmiyyət üzrə icra edir və hər halda: nə üçün elani-istiqlal etdiniz, deyə məzəmmət və təkdir etməyirlər [danlamayırlar].

Biləks [əksinə], istiqlalın qəbul və təqviyəsində [güclənməsinə] kömək edəcəklərini vəd ilə ümidlərimizi artırırırlar.

Buna görə, bu gün bizə lazım olan o deyil ki, Sülh Konfransının bizi rəsmən təsdiq edəcəyi intizarı ilə boş oturub da növbətimizi gözləyək. Biz bu yoldakı səy və təlaşımızı işin bu cəhətinə sərf etməliyik ki, Yevropa dövlətləri bizim məsələmizi Rusiya məsələsi ilə əlaqədar etməyib, xüsusi və müstəqil bir məsələ şəklində qəbul və öyləliklə də məsələnin həllinə ibtidar etsinlər [girişsinlər].

Bu məqsədə nail olmaq üçün o iş ki, məhəllində [yerində] lazımdır, onu burada görürük və bu yolda müvəffəqiyyətlər dəxi qazanırıq. Böylə ki, vətənimizə gələn Yevropa nümayəndələri Cümhuriyyətimizi mükəmməl, müntəzəm, qanun və qaydalı, əmnü asayişli [əmin-amanlıq və asayişli], nəhayət, qoşunlu və qüvvətli bir dövlət halında görüb, müstəqil yaşamağa nə dərəcə haqlı olduğumuzu rəsmən olmasa da, əqlən və qəlbən təsdiq edirlər. Əlavə, bizimlə əlaqə bağlamaq, iqtisadi və ticarəti münasibətə girişməyə dəxi nə qədər mail olduqlarını aşkara bildirirlər.

İndi lazım olan budur ki, Yevropanın nəinki yalnız bir məhafili-siyasiyyəsi [siyasi dairələri], bəlkə camaatı və camaatın arayı-ümumisi [ümumi rəyi] dəxi bizim istiqlal məsələmizə laqeyd qalmayıb, həlimizə maraq yetirsinlər və bu əmri-və-

qeyə səthi bir nəzərə layiq, əhəmiyyətsiz bir vəqə [hadisə] kimi baxmayıb, ciddi və dərin bir nəzər yetirsinlər və müstəhəqqi-istiqlal [istiqlala layiq] olduğumuzu deyil yalnız bir “teoretik” bəhslərlə, bəlkə coğrafi vəziyyətimiz, etnoqrafi xüsusiyyətimiz və baxşus [xüsusi] yevropalıları pək maraqlandıran ekonomi halımızla dərk və təsdiq etsinlər. Bu yolda baxşus Fransa əfkari-ümumiyyəsinə [ictimai rəyinə] icrayi-təsir etməyə çalışmaq lazımdır. Çünki bu məsələyə hamıdan az əhəmiyyət verən və məsələni Rusiya müqəddəratı ilə sıxı bir əlaqədə görən fransızlardır.

Bu iş isə, yəni Avropa və bilxassə Fransa əfkari-ümumiyyəsinə icrayi-təsir etmək işi Parisdə oturan mürəxxəslərimizin vəzifəsidir.

Biz Parisdəki mürəxxəslərimizə sifariş etməliyik ki, Sülh Konfransının təsdiqi intizarına sərf edilən vaxtdan istifadə edib də Yevropa əfkari-ümumiyyəsinə təsdiqnamə almağa çalışsınlar. Əgər buna müvəffəq olarlarsa, o halda Sülh Konfransının bizi qəbul edəcəyindən təmin edilmiş olarıq.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 285, 29 sentyabr 1919*

MÜHÜM MƏSƏLƏ

Keçən səfər Parlamanın Sosialist fraksiyası təklif etdi ki, Parlamanın gələn növbəti iclasında (yəni bu gün) yer və torpaq məsələsi ruznameyi-müzakirətdə [müzakirə gündəliyində] birinci sıraya qoyulsun.

Sosialistlərin intizarı xaricində olaraq “Müsavat” və sair fraksiyalar dəxi bu təklifə razı olmaqla, təklif əksəriyyəti-ara [səs çoxluğu] ilə qəbul edildi.

Yer və torpaq məsələsi mühüm bir məsələdir. Qədim romalıların “patriç” və “plebey”lərini andıran, bu günə qədər əhalini biri mümtaz [imtiyazlı] və digəri qeyri-mümtaz olmaq üzrə iki sinfə ayıran “bəy” və “rəiyyət” kəlmələri, zəatən yer və torpağın qeyri-mütəsəvi [qeyri-bərabər] bir surətdə bölünməsinə və ədalətdən kənar tərtib-təməllükünü [yiyələnilməsinə] ifham edən [bildirən] sözlərdir.

Yer və torpaq məsələsi Yevropa sosioloji alimlərinin çoxdan bəri fikrini məşğul edən ictimai bir məsələdir ki, bilaxirə [axırda] siyasi firqələrin proqramına dəxi daxil edilib, bunun həlli və çarəsi haqqında hər firqənin xüsusi bir nəzəri vardır.

Əvvəlcə ixtilaf əsas üzərində idi. Yəni yeri bərabər olmaq üçün bir çoxlarının xüsusi malikiyyətlərinə əl vurmaq və mülk olduğu yeri əlindən almaq caizdirmə və ya deyilmi məsələsi üstündə ixtilaf vardı. Lakin bu günə qədər davam edən inqilablar nəticəsi olaraq bu ixtilaf hə-

man aradan götürülüb, bu gün bütün demokratik firqələrin cümləsi yer və torpağın bərabərcəsinə bölünməsi tərəfdarıdır və arada bir ixtilaf varsa o da “bədəllə” və “bədəlsiz” sözünün üzərindədir. Bəzilər deyirlər ki, yeri özgələr arasında təqsim edilmək [paylaşdırılmaq] üçün əlindən alınan şəxsə bu maddi ziyan və zərər əvəzində bədəl vermək lazımdır. Digərləri isə, məsələni, sosialist firqələri bədəlsizliyi iltizam edirlər [lazım bilirlər].

Azərbaycan Cümhuriyyətində mövcud olan siyasi firqələrin – istər sosialist, istər qeyri-sosialist – yer və torpaq proqramı əsl və əsas etibarilə həman bir-birinin eyni olub, fəruatında [xırdalıqlarında] mövcud olan ixtilafı da bu firqələr arasında münaqişə sala biləcək mahiyyətdə qəliz deyildir.

Bundan aşkardır ki, yer və torpaq məsələsi Azərbaycan Cümhuriyyətində “bərabər təqsim” [bərabər bölünmə] əsası ilə həll edilib, bu xüsusdakı siyasətimiz və hökumət tərəfindən sadir olacaq [veriləcək] qanun və qaydalar da bu əsasa müvafiqət edəcəkdir [uyğun olacaqdır].

Bir çoxları var ki, yer və torpaq məsələsinin bu yollu həlli məmləkətimizdə bir çoxlarının, baxşus [xüsusi] bəy və xan sinfinin narazılığını mövcub olub da anarşi törətməsinə səbəb ola bilər, deyə əndişələrə düşürlər. Böylələri də yox de-

yıl ki, zəatən məmləkətimizdə anarşi törətmək və bunun sayəsində xüsusi məqsədlərini yeritmək üçün yer və torpaq məsələsinə bir vasitəyi-igtişas ümidi ilə baxırlar.

Fəqət Azərbaycan dövlətinin bugünkü yer və torpaq işləri, yəni “aqrariya” haləti sair məmləkətlərə nisbətən öylə bir kəskin vəziyyətdə deyil ki, birincilərin əndişəsinə və ikincilərin ümidinə məhəl [yer] verilmiş olsun. İş bundadır ki, bu məsələ üzərində bizdə “sınıf mübarizəsi” əmələ gələ bilməz. Çünki bizdə “bəy və xan” sinfi yer və torpaq və malikiyyəti cəhətinə “rəiyyət” qismindən bir o qədər mafövq [üstün] deyildir. Bu saat bizlərdə bəylər və xanlar var ki, yalnız bir quru addan başqa heç bir şeyə malik deyildirlər. Bunlar Haqverdili cənablarının məşhur “Dağılan tifaq”ında ustadənə bir surətdə təsvir edilən səbəblər nəticəsi olaraq hər nə mal və mülkləri varmışsa hamısını satmaq və başqa bir yol ilə əldən buraxmaq məcburiyyətində bulunub, var-yoxdan çıxıbdırlar. Digər tərəfdən, “rəiyyət” denilən adamlar vardır ki, böyük yerlərə, mal və mülkə malik olub, rus təbiri ilə “kulak” adlanan böylə bir sinif təşkil edəcək dərəcədə mahiyyəti-ədəbiyyətləri [sayca əhəmiyyətləri] vardır. Xırda kəndçilərin dəxi hər kəsin özünə məxsus az-çox yeri olub və ancaq bunlardan bir paraları alati-ziraiyyə [əkinçilik alətləri] və işçi heyvanatdan məhrum olduqlarına görə özlərlə – istər bəy olsun, istər “kulak” olsun – rəncbərlik edib bu yol ilə imrari-həyat edirlər [güzəran keçirirlər].

Əlavə, yer bölünmək işinə gəldikdə vətənimizdə rusdan qalma bir çox mün-

bit və qeyri-münbit yer dəxi o qədərdir ki, yer məsələsi həll edildikdən sonra hər kəsin, hər ziraətçinin böyük vüsətdə yeri olacaq. Narazı qalan olsa da yalnız artıqtamahlıq saiqəsi [səbəbi] ilə baş verə biləcəkdir.

Bu üzdən ümid etməlidir ki, bizdə aqrariya islahatı feilən həyatımıza tətbiq edilərkən azarsız bir surətdə keçib, heç bir şuluqluğa və sair bu kimi vəqələr eh-dasına [hadisələr meydana gəlməsinə] məhəl [yer] qalmayacaqdır.

“Aqrariya” əhvalımızın kəskin deniləcək qədər bir cəhəti varsa, o da yalnız bir su məsələsidir ki, indiyə qədər ziraətçilər [əkinçilər] arasında istər bəy, istər qeyribəy hər nə münaqişə olmuşsa, yalnız bu məsələ üzərində vəqə ola gəlmişdir. Əgər su xüsusi malikiyyət təhtindən [altından] azad edilib də ümumun istifadəsinə verilmək üçün dövlət malı olarsa, məsələ, zənn edirik ki, bununla bitmiş hesab olunar.

Hər halda, yer və torpaq məsələsi, mövcud olan xüsusi malikiyyət tərzidən aradan götürməklə arada böyük bir ictimai təhəvvül [dəyişiklik] və başqa bir idarə əmələ gətirəcəyindən, mühüm bir məsələdir! Böylə olan surətdə bu mühüm məsələni Parlamamız heç bir hazırlıqlara girişmədən həll edə bilərmə? Yaxşı olmazmı ki, bu vacib məsələni camaat tərəfindən vəkalət və ixtiyarı bugünkü Parlamandan daha artıq və daha geniş olan Məclisi-Müəssisənə həll etsin?

*Hacıbəyli Üzeyir
N 288, 2 oktyabr 1919*

RUSİYA ƏHVALI

Rusiya işlərinin surəti sanki bəlli olmaq üzrədir.

Sovetski hökumət ilə Denikin, Kolçak və sairələri arasında indiyə qədər davam edən müharibədə kimin qalib və kimin məğlub olacağını təxmin etmək bu günə qədər çətin idi. Kolçakın bolşeviklər tərəfindən yediyi həzimetlər [məğlubiyyətlər], Denikin bolşeviklər üzərindəki müvəfəqiyyətləri ilə tələfi edilməklə [əvəzi çıxılmaqla], vəziyyəti-ümumiyyə [ümumi vəziyyət] dəyişməyirdi. Bolşeviklər də müqabil tərəfdə bir tərəfdən basıb, digər tərəfdən basılmaqla hər iki tərəfin hal və övzası [vəziyyəti] tərəzu [tərəzi] gözləri kimi ələssəviyyə [taraz; bərabər] idi.

Lakin bu günlər ərzində vüqu bulan hadisələr, yəni bolşeviklərin cənub tərəfdən düşər olduqları böyük həzimetlər və bu həzimetlər dolayısı ilə sövqülceyş [stratejik] nöqtəyi-nəzərindən pək əhəmiyyətli sayılan bir çox yerlərin əldən getməsi, baxşus [xüsusilə], ümdə istinadgah olan Moskvanın süqutunu təhdid edən təhlükə bolşeviklər halını fəna bir vəziyyətə qoyub aliheyi-hərbin [hərb iləhəsinin] müqabil tərəfə ruyi-himayət döndərdiyini [üz çevirdiyini] göstərmək üzrədir.

Hal və övzalarının [vəziyyətlərinin] fəna və təhlükəli olduqlarını bolşeviklər özləri də etiraf etməkdə və ona görə də cürbəcür çarələr aramaq təşəbbüslərinə girişməkdədirlər.

Taleyi-hərbin o tərəf və ya bu tərəfə dönməsi mövcud şəraitin müsaidəsinə bağlıdır. Doğrudur, bu yolda lütfi-təsədüf dəxi hər b taleyini o tərəf və ya bu tərəfə döndərəcək bir amil mahiyyətini haiz ola [daşıya] bilər. Fəqət böylə təsadüflər nüdrətən [nadir hallarda] vüqu bulan bir şeydir. Əsl mətləb tərəfeynin [hər iki tərəfin] hamil [malik] olduğu şəraiti-mövcudənin müsaid və qeyri-müsaidliyindədir.

Birini qalib və digərini məğlub halına salan bu şərtlər isə hər tərəfin daxili və xarici vəziyyətindən törənər. Əgər daxili və xarici vəziyyət müsaidkar isə, müsaid şərtlər törənər, vəillə [yoxsa] iş əksinə olar.

Həman hər tərəfdən əhatə olunmuş, hər yerdən yolları kəsilmiş, mənabeyi-həyat [həyat mənbələri] ədd [hesab] ediləcək bir çox yerlərdən əli üzölmüş olan bolşeviklərin daxili işləri getdikcə fənallaşmaqda idi. Aclıq, əmrəzi-sariyyə [yoluxucu xəstəliklər], bunun üzərinə əlavə olunan sui-idarə [pis idarə], zalımanə rəftar, ədalətsiz işlər, bunlar hamısı bolşeviklik daxilini hərc-mərc bir hala salmaqda və bu halın fənalığı getdikcə tərəqqi etməkdə idi.

Müqabil tərəfin daxili vəziyyəti isə müntəzəm deniləcək dərəcədə deyildisə də, hər halda binnisbə [nisbətən] yaxşı idi.

Xarici vəziyyətə gəlinə, bu xüsusda Denikin və kolçakların işləri bolşeviklərinkindən neçə qat müsaidəkar olduğu-

nu bilmək üçün yalnız bu kafidir ki, bolşeviklərə tərəfdar olan ancaq bolşeviklər özləri idi. Halbuki bütün “Antanta”, yəni qalib dövlətlər Denikin və Kolçaka müzahirət [köməklik] göstərib nəinki yalnız bir mal, azuqə, sursat, hətta can ilə də kömək vermələrində bu günə qədər davam edirlər.

İbtidada [başlanğıcda] bolşeviklərin dəxi ümid nəzərləri Yevropa tərəfində olub, özləri üçün kömək gözləməkdə idilər. Lakin gözlədikləri kömək maddi və cismanidən artıq, mənəvi kömək idi, yəni bolşeviklər bu zəndə idilər ki, Yevropa dövlətlərinin millətləri, baxusus, sosialist firqələri dəxi öz məmləkətlərində bolşevikvari inqilablar törətməklə Rusiya bolşeviklərinə müzahirət göstərib hər bir maneləri məhv və imha [tələf] edirlər.

Məğlub dövlətlərdən Almaniyada vəqə olan “Spartak” və Macarıstandakı bolşeviklik hərəkəti rus bolşeviklərinin ümidlərinə o dərəcə cəsarət vermişdi ki, artıq bütün dünya bolşevik olacaq deyə öz-özlərinə təminat verməkdə idilər. Kolçak həzimatlərinə təsadüf edən o zamanlarda rus bolşeviklərinin ruhu yüksək və başları da qürurla dolu olduğundan, heç nəyi və heç kimsəni belə tanımaq istəməyirdilər. Böylə zənn olunurdu ki, heç bir qüvvət və heç bir cümhuriyyət bu bolşevikləri təqib edə gəldikləri məsləklərindən döndərə bilməz və bunlar məsləklərinə toxuna bilən heç bir “kompromis” və ya başqa bir növ etilafı [razılasmalara] ruyi-riza göstərməzlər [razılıq verməzlər].

Bolşeviklərin heç nəyinə inanmasaq da, heç olmasa məsləklərindəki səbat və istiqamətlərinə [inadkarlıq və dönməzlik-

lərinə] bir növ qənaətimiz var idi. Lakin bu axırkı həvadis [xəbərlər] dolayısıyla bu qənaətin də yanlış olduğunu etirafa məcburuq.

Əvvəlcə hər kəsə meydan oxuyan, heç bir kompromisə razı olmayan, heç bir növ etilaf, müahidə [saziş] və şərtə meyl göstərməyən bolşeviklər, Yevropa millətlərinin bolşevikliyə rəğbət və həvəsindən və əlhasil müzahirətindən məyus olub və taleyi-hərbin bunlardan üz döndərdiyini görüb nə edirlər? Nə kimi çarələrə təvəssül [müraciət] edirlər?

Hər kəs ilə hər bir etilafa girməyə, şərtlər bağlamağa və hər növ güzəştlərdə bulunmağa razı və hazır olduqlarını elan edib, böylə hallarda mötad [alışılmış] olan ən adi çarələr təvəssütünə [vəsitaçiliyinə] əl aparırlar. Kapitalist dövlətlər ilə müahidə əlaqələrinə girməyə və Rusiyadan ayrılmış olan yeniyetmə dövlətlərin istiqlalını tanımağa razı olurlar...

Qərək, məqsədimiz bolşeviklərin fəlakətlərinə qarşı zəhrxəndəlik [istehza etmək] deyildir; ancaq səbatı-məslək və istiqamət məzaclarında [xasiyyətlərində] heç bir fəvqəladəlik olmadığını bildirmək idi. Çünki əgər bugünkü “güzəştlər” gələcəkdəki “müvəffəqiyyətlər” xatirəsi üçün isə, bunda da bir fəvqəladəlik olmayıb, ən adi və ələləməyə cari [ümumiyyətlə baş tutan] bir politika yoludur.

Əsl mətləb bundadır ki, bolşeviklərin məğlubiyyət və süqutu və irticapərəst denikinçilərin müvəffəqiyyət və süudu [qələbəsi və yüksəlişi], Rusiyadan ayrılmış və elani-istiqlaliyyət etmiş olan yeni cümhuriyyətlər üzərində nə növ təsir icra edə bilər?

Bu təsirin fənalıq və ya eyiliyi, yaman-yaxşılığı denikinçilərin yeni cümhuriyyət-

lər haqqındakı məslək və münasibətinin müsbət və ya mənfiyyətinə məbutdur [bağlıdır].

Denikinçilərin bu yoldakı məsləki müəyyəndir və bu müəyyən məslək mənfidir. Öylə olan surətdə, bunlar istiqlalımızın bədxahıdirlər. Bədxahlarımızın müvəffəqiyyət və müvəffəqiyyəti bizə və başqa yeni doğma cümhuriyyətlər üzərində hüsn-təsir [yaxşı təsir] buraxa bilərmi?

Ancaq burası var ki, iş əksinə olsa idi, yəni bolşeviklər basıb, denikinçilər basılsa idi, bunun da bizim üzərimizdə hüsn-təsiri olmazdı. Çünki denikinçi Podşib-yakin “Vahid Rusiya Bakısız yaşayamaz” dediyi kimi, bolşevik Nərimanov dəxi “Sovetski Rusiya Bakısız yaşayamaz” deyir və bu gün onların da, bunların da dil dəyişdirmələri, yəni bizə guya “xeyirxah” görünmək istəmələrinin adi bir politika olduğunu gözəlcə bilir.

Odur ki, bu məqamda “Hər tərəf küş-tə şəvəd mənəfəti-islam əst” demək olmaz, çünki bu müharibələrdən [döyüşən tərəflərdən] hankı birisi qalib gələrsə, düşməninə basandan sonra bizim üzərimizə gəlməyi və “üşyançı” olmaq, “sərkeşlik” [dikbaşlıq] etməyimizə görə cəzamızı verməyi sıradakı vəzifəsindən ədd [hesab] edəcəkdir.

Əgər Rusiya bolşevikləri bu gün bizə dedikləri sözləri ki, “Biz heç kəsin yerini əlindən almaq istəməyirik” özləri üçün əvvəldən bir şüar ədd edib də əsir millətlərin istiqlalını mərdi-mərdanə tanımış olsa idilər, şübhə yox ki, bugünkü zərurət məqamında böyük müzahirətlər görmüş olardılar. Lakin vaxtında bunu etmədilər, biləks [əksinə] istiqlal əvəzində

xarabazarlar vəd edib də qatı imperializm yolunu ixtiyar etdilər.

Bugünkü vəzifəmiz Rusiya işlərinə kənardan baxmaq və Rusiya daxilində vəqə olan hadisələrə qarşı bitərəf qalmaqla bərabər, oradan bizi təhdid edən təhlükələrdən özümüzü qorumaqdır. Yeni cümhuriyyətlərdən Azərbaycan olsun, Gürcüstan olsun, Ukrayna, Litva, Estlandiya [Estoniya], Finlandiya, qərək, özgə bir məqsəd təqib edən Ermənistandan başqa bütün hamısının fikri ancaq budur: Rusiya işlərinə qarışmamaq və Rusiya təhlükəsindən qorunmaq. Təhlükə bolşevik tərəfindənmi və ya Denikin tərəfindən vəqə olacaqmı, bizdən ötrü təfavüt yoxdur – qorunmaq və hər bir vəsitə ilə istiqlalımızı mühafizə etmək! Vəsalam.

Hacıbəyli Üzeyir
N 291, 9 oktyabr 1919

SƏMİMİYYƏT LAZIM!

Daşnak fırqəsinin naşiri-əfkarı [fikirlərini yayan orqanı] olan “Araç” qəzetəsi Azərbaycan ünvanına təəllüq etmək [aid olmaq] üzrə bir məqalə yazmışdır ki, bir tərəfdən təhdidimiz və digər tərəfdən etiləfcuyənə [razılığa gəlmək istəyən] bir lisanla Ermənistan və Azərbaycan münasibətinə [əlaqələrinə] təsir etmək istəyir.

Bu məqaləni “Araç”a yazdıran fəqərə [fakt] bir taqım şayiələr imiş ki, guya Azərbaycan hökuməti Zəngəzur tərəfə qoşun taqımları yığıb, bura erməniləri üzərinə müharibə açmaq fikrində imiş.

Qəzetə deyir ki:

“Bu xəbərlər doğru olduğu təqdirdə erməni-müsəlman millətlərinin yeni bir imtahan qarşısında qalacaqları naçardır [məcburidir]. Azərbaycanın Zəngəzur haqqındakı dəstdirazlığı [əliuzunluğu] iki dövlətin biri-biri ilə müsadimə [toqquşma] və çarpışmasını müntic olacaqdır [əmələ gətirəcəkdir]. Zira Ermənistan Zəngəzuru heç bir halda müdafiəsiz və tənha qoymaz və əlində mövcud olan bütün qüvvəti ilə Azərbaycan iqlamatına [addımlarına] qarşı müqabilədə bulunar [müqavimət göstərir].”

Böylə bir “xox gəldi” təhdidatdan sonra qəzetə, mötədi [adəti] üzrə, dilini dəyişib Ermənistan hökumətinin “məzayayisülh-cuyənə”sindən [sülhpərvər xüsusiyyətlərindən] bəhslə deyir ki:

“Erməni Cümhuriyyəti bütün ixtilafli həddə məsələlərini beduni-cəbr, müvafiqəti-mütəqabilə [güclə deyil, qarşılıqlı razılaşma] yolu ilə həllə razıdır. Qonşuları haqqındakı politikası əvvəllərdə də böylə olduğundan, indi də eyni fikirdədir. Məmafih [bununla belə], mübahisələr cərəyanı əksər övqat [çox vaxt] kəskin bir hal kəsb edib də [alıb da], müsəlləh müsadimələrlə nəticəpəzir olarsa [silahlı toqquşmalarla nəticələnərsə], qəbahət hər halda Ermənistanında deyildir.”

“Araç” qəzetəsinin fikrincə, Böyük Vədi, Naxçıvan, Sürməli və sair bu kimi yerlərdə erməni qoşunu tərəfindən icra edilən qırğın və qitalın [qətlərin] səbəbləri xantəkinskilər olub, onun da qəbahəti Ermənistanına aid deyilmiş. Böylə olan surətdə, bu gün, sabah Zəngəzurdə də erməni qılıncı işə buraxılacaqsa, bunun da təqsiri Ermənistan hesabına yazılmayacaqmış. Məqalədən əzcümlə [o cümlədən] bu da məlum olur ki, Zəngəzur Ermənistanın cüz’i-layənfəki [ayrılmaz parçası] imiş. Əlavə, məqalədə daşnakların iqtizayi-təbiəti [xasiyyəti] olan yalançılıq və iftirağuluğunun [iftiraçılığının] gözəl bir misalı olaraq Azərbaycanda yaşayan ermənilərin “qara gün”lərindən bəhs edən bir şikayət dəxi vardır.

İstər bu şikayət, istər Ermənistanın “qəbahətsizliyinə” aid olan boş və yalan sözlər cavaba, cərh [rədd] və təkzibə la-

yiğ olacaq bir qiymətdə deyildirlər. Zətn daşnakların yalan və iftirlərini rədd və təkzibə ehtiyac yoxdur, çünki onlara inan və etina edən bir şəxs belə təsəvvür olunammaz. Həqiqəti-hal, cərəyan edən vəq'ələr daşnak gürhunun yalan və iftirlərini daima əyan və aşkar etməkdədir.

Ermənistanın “təmayülati-sülhcuyanaəsi” [sülhpərvər meyilləri] haqqındakı bəhsə gəlincə, bizə və bilümm [bütün] qaf-qazlılara burası gözəlcə məlumdur ki, Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan arasındakı ixtilafı hüdd məsələlərini etilaf və müvafiqəti-mütəqabilə [qarşılıqlı razılaşma] yolu ilə həll etmək üçün Azərbaycan və Gürcüstan tərəfindən dəfələrlə vaqe olan təklifləri rədd ilə Qafqaz millətlərinin istirahət və asayişini xələdar edən [pozan] Ararat hökuməti idi.

Gürcülər üzərinə müharibə açan, Qarabağı qan ocağına döndərmək istəyən, “türklər düşməni-əbədimizdirlər” deyər erməni-müsəlman arasında daimi bir xüsumət ibqasına [düşmənciliyin əbədləşdirilməsinə] çalışan, Naxçıvan, Şərur, Sürməli fəcayeyi-rəzilənəsini [alçaqca işlənən faciələrini] yapan və yadpıran bir hökumətin etilaf və müvafiqət meylinin səmimiyyətinə etibar etmək mümkündürmü?

Əlavə, Azərbaycanın hər bir məntiq hökmüncə ayrılmaz bir hissəsi olan Zəngəzur haqqında Ararat hökuməti ilə nə müvafiqət ola bilər? Bu xüsusda Ararat hökumətinə yalnız bunu demək lazımdır ki, ajanlarınızı, casuslarınızı Zəngəzurdan dəf ediniz!

Bizə gözəlcə məlumdur ki, əvvəlcə Qarabağın hər bir tərəfinə saldırlmış və Azərbaycan ermənilərinin məişətlərini özlərinə haram etmiş olan Ararat və daş-

nak müşəvviqləri [təşviqatçıları], Qarabağ ermənilərinin 7-ci yığıncağı nəticəsində düçar olduqları mənəvi bir həzimetdən [məğlubiyyətdən] sonra artıq o tərəflərdə davam gətirə bilməyib qaçdılar və qaçıb da daireyi-fəaliyyət olmaq üzrə Zəngəzuru ixtiyar etdilər. Bu gün Zəngəzur tərəflərində müsəlmanların mal və canına edilən sui-qəsdlər və bu üzədən o tərəfin erməni və müsəlmanları arasında mövcud olan münəqişə və münaziələrin [dava-dalaşların] başlıca səbəbləri Ararat hökumətinin ajan və müşəvviqləridir.

Bunlardır ki, yuxarıdan aldıqları təlimat və müzahirət [kömək] üzrə Zəngəzur vəziyyətini qarışdırmaq və bilaxirə [sonra] müsəlləh müsədimələr vüqusunu nəçar [silahlı toqquşmalar meydana gəlməsini qaçınılmaz] edəcək dərəcədə böyük iğtişas törətmək əməllərinə mübaşir olmaqdadırlar [girişməkdədirlər].

Lakin biz ümidvarıq ki, bunların Şuşa və ətrafındakı intriqalarını sülh və müsəlimət təriqi [əmin-amanlıq yolu] ilə atıl və əsərsiz [fəaliyyətsiz və təsirsiz] qoyub da böyük bir müvəffəqiyyət göstərmiş olan Azərbaycan hökuməti eyni təriqlə Zəngəzuru dəxi bu müzir [zərərli] mikrob-lardan təmizləyə bilib, oranın ermənilərini də, müsəlmanlarını da fəlakət və bəlalardan xilas edəcəkdir. Bunu da ümid edirik ki, Zəngəzur erməni camaatı Qarabağın sair yerlərindəki ermənilər kimi məqul [ağıllı] və salamat bir yol ixtiyar edib də bu mikrob-ların dəf və izaləsi [rədd edilməsi və uzaqlaşdırılması] işində hökumətimizlə əlbir olacaqdırlar.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 293, 12 oktyabr 1919*

NABEMÖVSÜM SEVINCLƏR

Bolşeviklərin məğlubiyyəti və denikinçilərin müvəffəqiyyətləri “Vahid Rusiya”-çıları şadlığından şıllaq atacaq dərəcədə sevindirməkdədir. Bu qeyri-təbii və nabemövsüm [vaxtsız] sevincləri sezmək üçün “Vahid Rusiya”çıların “Qolos Rossii”, “Russki den” və sair bu kimi qəzetələrini oxumaq lazımdır.

Zənnimizcə, “Vahid Rusiya”çıların bu sevincləri hələ ki, nabemövsümdür. Çünki əvvəla, bolşeviklər tamamilə məğlub olmamışdırlar. Moskva, Petroqrad kimi böyük mərkəzlər onların əlindədir. Əlavə, bolşeviklərin qüvvəti taleyi-hərbin lütf və mərhəmətindən bilkülliyyə [tamamilə] məyus və naümid olmaq qədər zəif deyildir. Yeni elan edilmiş fəvqəladə səfərbərliyin bolşeviklər qüvvətini neçə qat artıracağı və binaənileyh [ona görə], mübarizə uzun müddət imtidat [davam] edəcəyi şübhəsizdir. Bu uzun müddət əsnasında dəxi hərbi vəziyyətini dəyişə biləcək fəvqəladə və qeyri-müntəzər [gözlənilməz] hadisələr vüqusu [baş verməsi] mümkünat qəbilindəndir.

Bundan əlavə, bolşeviklər tamamilə məğlub və məhv edildikdən sonra dəxi “Vahid Rusiya”çıların da tərzi-idarəyə aid bir çox məsələlər üzərində öz aralarında dəxi münəqişə və münaziələri [mübahişələri] və hətta müsədimələri [toqquşmaları] qəviyyəni möhtəməldir [qüvvətli ehtimaldır]. Çünki “Vahid Rusiya”çılar içində bolşevikləri yıxmaq əməl [niyyət] və qa-

yəsi ilə bir-birlərinə müzahirət [kömək] göstərən bolşeviklərdən, bir az sağ olan sosialistlərdən dönmüş ən qatı və müənnid [inadkar] monarxistlərə varıncaya qədər məsləki-siyasicə [siyasi məslək baxımından] rəngarəng və əlvandırılar. Bu müxtəlif məsləkli adamların ittihad [birlik] əsasları daimi deyildir. O əsas, bolşevikləri yıxmaq məqsədidir. Bu məqsəd hasil olduqdan sonra əsas yıxılacaq və üzərində qurulmuş olan müvəqqəti ittihad [birlik] puç olub nifaq və ziddiyyətlərə mübəddəl olmaqla [çevrilməklə], başqa mübarizələrə meydan açılacaqdır.

Böylə mülahizələr sərdindən [irəli sürməkdən] məqsədimiz, təbii, bolşeviklərə yanmaq, onlara tərəfdar görülmək deyildir. Bolşevikliyə dair münasibətimizin nə yolda olduğu aşkardır. Mədəni Yevropaca qəbula keçməyən və mütəməddin [mədəni] millətlər arasında intişar tapa [yayıla] bilməyən bu üsuli-idarənin və bu təriqətin, bəşəriyyət tərəqqisi yolunda şayani-etina [diqqətə layiq] və əhəmiyyətli bir şey olmadığını mütəməddin millətlərin böylə bir mənfi münasibətindən anlamaq olar.

Əlavə, rus xalqının, fəlakətlərdən qurtarmaq üzrə müvəffəqiyyətlər qazanmaq sevinclərinə, bir millətin xilas nöqtəyi-nəzərindən, biz də şərik ola bilərdik.

Fəqət, heyhat! Bizi bu şadlığa və sevinclərə biganə edən və hətta acındıran bir şey var ki, o da “Vahid Rusiya”çıların

doğrudan-doğruya düşmənləri olan bolşeviklərə qarşı zəhrəxəndəliyindən [istehzalarından] əlavə, elani-istiqlal etmiş millətlərə aid məsxərəçiliyidir.

Deməli, “Vahid Rusiya”çıların bu mübarizəsi fəlakətlərinə səbəb olan bolşeviklərdən əlavə, Rusiyadan ayrılmış millətlərə dəxi dolayısı ilə aiddir. Bu, bizim kimi elani-istiqlal etmiş olan millətləri hədələməkdir. “Siz də vaxtınıza hazır olun” deməkdir.

Lakin “Vahid Rusiya”çılar böyük bir zəlalət [düz yoldan çıxma, sapqınlıq] içindədirlər. Aləmşümul [bütün dünyanı əhatə edən] müharibənin nəticəsi olaraq meydana atılmış olan “azadlıq”, “millətlər azadlığı” məfkurələrinin tənindəndə [cingiltili] şüarlarını həvəleyi-səm’i-etibar etmək [eşitmək, diqqətə almaq] istəməyirlər. Cəhənnəmin [qlobal] müharibə Rusiya üçün müvəqqəti bir bolşeviklik törətdisə, bəşəriyyət və insaniyyət üçün azadlıq fikrini yaratdı. Bolşevikliyi qəbul etməyən mütəməddin aləm bu ali fikri qəbul edər. Xırda millətlərin istiqlalını qəbul və təsdiq etmək “Vahid Rusiya”çıların zə’mincə [güman etdiyi kimi], Rusiyanın torpağını parçalamaq deyildir, bəlkə rus istibdadının, rus imperializminin pəncəyi-qəddarənəsi altında əsrlərcə əsir olan millətlərin istixlasıdır [xilasdır]. Bu fikrin böyük bir müzahirət [dəstək] görəcəyinə və bilaxirə [nəticə etibarilə] əbədi bir qələbə çalacağına biz əminiz. “Vahid Rusiya”çıların məsxərəsi, zəhrəxəndəliyi axırda özlərinə qayıdıb, gülünc və həqarətə layiq yalnız özləri olacaqdırlar.

“Vahid Rusiya”çılar dürüst bilməlidirlər ki, camaatı ikrah etmiş və özləri də ruhdan düşmüş olan bolşeviklərlə müharibə etmək və müvəffəqiyyətlər qə-

zanmaq mümkündür. Lakin ruhları yüksək, əzmləri qəvi [güclü], məfkurələri ali olduğunu dərk edən azad millətlərlə mübarizəyə girmək, yəni haqqı nahaqqa vermək imkan xaricində xam bir xəyaldır.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 294, 13 oktyabr 1919*

ERMƏNİ-GÜRCÜ MÜNƏSİBƏTİ

Gürcü qəzetələrinin yazdıqlarına görə, Gürcüstan ilə Ermənistan arasındakı ixtilafı hüddud məsələlərini qarşılıqlı bir etilaf [razılıq] yolu ilə həll etmək üçün xüsusi müzakirəyə başlanmışdır.

Bu vəq’ə [hadisə] gürcü mətbuatı arasında mübahisə törənməsinə səbəb olmuşdur. Hökumət tərəfdarı olan sosialist qəzetələri Gürcüstan hökumətinin bu iqdamatını [addımını] pəsənd və təsvib edib [bəyənilib və təsdiq edib], iki dövlət arasında olan ixtilafın müzakirə və müsaliyə [sülh] yolu ilə rəf edilə [aradan qaldırıla] biləcəyindən məmnundurlar. Milli və demokrat məsləkli qəzetələr isə, biləks [əksinə], hökumətin bu təşəbbüsünü tənqidə qalxıb, Ermənistan ilə böylə bir etilaf əqdini [razılığa gəlməyi] Gürcüstan üçün zərərli və gələcəkdə təhlükəli ədd [hesab] edirlər.

Məsələn bu qəzetələrdən “Obnovleniye” deyir ki, hüddud məsələsi üstündə ermənilərin gürcülərlə müzakirəyə girişmək meyindən böylə görünür ki, bunlar Gürcüstan hökumətinin boşluğuna və güzəştlərdə bulunacağına ümidvardırlar.

Əcəba, Gürcüstan hökuməti ermənilərin ümid etdiyi güzəştlərə maildirmir? Qəzetənin mülahizəsinə görə maildir. Çünki:

“Təəssüflər olsun ki, cümhuriyyət başında duran sosial-demokrat məhafilinə [dairələrində] əvvəllərdə zəif bir surət-

də müşahidə edilən və “kompromis” (etilaf) təsmiyə edilə [adlına] bilən bir cərəyan, bu axır vaxtlarda kəsbi-qüvvət etdi [gücləndi]... Zimami-idarəni [idarə yüyənini] əlinə almış olan hökumət adamlarının bir xəstəlik halını alan sülh və etilaf arzusu, Gürcüstan cənub hüddudunun sövqülceyş nöqtəyi-nəzərinə [strateji baxımdan] ən mühüm ədd edilən [sayılan] yerlərini daima cəngü [davakar] bir hissiyyət bəsləməkdə olan Daşnak hökumətinə təslimlə, gələcəkdə arada bir müharibə vəqə olarsa, Ermənistanın bizə faiq [üstün] olacağına müsaid [uyğun] yollar açır.”

Eyni məsləkdə olan “Sakartvelo” qəzetəsi dəxi bu xüsusda şiddətli tənqidatda bulunub deyir ki, gürcü xalqı bu iş üstündə hökumətdən rugərdan olar [üz döndərar].

Bunlara müqabil olaraq hökumət qəzetəsi “Ertoba” hökumətin bu iqdamatını ən doğru və səhih bir politika kimi tələqqi edib [qiymətləndirib], milli demokrat fırqələrinə ətfi-kəlam ilə [sözü gətirməklə] deyir ki:

“Fəqət milli demokratlar hökumətin adamxorlıq [adamıyənlik, vəhşilik] politikasını rədd etməyinə qarşı ruyi-müvafiqət [razılıq] göstərmək istəməyirlər... Onların məqsədi, hərçi badabad [nə olur-olsun], tarixi hüddudlar təyin olub, bu hüddudlardan əl çəkmək istəməyirlər... Doğ-

rudur, Ermənistan arasındakı tarixi hüddurların sövqülceyş nöqtəyi-nəzərinə əhəmiyyəti çox böyükdür. Lakin sülh və müsəlmanın [asayışın] da bizdən ötrü əhəmiyyəti bir o qədərdir.”

Bu məsələdə gürcü hökumətinin güzəştlərə mail olduğunu “Ertoba” qəzetəsi dəxi inkar etməyir. Lakin deyir ki:

“Əlbəttə, güzəştlərin bir həddi var. Məmləkətin mənafeyi-həyatıyyəsini [həyatı mənafeyini] güzəştlər xətirəsi üçün fəda etmək olmaz... Fəqət tarixi hüddurlarla bu mənafe arasında hər iki tərəfcə qəbul edilə bilən bir xətt tapılar zənn edirik.”

Gürcülərə aid olan bu məsələ üzərindəki gürcü mətbuatının mübahisəsinə iştirak etmək, təbii, bizim vəzifəmiz deyildir. Fəqət kənardan baxan sifəti ilə burasını deməyə haqqımız var ki, həqiqət[ən] gürcü milli demokratlarının əndişəsi [narahatlığı] bir tərəfdən haqlıdır. Gürcüstan hökumətinin ermənilərə nə kimi güzəştlərdə bulunacağı və bu güzəştlərin həddi və mahiyyəti nə ölçüdə olacağı məlum deyildir. Hər halda arada bu növ güzəştlər olacaqdır.

Öylə olan surətdə, əcəba, Ararat hökuməti gürcü hökumətinin sülh və müvafiqət [uzlaşma] yolunda ibraz etdiyi [göstərdiyi] bu fədakarlığı təqdir edə biləcək bir sifət göstərəcəkdirmi? Vəqə [doğrudan da], daima cəngcu bir hissiyyət bəsləyən daşnaklar bu güzəştlərdən bilaxirə [sonra] sui-istifadələrdə bulunmaqdan çəkinə biləcəkdirlərmi? Zənn edirik, gürcü milli demokrat firqəsini əndişələrə salan məhz bu kimi suallardır. Daşnak siyasəti böylə bir suallar iradəsinə məhəl [yer, imkan] verir. Halbuki sualların cavabları çox çətindir.

Digər tərəfdən, milli demokratların da, deyil bu məsələdə, bəlkə daima yerli-yersiz olaraq “tarixi hüddur”lardan bəhs etməyi və bu hüddurlara ikiəlli yapışmağı da bir yandan doğru deyildir.

Gürcü milli demokratlarının bugünkü məsələdə tarixi hüddurlar bəhsinin doğru olub-olmadığı haqqında bir qərar verə bilmərik. Lakin qabaqlarda bu hüddur məsələsi üzərində haqsız olaraq tarixdən bəhs etmələri xətirəmizə gəldi. Əgər bu gün milli demokratlar erməni siyasətinin qeyri-səmimi olduğundan əndişələrə düşürlərsə, o vaxtlar məsələ başqa hüddurlara aid olduğundan, nə böylə bir əndişəyə səbəb vardı, nə də inadlıq və if-ratpərəstliyə...

Erməni-gürcü müzakirətindən bəhs edən “Obnovleniye” qəzetəsinin məqaləsində bir şey nəzəri-diqqətimizi cəlb etdi. Böylə ki, qəzetə bu məsələ müzakirətində Azərbaycanın da iştirakı lüzumundan bəhslə, müzakirət cərəyanının Azərbaycan[ın] iştirakı ilə olmadığını şayəni-təəssüf ədd [təəssüfə layiq hesab] edir.

Qəzetənin haqqımızda göstərdiyi bu etinani təqdirlə bərabər, bunu dəxi bildiririk ki, Azərbaycan hökuməti bu işdən, yəni erməni-gürcü arasında vəqə olan bu müzakirətdən müxbirdir [xəbərdardır]. Ona binaən [ona görə], gürcü hökumətinin bu iqdamatını Azərbaycan haqqında bir ehmal mənasında tələqqi etmək olmaz.

Erməni-gürcü arasında müzakirəsinə başlanmış olan hüddur yerlərinin bizimlə dəxi həmhüddur olduğundan, mənafe-yimizə toxuna bilən nöqtələri ola bilər. Fəqət biz bu zəndəyik, gürcü hökuməti öz mənafeyi-həyatıyyəsini xələldar edən

[pozan] güzəştlərə razı olmayacağı kimi, hal-hazırda əqdi-ittifaqda [ittifaq halında] bulunduğu qonşusunun da bu yoldakı mənafeyinə toxuna biləcək əməllərə mürtətib olmas [qol qoymaz].

Hər halda, bu müzakirələr cərəyanı bizdən xəlvət olmayacaqdır. Etilafa gəlincə, biz də zəatən hüddur məsələlərinin sülh və sazişlə həlli tərəfdarıyıq, fəqət birisi Azərbaycanın cüzü [parçası] olan bir yeri ixtilafli hüddur məsələsi adlandırır da bu xüsusda müzakirə təklif edərsə, Azərbaycan hökuməti hu təklifi mövcub-istiğrab [təəccübə səbəb] görüb kamali-əzm ilə rədd edər.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 295, 14 oktyabr 1919*

İKİ SİYASƏT

Cahanşümul müharibənin ən böyük zərbələrini yemiş, ən ağır imtahanlarını keçirmiş, ölümünün qıldan asılı anlarını dəfələrlə hiss etmiş olan Fransa, bu bələlərdən xilas olduqdan bəri, əsəbi bir hala düşmüş kimi görünür. Təəccüb deyildir.

Böylə bir ehtisasatı-əmiqə və təəssürati-fəciə [dərindən hisslər və faciəli təəssürətlər] keçirmiş olan firənglərdə əsəbiyyət peydası və ədəmi-etidal [təmkinin, soyuqqanlılığın itirilməsi] təzahüratı müharibənin ekspansiv təbiət üzərində buraxdığı əsərlərin təbii nəticəsidir.

Bu əsəbiyyət firənglərin bugünkü siyasətində müşahidə olunur və bunun acılığını üzərlərində hiss edənlər, keçmiş müharibədə almanlarla ittifaqda bulunanlar və onlara xəfi və ələni [gizli və aşkara] müzahirət [köməklik] göstərmiş olanlardır. Məsələn, Avstriya, Türkiyə, Bolqariya və ilx. Türkiyəyə gəldikdə, Fransa'nın siyasətindəki əsəbiyyətin acılığı deyil yalnız türklərə, bəlkə türklərlə gizli və ya aşkara əlaqələrdə “məznun” olanlara [təqsirləndirilənlərə] dəxi şamildir. Bunlar da türk mühibbi [dostu] olan islamilər və türklərlə təmas və əlaqədə bulunmuş qeyri-islamilərdir.

Bu üzdən, Azərbaycan və Gürcüstan dəxi Fransa'nın əsəbiyyətini mövcib [əsəbiyyətə səbəb] olan millətlər cümləsinə dəndir.

Azərbaycan və Gürcüstanın istiqlaliyyətə təsdiq edilərsə, müttəfiqimiz Rusiya bizdən inciyər və ehtimal, almanlarla əlbir olub təkrar bizə qarşı müharibə açarlar qorxusu bir tərəfdən, düşmənlərimiz səyilə əleyhimizə yapılan təşviqat və təhrikat [təhriklər] digər tərəfdən, firəng siyasilərinin əsəbiyyətini qalxızib acıqlarını tutdurur.

Neçə gün əvvəl qəzetələrdə oxuduq ki, Fransa Xariciyyə naziri, Azərbaycan və Gürcüstan millətlərinin xahiş və iradələri ilə təşəkkül etmiş olan cümhuriyyətlər haqqında fikriniz nədir deyər Parlamanda vəqə olan suala, “Zənn edirəm bu cümhuriyyətlər müvəqqətidir, əlavə, gürcülər ruslar və ermənilərə qarşı düşməncilik edirlər” sözləri ilə cavab vermişdir.

Firənglər əsəbi siyasət yürütməkdə ikən, sanki əsəbilik nə olduğunu [bilməyən], hər bir hadisəyə qarşı soyuqqanlılıq göstərən, hüsur və etidalını əsla xələddər etməyən [pozmayan] ingilislər, adi yol ilə öz siyasətlərinə davam edib, müharibə nəticəsi dolayisilə dəyişmiş olan vəziyyəti-hazirənin müsaidliyindən bilistifadə [istifadə etməklə], müharibədən əqdəm [əvvəl] hüsulu qeyri-mümkün olan arzuların istehsalı [əldə edilməsi] ilə məşğul olurlar. Bu yaxınlarda İran ilə yapılmış olan müahidə [səziş] işdə bu arzuların biridir ki, Rusiya çarlığı zamanında yapıla bilməzdi. Azərbaycan və Gürcüstan haq-

qında yürüdülmən xeyirxahanə bir siyasət və sabiq düşməni Türkiyəyə qarşı göstərilən etidal və nəzakət, ingilislərin ekspansiv firənglər kimi erməni və rum donoslarına və bu növ təşviqat və təhrikata laqeyd qaldıqlarına da böyük bir dəlildir.

Bundan dolayıdır ki, ingilislər Qafqazda, İranda, Türkiyədə böyük bir nüfuz qazanmaq və hüsn-rəğbət görmək üzrə ikən Fransa tərəfindən eşidilən sözlər buralarda heyratı-istiğraba tələqqi edilir [təəccüb və heyratla qarşılıdır].

Fəqət bu yaxınlarda Suriya tərəfində vüqu bulmuş bir fəqərə [hadisə] sanki firənglərin Şərqi-qərib [Yaxın Şərq] siyasətindəki bir çox şeyləri görməyə mane olan əsəbiyyətini müvəqqəti, bəlkə sonra daimi də olsa bərtərəf edib [aradan qaldırır], gözünü açdı. O vəqə Fransanın mənafeyi ilə əlaqədar olan Suriyada ingilis və firəng məmurları arasında vəqə olan münəqişə və münaziə [mübahisə] idi. Bu vəqə firənglərin diqqətini o tərəfə cəlb, dolayısı ilə ingilis Şərqi-Qərib siyasətini gözədən keçirməyə məcbur etdi.

İştə, Fransa Xariciyyə Nəzarətinin nimirəsmi [yarı rəsmi] qəzetəsi olan “Tan” bu xüsusda bir məqalə yazmışdır ki, “Şərq məsələsi və Fransa” sərlövhəsi ilə iki gün əvvəlki nömrəmizdə bittərcümə mündəric idi [tərcümə edilərək dərc edilmişdi]. İngilis Şərqi-Qərib siyasətini mütaliə yolu ilə tənqid edən bu məqalə, nazik [incə, tərbiyəli] bir lisanla yazılmış şiddətli bir etiraz olmaqla bərabər, Fransanın öz yanlış siyasətindən peşman olmağa başladığını da sezdirən bir sənəddir. “...Başqa yerlərdə olduğu kimi, Şərqdə də Müttəfiqin [Müttəfiqlər] işlərinə Fransa böyük xidmətlər edə bilərdi, əhalinin hüsn-tə-

vəccöhünü iktisab etməyi [rəğbətini qazanmağı] Fransa bacarır” deyərək bu yollu kinayələrdən, Şərqdə “Müttəfiqlərə xidmət” etmədiyinə və ora əhalisinin hüsn-təvəccöhünü iktisaba çalışmadığına bu sözləri söyləyənin peşman olduğunu dərk etmək asandır.

Həqiqəti-hala ciddiyyətlə vüquf yetirmək əvəzində erməni və rumların əfsanə və əracifi [yalanları] ilə iktifa [kifayət] edən firənglər, Cümhuriyyətlərimizə müvəqqəti bir şey hesabında baxmağa davam və “gürcülər erməni və rusların düşməndir” məallı [mənalı] və əsassız məlumat istinadlarında inad edərlərsə, ola bilsin ki, axırda daha da peşman olub, qeyri-qabili-islax [düzəldilməsi mümkün olmayan] dərəcəsinə varmış xətlərinin acılığından əfsuslar yeməkdən başqa özgə bir çarə olmadığını görər.

Fəqət ümidvarıq ki, cümhuriyyətlərimizin millət və camaatımızın idarə və arzusu ilə əmələ gəldiyini bilmiş olan Fransa Parlaman əzələrinin vücudu [Parlament üzvlərinin varlığı] və təsiri ilə Fransa ricali-hökumətinin [hökumət adamlarının] peşmançılıqları mövcib ola biləcək əsəbiliyi bərtərəf edilməklə, siyasəti dəxi başqa bir yola dönər ki, o yol, zənnimizcə, daha doğru və daha müstəqim [düz] bir yoldur.

Hacıbəyli Üzeyir
N 297, 16 oktyabr 1919

ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCAN MÜNƏSİBƏTİ

Qarabağ erməni camaatının Azərbaycan torpağında yaşarkən, təbii Azərbaycan hökumətinə və qanunlarına tabe olmaq lazımdır deyərək, məqul və müvafiqiməntiq [ağlabatan və məntiqə uyğun] qərarından sonra erməni üsyançıları, daşnak agentləri Zəngəzur tərəfə qaçıb, orada fəsadlar törətmək və şeytənətlər icra etmək üçün müsaid bir zəmin buldular.

Şübhəsiz, Ararat barmağı ilə idarə olunan və daşnak rəhbərliyi ilə iş görən bu müfsid güruhun [fitnəkar qrupun] təqib etdiyi məqsəd ortaya “Zəngəzur məsələsi” çıxarmaq idi.

“Zəngəzur məsələsi” zəttən ermənilər tərəfindən meydana çıxarılmış olan “Qarabağ məsələsi”nin mabədidir [ardıdır]. Ermənistanın haqsız və yersiz iddiası ilə törənmiş olan bu məsələ hökumətimizin müdəbbiranə [ağıllı, uzaqgörən] siyasəti və Qarabağ erməni camaatının aqilənə rəftarı sayəsində müvafiqəti-mütəqabilə [qarşılıqlı uzlaşma] yolu ilə həll edildikdən sonra əlləri boş çıxan daşnaklar dərhal bir “Zəngəzur məsələsi” çıxartmağa çalışdılar.

Zəngəzur Qarabağın bir hissəsi və Qarabağı təşkil edən dörd uyezdən biridir. Zəngəzursuz Qarabağ, Qarabağ ola bilməz. Yəni Qarabağın tamamiyyəti-mülkiyyəsi [ərazi bütövlüyü] ilə bərabər, vəhdəti-iqtisadiyyəsi [iqtisadi bütövlüyü] dəxi xələldar olub [pozulub], həm Cümhuriyyətimizi və həm də bilafərqi-millət [millət fərqi olmadan] bütün Qarabağ əhalisini böyük müşkülətlər qarşısında qoya bilər. Zəngəzurun vəziyyəti-sövqülceyyəsi [strateji vəziyyəti] və köçərilərimiz üçün yaylaq olması bunu isbata kafidir. Bunu hər kəs bilir və yüz il bundan əqdəm [qabaq] Pənah xan dəxi bilirmiş ki, Qarabağ xanlığını təşkil edərkən Zəngəzuru dəxi o xanlığın mühüm bir hissəsi hesabı [səbəbi] ilə yədi-idarəsinə [əlinə, hakimiyyəti altına] almışdı.

Buna görə də “Zəngəzur məsələsi”, yəni təkrar “Qarabağ məsələsi”. Bu üzədən bu məsələ Ermənistanın haqsız iddiasına görə ixtilafli hüddud məsələsi deyil, bəlkə Azərbaycanın cüzi-layənfəki [ayrılmaz hissəsi] olan Qarabağa göz qıçırtmaq və dəstədirazlıq [əliuzunluq] etmək həvəsidir.

Ermənistanın “Zəngəzur bizimdir” deyərək haqsız iddialarda bulunması aşkardır ki, “ixtilafli hüddud məsələlərini sülh və sazişlə həll edəlim” deyil, Azərbaycanın tamamiyyəti-mülkiyyəsinə qarşı sui-qəsd hiyləsidir.

Tiflisdə rusca nəşr edilən erməni “Slovo” qəzetəsi Azərbaycan ilə Ermənistan arasında Zəngəzur haqqında təati edilən [qarşılıqlı göndərilən] notaları “bitərəfanə” bir surətdə mütaliədən [qiymətləndirdikdən] sonra, bu işdə kimin haqlı və kimin haqsız olduğunu təyin etməyə çalışır və

“çalışması” nəticəsində haqqın, əlbəttə, Ermənistan tərəfində olduğuna hökm edir.

Qəzetə Zəngəzurun Ermənistanla təəllük etdiyini [məxsus olduğunu] söyləyir deyir ki:

“Əgər iş etnoqrafi nöqteyi-nəzərinə baxılırsa, bir mahal ki, əhalinin 80 faizini təşkil edənlər ermənilər ola, o mahal Azərbaycan deyil, mütləqə Ermənistanla təəllük edə bilər.”

Sofizm məntiqi üzərində qurulmuş olan bu mətləbin yanlış olduğu bundan aşkardır ki, erməni çox olan bir yeri Ermənistanla təəllük etdirmək doğru olsa, o surətdə Azərbaycanın hər bir yeri ki, orada erməni çoxdur, Ermənistanla məxsusdur deyə hökm verməlidir. O hesabdən, deməli, Bakının yanındakı “Erməni-kənd” dəxi Ermənistanın imiş.

Əlavə, böyük haqsızlıq deyilmi ki, bizə gələndə etnoqrafi əsaslardan bəhs edilir, halbuki erməni hökuməti, müsəlmanı çox olan Naxçıvan mahalına soxularkən “Slovo” və əmsalı bu əsaslardan söhbət salmayırdılar.

Və bir də, Zəngəzur əhalisinin 80 faizi ermənidir deyə qərar vermək dəxi yanlışdır. Çünki bu gün dürüst və doğru bir statistik üsulu tətbiq edilərsə, Zəngəzur ermənilərinin 50 faizdən fəzlə olmadığı meydana çıxar.

Bunlardan başqa, biz Zəngəzura Qarabağın bir hissəsi nəzəri ilə baxırıq. Ümum Qarabağda isə erməni əhalisi əqəliyyət [azlıq] təşkil edirlər. Əgər bu yerin bir məntəqəsində vəqian [doğrudan da] bir erməni əksəriyyəti varsa da o məntəqəni qoparıb da Ermənistanla vermək hansı ağla və hansı məntiqə müvafiqdir? Böy-

lə bir tələbdə bulunanlara acınmamaq qabildirmi?

Böylə bir xilafı-məntiq bəhsdən sonra “Slovo” qəzetəsi digər bir bəhsə keçir ki, o da başdan-ayağa yalandır. Qəzetə deyir ki, Qarabağ və Zəngəzur erməniləri hələ Almanıyanın müzəffəriyyətlərinə təsadüf edən vaxtlarda dəxi Nuri paşanın müvəffəqiyyətlərinə rəğmən türklərə tabe olmaq istəmədi.

Qarabağ ermənilərinin türk əsgərlərini duz və çörəklə qarşıladıklarını yalnız həqiqəti gizləmək istəyən “Slovo”lar inkar edə bilər.

Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan Türk hökumətinə tabe olmaq istəmədiyini andırmaq istəyən bu sözlərin böyük bir yalan olduğu, ermənilərin yeddinci yığıncağında əksəriyyəti-əziminin [böyük əksəriyyətin] Azərbaycana tabe olalım deyə qəbul etdikləri qərardan aşkardır. Bu gün əgər Zəngəzuru bulandıran daşnak fitnəçiləri Zəngəzurdan dəf edilərsə, oranın ümum erməni əhalisi Azərbaycan təbəəliyini böyük bir meyil və rəğbətlə qəbul edib, daşnak xüdə və dəsəisələrindən [hiylə və fitnələrindən] qurtulduqlarına da şükürlər edərlər. Çünki Zəngəzur erməniləri bir kərə Azərbaycandan ayrılısalar, siyasidən əlavə iqtisadi fəlakətlərə məruz qalıb acından ölərlər.

Bədəhu [sonra] “Slovo” qəzetəsi bizim və Ermənistanın notalarını lisan və tərzifadə nöqteyi-nəzərindən “tədqiq” edib Ermənistan notasını sülhamiz [sülhpərvər] bir lisan, hüsur və etidala [təmkinə, soyuqqanlılığa] riayət edən bir ifadə ilə yazılmış görür və bizim notamızın şiddətli lisanından, sülh və sazişə meyil göstərməyən üslubı-ifadəsindən şikayət edir

və bundan da bir nəticə çıxarır ki, Ermənistanın hüsur və etidal ilə danışmağı haqq və mənəvi bu qüvvətə güvəndiyindən. Halbuki bizim özümüzü zəbt edəmədiyimiz, haqsız olduğumuzu hiss etməyimizdənmiş. Deməli, “sən ki, hiddət edirsən haqsızsan” demək istəyir.

Erməni notasının hüsur və etidala riayətlə yazıldığını biz də inkar etməyirik. Lakin bu “pişiyim-pişiyim” ilə bizim torpağımızın ən mühüm bir qitəsini [hissəsini] əlimizdən almaq istəyənlərə acıq tutmamaq və hiddət etməmək qabildirmi? Əgər Azərbaycan Ermənistanın torpağından bir parçasını ən mülayim, ən şirin, hətta “mən ölüm və qurban olum” təbirləri istemalina [işlətməyə] varıncaya qədər yumuşaq bir dil ilə istəsə və bunda da israr etsə, Ermənistan böylə bir haqsız tələbdən hiddət etməzmi?

Bundan başqa, bir var ki, dildir, bir də var ki, əməl. Zəngəzur haqqında mülayim dil ilə bizə nota verən Ermənistan, Zəngəzur müsəlmanlarının başına nasıl dürüşt [kobud], zalımanə və birəhmanə oyunlar gətirir.

“Slovo” və əmsalının erməni hökumətini müdafiəsi və bu hökumətin sülh və saziş niyyətlərindən bəhsi heç bir kəsi inandıra bilməz. Qafqaz cümhuriyyətləri arasında “ixtilafli məsələlər”[də] birinci qılinc çəkən, birinci olaraq qardaş qanı tökən erməni cümhuriyyəti oldu ki, sülh və saziş təriqindən [yolundan] imtina edib, gürcü üzərinə hücum etdi. Özgənin malına və torpağına təmə [tamah] edən yə-nə birinci Ermənistan oldu ki, Naxçıvan üzərinə hücum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugün genə eyni Ermənistanıdır ki, məqsədi Azərbaycan torpağına dəstdirəzlik etməkdir.

Azərbaycan öz torpağını qorumaq üçün qılinc çəkməyə məcbur olacaqsə və arada qan töküləcəksə, hamısının məsuliyyəti Ermənistan üzərinə aid olacaqdır. Bunu deyil bir Azərbaycan, bəlkə hər kəs və hətta Qafqazla əlaqə peyda etmiş Avropa hökumətlərinin nümayəndələri də iqrar [təsdiq] edirlər.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 298, 17 oktyabr 1919*

İSTİQLAL MÜDAFİƏSİ ÜÇÜN

Rusiyadan ayrılmış və millətlərinin arzu və iradəsi ilə müstəqil cümhuriyyətlər təşkil etmiş olan yeni dövlətlərin cümləsi bir məsələdə həmfikirdirlər. Bu fikir birliyi, məzkur [deyilən] dövlətləri, biri-birindən nə qədər uzaq olmuş olsa da, yekdigərinə [bir-birinə] mənən və ruhən mərbut edir [bağlayır]. Bir-birinin halına biganə qalmağa imkan verməyir. Yekdigərinin ələm və fərəhinə şərik etdirir və böyləliklə, arada ruhani olaraq bir qərabət [yaxınlıq] və mənəvi olaraq bir ittifaq və ittihad [birlik] əmələ gətirir.

O hansı məsələdir?

O məsələ – Dağıstan, Azərbaycan və Gürcüstandan ötrü Şimal; Ukrayna, Polşa, Estoniya və Litva üçün Şərq; Finlandiya və Şimal millətləri üçün Cənub təhlükəsi təşkil edən Rusiya məsələsidir və bu məsələ üzərində bunları birləşdirən fikir rus təhlükəsindən qorunmaq və bu təhlükənin vüqusu ehtimalından təmin edilmiş olmaq üçün çarələr aramaq fikridir.

Bu çarələrdən ən birincisi və ən mötəbər hesab ediləni yeni cümhuriyyətlər istiqlaliyyətlərinin Sülh Konfransı tərəfindən rəsmən tanınmaq keyfiyyəti olduğu üçün məzkur cümhuriyyətlər müharibə zamanında istər o tərəfin, istər bu tərəfin virdi-zəbanı olan [dilindən düşməyən] “Millətlər azadlığı” şüarına və bundan daha fəzlə Amerika rəisi-cümhuru müsyö

Vilsonun məşhur on dörd maddəlik əsasına istinad edərək Sülh Konfransı nəzdinə mürəxxəs [nümayəndə] göndərdilər.

Fəqət mürəxxəslərin getdiyi bir sənə olmağa yaxındır ki, hələ onlara indiyə qədər “hə” və ya “yox” deyən olmayıbdır. Sülh Konfransının işi çox olduğundan, hələlik böylə məsələlərin sırası yetişməmişdir.

İş böylə ikən, Sülh Konfransından tanınmaq ümid və intizarında olan yeni cümhuriyyətlərdən bir neçəsi mərama nail olmadan əvvəl, rus təhlükəsinin nakam qurbanı oldular. Məsələn, Dağıstan, Ukrayna və bu günlərdə rus-alman intriqasına hədəf edilmiş olan Latviya.

Bu qurbanları, hətta Müttəfiqlərin onlara qarşı göstərdiyi rəğbət və hüsn-təvəccöhləri də fəlakətdən qurtara bilmədi. Bu vəqələr yeni cümhuriyyətlərdən yerdə qalanlarını, təbiidir ki, xof və əndişələrə saldı. Bu xof və əndişə Denikin bolşeviklər üzərindəki müzəffəriyyət və müvəffəqiyyətləri dolayısı ilə daha da artmağa başlayıb, məzkur cümhuriyyətləri müztərib [iztirablı] bir vəziyyətdə qoymuşdur. Çünki işlər böylə gedərsə, yerdə qalan cümhuriyyətlər dəxi Denikin hücumlarına məruz qalmaqla, axırda iş o məqama çatır ki, Sülh Konfransı yeni cümhuriyyətlər istiqlalı məsələsini artıq böylə bir məsələ mövcud olmadığı üçün ruznameyi-müzakirətdən qaldırmağa [müza-

kirə gündəliyindən çıxarmağa] və əmri-və-qe [fakt] qarşısında boyun əyməyə məcbur olar.

Zatən işi bu məqama çatdırmaq üçün “vahid rusiyaçı”lar arasında əməklər sərf edilməkdədir. Sülh Konfransında Rusiya məsələsinə baxılmaq zamanı yaxınlaşdığına görə, “vahid rusiyaçı”lar vəziyyəti dəyişdirmək və bu yol ilə konfrans müzakirəsinə icrayi-təsir etmək üçün cürbəcür vəsilələrə əl aparırlar.

Denikin və kolçaklar Müttəfiqlər pulu ilə bolşeviklərə müharibə və Rusiyadan ayrılmış millətlər üzərinə hücumlar etməkdə ikən, imperialist Rusiyanın köhnə diplomatları gah yaponlarla gizli surətdə danışıqlara girmək və gah [Rüdiger] fon der Qolts kimi alman generallarla ittifaq etmək kimi təşəbbüslər nümayişi ilə Avropanı qorxutmaq və Sülh Konfransında Rusiya məsələsinə arzularına müvafiq bir surətdə mövqeyi-müzakirəyə vəz etdirməyə [müzakirəyə qoydurmağa] çalışırlar.

Etiraf etməlidir ki, böylə nümayişlər əsərsiz qalmayır. Fransa Xariciyyə nazirinin Parlamanda sərd etdiyi mülahizə [meydana atdığı fikirlər] buna dəlildir. Bu isə “vahid rusiyaçı”ların ümidlərinə daha da cəsarət verib, “vahid və qeyri-qabili-təqsim [bölünməz] Rusiya”nın – parçalanmaq nərəsidir ki [parçalanmağı, bölünməyi bir tərəfə qalsın] – yeni torpaqlar qazanaçağı, hüdudunun bir az daha genişləncəyi xülyalarına meydan buraxır.

İştə, bu növ mülahizələr və Denikin təhlükəsinin yaxınlığı yeni cümhuriyyətləri ciddi əndişələrə salıb, çarələr aramağa vadar edir.

Bu çarələr xüsusunda Gürcüstan rəsmi mətbuatının fikri budur ki, Qafqazda-

kı cümhuriyyətlər bir-birləri ilə sıxı bir ittifaq bağlamalı və əlavə, Avropa dövlətlərindən birinin müzahirətinə [köməyinə] istinad etməlidir. Avropa dövlətlərindən böylə bir müzahirət vüqusuna imkan vardır. Əgər bu dövlətlərdən birisi Qafqazla iqtisadi əlaqələrə girərsə, mənafeinin diktə edəcəyi əmr üzərinə bu cümhuriyyətlərə müavinət və müzahirət göstərməyə məcbur olacaqdır.

Gürcü mətbuatının mülahizəti təhlükə qorxusu saiqəsi [sövq etməsi, səbəbi] ilə ağılın hökmündən artıq qəlbin iztirabı ilə söylənən sözlər deyil. Biləks [əksinə], “əlaci-vəqəə piş əz vüqu bayəd kərd” məfadinca [mənasına uyğun olaraq], hifzi-istiqlal [müstəqilliyi qorumaq] üçün indidən aranılması lazım gələn çarələrin ən mötəbər və ən məqulundan [ağlabatanından] bəhs açmaqdır. Mədəni Avropa ilə yaxınlaşmaq, ora ilə iqtisadi əlaqələr peyda etmək Qafqaz cümhuriyyətləri üçün mənfəətdən başqa zərər verməz və siyasi vəziyyətimizi bərkitməklə, qurduğumuz təşkilatın pozulmasına məhəl [imkan, yer] buraxmaz.

Avropalılardan mədəniyyətə neçə qat geri olan və elani-istiqlaliyyətimizdən dolayı qəlblərində bizə qarşı dərin bir kin, gizli bir nifrət bəsləməkdə olan rusların təkrar təhti-əsarətinə [əsarəti altına] düşüb də istiqlalından məhrum olmaq və əvvəlkilərdən daha artıq təzyiq və sıxıntılar çəkmək və bəlkə tamamilə məhv olmaqdan, mədəni avropalılarla sıxı əlaqələrə girmək və onların kömək və müzahirətinə istinadla istiqlaliliyyətimizi möhkəmləşdirmək yaxşıdır. Bu xüsusda iki rəy ola bilməz. Əqli-səlimin [sağlam düşüncənin] hökmü və mühitimizdəki əhva-

latdan anlaşılan məntiq böylə çarələri cəiz və vacib bilir.

Avropalıları bizə və bizi onlara yaxınlaşdırma biləcək rabitələr meydana mövcuddur. Qafqazın və baxşus [xüsusilə] Azərbaycanın bitməz-tükənməz sərvəti-təbiyyəti avropalıları bu tərəfə qarşı laqeyd buraxmaz. Əhali və hökumət tərəfindən göstərilən meyil və rəğbət isə buna bir təşviq olar.

Cümhuriyyətlər arasındakı ittifaqa gəlinə, yuxarıda ərz etdiyimiz üzrə, rus təhlükəsinin dəf'i fikri, deyil yalnız Azərbaycanla Gürcüstanı, bəlkə sabiq rus dövlətini təşkil edən və bu gün elani-istiqlal etmiş olan bilcümle [bütün] yeni cümhuriyyətləri bir-birinə fikrən və ruhən mərbut etmişdir. Əgər Azərbaycan və Gürcüstan arasında əqd edilmiş [bağlanmış] olan ittifaqi-tədaföi [müdafiə ittifaqı], bu cümhuriyyətlərin cümləsi arasında yapılmıqla bunları əl-ələ verdirmiş olsaydı, daha gözəl olardı. Vəqien [doğrudan da] böylə bir ittifaq vüqusu mümkün olsaydı, bundan təşəkkül edən maddi və mənəvi qüvvət, rus imperializmasının hirs [hərşlik] və tamahına əbədi olaraq bir xatimə çəkə bilərdi. Halbuki böylə bir ittifaq əqdi qeyri-qabili-hüsul ədd ediləcək [imkansız hesab ediləcək] bir xəyal deyildir. Ruhi və mənəvi mərbutiyyətin “realnı” bir ittifaq əqdi ilə nəticələnməsi təbiidir. Bunun üçün ancaq təşəbbüs lazımdır.

Hacıbəyli Üzeyir
N 299, 19 oktyabr 1919

“CORCIAN MEYL”İN MƏQALƏSİ

Tiflisdə nəşr edilən ingiliscə “Corcian meyl” qəzetəsinin, tərcüməsini dərc etdiyimiz məqaləsinə oxucuların nəzər-diq-qətini cəlb edirik.

Daşnak politikasının əsaslarından biri olan yalançılıq üsuluna qarşı etiraz edən və bu üsulu Qafqaz millətləri arasında düşmənçilik davamına bais bilib də, bu yolda dadü fəryad edən indiyə qədər qafqazlılar idilər və bunlardan da baxūsus [xüsusilə] Azərbaycan türkləri idi. Bu gün isə böylə bir etirazı artıq avropalılar ağzından dəxi eşitməklə, qəlbimizdə bir məmnuniyyət hissi dərk etdiyimizi heç də gizlətmək istəməyirik. Arzumuz budur ki, bu məqalə Avropa mətbuatına dəxi keçib, daşnak yalanlarına inananları ayıldıb, doğru və həqiqətə qarşı yumulmuş olan gözləri açıdırsın və bu yalanlar vasitəsilə nə qədər zəlalət və rəzalətlər törəndiyini və bunun nəticəsi olaraq nə kimi haqsızlıqlara yol verildiyini Avropa əfkari-ümumiyyəsinə [ictimaiyyətinə] anlatsın.

Bu məqalənin zühuru, “Daşnak” partiyasının yeni bir məğlubiyyətidir.

Erməni millətinin müqəddəratını əlinə almaqla, millətin özünə aid olan bu haqqı qaba bir yol ilə qəsb etmiş və öz-özünü bu millətin başında “terror” gücüylə qəyyum tikmiş olan bu iqbalsız partiya, Erməni Cümhuriyyəti elanı gü-

nündən bəri hər bir təşəbbüsündə və hər bir iqdamatında [addımında] – məqul [məntiqli] və səmimi olmadıqlarına görə – məğlubiyyət ardınca məğlubiyyət yeməkdə və bu məğlubiyyətlərin hər bir vüqusu [meydana gəlməsi] erməni millətinə taqətfərsə və təhəmmülsuz [yorucu və dözülməz] zərər və ziyanlar verməkdədir.

Bu millətin səbrinə heyran qalmaq qabil deyildir!

Hakimlikdə zalım, qonşuluqda həsud [həsədçi, qısqanc], xüsusiyyətdə bədxasiyyət olan bu partiya, siyasətdə dəxi cahildir. Azərbaycan, Gürcüstan, Dağıstan və başqa cümhuriyyətlərin millətləri kimi öz əllərilə öz müqəddəratlarını təyinə çalışmaq əvəzində bunlar, bu daşnaklar bu işi, yəni erməni millətinin təyini-müqəddəratını – “Avropanın borcudur” deyə böylə zənn edirlər ki, Avropa siyasiləri gəlib Azərbaycanı bir tərəfə, Gürcüstanı digər tərəfə və Türkiyəni başqa bir tərəfə itələyib, ermənilərin yerini genləndirəcək və bu yolla meydana bir “Hayastanikəbir” [“Böyük Ermənistan”] zühur edəcəkdir. Bunun üçündür ki, Avropanı qızıqsıdırmaq və bu əmr [iş] icrasına vadar etmək üçün bir yalançılıq kampaniyası təşkil edib, Ermənistan mühitində olan bütün qonşuları zalım və vəhşi, erməniləri isə məzlum və mədəni bir millət şəklində

təsvir və tövsif etmək [tanıtmaq] vəzifəsini ifaya məşğul olurlar.

Bundan nə hasil olar?

Yevropalılar gəlib işə vüquf yetirirlər və görürlər ki, ermənilər iddia edən miqyas üzərinə vəqifən [doğrudan] bir “Böyük Ermənistan” təşkil edilərsə, “Böyük Ermənistan” əvəzinə, böyük bir haqsızlıq əmələ gələ bilər. Çünki böylə bir dövlətin əhalisi içində ancaq yüzdə üç faizi erməni millətinə mənsub ola biləcəyindən, böylə bir cüzi əqəlliyyətin [azlığın] əksəriyyəti-qahirə üzərində hakim olması, bu fahiş haqsızlığın təbii nəticəsi olacaq iğtişaş və ixtilallara səbəbiyyət verər.

Daşnak iddiasının nə qədər haqsız olduğunu məhəllində [yerində] təhqiq edən avropalılar, daşnak mənbəyindən çıxan xəbərlərin də bir o qədər yalan olduğunu öyrənib, bu haqsızlığı bərtərəf [aradan qaldırmaq] və bu yalanları rədd etmək istədikdə, daşnaklara yə's və nomidi ariz olub [matəm və ümitsizlik üz verib] “hali-təb'dən” çıxır və yevropalıların özlərini söyməyə və “vəfasızlığından” şikayət etməyə başlayırlar.

İştə, daşnak qəzetəsi “Hayastan-Aşxatavor”un; ingilis “Corcian meyl”inin, fəvqəzzikrin [yuxarıda adı çəkilənin] təkzib və təkdiri [pisləməsi] zühurunu mövcib [səbəb] olan məqaləsi – daşnakların “hali-təb'dən çıxmış” bir halında yazılmış və daşnak təbiətini tamamilə büruzə vermiş kizb [yalan] və iftiradır ki, ingilis yazıçısı buna qarşı şiddətlə müqabilə etməyə məcbur olmuşdur.

“Corcian meyl”in bu məqaləsi şübhəsiz ki, Londra mətbuatına dəxi keçəcək və ingilis əfkari-ümumiyyəsinə daş-

naklar və bilümmum ermənilər əleyhinə olmaq üzrə bir təbəddülat [dəyişiklik] əmələ gətirəcəkdir.

Zənn edirik ki, daşnak kampaniyasının bütün yalançılıqları tamamilə meydana çıxarsa, bundan nəinki bu yalanlardan mütəzərrir olanlar [zərər görənlər], bəlkə erməni milləti özü də bilaxirə [sonda] mənfəət görə bilər.

Ayn. H.

N 301, 21 oktyabr 1919

BİR SUAL MÜNASİBƏTİLƏ

Keçən Parlaman iclasında əzalardan [üzvlərdən] bir qrup tərəfindən hökumətə, daha doğrusu, Ədliyyə nazirinə verilən sual, şayani-heyrət və mövcibi-təəssüf [heyret və təəssüf doğuran] bir vəq'əyə aid idi ki, “sansasion” [sensasiya] məhiyyətini haiz [daşıyan] bir keyfiyyət olduğunu hər kəs iqrara [qəbul etməyə] məcburdur.

Cümhuriyyətimizin, mə'vayi-ədl və məlcayi-haqq [ədalətin yuvası və haqqın pənah yeri] olmaq heysiyyəti ilə nəzəhət [paklıq] və qüdsiyyətinə inanılması lazım gələn ali bir müəssisəsinin, haqq və ədalət divanının, yəni məhkəməsinin müstəxdəminindən [qulluqçularından], günahkarların günahını, mücrimlərin cürmünü [müqəssirlərin təqsirini], canilərin cinayətini haqq və ədalət təriqi [yolu] ilə isbata müvəzzəf [borclu] olan bir böyük üzvü – müddəiyi-ümumisi [prokuroru], üzərinə tövdi edilmiş [əmanət edilmiş, tapşırılmış] məqami-alisini ləkədar edən alçaq bir feilə irtikab etmiş [bulaşmış] – rüşvət almışdır...

Adam öldürmək bir cinayət olduğu kimi, rüşvət almaq dəxi bir cinayətdir. Onun da, bunun da qanuna görə cəzası vardır. Fəqət ümumiyyət üzrə rüşvət-xorluq cinayəti, qətl cinayətindən yüngüldür, çünki burada can qəsdi yoxdur, mal qəsdi vardır. “Malım cəhənnəm, canım sağ olsun” deyənlər canları alın-

mamaq üçün bütün mallarını verməyə razı olmaqla, canın maldan əziz olduğunu bildirirlər. Əksəriyyət dəxi bu fikrə şərik olduğundan, adi qətl cinayətinin cəzası, rüşvət-xorluq və hətta qarət cinayətinin cəzasına nisbətən çox ağırdır.

Deməli, adam öldürmək rüşvət-xorluqdan və qarətdən bətdərdir.

Fəqət əgər Azərbaycan məhkəməsinin müddəiyi-ümumisi rüşvət-xorluq cinayəti əvəzinə qətl cinayətinə mürtəki olmuş olsaydı, bu vəq'ənin acılığı bugünkü kimi bir bu qədər müəssir və müəssif [təsirli və təəssüflü] olmazdı. Hətta bu müddəiyi-ümumi qarət qəsdi ilə də bir qətl cinayətinə irtikab etmiş olsaydı, bu keyfiyyət ancaq əcaib və qəraib qəbilindən “məzəli” bir şey olub eşidənləri güldürərdi. Halbuki müddəiyi-ümuminin rüşvət-xor olması gülmək deyil, ağlamağı mövcib [ağlamağa səbəb] ola biləcək alçaq və dərgahi-ədl və haqqı [ədalət və haqq dərgahını] alçaqladan, qüdsiyyət və paklığını murdarlayan, əhali arasındakı etibarını məhv, xalqın ədalət və haqqaniyyətə [hüquqa] olan etiqadını pozan, imanını rəxnədar [zədələyən] və qəlbinə ədl və haqqa qarşı şəkk və şübhə ilqa edən [salan] ən pis və fəna bir əməldir.

Polis məmurlarının rüşvət-xorluğundan şikayət edən əhalini sakit və tətmin etmək üçün bu məmurları irtikab etdikləri cinayət üzərinə məhkəməyə cəlb edi-

riz. Axırda nə olur? Bu cinayətləri təhqiq və isbata müvəzzəf olan məhkəmə əzasının özü eyni cinayətə mürtətib olur...

Dövlətimizin əsasına rəxnə vura bilən bu müəssif və küdurətamiz [kədərləndirən] keyfiyyət, vətənimizin sadıq övladını və cavan cümhuriyyətimizin səmimi xeyrixahlarını təbiidir ki, hüznəngiz [qəmli] fikirlərə salacaq və dərin kədərlərə düçar edəcəkdir...

Vaqe olan sual üzərinə Ədliyyə naziri həzrətləri kafi cavab və lazım olan bəyanatı verdilər. Sual sahibləri bu cavab və bəyanatdan razı qaldıqlarını izhar etdilər.

Əlbəttə, nazir həzrətləri mərqum [haqqında danışılan] müddəyi-ümuminin (prokurorun) rüşvətxor bir adam olduğunu əvvəldən bilmiş olsaydı, onu nəinki prokurorluğa, bəlkə heç bir iş başına keçirməzdi. Müddəyi-ümumilik kimi ali və təmiz bir məqamı işğal etməyə razı olan bir adamın natəmizliyindən şübhələnmək dəxi müşküldür. Pristavlıq, qaimməqamlıq [qəza rəisliyi], qubernatorluq və sair bu kimi məqamlara rüşvət mənbəyi nəzəri ilə baxan ola bilər və olur da. Fəqət müddəyi-ümumilik məqamını dəxi o mənbə cümləsinə hesab edənləri xətirə belə gətirəmməyirdik. Çünki o məqamın hər yerdə və hər bir məmləkətdə öylə bir ləkələrdən arı və təmiz olduğuna qane idik...

Hər halda kədərimiz nə qədər böyük olsa da, bədbin olmağa hacət yoxdur. Cümhuriyyətimiz cavandır, binaənileyh [ona görə], adam tanımaq təcrübəsi hələ çox azdır. Qoy bu adamlar, bu məmurlar və həkəmlər [münsiflər] silsiləsi bir-bir "məhək daşı"ndan sürtülüb keçsinlər.

Kimin xalis qızıl (altun) və kimin qəlp və saxta olduğunu ancaq bu yol ilə təyin etmək mümkündür.

Rüşvətxorluq mən'i [qadağası] üçün ağır cəzalar təyini lüzumundan bəhs edənlər tərəfdarı deyiliz. Cəza qorxusu üzərinə rüşvət almayanlar dəxi bizcə rüşvətxordurlar. Rüşvətxorluğun fənalığına qorxu saiqəsi [səbəbi] ilə deyil, qənaəti-vicdaniyyə təriqiylə [vicdani qənaət yoluyla] hökm verməlidir. Lakin zənn edilməsin ki, rüşvətxor məmur, məmuriyyətin-dən əzl edilmək [qovulmaq] kimi binnisbə [nisbətən] yüngül bir cəzaya uğradıqdan sonra bir kənara çəkilib də almış olduğu rüşvəti rahatcasına yeməyə məşğul olaçaqdır. Biləks [əksinə], cismani cəzası bu qədər yüngül olan bu şəxs mənən ən böyük bir cəzaya məhkum edilmiş olacaqdır. Ən böyük cəza hankıdır? O cəza edam cəzasıdır. Əvət!

Bu adam artıq öləcəkdir. Məmləkət və camaat üçün onun varlığı, onun yoxluğuna müsavi [bərabər] olacaqdır. Məmləkət içində camaat arasına çıxmağa üzü olmayan, həyasızlığına salıb çıxsa belə nifrət və istikrahla [ikrah hissiylə] qarşılanacaq olan bu adam vaqiən [əslində] mənəvi bir edama məhkum edilib, cəzayı-səzasına [layiqli cəzasına] çatacaq və aldığı rüşvət də ona haram olacaqdır.

*Hacıbəyli Üzeyir
N 302, 22 oktyabr 1919*

ƏSASSIZ TƏLƏB

Dabravol komandası – dünkü nömrəmizdə yazıldığı üzrə – "tələb" edir ki, Bəhri-Xəzərdə Azərbaycanın nə ticarət və nə də hərbi gəmiləri olmasın. Bu tələbə bir əsas olmaq üzrə 1828 sənəsində Rusiya ilə İran arasında əqd edilmiş [imzalanmış] olan Türkmənçay müahidəsindən [müqaviləsindən] bəhs edilir. Məlum olduğu üzrə, bu müahidəyə görə Xəzər dənizi İran diplomatlarının rəyincə heç bir vecə gəlməyən "abi-şor" [duzlu su] olduğuna görə, tamamilə rus hakimiyyəti təhtinə [altına] keçib, istər ticarət, istər hərbi gəmilər saxlamağa İranın haqq və səlahiyyəti olmadı.

Əlbəttə, müstəqil Azərbaycana heç bir dəxli və rəbti [bağı] olmayan Türkmənçay müahidəsi dabrovolların tələbinə haqq verə biləcək bir əsas təşkil edəmməz. Bu müahidə bəhsi bir bəhanədir və bu bəhanə ilə verilən tələb dəxi Azərbaycan hüququna təcavüzdən ibarət bir hərəkətdir.

İran-rus müahidələri əsas tutulmaq üzrə Azərbaycana tələblər vermək caiz görülərsə, o halda Türkmənçay müahidəsi ilə Xəzər dənizindən əl çəkməyə məcbur olan Azərbaycan, Gülistan müahidəsi ilə də Qarabağ, Gəncə, Bakı, Şirvan və bir kəlmə tamamilə Azərbaycan torpağından əl götürməyə, yəni öz-özünə yox olmağa vadar olacaqdır.

Dabravol komandasının bu hərəkəti ola bilər ki, Denikin Azərbaycan haq-

qındakı qəsdinin qövldən feilə [sözdən işə] çıxarılmaq yolunda birinci iqdami [addımı] və "Azərbaycan səfəri"nin ibtida və başlanğıcıdır. Bəhanənin boş və əsassızlığı bu mülahizəni təbid edən [meydana gətirən] keyfiyyətlərdən hesab edilməlidir: hər bir haqsız təərrüz [hücum] və təcavüzün bəhanəsi bərmötad [adəti üzərə] boş və əsassız olar. Özünü güclü və müqabil tərəfi gücsüz hesab edənlər təərrüzlərinə bir müqəddimə olmaq üzrə ortaya biməna və məntiqsiz bəhanələr atarlar.

Fəqət bu qürur sahiblərinin əksər övqət [çox vaxt] elmi-hesabda xam və naşı olduqları, acı peşmançılıqları mövcib olan [peşmançılıqlara səbəb olan] səhv və xətalı ilə isbat edilib, iş, sahibi-qürurun heç də gözləmədiyi və istəmədiyi bir vəziyyətə dönməklə, başqa nəticələr verər.

Denikin Azərbaycanı nə hesab etdiyini bilməyirik, ancaq bunu bilir ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti öz dənizini "abi-şor" ədd [hesab] edəcək dərəcədə kutahbin [dar görüşlü] olmamaqla bərabər, böylə bir qərar hökmünə məcbur olacaq halda dəxi deyildir. Azərbaycan öz hüququnu müdafiə yolunda heç bir şeydən çəkinməyəcəkdir.

Azərbaycan üçün dəniz məsələsi can məsələsidir. Bu məsələyə əl vurmaq Azərbaycanın canına toxunmaqdır. Azərbaycan Bakı dənizində hərbi gəmilər sax-

lamaqla heç kəsi qorxutmaq və heç bir kəsin yerinə təərrüz etmək fikrində deyildir. Onun fikri özünü xarici imperialist və qasiblər [qəsbkarlar] tərəfindən müdafiəyə hazır bir halda durmaqdır. Azərbaycanın özgələr yerinə göz dikdiyini heç kəs xəyalına belə gətirməz. Halbuki özgələrin Azərbaycan torpağı haqqındakı təcavüzkarənə fikri cümləcə məlumdur. Böylə olduğu sırada, özünü qurudan mühafizə etmək Azərbaycana borc olduğu kimi, dəniz tərəfindən dəxi müdafiə və mühafizə yollarını əlində saxlamağa var qüvvəsi ilə səy və qeyrət edəcəkdir.

Azərbaycan Cümhuriyyəti demək olar ki, artıq beynəlmiləl bir əhəmiyyəti haiz olan [daşıyan] bir məsələ surətinə keçmişdir. Bu nöqteyi-nəzərdən bolşevikliklə müharibə üçün denikinlərə müzahirət [köməklik] göstərən Antanta və bəxşus ingilis məhafili-rəsmiyyəsi [rəsmi dairələri] və əfkari-ümumiyyəsi [ictimaiyyəti] Denikinin Azərbaycan qəsdinə müvafiqət [həmrəylik] nəzərilə baxa bilməz və bu təərrüzə qarşı ruyi-riza [razılıq] göstərən Denikin Antanta müzahirətindən [köməyindən] məhrum edilərsə, pulsuz və ləvazimati-hərbiyyətsiz qalmaqla heç bir şeyə qadir olamırmaz. Fərzi-mühal olaraq [mümkün olmamaqla birgə, fərz edək ki], Antanta bu məsələyə qarşı laqeyd qalsa belə, Azərbaycanın öz hüququnu müdafiə etmək üçün ixtiyarında olan vəsilələri [yolları, imkanları] və həqiqi vasitələri çoxdur.

Ü. Hacıbəyli
N 309, 30 oktyabr 1919

GÜRCÜSTANDAKI HƏVADİS [GÜRCÜSTANDAKI HADİSƏLƏR]

Bu axır günlərdə Gürcüstanda iğtişaş və üsyanlar əmələ gəlir deyə dövrən edən şayiələrin əsası olduğunu və bu üsyan hərəkətinin nə rəngdə olub, nə kimi məqsədlər təqib etdiyini Gürcüstan hökumətinin dünkü nömrəmizdə dərc etmiş olduğumuz rəsmi təbliğatından anladıq.

Vaqiən [doğrudan da] Gürcüstanda böyük iğtişaş və üsyan hərəkəti varmış və bu hərəkət bolşeviklik rəngində imiş; təqib edilən məqsəd dəxi Gürcüstanı və buna asılı olaraq Azərbaycanı Denikinlə müharibə etməyə, daha doğrusu, Denikin Gürcüstan və Azərbaycan üzərinə saldırmaqla araya bir çaxnaşma törətmək və bununla Moskof bolşeviklərinin əlinə fürsətlər vermək imiş.

Moskof parası və təlimi ilə idarə edilən bu hərəkət, müharibə taktikası məntiqinin hökmüncə caiz ədd edilən [sayılan] bir üsuldur və bu nöqteyi-nəzərdən bolşeviklərin Denikin arxasında müşkülət törətmək və düşmənlərinin başını qarışdırmaq söyləri hərəkəscə anlaşılan və bəyana hacəti olmayan, ayan və aşkar bir manevra icrasına çalışmaqdır. Denikin bolşeviklər arxasında müşkülət törətməyə çalışdığı kimi, bolşeviklər dəxi onun arxasını qarışdırmaq istəyirlər.

Lakin Denikin arxasını təşkil edən Azərbaycan və Gürcüstanda bolşevikvari iğtişaşlar əmələ gəlməklə və arada bir

müharibə vüqusuna [baş verməsinə] səbəbiyyət verməklə Azərbaycan və Gürcüstan əhalisini – ki bu gün hüsur və əmn-asayişə [əmin-amanlıq və asayişə] bərk möhtacdırlar – müxtəlif fəlakətlərə, ənvai [növbənov] müsibətlərə düşər etmək və bəlkə istiqlallarının məhvini mövcib [məhvəinə səbəb] ola biləcək naçar bir vəziyyətə salmaq olar. Bolşeviklər bunu nəzərə almayırlarmı?

Xeyr, almayırlar. Onlar üçün Gürcüstan və Azərbaycanın istiqlalları, əhalilərinin asayiş və istirahəti, məmləkətlərin əmnü amanlığı – bunlar hamısı cəhənnəmə! Təki Moskof bolşeviklərinin işi asanlaşsın.

Bu gün Ukraynada çaylarca qanlar tökülür, minlərcə xanımınlar bərbad edilir; oraların əhaliləri yenicə işıq üzü görüb, təzəcə azad olmuşdular ki, üzərlərinə təkrar qaranlıq çöküb genə əsir olmağa başladılar. İştə bu zülməti yırtıb genə işığa çıxmaq, əsarət zəncirini qırıb genə azad olmaq üçün buraların əhaliləri "Ya istiqlal, ya ölüm!" deyərək qılınca sarılmış və dabrovollar istilasına qarşı qiyama qalxmışdırlar. Əcəba, nədən bunlar azad ikən təkrar əsir oldular ki, indi də qanlarını axıtmağa və xanımınlarını bərbad etməyə vadardılar? Əlbəttə, bolşeviklər intriqası üzərinə. Moskovanı xilas etmək istəyən bolşeviklər, Ukraynanı zor və cəbr ilə "stratejik" bir

meydan halına salıb Denikini təhdidə başlarkən, həm özləri məğlub oldular, həm də özgələri rus irticapərəstləri əlinə verdilər. Lakin özləri məğlub olub da qaçıb qurtardılar, amma Ukrayna əhali-lərini fəlakətlər içində, müsibətlər qarşısında zəbun və sərnigun [alt-üst olmuş, məhv olmuş] qoydular. Moskvanı xilas edə bildilərmə, bilmədilərmə burası hələ müəyyən deyildir. Amma Ukraynanın istiqlallarını qeyb etdikləri həqiqətdir.

İştə bu oyunu bizim, yəni Azərbaycan ilə Gürcüstanın başında dəxi oynamaq istəyirmişlər.

Azərbaycan və Gürcüstan Denikin ilə müharibədən qorxmayırlar. Əgər Denikin Azərbaycan və ya Gürcüstan üzərinə hücum etmək istərsə, böyük bir müqabilə və müqavimətə düçar olmaqla, korpeşmançılıqdan başqa özgə bir şey qazana bilməz. Fəqət madam ki, üzərimizə hücum və hüququmuza təərrüz [sataşan] və təcavüz edən yoxdur, o halda, təbii, bizim də heç kəsə işimiz olmayacaqdır. Bolşeviklər Azərbaycan və Gürcüstanı Denikin ilə müharibəyə sövq və məcbur edərlərsə, o halda yalnız bir Denikin deyil, bütün Antanta, yəni ingilis, Fransa və Amerika və hələ ola bilsin ki, Ermənistanla dəxi müharibə etmək lazım gəlməklə, istiqlalımız ola bilsin ki, əbədi olaraq əldən getmək təhlükəsinə məruz qalar.

Əcəba, istiqlalımıza Denikin kimi eyni gözlə baxan bolşeviklər yolunda böylə bir divanəvar [dəlicəsinə; ağılsızcasına] fədakarlığımızın nə mənası ola bilər!

* * *

Gürcüstandakı hadisələrin Moskof bolşevikləri əli ilə vüqu bulduğu – rəsmi

təbliğatdan anlaşıldığına görə – təhəqqüq etmiş [həqiqiliyi meydana çıxmış] bir keyfiyyətdir. Fəqət bu işdə Denikin agentlərinin dəxi əlaqədar olduğuna şübhə yoxdur. Azərbaycan və Gürcüstan üzərinə hücum etmək və bu əməlini Avropa qarşısında haqlı göründürmək üçün Denikin istər ki, bu yerlərdə bolşevikvari iğtişaşlar əmələ gəlsin. Ona görə, böylə iğtişaş və üsyanların davam və tövsisi [genişlənməsi] üçün öz agentlərini bolşevik zümrəsinə daxil etdirib, təşviqat və təhrikat yapıra bilər. Zətan bu zənnin doğru olduğu rəsmi təbliğatdan dəxi anlaşılır. “İdeya” və məfkurə sahibi olan bolşeviklər öz məramlarına yetişmək üçün hər bir vasitəyə təvəssül edirlər [əl atırlar]. Oğruların, quldurların, qatillərin, hər bir cinayət sahibinin əməllərindən istifadəni caiz bilirlər. Müşəviqlərinin [təşviqatçıların] şəxsiyyətini təhqiqlə etmək və sairə bunlarca əbəş yerə vaxt itirməkdir. Böylə olduğu surətdə, Denikin agentləri bunların içində çox asan vəchlə [yolla] girə bilər və vəzifələrini gözəlcəsinə ifaya müvəffəq ola bilərlər. Bu üzdən, Gürcüstan və Azərbaycanda hər bir bolşeviklik hərəkəti baş verərsə, bundan iki cür təhlükə vüqusu möhtəməl [ehtimal daxilində] olar.

Gürcü camaatının böylə iğtişaş və üsyanlara qarşı göstərmiş olduğu nifrət və gürcü hökumətinin dəxi bu hərəkəti toxdadıb, iğtişaşçıların səy və əməllərini səmərəsiz qoymaqla ibraz etdiyi [göstərdiyi] ciddiyyət, ciddi fəaliyyət son dərəcə şayani-təhsin və səzayi-təqdirdir [alqışlanmağa və təqdir edilməyə layiqdir]. Azərbaycan ilə Gürcüstan bir-birinə hər bir xüsusda və baxusus [xüsusi] müqəd-

dərətca o qədər yaxındırlar ki, Gürcüstanın əmnü asayışı Azərbaycanın və Azərbaycanın da Gürcüstanın nizam və qaydası vüqudu ilə məşrutdur [bağlıdır, şərtlənmişdir].

Məqsədi iğtişaş və üsyan törətmək olan siyasi zabastovkaların [tətillərin] Azərbaycan hökumət[i] əli ilə müdəbbirənə [tədbirli; ağıllı] bir surətdə yatırılmasını Gürcüstan millət və hökuməti məmnuniyyətlə tələqqi etdiyi [qiymətləndirdiyi] kimi, gürcü hökumətinin də bu təhlükəli iğtişaş dəf və rəf etməsi [uzaqlaşdırması və aradan qaldırması] bizim səmimi xoşnudluğumuzu mövcib olmaya [məmnuniyyətimizə səbəb olmaya] bilməz və hər iki cümhuriyyətin bəqayi-istiqlalı [istiqlalının əbədiyi] üçün qorxulu olan böylə siyasi çıxışların həm Azərbaycanda, həm Gürcüstanda tam bir müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnməsi hər iki cümhuriyyətin vəziyyətini möhkəmləşdirər; şan və heysiyyətini kənardan baxan dost və düşmənlərin nəzərində artırır və istiqlalıyyət[ə] ləyaqətimizi fəzlə olaraq bir qat daha isbat edər.

Üzeyir Hacıbəyli
N 311, 2 noyabr 1919

QONŞULUQ

İran qəzetələrində və bunlardan baxırsınız [xüsusilə] rəsmi və nım-rəsmi [yarı-rəsmi] şəkildə olanlarında Azərbaycan haqqında bir taqım məqalə və əxbarata [xəbərlərə] təsadüf edilməkdədir ki, xeyir-xahanə bir qəsd və bəradaranə [qardaşcasına] bir hislə yazılmadıqları istər şivə, istər məzmunlarından aşkar olmaqla, bizləri kədəramiz fikirlərə sövq edir.

İran mətbuatının bu münasibəti-qeyri-dostanəsindən əlavə, bəisi-kədər olacaq başqa keyfiyyətlər dəxi vardır ki, mövqeyi gələndə onun da bəhsi mətbuatımız[d]ə keçəcəkdir.

Qəzetəmizin keçən nömrələrindən birində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həzrətlərinin Azərbaycan və İran münasibəti haqqında geniş və ətraflı bir müəliəni [qiymətləndirməni] havi [əhatə edən] gözəl bir məqaləsi vardı. Bu məqalə Azərbaycanın ismindən, daha doğrusu, onun elani-istiqlalından İran gələcəyi üçün xətlər vüqusu [təhlükələr əmələ gəlməsi] ehtimalına pey aparan [iz sürən] iranlıların böylə əsassız əndişələrini bil-küllüyyə [tamamilə] rəf edə [aradan qaldıra] biləcəklər bir məzmununda yazılmış olduğundan, İran əfkari-ümumiyyəsinə [ictimaiyyətinə] və baxırsınız bu əfkari-ümumiyyə rəhbəri olan mətbuatında lehimizə olaraq bir təhəvvül [dəyişiklik] və bir rəy dəyişikliyi əmələ gələcəyini qəviyyə [möhkəm inanaraq] zənn edirik.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan məhəfilə-siyasiyyəsində [siyasi dairələrində] böyük bir əhəmiyyəti olan və İran siyasiləri zümresincə gözəlcəsinə tanınan bu zətin [şəxsin] kafi və şafi müəliəsi [qənaətləndirici fikirləri] bəzilərinin həyəcanını təskinə kafi görünmədi. Münasibət eynilə baqi qaldı və etimadsızlıq və əlavə olaraq etinasızlıq politikası heç də dəyişmədi.

Azərbaycanın İrandan ötrü ən səmi bir xeyirxah olduğunu dəlil və sübutlarla isbata bir o qədər də ehtiyac yoxdur. Burasını iranilər özləri yaxşı bilməlidirlər ki, aramızda dini, siyasi, ictimai və iqtisadi olaraq ən sıxı bir mərbutiyyət [bağlılıq] və yaxınlıq mövcud olduğu halda, Azərbaycan İrana qarşı bədxahanə bir vəziyyət ixtiyarına yol verməz. Çünki böylə vəziyyət lüzumuna arada heç bir səbəb yoxdur. Böylə olduğu halda, İranın Azərbaycana etibar və etimad etməyəcəyinə mahal qalmayır. Cüzi mənası olan hadisələri – əgər öylə bir hadisə həqiqətən vəqə olmuşsa – irəə ilə [göstərməklə] Azərbaycanı təhti-müəxizəyə [sorgu-suala, şübhə altına] almaq hal-hazırda dürrüst deyildir. Çünki yeni təşəkkül etmiş olan cavan Azərbaycan hal-hazırda fəvqəladə günlər keçirmək üzrədir, mühafizəyi-istiqlal və təmini-istiqlal [azaldığını] qorumaq və gələcəyini təminat altına almaq üçün heç bir yerdən

müzahirət [kömək] görməksizin yalnız öz qüvvəsi və öz tədbiri ilə çalışmaqda olan Azərbaycanı cüziyyət üzərinə məqamimühakimə və müaxizəyə çəkmək dürüst deyildir. Siyasiyyət işlərinə vaqif olanlarca böylə bir əməl heç vaxt haqlı ədd [hesab] edilməz. Çünki böylə mühüm bir zamanda ki, cahan siyasəti öz sima və surətini dəyişmək üzrə olub, yeni bir dövr-siyasət başlanır, cüziyyət qəbilsindən olan hadisələrə avamyana bir nəzərlə baxmaq ərbabi-siyasət üçün caiz ola bilməz.

Siyasiyyət işlərinə biganə olan və əsrarını [sirlərini] başa düşməyən avamın adəti hər cüziyyət üzərinə daima şikayətdir ki, böylə bir adət siyasiyyət ərlərinə mütləqə yaraşmaz. Azərbaycan istiqlalına prinsip və əsas üzrə etirazı olmayan zənn etdiklərimizin, bir tacirin şikayəti dolayısıyla mütəəssir olub da etidali-dəmini [soyuqqanlılığını] itirməsi hissiyyətə qapılmaqdır.

Halbuki siyasiyyət işləri hissiyyət müdaxiləsini qəbul etməz.

Azərbaycanın istiqlalına əsas nəzəri ilə baxmaq məsələsinə gəldikdə, burasını heç kəs unutmaz ki, bu vəq'ə boş və əsassız bir macərə deyildir, bəlkə Azərbaycan islamlarının [müsəlmanlarının] salamat bir iradəsi hökmü ilə bərabər, mühitimizin cərəyanı-vəqayesindən [hadisələrinin cərəyanından] doğan məqul [ağlabatan, məntiqə uyğun] bir məntiq-təcvizi [icazəsi, mümkün görməsi] ilə əmələ gəlmiş mühüm bir əmri-vaqedir [faktdır]. Bu əmri-vaqeni kim bəyənər və kim bəyənməz məsələsi, Azərbaycan islamlarının iradəsinə dəyişə bilməz və böylə bir məsələyə əhəmiyyət verilmiş

olsaydı, əvvəl-əvvəl rus xalqının rəyi nəzəri-etinaya alınmış olardı ki, bu işlərə doğrudan-doğruya əlaqədar odur və özünün də qüvvəti hələ böyükdür. Fəqət bununla belə, İran hökumətinin Azərbaycan istiqlalı haqqında özünə məxsus olan fikrini, rəyini – müsbət olsun və ya mənfi olsun – müəyyən surətdə bilmək istərdik.

Məmləkətimizi ziyarətə gələn Avropa nümayəndələrinin bizə qarşı söylədikləri xoş sözləri, göstərdikləri hüsn-rəftarı biz – “Avropa bizim istiqlalımızı mütləq tanıyır” deyər dəlil göstərmək istəmədiyimiz kimi, İran mətbuatının acı sözlərini, tacirlərin yersiz şikayətlərini də – “İran dövləti istiqlalımızın bədxahıdır” deyər böylə tələqqi etmək [qiymətləndirmək, qəbul etmək] istəməyiriz. Biz bilirik ki, bizim haqqımızda nə Avropa, nə də qonşumuz İran hələ müəyyən bir qərara gəlməmişdir. Bizə böylə görünür ki, İran dövləti Avropanın qərarını gözləyir. İştə bu fəqərəni [hadisəni; faktı] biz istəmədik və istərdik ki, İran dövləti bu məsələdə özünü Avropaya tabe etməyib də müstəqillən hərəkət etsin və bəri başdan öz qərarına hökm versin. Avropa bizi təsdiq edərsə – İran da edər və ya etməzsə – İran da etməz olacaqsə, o halda mətbuat dedi-qodularının nə mənası? Halbuki İran bizim istiqlalımızın bəqa və fənalığına [əbədiyyətinə və ya puç olmağına] heç bir vəchlə laqeyd bir nəzərlə baxa bilməz. O, mütləq iki şiqqdən [variantdan] birinə müstəqil olaraq hökm verməlidir: olsun və ya olmasın. Çünki əvvəl-əvvəl biz onun qonşusu yuq, bina-ənileyh [ona görə] əlaqə və rabitə lazım gələcəkdir; və illa [yoxsa] bugünkü şika-

yətləri haqlı da olmuş olsa, rəsmi əncamı mümkün deyildir. Əgər bu gün İran müstəqil olaraq Azərbaycan istiqlalı haqqındakı fikrini rəsmən elan edərsə, onu heç kəs məzəmmət edə bilməz. Arjentin Cümhuriyyəti Gürcüstan istiqlalını rəsmən tanıdığını elan etdi; buna kimin bir sözü olacaqdır? Arjentin Cümhuriyyəti istiqlaliyyət prinsipini qəbul etmiş, ona görə də Qafqazda bir Gürcüstan istiqlalı əmələ gəldiyini eşitcək həman dəm [həman an, dərhal] rəsmən tanımışdır. Hələ qonşuluq, müsəlmanlıq təəssübü kənarda dursun, bu günə qədər istiqlalı daima təzyiq altında olub, bu üzdən ənvai [müxtəlif] fəlakət və müsibətlərə təhəmmül edə gələn [dözən, uzun zamandan bəri dözən] İran, istiqlal prinsipi haqqında müstəqil bir fikrə malik deyilmi ki, bu fikrin ifşasını bir bu qədər ... salır...

Əlqərəz, İran ilə Azərbaycan arasında rəsmi bir münasibət peydası vücudpəzir olmamış [əmələ gəlməmiş], bizə qarşı edilən şikayətlər yersizdir və yersiz olduğu qədər də hər iki tərəf üçün zərərdir.

Üzeyir Hacıbəyli
N 314, 5 noyabr 1919

ÇÖRƏK BAHALANMASI

Neçə vaxtdan bəri istər hökuməti, istər əhalini əndişələrə salmaqda olan çörək bahalanmasının ən ümdə səbəblərindən başlıcası aşkara çıxdı. Bu səbəbi nəzərə alarkən bir tərəfdən şükür etmək lazım gəlir, amma digər tərəfdən qız-mamaq, mütəəssir və mütəğəyyir olmaq da [halı dəyişməmək də] qabil deyildir.

Şükür etmək lazımdır ki, çörək bahalanmasının baisi qəhətlik və taxıl qəhətliyi deyildir. Azərbaycanda mövcud olan taxıl sair cümhuriyyətlərə nisbətən boldur, o qədər boldur ki, bütün əhalini görər, münasib qiymətə çörək yedirdər və bu kimi həyat və məişət üçün ən zəruri olan azuqədən kimsəyə bir korluq çəkdirməz.

O halda Azərbaycanda çörək bahalanması süni və qeyri-təbii bir haldır. Doğrudan da öylə imiş. Ticarət Nəzarəti tərəfindən qurulmuş şurada – ki təfsilatı bugünkü nömrəmizdə mündəricdir [dərc olunub] – bahalıq səbəblərinin ən başlıcası ehtikar olduğu aşkara çıxır.

İştə qızmaq və mütəəssir olmağımız da bu üzəndir. Vətənimizdə öylə vücudlar var ki, pul-para qazanmağa əşədd [şiddətli] dərəcədə həris olduqlarından, vətən mənafeyini bu yolda qurban etmək tamahkarlığına qədər varır və qəlbində heç bir vicdan sızıltısı hiss etmədən böylə böyük bir xəyanət irtikabına

[işləməyə] cəsarət edirlər. Bir çoxları bədbəxtanə öz millətimizə mənsub olan bu vicdansızlardan ötrü heç bir əziz və əqdəs [müqəddəs] şey yoxdur – məgər para. Vətən məhəbbəti, millət təəssübü, dövlət qeydkeşliyi bunların ürəklərinə yabançı və biganə olan hissiyyat qəbilsindendir. Çörək bahalığı cavan hökumətimizi – onsuz da mühüm işləri çox olduğu halda – yeni müşkülətlərə sala bilər fikri, əhali üsrətə [çətinliyə] düşər olar təsəvvürəti bunların başına girməz, çünki bu baş yalnız bir fikrlə məşğuldur ki, o da pullanmaqdan ibarət olsun.

İştə, pullanmaq hirs və tamahı saiqəsi [sövqü; səbəbi] ilə vətənimizin öz əhalisi üçün mədari-məişət [dolanacaq vasitəsi] olan taxılını müxtəlif hiylələrlə yığıb, vətəndən dışarı çıxarıb, özgələ satıb mənfəət görürlər. Müştəriləri də düşmənimiz olsun, dostumuz olsun, kim olur olsun təfavüt yoxdur, tək para verən olsun.

Vətən mənafeyini paraya satan, əhəlimizi üsrətə düşər edən və bu yolla məmləkətimizdə müşkülət törədən ehtikarçılara “dövlət xaini” deyər hökm vermək caizdir. Ona görə, böylələrinin cəzası da xəyanət cürmünün [cinayətinin] icab etdiyi [zəruri hala gətirdiyi] cəzadan ibarət olmalıdır.

Azərbaycanda heç bir şeyin bahalığı çörək bahalığı kimi fəna nəticə verməz.

Çünki camaatımız, baxüsus kənd əhli və füqərayi-kasibə [proletar] sinfi məhz çörək ilə dolanmağa adət etmişdir. Bəzi yer var ki, düyü, kartof və peyğəmbəri [qarğıdalı] ilə də dolana bilər. Halbuki Azərbaycan xalqı ancaq taxıl çörəyinə öyrənmişdir və mədari-məişəti ancaq budur. Azərbaycan füqərayi-kasibəsi ətsiz dolana bilər, amma çörəksiz dolanmaq mümkün deyildir. Odur ki, bəhə qıymətə çörək almağa qadir ola bilməyən camaat qarın toxluğu görməyib, yarımcaq qalacaqdır. Bu hal isə, yəni qidanın kifayətsizliyi cülbəcür naxoşluqlara səbəbiyyət verib, əhalini fəlakətlər və hökuməti də təzə müşkülət qarşısında müztərib [narahat; itirab çəkən] qoyar.

Fövqəlzikr [yuxarıda deyilən] şüarın çörək bahalığını rəf etmək [aradan qaldırmaq], ehtikara qarşı şiddətli bir mübarizə açmaq və hökumət əlində çörək ehtiyatı tədarükünə mübaşir olmaq [girişmək] kimi qərarları məqul [ağlabatan] və vacib tədbirlərdir. Bu tədbirlər mütləqə qəbula keçməli və bilatəxir [dərhal] icrasına şüru edilməlidir [başlanmalıdır]. Bu xüsusda əhali dəxi bacara bildiyi köməyi bu mühüm işlə əlaqədar olan hökumət əzalərindən [üzvlərindən] müzayiqə etməməlidir [əsirgəməməlidir].

Ü. Hacıbəyli
N 316, 7 noyabr 1919

BÖHRAN DOLAYISIYLA

Bu qədər vaxt imtidad edən [uzanan; davam edən] kabinə böhranı demək olar ki, artıq bitmək üzrədir. Ehtimal bu günlərdə, başda təkrar Nəsim bəy Yusifbəyli həzrətləri olmaq üzrə yeni kabinənin məramnaməsini dinləmək həzzinə nail olarıq.

Böhran davam edərkən keçirdiyimiz günlər, siyasi əhvalat və Cümhuriyyətimizin xarici və daxili vəziyyəti eyni halda qaldığından, mövcubi-xof və əndişə heç bir təhəvvülət və təbəddülət [qorxuya və narahatlığa səbəb olacaq heç bir dəyişiklik] müşahidə edilmədiyindən, calibi-diqqət [diqqət çəkən] bir hadisə və ya bir vəqə sərzadəyi-zühur olmadığından [meydana gəlmədiyindən], – “Böhranın nə zərəri və nə fənalığı var ki, bunun vüqusundan dolayı bu qədər əndişələrə, bu qədər qorxulara qapılıb da böhran törədən məzəmmət edilirdi?” – deyər təbii bir sual xatirə gələ bilər. Zətən böylə sual verənlər vardır və sualları da bir tərəfdən haqlıdır, çünki vəqien [doğrudan da] məmləkət və əhali böhran vüqudunu heç də hiss etmədi.

Böhranın uzanmasından bir fəna nəticə hasil olduğunu görməyib təşvişini sakit etdi və “Qoy böhran nə qədər uzanır uzansın” deyər bu fikirlə barışdı və öz işinə məşğul oldu. Hər halda, böhran vüqusunun və uzanmasının məmləkət üçün zərər və təhlükəli olduğuna qəlbində bir qənaət hasil etmədi.

Azərbaycanda kabinə böhranının vüqusu və bu qədər imtidadı, zənn edirəm, deyil yalnız azərbaycanlılar üzərində, bəlkə kənardan baxan xeyirxah və bədxahlarımız üzərində dəxi heç bir təsir buraxmadı. Çünki böhran vüqusu məmləkətin nə daxilində və nə xaricində ciddi bir hal əmələ gəlmiş olduğunu meydana çıxarmadı. Böhran vüqusunu mütəəqib [Böhranın meydana çıxmasının ardınca] heç bir hadisə baş vermədi və Azərbaycan işləri necə ki vardı, öyləcə də adi cərəyanla davam etdi. Mötədi [adət olunduğu] üzrə gözləndirdi ki, “Azərbaycanda böhranı-vükəla [nazirlər böhranı, hökumət böhranı] vüqu buldu” teleqramından sonra “Məmləkət anarşi içindədir”, yaxud “Hökumət filan partiya əlinə keçdi”, yəni “Üsyançılar şəhəri işğal etdilər” kimi teleqramlar dəxi varid olacaqdır [gələcəkdir]. Lakin böylə teleqramlar çəkilməsinə məhəl [yer] yox idi, çünki Azərbaycanda heç bir fəvqəladə təbəddülət və hadisə baş vermədi və bina-ənileyh [ona görə], kənardan baxanlar dəxi bizdə kabinə böhranı mövcud olduğunu həman unudular və laqeyd qaldılar.

Vəqien böyləmi oldu? Bu qədər uzun müddət davam edən kabinə böhranının məmləkətimiz üçün fəna təsiri olmadımı? Bəlkə fəna cəhətini əhali sezmədi, dərk edə bilmədi və bunu dərk edənlər yalnız siyasiyyat ərbabı oldu?

Xeyr! Madam ki, məmləkət və əhali bir bu qədər vaxt davam edən böhran vücudunu hiss etmədi və fənalığını dərk etmədi, görünür ki, hiss ediləcək bir şey yox imiş və vəqien heç bir fənalıq da zühur etməyib, işlər öz qaydası ilə getdi.

Əcəba, bu nə üçün böylə oldu və nədən bu böhran əhali və məmləkət üçün “azar” etmədi?

Bu sualın bir cavabı bu ola bilər ki, böhran vəqə oldusa da, məmləkət başsız qalmadı, çünki yeni kabinə əmələ gəlin-cə, köhnə kabinə əzaları [üzvləri] öz yerində olub işlərinə davam etməkdə idilər.

Fəqət bu cavab doğru olsa da, məsələnin zahirinə aiddir, halbuki əsl mətləb məsələnin batini cəhətindədir və bu cəhəti ayan edə bilən cavab yalnız budur ki:

– Böhran özü süni və qeyri-təbii olaraq vücuda gəlmiş bir keyfiyyət idi.

Vəqien, böhrandan qabaq məmləkətdə heç bir fəvqəladəlik baş verməmişdi ki, təbii bir böhran vüqusuna səbəbiyyət verəydi. Dövlətimizdə ciddi və mövcibi-əndişə [əndişə doğuracaq] hal törənməmişdi ki, bunun zühurunu hökumətin tədbirsizlik, bacarıqsızlıq və sui-idarəsinə həml etmək [yükləmək] olaydı. Yaxud kənari bir fəvqəladəlik dəxi meydanda yox idi ki, hökumət onun rəf və dəfində [aradan qaldırılmasında və uzaqlaşdırılmasında] aciz qalmış olaydı ki, bu səbəb dolayısı ilə də iş başından çəkilib zimamiddövləti [dövlətin yüyənini] bacarıqlı əllərə verməyə məcbur qalaydı.

Biləks [əksinə], hökumət öz işində möhkəm durub müvəffəqiyyət ardınca müvəffəqiyyət qazanmaqda, məmləkəti

xətərli [təhlükəli] günlərdən salamat keçirib də əmin-amanlığa çıxarmaqda, xarici və daxili vəziyyətini möhkəmləşdirməkdə ikən – birdən, yersiz yerə böhran! Nə səbəbə?

O səbəbə ki, Sosialist fraksiyası içində ayrılıq əmələ gəlib, sağ, sol və ortaya bölünməklə, solların sağlardan razı olmadığını, sağ sosialistlərə mənsub olan nazirlərə qarşı ədəmi-etimad izharı ilə [etimadsızlıq göstərməklə] bildirmək lazım imiş və bir də “Əhrar” fraksiyası kabinəyə etimad etmiş olduğunu yadından çıxarmış imiş...

İştə, böylə süni olaraq biləsəbəb [səbəbsiz] bir böhran vəqə oldu. Lakin məmləkət və əhali kabinənin hüsn-idarəsindən mənfəətdən başqa heç bir zərər görmədiyinə görə, həman idarənin müvəqqəti davamı dəxi eyni əllərdə olduğundan, heç bir pislik və fənalığa yol verməməyində davam edib, bu süni böhranı böhransız və azarsız keçirdi.

* * *

Fəqət burasını nəzərə almalıdır ki, bu böhranın əhali və məmləkət tərəfindən hiss və dərk edilmədən keçməsi hər bir böhran vücudunun ziyansız olduğuna dəlil ola bilməz. Ondan əlavə, süni böhran nə qədər əhali və məmləkət üçün “ziyansız” olsa da, zətində ziyanlı və zərərli bir şeydir. Bunu əhali sezməsə də, siyasət işlərinə vəqif olanlar dərk edirlər. Böylə böhran fənalığını baxşus [xüsusilə] böhran keçirən hökumət əzaları hiss edirlər. Bir naziri fərz ediniz ki, böhran vüqusu ilə istefa vermiş, fəqət yerinə bir başqası gəlincəyə qədər müvəqqəti olaraq məqamında oturub, “bu gün varam, sabah yoxam” fikri ilə işlərə

baxmağa məcbur edilmişdir. Böylə bir nazir nə qədər millətpərəst, vətəndost və dövlət qeydkeşi olsa da, ruh yüksəkliyi ilə, şövq və həvəs saiqəsi ilə iş görə bilməz, çünki öz mühiti belə buna müsaid olmaz. Məmurların münasibəti, əlaqədar adamların müamiləsi [rəftarı], qərəz, hər bir cüzi dəyişiklik ona “bu gün varam, sabah yox” fikrini xatırladıb işdən soyudar və laqeyd bir hala salar...

Parlaman əzaları hökumət böhranlarına saymazyanə bir nəzərlə baxmağı zənnimizcə tərək etməlidir. Bir şey ki, yerindən oynamağa adətkərdə ola, axırda “laxlaq” olar. Dəqiqə başına bir böhran törətməklə, axırda öylə fəna nəticələrə yetişərik ki, məmləkət və əhali böyük zərər və ziyanlara düçar olar; kənardan baxanlar nəzərində dəxi gülünc və mövcibi-məsxərə bir halətə düşərik. Böylə bir nəticələr arzusunda olan Parlaman əzalarımız var deyə bu fikri xəyalımıza gətirmək istəmirik. Bununla belə, böylə fəna nəticələr törədə bilən əməllərdən məmləkət və əhalinin xoşlanmayacağını da yada salırıq və ümidvar oluruq ki, yeni kabinə böylə süni böhranlar “əməliyyatına” giriftar edilməyib, Parlaman əksəriyyəti müzahirətinə [dəstəyinə] ümid ilə istinadgahını mətin və məqamını möhkəm hiss edəcəkdir. Bu isə hökumətin əzm və cəzmini [qərarlılığını] artırıb, mənəvi bir qüvvət verər və üzərinə götürmüş olduğu ağır yükünü bir dərəcəyə qədər yüngülləşdirər.

Üzeyir Hacıbəyli
N 319, 11 noyabr 1919

MƏCBURİ QƏRARDAD HAQQINDA

Bakı Müstəhkəm [Möhkəmləndirilmiş] Dairəsinin hərbi general-qubernatoru, general-mayor Murad Gəray Tlexas həzrətlərinin məcburi qərarıdır – ki paytaxtımızı artıq adamlardan təxliyə etməyə dairdir – əhali arasında, daha doğrusu, yabançılar miyanında [arasında] bir çox göftgulara [söz-söhbətə], yanlış təfsirlərə və hətta müfəttinə [fitnəkar-casına] təhrikata səbəbiyyət verib, məhəlli [yerli] mətbuat səhifələrinə dəxi keçibdir.

Təəccüb işdir! Məcburi qərardada qarşı protesto edənlərin sanki heç bir şeydən xəbərləri yoxmuş və böylə bir qərardadı birinci dəfə olaraq Azərbaycanda eşidib, başqa məmləkətlərdə və sair dövlətlərdə dəxi mövcud olduğundan xəbərdar deyilmişlər...

Halbuki böylə bir qərardad ən adi və ələləmya cari [geniş tətbiq edilən] bir tədbirdir ki, iqtizayi-zəmanəyə [zəmanənin ehtiyacına] görə hər məmləkətdə və hər bir şəhərdə mövqeyi-icraya qonulmaqla həyata tətbiq edilir.

Bu adi tədbiri icab edən [lazımlı edən] keyfiyyət zamanın fəvqəladəliyidir. Əgər zaman fəvqəladə bir halda olmasaydı, şübhəsiz ki, böylə bir qərardad dəxi sadır olmazdı [meydana gəlməzdi] və olsaydı, bizim dəxi istiqrabımızı mövcib ola [təəccübümüzə səbəb ola] bilərdi.

Vəhalonki [o halda ki], bir tərəfdən ərzaq müşküləti, bahalıq artması, son

dərəcəyə varmış olan ev və mənzil böhranı və bunlardan dolayı hər bir həyasızlığı ötmüş ehtikarçılıq hirs [məhtəkirlik tamahı], digər tərəfdən şəhərimizin yabançı bədxahlarla dolması və bu üzdən hər bir casusluq üçün müsaid şərait təşkili, əlavə, oğurluq, soyğunçuluq və sairə cinayət irtikabı [işlənməsi] böylə bir məcburi qərardadı filhəqiqə [doğrudan da] məcburi edib, tətbiq və icrasını naçar və vacib bilibdir.

Ona görə, böylə bir vacibül-icra qərardada qarşı protesto edənlər və bundan məmnun olmayanlar o adamlardır ki, onlardan ötrü şəhərimizin müşkül halı və ya başqa xəbərləri [təhlükələri] ürəklərini heç bir əndişəyə salmayır və başlarına heç bir qayğı fikirləri gətirməyir...

* * *

Sabiq Rusiya millətləri arasında mədəniyyət, zəka və istedadca an aşağı hesab edilən Azərbaycan türkləri əsarət altından qurtarıb da istiqlaliliyyətə nail olduğdan sonra nizam və qaydaca, əmnü asayışca, hətta eyş [kef, əyləncə] və istirahətə kənardan baxanların qibtəsini mövcib olan bir dövlət təşkili ilə, haqlarında mövcud olan fikir və zənnin nə qədər yanlış və nə qədər fahiş bir xəta olduğunu isbat etdilər. Mədəniyyət, zəka və istedadın əsl sahibi kim olduğunu, siyasi və dövləti bir istedad ibra-

ziyla [nümayiş etdirməklə] bütün aləmə bildirilər. “Mədəniyyət, istedad və zəka sahibi” ədd [hesab] edilənlərin dürüst [kobud], cahil və layiqsiz idarəsi altında viranə və xarabazara döndərilməkdə olan vətənlərini ləyaqətsiz əllərdən istirdad [xilas] etdikdən sonra, layiqli və yarışıqlı əllərinə alıb da hüsn-idarələri sayəsində viran ikən abad etdilər, nizam və qayda qoydular, əmnü asayiş bərpasına çalışdılar, vəlhasil, burasını bir istirahət məkanı yaptılar.

İştə, bu istirahət məkanından məhrum edilmək, buradan çıxmaq – cənnətdən qovulmaq mənzələsində [dərəcə-sində] olduğundan, bir çoxlarının xoşuna gəlməyir.

Fəqət məlumdur ki, “buğda yeməyənlər cənnətdən qovulmazlar” və hər kəs qovulacaqsə, “buğda yediyinə görə” olacaqdır. Doğrudur, bizim cənnətimizdə buğda yemək məmnü [yasaq] deyildir, fəqət buğdamızı yeyib də üzümüzə xorlanmaq və buğdasını yediyi ağacın kökünə balta vurmaq bundan sonra məmnü olduğundan, böylə naşükləri və cənnət əhli olmayanları cənnətimizdən kənar etmək lazım gələcəkdir.

* * *

Bakı ilə əlaqədar olan azərbaycanlılar buraya gəlib də, özləri üçün, öz paytaxtlarında sükunət etmək üçün mənzil bulamayırlar, ondan ötrü ki, bütün mənzil və evlərimizi yabançılar işğal edib, hələ işğal etdikləri bəs deyil ki, bu yolda bir mənfəət dəxi qazanmaq üçün ehtikarçılığa irtikabla [möhtəkirliyə qurşanmaqla] mənzil böhranı əmələ gətirirlər.

Hökumət öz məmurlarını yerləşdirmək üçün nə mənzil tapır, nə məkan;

hamısı özgələr əlində. Mənzil kirayəsi göyün üzünə qaldırıldığından, gözünü yalnız məvacibinə dikmiş olan məmur çöllərdə qalmağa və ya it yatmaz daxmalarda məskən etməyə məcbur olur. Halbuki saraylar kimi imarətlər öylə adamların əlindədir ki, nə azərbaycanlıdır, nə də Azərbaycana bir köpüklük mənfəəti vardır.

Şəhərimizə gətirilən azuqə bu qədər qarnı doyurmağa kifayət etməyir, çünki Azərbaycan təbəəsindən əlavə, bir də bizim heç də xeyirxahımız olmayan yabançıları doyurmaq lazım gəlirmiş. Azərbaycan füqərayi-kasibəsi hesabına yemlənməkdə olan böylə yabançıların bir zərurət məqamında, zərərləri olmasa da, əl-ayağa dolaşmaqdan başqa özgə bir mənfəətləri olmaz. Bahalıq üzündən soyğunçuluq, oğurluq və sair cinayətlərin artması da təbii bir haldır.

Əlavə, paytaxtımıza bilaehtiyat [ehtiyatsızlıqla] hər kəsi buraxmaq səhlənkarlığındandır ki, oğurluq və quldurluğu özlərinə peşə və sənət ixtiyar etmiş “aferist” dəstələri dəxi burasını özləri üçün bir saheyi-cinayət intixab edib [seçib], öz əməlləri ilə nə qədər ziyan və zərər vurmaqdan əlavə, əhalimizin əxlaqını dəxi pozmağa bais olurlar. Polis məmurlarımızdan zəifül-məzaclarının [xarakteri zəif olanlarının] rüşvətxorluq əməllərinə irtikab etməyi [qurşanmağı] dəxi əksər övqat [çox vaxt] bu qəbil yabançıların təşviq və təhriki ilə vəqə olur.

Başımız üzərində düşmən durduğu halda, şəhərimizdə hər bir qeyri-məsul işsiz-gücsüzlərin sürülərcə mövcud olduğu dəxi dövlət mühafizəsi nöqtəyindən heç bir halda caiz ola bilməz.

Bu üzdən şəhərimizin yabançılardan boşadılması əmrinin bahalıq və sairədən əlavə, bir dərəcəyə qədər hərbi mənası dəxi yox deyildir.

* * *

Gürcü hökuməti tərəfindən dəxi Gürcüstan paytaxtının yabançı ünsürlərdən təxliyəsi haqqında bizimki kimi bir əmr-namə sadir olmuşdur və biz bu əmrə qarşı gürcü qəzetələrində hələ ki heç bir protesto görmədik və gördüklərimiz, biləks [əksinə], bu əmrin icrasını tamamilə tətbiq etmək tələbində bulunan məqalələrdir. Böylə bir qayda nəinki Azərbaycan və Gürcüstanda, bəlkə hər yerdə tətbiq edilir ki, bizim protestoçularımız bunu bizdən yaxşı bilməlidirlər.

Arzumuz budur ki, hökumətimiz bu məcburi qərarı lazımcə tətbiq edib, bu yolda vüqusu mümkün ola bilən müəssif [təəssüflü] hadisələrə və bir də sui-istemalata [sui-istifadələrə] heç bir vəchlə yol verməsin və böylə olmasın ki, lazım olan adamlar kənar edilib də, lazım olmayanları qalsın. Bu əmr hər bir sui-istemalat üçün bir mənbə təşkil edə bilər və səhlənkarlıq nəticəsi olaraq dövlət üçün intizar edilən [gözlənilən] mənfəətlər hasil olmayıb da, əbəs yerə təkdir [məzəmmət] və xidmət sahibi ola bilər. Zəif və əlsiz-ayaqsız yabançılar polis əmrlərinə müvafiqət [uyğun hərəkət] edib də şəhərimizdən xaric olurlar və olub da, getdikləri məmləkətdə “Bizi Azərbaycandan qovdular” deyə səs-küy salmaqla bizi pis qələmə verərlər. Halbuki böylələrindən ən zərərliləri olan zirək və diribaşlıları bu qərarın hökümündən çıxmaq üçün min cür hiylə və xüdələrə [aldatmalara] təvəssül [müra-

ciət] edib burada qalar və müzirr [zərərli] əməllərinə davam edərlər. Böyləliklə, mənfəət əvəzinə zərər sahibi olarıq.

Ümidvarıq ki, hökumət işin bu cəhətini nəzəri-etinaya alıb da bu mühüm əmrin icrasında böyük bir diqqət və ehtiyat göstərməyi xüsusi fərziyyət [məcburiyyət] qəbiləndən ədd [hesab] edəcəkdir.

Ü. H-li

N 327, 21 noyabr 1919

BU GÜN

Bu gün – ki kanuni-əvvəlin [dekabrın] ikisidir – Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtı olan Bakı üçün tarixi mahiyyəti haiz [daşıyan] bir gün olmaqla, əhəmiyyəti dəxi nəticə etibarilə bütün cümhuriyyətimizə şamil olacaqdır.

Bu gün Bakı şəhəri çahar ətrafımızdan [dörd tərəfimizdən] gələn və paytaxtımızı ziyarət etmək istəyən mehmanlarını pişvaz üçün hazırlanmışdır.

O mehmanlar– əvvəla İngiltərə baş nümayəndələri və saniyə [ikincisi] İran xalqının mürəxxəsləri [seçilmiş nümayəndələri], salisən [üçüncüsü] paytaxtımıza birinci kərə qədəm qoyan Ermənistan hökuməti rəisi, rabiən [dördüncüsü] Gürcüstan dostumuzun hökuməti nümayəndələri həzəratıdır.

İngiltərə hökumətinin, Mavərayı-Qafqaz [Zaqafqaziya] torpağı üzərində təşəkkül etmiş olan növzad [yeni doğulmuş] cümhuriyyətlərə qarşı ixtiyar etmiş olduğu sağlam politikası, bu kimi mühüm işlərə qarşı göstərməkdə olduğu etina və əhəmiyyət, düvəli-müəzzəmə [böyük dövlətlər] arasında haiz olduğu [daşdığı] ali mövqeyinə, şan və şökrətinə və dünkü böyük zəfər və qələbələrinə rəğmən bizim kimi yeni doğma bir cümhuriyyətlə vaqe olan müamilələrində [rəftarlarında] beynəddüvəl [dövlətlərarası] mövcud olan ehtiramata riayət etməsi və baxüsus [xüsusilə] istiqlalımızın təsdiq

və təqviyəsi [möhkəmləndirilməsi] haqqında bizə verməkdə olduğu ümidləri – təbiidir ki, istiqlaliyyətini bir bu qədər əziz tutan Azərbaycan xalqında bir hissi-şükran [minnətdarlıq duyğusu] oyadıb, meyl və rəğbətini oyadacaqdı. Ona görədir ki, İngiltərə hökuməti nümayəndələrinin paytaxtımıza vürudunu [gəlişini] Azərbaycan əhalisi həmişə oldu-ğu kimi kəməli-xoşnudi [böyük məmnuniyyət] ilə qarşılayıb, əziz qonaqlara məxsus olan ehtiramatı haqlarında göstərəcəkdir.

Qafqaz millətləri arasında saziş və etilaf [razılışma] bəqası [daimiliyi] yolunda bir bu qədər səmimiyyətlə çalışan Vordrop və Rey həzrətlərinin özləri dəxi xüsusi olaraq böyük bir izzət və ehtirama layiq zəvat [şəxslərin] başçılarındandır.

Qonşumuz və həmdinimiz olan İran xalqı mürəxxəslərinin paytaxtımıza vürudu [gəlişi] – xüsusi əhəmiyyəti haiz olan bir keyfiyyət cümləsindən ədd [hesab] ediləcəkdir. Qafqaz Azərbaycanının müstəqil bir hökumət şəklinə girməsi əmri [iş], İran dövləti və İran millətindən ötrü ən böyük əhəmiyyəti olan mühüm bir məsələdir. Ona görə, rəsmi və qeyri-rəsmi İran bu əmrin vüqusu əqəbincə [bu işin meydana gəlməsinin ardından] bu məsələyə lazımınca etina və diqqət verməyi vacib vəzifələrindən biri bilib, bu əmrə qarşı əlaqə və münasibatlarını bir an əvvəl təyin etməli idi. Biz keçən

səfər dəxi məqaləmizin birində bu xüsusda yazıb, İranın Azərbaycan istiqlalı haqqında özünə məxsus müəyyən bir münasibət peyda etməsi lüzumundan bəhs etmişdik. Bunun biz azərbaycanlılar üçün dəxi böyük bir mənası olduğuna görə ümid etməlidir ki, paytaxtımızı ziyarət etmək üçün gələn əziz qonaqlarımız işdə bu münasibət binasının əsasını vəzə [qoymağa] müvəffəq olmaqla, aramızda bir dəm cüzi də olsa vəqə olan dediqoduların rəfinə [aradan qaldırılmasına] və baxşus işdən vüqufları olmayan bəzi İran əhlinin bizə qarşı ibraz etməkdə [göstərməkdə] olduğu etibarsızlığın izaləsinə [dəf edilməsinə] səbəb olurlar. Əlbəttə, paytaxtımız İrandan [gələn] əziz qonaqlarımız haqqında lazıme-yi-ehtiramatını ifadə qüsur göstərməyəcəkdir. Paytaxtımız qonşumuz Ermənistan hökumətinin rəisi həzrətlərini kamali-ehtiramla qarşılamaq üçün dəxi lazıme-yi-tədabirdə [lazım gələn tədbirlərdə] bulunmuşdur.

Ermənistan ilə Azərbaycan arasında ilk dəfə vəqə olan bu rəsmi ziyarətin – erməni-müsəlman mabeynində [arasında] vücutu nə qədər lazım olan bir sazişin bir bu qədər açıqlıqdan sonra bilaxirə [nəhayət] hüsula gəlməsi üçün böyük bir təsiri olacağı şübhəsizdir. Ermənistan və Azərbaycanın bir-birinə qarşı düşmənanə bir vəziyyətdə qalmasının hər iki cümhuriyyət üçün son dərəcə zərərli olduğuna hər iki tərəfin qənaəti-vicdaniyyəsi hasil edilib, bu xüsusda imanları kamildir. İşdə, birkərəlik lüzumsuz və zərərli olan bu xüsuməti bərtərəf etmək [düşmənciliyi aradan qaldırmaq] və onun əvəzinə dostluq və

saziş salmaq vaxtı artıq yetişib, bu əmrin icrasını müəkkid [təkidli] bir surətdə tələb etməkdədir. Azərbaycan hökuməti və Azərbaycan milləti səmimi bir saziş tərəfdarı olduğunu kərratla [dəfələrlə] isbat etmişdir. Ümid edirik ki, Ararat hökuməti dəxi öz rəisini paytaxtımıza qonaq göndərməklə, o tərəfin dəxi həqiqi saziş tərəfdarı olduqlarını bildirib, Azərbaycan və Ermənistan konfransının hər iki milləti xoşnud və məsrur [şad] edəcək bir nəticə verəcəyinə ümidlər oyadır.

Dost və müttəfiqimiz gürcü hökumətinin möhtərəm nümayəndələri dəxi paytaxtımızı ziyarətlə, bu üç növizad cümhuriyyətlər arasında mətin və möhkəm bir etilaf hüsuluna çalışacaqlarından, ümum Qafqaz millətlərinə böyük bir xidmət göstərmiş olacaqdırlar.

Paytaxtımızı ziyarətləri ilə təşrif edən ümum möhtərəm qonaqlarımıza kamali-səmimiyyətlə “Xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz” deyib, müvəzzəf olduqları əmrlərində [öz üzərlərinə götürdükləri işlərdə] müvəffəqiyyətlərini arzu edirik.

* * *

Bu gün paytaxtımızda əziz qonaqlar təşrifindən əlavə, digər bir mühüm əmr vüqusu [işin baş tutması] dəxi olacaqdır ki, onun da məmləkət üçün böyük bir əhəmiyyəti vardır. O da Azərbaycanda şayani-əhəmiyyət [əhəmiyyətə layiq] bir mövqə ehraz etmiş [qazanmış] olan “Musavat” firqəsinin ikinci qurultayının rəsmi-güşadıdır [açılış mərasimidir]. Elani-istiqlaldan əqdəm [qabaq] və istiqlal elanından sonra Azərbaycan müqəddəratının həlli əmrində böyük rollar oynamış və oynamaqda olan bu firqənin məmlə-

kətin mühüm əmrlər qarşısında olduğu bir zamanda qurultay çağırması ən müvafiq isabətlərdəndir [doğru işlərdəndir]. Arzumuz budur ki, bu firqə ümdə diqqətini və bütün səyini, hüsuluna səbəb olduğu istiqlalımızın bəqa və təhkimi əmrinə [daimi olması və möhkəmləndirilməsi işinə] həsr edib də, üzərimizdə dövrən etməkdə olan qara buludların tamamilə rəf və izaləsinə [aradan qaldırılmasına və uzaqlaşdırılmasına] qədər məhz bu yolda işləməyi proqramının birinci maddəsinə qeydlə, bugünkü vəzifələrini bundan ibarət bilsin.

Qurultayın rəsmi-güşadını alqışlayıb, möhtərəm əzalarını [üzvlərini, nümayəndələrini] təbriklə, müvəffəqiyyəti-təmələrini təmənni edirik.

Ü. Hacıbəyli
N 335, 2 dekabr 1919

“ŞAYİƏLƏR” MÜNƏSİBƏTİLƏ

“Denikin gəlir” deyə camaat arasında dövran edən şayiələr Bakı əhlinin rus, yəhudi və sair qismini həyəcanlara salmaq üzrədir. Baxırsınız rus qisminin həyəcanı bir dərəcəyə qədər şiddət etmişdir ki, Bakı Rus Milli Komitəsi dabrovol komandanlarına müraciətlə, əksəriyyəni Petrovsk tərəfindən nəşət edən [meydana çıxan] böylə şayiələrin nəşri məni [yayılmamasının yasaqlanmasını] – sülh və müsəlmanlıq [əmin-amanlıq] naminə – rica etmişdir. Zənn edilirdi ki, “Denikin gəlir” şayiələri Azərbaycana tabe olmaq istəməyən və “Vahid Rusiya” tərəfdarı olan rusları sevindirəcək, ruhlandıracaq və yalnız Azərbaycan türk və islamlarını əndişələrə salıb mütəhəyyic edəcəkdir [həyəcanlandıracaqdır]. Halbuki böylə şayiələrin təsiri əksinə olur – Azərbaycan türk və islamları bu şayiələrdən heç də mütəəssir və mütəğəyyir olmayıb [halları dəyişməyib], “Denikin gəlir-gəlsin, qabağına çıxmağa hazırıq” mənasını ifadə edən bir vəziyyət alıb, kamali-asudəliklə öz iş və güclərinə davam etməkdə, amma rus və qeyri-müsəlmanlar həyəcanlara düşüb xof və əndişələr bürzə verməkdədirlər!

Bu nədəndir?

Nəzdikbin [yaxını görəni, uzaqgörən olmayan] adamlar bu əhvalata özgə bir təfsir verib böylə izah edirlər ki, guya rus və sairələrinin qorxduğu, Azərbaycan

türk və islamlarının qəhr və qəzəbinəndir. Yəni Denikin Azərbaycan üzərinə hücumla başlasa, müsəlmanlar acıq üzərinə Azərbaycandakı rusları kəsib tələf etməyə başlarlar.

Əlbəttə, rusların ürəyinə böylə şeylər gələ bilər, çünki işə səthi nəzərlə baxıldıqda, böylə hadisələrin vüqusu ehtimal daxilində bir şeydir.

Fəqət əgər rusların xof və əndişəsi yalnız bu ehtimaldan əmələ gəlmiş olsa, o surətdə, ruslar məmləkətimizdə əyləşib də “Ax, müsəlmanlar bizi kəsəcək” qorxusu ilə qara-qara fikirlərə düşmək əvəzində, şeylərini yığışdırıb buradan köçər və dabrovol əlində olan şəhərlərə daşınmaqla başlarını bələdən qurtarardılar.

Halbuki biz bunu görməyirik. Ruslar yerlərində möhkəm oturub, heç kəs qaçaq və ya köçək fikrində deyildir.

Ona binaəndir [ona görədir] ki, durbin [uzaqgörən] adamlar rus həyəcan və əndişəsini başqa cürə təfsir [şərh, izah] edirlər.

Hər kəsə məlumdur və məlum olmayanlara da məlum oldu ki, Azərbaycan türk və islamları hər bir işdə nizam və qaydaya riayət edən, intizam tərəfdarı olan, “disiplina”ya mail bir xalqdır. Bu gün Azərbaycan ilə Denikin arasında müharibə başlanarsa, Azərbaycan türk və islamları heç bir vaxt etidallarını

əldən verməyib, hökumətimizin əmrinə tabe olub, hökumət vətən və millət müdafiə və mühafizəsi yolunda hər kəsə hər nə vəzifə verərsə, hər fərdimiz öz vəzifəsinin icrasına məşğul olacaq və heç bir kəsdən xudsər [özbaşına] işlər baş verməyəcəkdir.

Bu üzdən, müsəlmanların “intişamından” qorxmaq fikrinin əsası o qədər də möhkəm deyildir. Rusların və qeyri xaricilərin əsaslı qorxusu bundandır ki, bəlkə Denikin ilə Azərbaycan müharibəsində Denikin qalib gəldi, o halda nə olar? O halda ümum azərbaycanlılar – istər rus olsun, istər müsəlman, istər yəhudi, hamısı – nizamsız quldur, oğru, ayrılar dəstələrindən ibarət olan və heç bir əsgəri [hərbi] qaydalara riayət etməyən vəhşi və yırtıcıların əlində qalib, canı da gedər, malı da. Çünki Denikin qoşununun böylə vəhşilərdən və dərədən-təpədən yığılmış quldur və oğrulardan ibarət olduğunu bizdən yaxşı ruslar bilirlər. Denikin qoşununun ayaq basdığı yerlərdə sakitlik və asayışdan heç bir əsər qalmayıb, orası olur bir cəhənnəm bucağı.

Bundan əlavə, Azərbaycanımızda istirahətlə yaşamaqda olan rusları – nə qədər bizi istəməsələr də – Denikin vəhşi kazakları “xain” cümləsindən həssas edib, “Siz rus ola-ola Azərbaycana qulluq edib, Rusiyaya xəyanət göstərdiniz!” deyərə biduni-sorğu-sual [sorğusuz-sualsız] kəsib tələf edəcəkdirlər.

İştə, bura ruslarının qorxduğu dəxi əsl bundandır, nəinki müsəlman intiqamından...

Fəqət bu əndişələr hamısı nahaqdır. Əgər qəza Denikini dolaşdırıb da Azər-

baycan üzərinə saldırmaq istərsə, onda görünür ki, Denikin alnında yazılan “Sənin ölümün Qafqazda” ibarəsidir.

Ü. H-li
N 338, 5 dekabr 1919

TEATRO VƏ MUSIQI “O olmasın – bu olsun”

Azərbaycan Dövləti Teatro heyəti müdiriyyətinin teatromuzun tərəqqi və təkamülü yolunda ciddiyyətlə çalışmasına hər teatro oyununda bir dəlil, bir sübut müşahidə edilməkdədir. Müdiriyyət diqqətini haqlı olaraq səhnə tərtibatına həsr edib, pyesaların məzmununa müvafiq dekorasiyalar göstərmək işində bəhəqqən [həqiqətən] hünərlər göstərirlər. Şükürlər olsun ki, müdiriyyət başında duran Qulamrza Şərifov və Zülfüqar bəy Hacıbəyli cənablarının bilik və səliqələri bu yolda dürüst olduğundan, bir şeyin yerli-yaraşlıqlı bir şəkllə girməsi gözə çarpır. Dekorasiya işində rəssam Əzimzadə cənablarının müdiriyyət tərəfindən bu işə cəlb edilməsi ən gözəl isabətlərdəndir. Əzimzadə cənabları vergili bir rəssamdır. Sənayeyi-nəfisənin [incəsənətin] başlıca qisimlərindən biri olan rəssamlıq dəxi bizdə hələ ibtida halında olduğundan, bu yolda milli rəssamımız Əzimzadə cənablarının istedadı-xudadəisinə [Allah vergisi olan istedadına] diqqət yetirib onu mümkün mərtəbə təşviq etmək lazımdır.

Müdiriyyətlə Əzimzadə cənablarının məhsuli-səyidir ki, dekorasiyada müsəlman evlərinin şəkli nə qədər təbii olaraq görünüb, teatro və sənətimizin tərəqqisinə şəhadət edirdi. “O olmasın bu olsun”un üçüncü pərdəsindəki hamam dekorasiyası isə ən mahirənə və usta-

danə bir sənət, milli bir sənət olaraq xarici tamaşaçılarına “Bizim də özümüzməxsus iskustvamız var” deyərə iftixarımıza səbəb olurdu...

Oyun isə ələlümum pis keçmədi. Hüseynzadə cənabları Məşhədi İbad tipini layiqi ilə təsvir etdi. Bu tip yaratmaq hünərində hamamçı olan Əliəkbər Süheyli cənabları dəxi gözəl bir hünər göstərər, Sədinin “Güli-xoşbuy” nəzmini şərqə məxsus bir əda ilə gözəl inşad etdi. Dəlləyi oynayan Kazımov zənn edirəm gələn səfər daha yaxşı oynar, çünki roluna daha da aşna olar. Qalan tiplərdən Qoçu (Nurməhəmməd) ilə Həsən bəy (Xəlil Hüseynov) müvəffəqiyyətli idilər. Halbuki digər tiplər rəngsiz olub, tamaşaçılarda heç bir iz buraxmadılar. Buna müqabil, Darablı cənabları hammalı [hambalı] yaratdı və camaata da artıq həzz verdi. Fəqət Darablı və Hüseynzadə cənablarına müəkkədən [təkidlə] tövsiyə edirik ki, teatroda şalvar altında tuman göstərməyi qəsdən edirlərsə, mütləq bunu tərk etsinlər. Yox ittifaqən [təsədüfən] olursa, o halda geyimlərinə diqqət yetirsinlər. Çünki səhnədə tuman görünməsi müğayiri-ədəbdır [ədəbə ziddir].

Sərvəri oynayan Sarabski cənabları çoxdan bəridir ki, qızdırma mərazinə mübtəla olduğundan, səsi bir qədər zəif idi. Bununla belə, məlahəti yerində idi. Sarabski canının səhhətinə dürüst diq-

qət yetirməlidir. “Meyxana” məclisi yaxşı idi fəqət çox uzandı. Doğrudur, sinədən demək (improvizatsiya) böyük hünərdir və Əlislam cənabları ilə Mirpaşa bu hünəri göstərdilər; lakin səhnə üçün daha yaxşı olar ki, qabaqca hazırlanıb yalnız bədiə ədd [hesab] olunan şeyləri söyləmək ki, bunun effesi [təsiri, effekti] daha gözəl çıxar. Ümum artistlərə tövsiyə edirik ki, bir kərə əl çalınan kimi tez təkrara razı olmasınlar. Artist gərək bir az nazlı olsun.

Teatro tamaşaçıları ilə tamamilə dolu olub, Rəisi-vükəla [Baş nazir] Nəsim bəy həzrətləri dəxi təşrif gətirmişdilər. Şəhərimizdə müsafir bulanan İran heyəti-ezamiyyəsinin möhtərəm əzaları [üzvləri] dəxi teatroya təşrif-fərma olduqlarından [təşrif gətirdiklərindən], müdiriyyət tərəfindən Rza Zaki cənabları o zəvati-kiram [möhtərəm şəxslər] haqqında camaata müərriflik verib [tanıdıb; təqdim edib] təbrikatda bulunduqda, camaat heyət əzalarını sürəkli alqışlarla qarşıladılar. Musiqi dəxi İran milli marşını çalmaqla ərzi-ehtiram edildi.

Mizrab
N 338, 5 dekabr 1919

TEATRO VƏ MUSIQI “Arşın mal alan”

Şərq həyatına və oynanılan pyeslərin məzmununa təvafüq edən [uyğun gələn] dekorasiyalar hazırlamaq işində ciddi fəaliyyət göstərməkdə olan Dövlət Teatro heyəti müdiriyyətinin böyük vəzifəsindən biri də odur ki, artistlərin oyununa diqqət yetirib, teatro sənətimizin tərəqqisinə ətraflıca xidmətlər yetirsin. Buna görə, müdiriyyətin dekorasiyalar hazırlaya bilən mahir bir rəssamı olduğu kimi, artist hazırlaya bilən digər rəssamı da olmalıdır ki, onun adına rejissor deyərlər.

Müdiriyyətin rejissorları vardır: İvanov, Şərifov və Sıdqi əfəndilərin rejissorluq vəzifəsi ilə müvəzzəf olduqlarını [vəzifəsini daşıdıqlarını] bilirik və bu rejissor əfəndilərin səhnə tərtibatındakı işlərini bəyəmirik. Lakin bunların tip yaratmaq rəssamlıqlarını görmədik. Çünki əgər rejissor əfəndilər bu yolda çalışmış olsaydılar, o halda artistlik istedadını inkar etmək qabil olmayan Hüseynzadə əfəndi Azərbaycan bəylərindən mühüm bir qisminin şəkli olan Soltan bəyi öyləmi oynardı ki, müsənnifin [müəllifin] təsvir etmiş olduğu tip itib batdı...

Bəlkə təqsir müsənnifin özündədir – Soltan bəyin tipini dürüst təsvir edə bilməyibdir?

Doğrudur, müsənniflərdə də böylə təqsir olur. Zətən müsənnif dəxi bir rəssamdır. Əlbəttə, rəssam olmayan mü-

sənniflərin tipləri qeyri-müəyyən olub dürüst çıxmaz.

Lakin Soltan bəyi təsvir etmiş müsənnif haqqında bunu demək insafsızlıqdır. Çünki Soltan bəyin hər bir sözü, hər bir danışığı tipin dürüst təsvir edilmiş olduğuna birər dəlildir.

Görünür ki, Soltan bəyin nə tip olduğunu Ələkbər Hüseynzadə əfəndi dərk etməmişdir və rejissor əfəndilər dəxi bu xüsusda lazım gələn təlimatı müzayiqə etmişdirlər [əsirgəmişdirlər], vəillə [yoxsa] böylə olmasaydı o paltar, o papaq Soltan bəyə yaraşardı ki, Hüseynzadəyə geyindirmişdilər? Namus yerində tutulan papağı bir dəfə bir hərəkətlə yerə salmaq və hətta çıxarib yerə vurmaq, qızına acığı tutduğu bir vaxtda ki, “namusa toxunan bir iş” üstündədir, papağı ilə qulluqçunu qovmaqla şuxluq etmək və ya başından yapışmaq kimi yevropalılara məxsus hərəkət [hərəkətlər] göstərmək və sairə kimi hərəkətlər Soltan bəyin tipini xələldar etməyirdimi [pozurdumu]? Təkrar edirik ki, Ələkbər Hüseynzadə istedad sahibi bir artistdir. Ancaq mahir təlimçi istər ki, ona rəhbərlik etməklə əsl sənət yolu ilə aparsın və o yan-bu yana yayınmağa qoymasın...

Vəlinin tipini Anaplı cənabları dürüst təsvir etdi. Ancaq “rənglərini” bir qədər qəliz etmişdi. Tellini xanım Tanailidi yaxşı oynamışdı. Heyif ki, axır pərdədə alma yeməklə effeni bir qədər pozdu.

Gülçöhrəni xanım (Olenski) bir qədər də zərifanə və “romantiçni” oynasaydı daha isabət etmiş olardı.

Asiyanın şəkli çıxmadı.

Əsgəri Sarabski cənabları və Süleymanı da Xəlil əfəndi dürüst təsvir etdilər. Ancaq bir azca “rəng” vermək lazım idi.

Oxumaqlara gəldikdə; artist əfəndilər bir kərə bunu bilməlidirlər ki, o cürə oxumaq ki, camaata bir təsir vermədi – itibbatdı. Odur ki, bir havanı oxuyarkən öylə mahiranə əda və şivə ilə oxumalıdır ki, eşidənlərin zövqünü tərpədib üzlərində bir təsir buraxsın.

Mizrab
N 341, 10 dekabr 1919

TEATRO VƏ MUSIQI

Teatromuz bir tərəqqi qədəmi daha iləri atdı. Bu qədəm gələcəkdəki geniş tərəqqimizin qapısı mənzələsindədir [yerindədir]. Böylə ki, “Əsli və Kərəm” operasında birinci dəfə olaraq “Əsli” rolunu arvad oynadı.

Zülfüqar bəy Hacıbəyli cənablarının təlimi ilə öyrədilmiş olan bu artistka erməni millətindən olduğuna görə, mahnı və havalarımızın janrına, yəni şiveyi-tərənnüm və təğənnimizin [zümzüməmizin; oxumağımızın] şərqə aid xüsusiyyətinə aşnadır. Lakin heyfa ki, əvvəla səsinin lazım olan qədər “övc”ü [zili] yoxdur və saniyə [ikincisi də], şeirlərin vəzninə bələd deyildir. Yəqin ki, artistka öz nöqsanlarını düzəldəcəkdir. Hər halda, [Əsli] rolunda arvad çıxıb nöqsanlı olaraq təğənni və tərənnüm etsə də bunun hüsnü, arvad tumanını geymiş kişidən min kərə yaxşıdır. İstər kişi lap “həncəreyi-Davud” sahibi olsun.

—

Parisdən aldığımız xüsusi məktublardan anlaşıldığı üzrə, sabiq Rusiyada əmələ gəlmiş olan yeni dövlətlər özlərinin müstəhəqqi-istiqlal [istiqlala layiq] olduqlarını avropalılar nəzərində nümayiş etmək üçün öz milli teatro heyətlərini Parisə ezam edib də orada teatro verməklə avropalıların diqqətini cəlb edirlər. Məktubda yazılır ki, həssaslıqları ilə məşhur olan fransızlar kamali-şövqlə

malorus [ukraynalı], polyak, latış teatrolarına gedib tamaşa edirlər. Çox yaxşı olardı və hətta vacibdir ki, milli drama və operetləri ilə məşhur olan Azərbaycan dəxi bu xüsusda özünü avropalılara göstərib, dərəcəyi-tərəqqisini bildirsın. Bu əmrin [işin] indi ən gözəl bir mövqeyidir. Çünki Azərbaycan artıq Avropanın tanımaq üzrə bulunduğu bir vəziyyətdədir. İştə bu vəziyyəti hər bir növlə möhkəmləndirmək lazımdır.

Mizrab
N 344, 15 dekabr 1919

TEATRO VƏ MUSIQI “Şah Abbas”

“Şah Abbas” oyununda müsəlman publikası öz teatrolarında ilk dəfə olaraq qüvvət və məlahətə malik bir arvad səsi eşitdi. Bu səsin sahibəsi “Xurşid” rolunu ifa edən xanım Lozinskaya idi ki, xanəndə məktəbi bitirmiş rus opera aktyorlarından olub “dramatik soprano” səsinə malikdir. Dövlət Teatro heyəti müdiriyyəti xanım Lozinskayanı müsəlman operaları üçün dəvət edib, təlimini dəxi Üzeyir bəy cənablarına həvalə etmişdir.

Bu isə teatromuzun digər bir tərəqqisidir. Çünki gələcəkdə xanım Lozinskayanın səsinə çox istifadələr etmək olar. Əfsus ki, xanım türk dilinə bələd deyildir. Müdiriyyət bu xüsusda tədbirlər görməlidir.

Bir də əfsus ki, “Şah Abbas” operasında “Xurşid”in oxumaq havaları çox azdır.

“Şah Abbas” rolunu ifa edən Sarabski cənablarının səsinə görünürdü ki, artist qızdırma xəstəliyinə fəiq [üstün] gələ bilibdir. Çünki səsi həmişəki kimi öz qüvvətində idi. “Qatar”ı və “Şahnaz”ı çox yaxşı oxudu. Amma heyif ki, “Şahnaz”ın “üstünü” götürmədi. Halbuki səsi gələrdi.

Darablı cənabları yaxşı məstəvər idi, oxuması və hərəkəti öz yerində idi. Baxı-sus [xüsusilə] axırkı pərdədə edama aparılarkən şahın ayağına yıxılması çox yerində oldu.

Məşhədi İbad rolunu yaratmış olan Mirzəağa Əliyev cənabları vəziri çox yaxşı oynadı. Gözəl bir diksiyaya malik olan və xudadadi [Allah vergisi] artistliyi olan Mirzəağa əlbəttə hər bir rolu oynaya bilər, fəqət “Məşhədi İbad” kimi özünə məxsus olan rollardan başqa “yabançı” rollarda çıxmasını heç də arzu etməzdik.

Anaplı cənabları “Divanə” rolunu çox ağıllı oynadı. Qrim, paltar və xüsusi hərəkət və oyunu divanəni gözəl surətdə təsvir etdi. Xanım Tanailidi dəxi “Qaraçı” rolunu çox yaxşı oynayıb havasını da ustalıqla oxudu.

“Odunçular” və “məhbuslar” rollarında Hacıbababəyov, Əliislam, Məlikzadə və Qarabağlı cənablarının təsirli səsləri publikanın zövqünü artırdı. “Şah Abbas” oyununda ilk dəfə olaraq arvad xorlarını kamali-xoşnudi [böyük məmnuniyyət] ilə görüb çox da bəyəndik. Bu “yenilik” tətbiqində də müdiriyyət isabət etmişdir. Orkestro bir çox yaxşı çalğıçılara malik olduğundan, tərənnüm gözəl idi.

Tar qismini ifa edən Qurban Pirimov cənabları tarı cürbəcür “kök”lərə salmaq və “xaric” pərdədə çalmaq kimi texnik çətinliklərini böyük ustadlıqla keçib, gözəl çalğısı ilə camaata artıq həzz verirdi.

Dirijor, müsənnif [bəstəkar] özü idi. Ələlümüm oyun çox yaxşı keçdi. Çünki

ansambl əzaları [üzləri] güclü idilər və dekorasiya dəxi oyuna təvafüq edirdi [uyğun idi].

Mizrab
N 348, 19 dekabr 1919

YENİ KABİNƏ

Üç ay davam edən kabinə böhranı nəhayət bitdi; kabinə əmələ gəldi.

Kabinə böhranının bu qədər uzun çəkməsinin səbəbləri haqqında qəzetəmiz öz mülahizəsini izhar etmişdi [bildirmişdi] və bu səbəblərdən ən başlıcası – Parlaman əksəriyyətinin etimadını qazanmaq olduğunu söyləmişdik. Fəqət bu əksəriyyət etimadını qazanmaq arzusu parlamentarizm üsuluna riayət edilməsini təqib edən quru və rəsmi bir arzu mahiyyətində olmayıb, burada bir istiqanlılıq dəxi mövcud idi.

Məmləkəti dolandırmaq, ağ günlərə çıxarmaq, istiqlalımızı mühafizə etmək, məlhuz [ehtimal daxilində olan] təhlükələri dəfə hazır olmaq haqqında bəslənilən xalis niyyət saiqəsi [sövqü; səbəbi] ilə idi ki, firqəvi mülahizələri mümkün olan qədər kənara qoyub da ümumi bir dil aramaq məcburiyyəti hiss edildi.

Nəsib bəy həzrətlərinin və kəndisi mənsub olduğu firqənin, “demaqoji” üsulundan imtina edib də saziş və etilaf [razılaşma] aramaq və bu yolda firqəvi mənafeyi qurban etmək kimi fədakarlıqda bulunmaq təşəbbüsləri, meydana tam mənası ilə “müştərək” bir hökumət çıxardı.

Şübhəsiz, bu hökumət təşkili əmrində [işində] əlaqədar olan firqə[ləri]mizin hamısı bu işdə məmləkət mənafeyini firqəvi mənafehlərdən əfzəl [üstün] bilib,

mütəqabil [qarşılıqlı] güzəştlər və qarşılıqlı fədakarlıqlarda bulunmaqla, xalis niyyət sahibi olduqlarını isbat etdilər.

Hökumət təşkili üzərinə həvalə olunmuş Nəsib bəy Yusifbəyli həzrətlərinin böhrana bir bu qədər uzunluq vermədən bircinsli, yəni bir firqəyə mənsub olan bir hökumət təşkilinə qadir ikən bunu etməyib də etilaf və saziş yolu ilə müştərək bir hökumət təşkilinə çalışması ayrıca olaraq şayani-təqdir [təqdirəlayiq] bir keyfiyyətdir.

İştə, tam mənası ilə müştərək bir hökumətimiz olub, mövcud firqələrimizdən hamısının bu kabinədə əzaları [üzləri] vardır. Əzaları olmayanlar yalnız bir əqəliyyətdə [azlıqda] olan erməni, rus və sairələridir.

Yeni hökumət Parlaman əksəriyyəti müzahirəti [dəstəyi] tərəfindən təmin edilmiş sayıldığından, artıq süni böhranlar vüqusuna də ehtimal yoxdur.

Nəsib bəy, Səməd bəy Mehmandarov, Xudadad bəy Məlikaslanov həzrətləri kimi karkün [işgüzar] və bacarıq sahibi olan adamlardan əlavə, bir də Fətəli xan Xoyski, Məhəmməd həsən Hacınski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Həmid bəy Şahtaxtli kimi sahibi-təcrübə [təcrübəli] olan işbilənlərimizin dəxi yeni kabinəyə daxil olmaları bədbinlərimizi də mütməin və xoşnud [ürəyi sakit və razı] edə biləcək bir fəqərədir [faktdır]. Demək

olar ki, idareyi-məmləkət və hifzi-istiqlal əmri mötəbər və sahibi-iqtidar əllərə tapşırılıbdır. Əhali və məmləkət gələcəkdən arxayın və mütməninül-qəlb [narahatlıqdan uzaq, ürəyi sakit] olmalıdır.

Hökumət bəyannaməsi Parlamanda müzakirə edilərkən erməni və rus fraksiyaları tərəfindən sadir olan [meydana gələn] hərəkət o qədər dürüst [kobud], üsulsuz və yersiz idi ki, bunu qeyd etməmək qabil deyildir.

Əvvəla burasını deyəlim ki, müxtəlif fırqələrə mənsub olan erməni fraksiyası namından cümləsinə aid olmaq üzrə bir nəfər daşnakın danışması nə qədər dürüst bir taktikasızlıq idi. Parlamenin sol cinahını işğal etmiş və bizim sosialistlərimizlə yan-yanı oturmuş olan bu “sosialist”lər Əhməd bəy Pepinov və Camo bəy Hacınski kimi fəal sosialistlərin kabinəyə girməsinə iktifa etmədikləri [kifayətlənmədikləri] bəs deyil ki, hələ onları “Don Kişot” deyər təhqir etməyi də özlərinə rəva gördülər.

Bəyannamənin məzmununa başqa cürə təfsir [şərh] vermək, övzəyi-halı [mövcud vəziyyəti] özgə bir surətdə tənvir etmək [ışıqlandırmaq] və nəhayət, türklərdən ibarət olan bir kabinəyə – içində erməni olmadığına görə – etibar göstərmək və bunu da Azərbaycan Parlamentinin kürsüsündən pürhəyəcan [çox həyəcanlı] bir surətlə elan etmək kimi qabalığın sui [mənfi] təsirindən idi ki, Parlament əzaları [üzvləri] böylə bir hərəkətdən dilgir [dixor] olub, erməni fraksiyasının yersiz və yalan töhmətlərini cərh [puş etməyə, çürütməyə] və rədd etməyə məcbur oldular.

Keşş Kravçenkonun çıxışı isə hər bir həyasızlığın fəvqündə idi. Azərbaycan

Parlamentinə əza olmaq, bu növlə Azərbaycan istiqlalını qəbul etmək və bununla Azərbaycan xəzinəsinin pulunu yeməyi özünə caiz görmüş olan bu adam birdən-birə durub da “Biz vahid və qeyri-qabili-inqisam [bölünməz] Rusiya tərəfdarıyıq” deməklə sadıq bir rus deyil, həyasız bir adam olduğunu göstərməklə, cümlənin [hamının] haqlı olaraq istikrah və nifrətini mövcib [ikrah və nifrətinə səbəb] oldu.

Fəqət Azərbaycan türkləri böylə çıxışlardan dilgir olmamalıdırlar, biləks [əksinə], böylə hadisələr sayəsindədir ki, biz özümüzün dostumuzu və düşmənlərimizi dürüst tanımaqla, hər bir hala qarşı vəziyyətimizi təyin və təqviyə etməyə [gücləndirməyə] vadar olacağıq. Gəlin, yeni kabinəmizə müvəffəqiyyətlər diləyib də hər fərdimiz hifzi-istiqlal [azadlığın qorunması] işində olduqca möhkəm duralım və əlimizdən gələn köməyi hökumətimizdən müzayiqa etməyəlim [əsirgəməyək].

Ü. Hacıbəyli
N 352, 24 dekabr 1919

TEATRO VƏ MUSIQI

Tənqid əvəzinə

Cümə günkü teatro tamaşasında – ki “Arşın mal alan” opereti idi – camaata bir də bir milli Qafqaz baletləri göstərilmək istənilirdi. Biri Azərbaycan və digəri Dağıstan rəqsləri istilində olmaq üzrə “Azərbaycan” və “Dağıstan” baletləri mövqeyi-tamaşaya qonularkən, rejissor əfəndi ilə suflyor əfəndilər baletlərin “effe”-sini [effektini, təsirini] artırmaq və tamaşaçıları daha da mütəəzziz və məhzuz [ləzzət alan və həzz duyan] etmək üçün adi məharətdən bir şey çıxmaz deyər, fəvqəladə bir məharət ibrazını [göstərməyi] lazım bildilər. Bu gözəl təşəbbüsə əvvəl ibtidar edən [başlayan] rejissor əfəndi oldu.

Mümaileyh [deyilən şəxs] öz-özünə fikir eylədi ki, rəqqas və rəqqasələrin işıqlı bir meydanda rəqs etmələri adi bir işdir, halbuki qaranlıqda oynasalar, onun başqa bir hüsnü olar. Ona görə, səhnənin işıqlarını o qədər azaltmış ki, camaat oynayanların nə əlvən əlbisəsini, nə üzlərindəki mimikaları, nə də başqa halətlərini dərk edə bilməyib, qaranlıq bir sahədə kölgələr misalında ora-bura gəzişən həyulaların [kabusların] görünüşü tamaşasıyla iktifa edirdilər [kifayətlənirdilər].

Rejissor əfəndinin bu üstadlığı xəlvətnişini-“butka” olan [budkada xəlvətə çəkilən] suflyor əfəndi üçün naqis görünürdü; çünki rejissor əfəndi qaranlığı nə

qədər şiddətli etməyə çalışmışdısa da, genə də rəqs edənlərin özləri görünməsə də, kölgələri sezilirdi. Halbuki tamaşaçılar oynayanları heç görməsəydilər daha “effe”-li olardı. Ona görə idi ki, suflyor əfəndi dərhal pərdə salınmaq işarətinə təvəssüt [vasitəçilik] etməklə, amadəyi-hərəkət [hərəkətə hazır] olan pərdədarlar bir anda pərdəni salmaqla, rəqqas və rəqqasələrin nəinki özləri, hətta kölgələri də qeyri-qabili-mər'i [gözlə görülməsi mümkün olmayan] bir halətə düşüb, tamaşaçıların nəzərindən qeyb oldular.

Amma heyif ki, səhnə içində olan bəzi “zövqsüz” adamlar təkrar pərdəni qalxızmaqla, suflyor əfəndinin ikmaliməharət və itmami-mümarisətinə [məharətini kamil bir şəkildə göstərməyinə və hünərini tamamilə yetirməyinə] mane oldular... Genə qazanan rejissor əfəndi oldu. Çünki mümaileyh öz qaranlığında öz qaranlığında axıra kimi bərqərar və paydar [sabit; qaim] qaldı...

Mizrab
19 yanvar 1920, N 15

ZURNA

Keçən gün uşaqlar “Azərbaycan” qəzetəsini höccələyə-höccələyə mütaliə edirdilər və böylə oxuyurdular:

Qismi-rəsmi: Məşixət [Şeyxülislamliq İdarəsi] tərəfindən... Molla Qurban Məşhədi Mürsəl oğlu Qaradonlu prixduna təyin olunur.

Mətləb bu yerə çatanda uşaqlar dayanıb məndən sordular ki, “prixod” nə sözüdür.

Dedim, vallah, hərgah bu əmrnamə başqa nəzarətlərimiz [nazirliklərimiz] tərəfindən yazılmış olsaydı, deyərdim ki, “prixod” rus sözüdür. Çünki rus sözləri və rus dili, məlum olduğu üzrə, ümum nəzarətlərimizin dəftərxanalarında rəsmi və dövləti bir dildir; amma çünki bu elan ruhani idarəmiz olan Məşixət tərəfindən yazılmışdır, onda görünür ki, bu “prixod” sözü ya ərəbdir və ya fars.

Bu əhvalat uşaqları şövqə gətirdi; dedilər ki, gəlin axtaraq görək bu nə sözdür.

Dedim, gəlin axtaraq.

Başladıq “prixod” sözünü təhlil etməyə. Birinci təhlilin nəticəsi bunu göstərdi ki, “prixod” sözü tamamilə ərəb ola bilməz; çünki ərəb dilində “p” hərfi yoxdur. Deməli, bunun “p” olan hissəsi fars və yerdə qalanı ərəbdir.

Fars olan qismini o saat tapdıq və gördük ki, bu “pəri” sözüdür. Uşaqlar dedilər ki, “pəri” nədir? Dedim ki, “pəri” mələk ilə cin arasında bir növ gözəl

məxluqdur ki, özlərinin də padşahları olar ki, ona “pərilər padşahı” deyərlər, necə “Seyfəlmülük” nağlında yazılıbdır ki...

Uşaqlar sözümü kəsib dedilər ki, qoy nağıl qalsın, hələ bu sözün o biri qismini də tapaq. Fəqət sözün o biri qismini tapmaq bir o qədər də asan vəchlə mümkün olmadı; çünki “xod” sözünün ərəb və ya fars olmağında çox şəkk və şübhələrə düşürdük. “Xod” sözünün ərəbcə nə olmağını mən bilmədim. Ona görə dedim ki, bu söz ərəb sözü deyildir.

Dedilər ki, bəlkə fars sözüdür. Dedim, bəli, farsda “xod” ləfzi var və mənası da “özü”dür; ancaq “pəri özü”, yəni çe [yəni nə]?

Dedilər ki, bəlkə fəvqda məzkur [yuxarıda adı çəkilən] Molla Qurban Məşhədi Mürsəl oğlunun özü pəri və anası da cindir.

Dedim ki, yox, bu əsrdə öylə şeylər ola bilməz.

– Bəs onda, bu nə sözdür – deyib, uşaqlar məni qısnameğa başladılar və tələb etdilər ki, bu sözün mənasını tapıb onlara bəyan edim.

Çox fikirləşdim, çox gücəndim, gördüm ki, savadım yetirməyir və naəlac qalmışam və özüm də utandığımdan deyə bilmədim ki, bilmirəm.

Başladım bisavad mollalar kimi özümdən mənalar ixtira etməyə və

bütün təqsiri müsəhhih [korrektor, mətni təshih edən] ilə mürəttib [mətbəədə hərfləri düzən] əfəndilərin üstünə yığıb dedim ki, bilirsiniz, bu “xod” sözü deyildir, bəlkə “cud” sözüdür ki, müsəhhih xətası olaraq “c” əvəzinə “x” çıxıbdir; ondan əlavə, mürəttib xətası olaraq “v” hərfi də lap düşübdür və “vücud” sözünün əvəzinə “xod” çıxıbdir.

Pəs [elə isə], böylə məlum olur ki, bu söz “prixod” sözü deyil, bəlkə “pəri-vücud” sözüdür ki, mənası da yəni “vücudu pəri kimi gözəl olan”dır.

Dedilər ki, pəs, pəri kimi vücudu gözəl olan kimə aiddir? Cavab verdim ki, ya Molla Qurban Məşhədi Mürsəl oğluna ya da ki, Qaradonlu camaatına...

Uşaqlar mənim bu təfsirimdən [şərhimdən] razı qaldılar, amma mən Məşixətin böylə çətin ərəb və fars sözləri istemalından [işlətməsindən] çox narazıyam.

Çı

25 mart 1920, N 59

ZURNA

Deyirlər ki, Sovet hökuməti ilə dost olmağımız məsləhətdir.

Yaxşı da! Sözüümüz yoxdur ki, dost olaq. Hamı bilir ki, dost olmaqda bizim heç “üstümüz” yoxdur və o dərəcəyə qədər dostluğa mailik ki, düşmənlərimizi də özümüzdə dost hesab edib, ancaq axırda başa düşürük ki, bu, dost deyilmiş, düşmənmış.

Pəs, nə tövr edək ki, Sovet hökuməti ilə dost olaq?

Bu xüsusda rəylər müxtəlifdir.

Bir qisim rəylər “maddi” vasitələrlə dost olmağı mümkün bilirlər; digər bir qisim isə “siyasi” vasitələr lüzumundan danışırlar.

“Maddi” vasitə tərəfdarı olanlar Sovet hökumətinin dostluğunu neft və benzin ilə qazanmaq istəyirlər. “Siyasi” vasitə tərəfdarı olanlar isə tərz-i idarəmizin dəyişməsinə lazım görürlər.

Mənə qalarsa, mən də “siyasiyyat” tərəfdarıyam; ancaq “siyasiyyat” tərəfdarı olanlarla mənim aramda bir balaca təfəvüt vardır.

Məsələn:

Onlar deyirlər ki, biz gərək bu hökuməti dəyişib, əvəzində sovet sosialist hökuməti quraq. Çünki onda Sovet hökumətinə daha yaxın olarıq.

Mən buna heç bir vaxt razı ola bilmərəm və hərgah bu təklif sahibləri öz təkliflərində israr etsələr deyərəm ki,

sizin məqsədiniz Sovet hökuməti ilə dostluq olmayıb, bəlkə ministr olmaq fikrindəsiniz. Çünki təcrübə bunu göstərir ki, Sovet hökumətinin ən bərk acığı gələn hökumətlər məhz sosialist hökumətlərdir.

Dəlil:

Krımada müsəlman sosialist hökuməti vardı – Sovet gəlib onu dağıtdı.

Türküstanda sosialist şura hökuməti vardı – Sovet gəlib dağıtdı.

Ukraynada sosialist hökuməti vardı – Sovet gəlib dağıtdı.

Bu saatın özündə Sovet hökuməti sosialist Finlandiyanı hədələyir, sosialist Gürcüstana acıqlanır.

İş böylə olan surətdə, kim deyə bilər ki, Azərbaycanda sosialist hökuməti olsa, Sovet hökuməti bizimlə dostlaşar?

Ona görə mən başqa bir təklif edirəm və deyirəm ki, doğrudur, tərz-i idarəmizi dəyişmək lazımdır, yəni cümhuri tərz-i idarədən əl çəkmək və onun əvəzində Azərbaycanımızda “monarxiya” qurmaq və bir padşah tikmək lazımdır!

Filhəqiqə [doğrudan], əgər Azərbaycan bir monarxiya olub bir padşah tərəfindən idarə olunsaydı, o halda Sovet hökuməti bizimlə dost olar.

Siz gülürsünüz və öylə zənn edirsiniz ki, mən ya zarafat edirəm və ya dəliyəm vəhəlonki [halbuki], mən ciddi söyləyirəm və əlimdə də dəlillərim var.

Buyurun!
Buxara padşahlıqdır və əmiri-Buxara da məşhur müstəbidlərin böyüyüdür; Sovet hökuməti onunla dost oldu.
Xivədə həmçinin müstəbid idarəsi var.

Sovet hökuməti onunla dost oldu.
Əfqanıstan absolyutizmin [qeyri-məhdud monarxiyanın] beşiyidir, Sovet hökumətinin əziz dostudur.

Deyirlər ki, Sovet hökumətinin Türkiyəyə hüsn-təvəccöhü vardır, ola bilər, çünki Türkiyədə sultan idarəsi vardır.

Siz deyə bilərsiniz ki, bu məmləkətlər Asiyadadır və özləri də şərqdir və Sovet hökumətinin bu işlərdə başqa mənzurları [məqsədləri, niyyətləri] var və sairə və sairə. Onda götürərdik Avropanın ən mədəni məmləkəti olan İngiltərəni.

Bu saat Sovet hökumətinin mümayəndəsi Londonda əyləşib, dostluq və mehribançılıq haqqında şeirlər oxuyur.

Nə olub ki?

O olubdur ki, ingilislərin padşahı vardır.

Pəs, bundan aşkardır: hər yerdə ki, padşah oldu, Sovet hökuməti o yerə xüsusi bir meyil və məhəbbət göstərir.

Bunun sirri nədir?

Bunun hikməti nədədir?

Bu başqa bir məsələdir. Bu günün məsələsi isə budur: əgər bizə Sovet hökuməti ilə dostluq vacib isə, o halda, özümüzə bir padşah tikməyə məcburuq, vəssəlam.

Bu gün Dağıstan hökuməti Sovet hökumətinə müraciət edib: Pəs, sən deyirdin ki, mən sizə istiqlal verəcəyəm; hanı o istiqlal? – deyər şikayət edir.

Sovet hökuməti bu şikayəti eşidib bir ah çəkəcək və deyəcəkdir ki:

Əgər an irqi-Qafqazi bədəst arəd dili-ma ra

Bəxali-gürcüyəş bəxşam Dərbəndü Temurxanşurara

Yəni əgər Dağıstan dəxi özünə bir dənə Şeyx Şamil kimi bir padşah seçmiş olsa, o halda öz komissarlarımı Dərbənd ilə Temurxanşuradan geri çağıraram...

Çı

15 aprel 1920, N 75

ZURNA

Deyirlər ki, firqəçilik və firqə-firqə olmaq məmləkət üçün mənfəətdir və firqəvi mübarizənin vətən əhli üçün xeyri vardır.

Əlbəttə, necə ki deyirlər, öylədir.

Hətta bunu da deyirlər ki, əgər bir firqənin adamı ilə o biri firqənin adamının arasında bir məsələ üstündə:

- Mükəlimə

ola və o mükəlimə bir az qızıb:

- Mübahisə

ola və həman mübahisə bərkiyib dönə:

- Münaziə [söz davası]

ola və münaziə də yoxunuyub çönə:

- Mücadilə

ola və mücadilə də dönüb:

- Mübarizə

ola və mübarizə də şiddətlənib:

- Müharibə

ola və müharibə də qayıdıb:

- Müqatilə [qırğın]

ola və o müqatilə əsnasında bu firqənin adamı vurub o biri firqənin adamının başını yara və o yaralanmış başdan qan cari ola [axa] və o qan düşsə vətən torpağının üzərinə, o halda həmin torpaqdan bir ağac cücərməyə başlar və o ağac böyüyüb meyvələr verər və hər kəs o meyvəni yesə...

Əşşi, bu cürə əfvahi söhbət [ağızdan-ağıza gəzən söhbət; şayiə] nəyə lazım! Qoy dəlil-dəlail [dəlil-sübut] ilə danışaq ki, xalq da bir şey başa düşsün.

Əlbəttə, firqəçiliyin mənfəəti vardır.

Sən əvvəlcə bu fəqərəni [faktı] mülahizəyə [nəzərə] al ki, əgər bizdə firqəçilik olmasaydı, o halda Azərbaycan Cümhuriyyətində bir ilin ərzində iyirmi doqquz kərə “kabinə böhranı” əmələ gəlməzdi. Vəhalonki [halbuki], heç bilirsənmi bu cürə böhranların dövlət və məmləkət üçün nə qədər mənfəəti vardır!

Deyərsən ki, hansı mənfəətdir, söylə görək.

Onda mən də deyərəm ki, hansını söyləyim, maddi mənfəətini söyləyim, mənəvisini söyləyim?

Deyərsən ki, mənəvisini söylə.

Deyərəm ki, buyur:

İbtidada [əvvəlcə, başlanğıcda] ki, biz Azərbaycan hökumətinin binasını qoyduq, xaricilər bizə gülüb deyirdilər ki, yazıqlar, hanı sizin bir o qədər layiqli adamlarınız ki, hökumət qura bilərsiniz.

Amma indi həman xaricilər yandıqlarından ağlayırlar, çünki baxıb görürlər ki, bizim nəinki bir hökumət, hətta iyirmi doqquz hökumət qurmağa da adamlarımız varmış. Hələ bu gün-sabah otuzuncunu da quracayıq!

İndi gələk maddi və cismani mənfəətə və ona görə misal üçün nəzarətlərimizdən birini götürək.

Məsələn, götürək Maarif Nəzarətini.

Əvvəli-ibtidada ki, Nəsim bəy əfəndi Maarif naziri idi, əmr verdi ki:

– Bakıda Dövləti...

Bu əsnada firqələr arasında mükəllimə, mübahisə, münaziə, mücadilə, mübarizə, müharibə və müqatilə əmələ gəlib, böhran oldu, kabinə dəyişdi və Maarif Nəzarəti Şahtaxtlı cənablarına keçdi.

Şahtaxtlı cənabları əmr verdi ki:

– Bakıda Dövləti Tea...

Bu halda, firqələr arasında mükəllimə, mübahisə və sairə və sairə və sairə əmələ gəlib böhran oldu, kabinə dəyişdi və Maarif Nəzarəti Qaplanov cənablarına keçdi.

Qaplanov cənabları əmr verdi ki:

– Bakıda Dövləti Teatro hey...

Bu yerdə firqələr arasında müharibə əmələ gəlib böhran oldu, kabinə dəyişdi və Maarif Nəzarəti genə Şahtaxtlı cənablarına keçdi.

Şahtaxtlı cənabları əmr verdi ki:

– Bakıda Dövləti Teatro heyəti...

Bu dəmdə firqələr arasında müqatilə əmələ gəlib böhran oldu, kabinə dəyişdi və bu səfər Maarif Nəzarəti Şahsüvar əfəndiyə keçdi.

Şahsüvar əfəndi əmr verdi ki:

– Bakıda Dövləti Teatro heyəti qu...

Bu hində [bu vaxt] firqələr arasında çaxna-vaxna düşüb, təkrar böhran əmələ gəlmişdir və teatro işi də “qu...” üstündə qalmışdır. Bundan mülahizəni al ki, teatro işlərimiz “qu...” üstündə qalanda, o biri işlərimiz gör nə üstündə qalıbdır!

İndi hərgah Allah eləməmiş kimi böhranlar əmələ gəlməyəydi və Maarif nazirlərinin birinin:

– Bakıda Dövləti Teatro heyəti qurulsun, –

deməyə fərsəti olaydı, bu iş Azərbaycan dövlətinin xəzinəsinə milyon yarım pula oturardı; halbuki indi o pul xəzinəmizin içində sağ və salim durubdur. Bu da ki, maddi mənfəət!

Pəs, firqəçiliyin maddi və mənəvi xeyri aşkardır.

Ancaq biz xam olduğumuza görə, bu cürə şeyləri anlamırıq!

Çı

20 aprel 1920, N. 78

ZURNA

Firqeyi-siyasiyyə [siyasi partiya] nümayəndələrimizin biri ilə görüşdük.

– Əfəndim, sizi təbrik edirəm!

– Nə olub ki?

– Necə nə olub? Məramınıza çatdınız.

– Nə məram?

– O məram ki, Kabinə təşkili Məhəmməd həsən Hacınski cənablarına həvalə olunur; siz ki onun böyük tərəfdarlarındanınız.

– Bəli, tərəfdarlarımdan idim.

– İdim?!?! Bəs indi tərəfdar deyilmisiniz?

– İndi bəlkə olam və ya olmayam...

– Belə nə üçün? Bir o qədər şifəhən və təhrirən [yazılı] tərif və tövsif [vəsf] etdiyiniz Məhəmməd həsən əfəndi deyildimi?

Muxatəbim [həmsöhbətim] mənidar [mənalı] bir təbəssüm ilə mənə baxıb dedi:

– Görürəm ki, sən firqə adamı deyilsən!

– Xeyr, deyiləm.

– Və firqəvi “manevra”lardan başın çıxmıyır.

– Başım çıxmıyır.

– Fəqət “əlcəbr vəl-müqabilə” [cəbr və tənlik] elmindən bir az da olsa xəbərdarlığın varmı?

– Bir az var.

– Onda mənə mültəfit ol [fikir ver; qulaq as]; fərz edəlim ki, “A” “B”nin rəqibidir; daha doğrusu, bədxahıdır.

– Olsun.

– Birdən “B” ilə “T” arasında münaqişə əmələ gəlir.

– Gəlir.

– O halda “A”nın vəzifəsi nədir?

– “A”nın vəzifəsi... “A”nın vəzifəsi odur ki, haqq tərəfə kömək eyləsin ki, nahaqq haqqa qalib gəlməsin.

– Nə qanmaz adamsan!

– Bəli, bir az qanmazam... – deyib, məqami-etizərdə bulundum [üzr istədim].

Muxatəbim mənə başa sald:

– Zəmani ki [o halda ki], “A” “B”nin bədxahıdır və zəmani ki, “B” ilə “T” arasında münaqişə düşdü, o halda “A”nın doğrudan-dogruya vəzifəsi odur ki, “T”nin haqq və nahaqq olmağına baxmayıb, onun tərəfini iltizam eyləsin ki, bu nəhv ilə [bu səyaqla] “B”ni korlasın və ondan intiqam alsın! Başa düşdünmü?

– Düşdüm. Ancaq bəlkə onda bu işin “V Ə T Ə N”ə və əlavə “M İ L L Ə T”ə zərəri deydi; onda nə olsun?

– O heç, firqəvi mübarizə işində o cürə şeyləri nəzərə almazlar.

– Çox yaxşı, indi nə deyirsiniz, hər halda Məhəmməd həsən Hacınski əfəndi layiqli adamdır, öylə deyilmi?

– Onu ölçmək lazımdır.

– Kimi, Məhəmməd həsən əfəndini mi?

– Xeyr, Məhəmməd həsən əfəndinin ləyaqətini.

– Ləyaqət nə tövr ölçülür?
 – Onun üçün xüsusi arşın və girvənkə vardır.
 – Əcəb! Heç mən bu cürə şeyləri bilmirəm!
 – Sən çox şeyi bilmirsən. Məhəmməd-həsən əfəndinin ləyaqətinin uzunluğu və ağırlığı, onun bizə olan münasibətinin eyni uzunluq və eyni ağırlığı ilə ölçülür. Başa düşdünmü?
 – Xeyr, başa düşə bilmədim. Əlcəbr vəl-müqabilə elmindən bir az biliyim var, amma hikməti-siyasiyyədən bisavadam.
 Mənim qanmazlığım müxatəbim əfəndinin vücudunda əsəbiyyət peydasına səbəb oldu, yəni “nervinçat” etməyə başlayıb acıqlı-acıqlı dedi:
 – Heç zərgər dükənina giribsənmi?
 – Girmişəm.
 – Orada “məhək daşı” görübsənmi?
 – Görmüşəm.
 – Zərgər qızılı məhək daşına çəkdiyini müşahidə etmisənmi?
 – Etmişəm.
 – İndi biz də gərək Məhəmməd-həsən əfəndini əvvəlcə bir məhək daşına çəkib, sonra onun nə tövr qızıl olduğunu bilək.
 – Əfəndim, siz ki, Məhəmməd-həsən əfəndini bundan bir ay əvvəl məhək daşına çəkib, layiqli qızıl parçası olduğunu elan etdiniz.
 – Ay rəhmətliyin oğlu, bayaqdan sənə əlcəbr vəl-müqabilə elmindən misal gətirdim və o fəqərənin [hadisənin] fir-qəvi mübarizə nəticəsi olaraq meydana gələcəyini söylədim... Sən nə qanmazmışsan!
 – Əfəndim, nə qayırim, vallah, bu cürə hikmətləri anlamaq üçün savadım yetirməyir. Az kitab oxumuşam...

Müxatəbim cib dəsmalını çıxarıb alınının tərini sildi və sonra dəruni-qəlb-dən [qəlbinin dərinliklərindən] bir ah çəkib dedi:

– Ahənrübanın [maqnitin] nə olduğunu bilirsənmi?

– Bilirəm.

– Ahənrübanın xasiyyəti nədir?

– Ahənrübanın xasiyyəti odur ki, dəmiri öz yanına çəkər.

– Çox gözəl. İndi biz Məhəmməd-həsəni ahənrüba yerində qoyub, özümüzü də dəmir fərz edirik. İndi hərgah, Məhəmməd-həsən bizi öz yanına cəzb etsə, layiqli bir ahənrübadır, vəilla fəlla [yoxsa olmaz; belə olmasa olmaz]!

– Aha! Deyəsən başa düşürəm. Dəməli, əgər Məhəmməd-həsən sizinlə qohum olsa...

– Qohum nədir, a səfeh!

– Bəs nə??

Müxatəbim əllərini cibindən çıxardıb yapışdı mənim yaxamdan və gözlərini gözlərimin içinə zilləyib dedi:

– Müsəlman dili bilirsənmi?

– Bilirəm.

– Bax, əgər Məhəmməd-həsən Hacınski məni öz kabinəsinə çağırıb ministrlik versə – layiqli adamdır, yox, verməsə – ləyaqəti yoxdur. Başa düşdünmü?

– Başa düşdüm, başa düşdüm – deyib bu cürə çətin məsələni anladığıma görə çox da sevindim və müxatəbimə qarşı izhari-təşəkkür etdim.

Çı

22 aprel 1920, N 80

ZURNA

Keçən səfər Parlamanda ticarət işlərindən bəhs edilərkən məbus [deputat] əfəndilərimizdən birisi xalı və gəbəyə xam mal dedi.

Bu, böyük səhvdir. Ondən ötrü ki, xalı və gəbə xam mal deyildir! Xam mal o şeyə deyirlər ki, ondan bir hazır şey meydana gələ.

Məsələn, yun yoxdurmu? Yun – xam maldır. Çünki yunu gərək yuyasan, əyirəsən, ip toxuyasan və sonra ondan xalı-gəbə qayırasan. Ona görə, yuna xam mal demək olar, amma xalı-gəbəyə xam mal demək olmaz.

Məsələn, deyirlər ki, əgər biz bolşeviklərə yol verərik ki, onlar keçib gedib Anadoluya dolsunlar, o halda bolşeviklərlə türklər birləşib imperialistlərə qarşı elani-müharibə edərlər. Bu cür fikirdə olanlara xam diplomat demək olar, amma xalı və gəbəyə xam mal demək olmaz.

Hələ istəsən, “göy zəbani” çiçəyinə də xam mal demək olar, çünki o çiçəkləri yığıb, ondan boya əmələ gətirirlər və o boya ilə ipləri boyayıb xalı-gəbə toxuyurlar. Amma hər halda xalı-gəbənin özünə xam mal demək olmaz.

Misal üçün götürəlim yerli bolşevikləri. Onlar Denikindən tör-töküntü qalmış olan afiserlərə və saldatlara dəvətnamə yazıb bolşevikliyə təklif edirlər və deyirlər ki, Azərbaycan qulluğuna

girməyin, çünki Azərbaycan dövləti heçdir. Bundan sonra bu cürə bolşeviklərin “sədaqətinə” inananlara xam mal demək olar, amma xalı və gəbəyə xam mal demək olmaz.

Hətta istəsən, qoyunun özünə də mal deyə bilərsən, çünki qoyun xalı və gəbə üçün yun verir. Amma heç bir vaxt xalı və gəbəyə xam mal deyə bilməzsən.

Hətta bunu da deyim ki, – Azərbaycanda bolşevik hökuməti qurub, Əliheydər Qarayevi onun başına qoyasan, o halda Sovet hökuməti bizə dəyməz – deyə xəyal edənlərə xam xəyal sahibi demək olar, amma xalı və gəbəyə mütləqə xam mal demək olmaz.

İstərsən lap cəhrəyə də, darağa da, hanaya da, həvəngə də, kirkinə də xam mal ad qoy, amma xalı və gəbəyə xam mal deyə bilməzsən, ondan ötrü ki:

Rus rusluğunda baqidir və rus qəlbindəki türklük düşmənçiliyi də baqidir. Binaənileyh, – rus generalından və ya rus mujikindən aləmi-islama kömək olar – deyənlərə xam siyasətçi demək olar, amma xalı və gəbəyə xam mal demək olmaz.

Mən demirəm ki, Nikolay hökuməti ilə Lenin hökuməti arasında təfəvüt yoxdur. Xeyr! Təfəvüt vardır və özü də bundan ibarətdir ki, nikolaylar və generallar hökuməti bizə həmişə “isvoloç” deyib anamıza söyürdülərsə, mujik və raboçi

hökuməti məşhur rus söyüşüylə anamıza söyləyəcəkdirlər. Pəs, bundan demək olmaz ki, xalı və gəbə xam maldır, hər halda bunu söyləyən böyük səhvdədir.

Çı
25 aprel 1920, N 82

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

Ordan-burdan

səh. 14. “Zülmün topu var, gülləsi var, qəl’əsi varsa, / Haqqın da bükülməz qolu, dönməz üzü vardır!”: Bu misralar türk şairi Tofiq Fikrətin “Millət şərqi” adlı məşhur şeirindən götürülmüşdür.

Azərbaycan Parlamanı

səh. 23. “Kooptasiya”: hər hansı bir seçkili orqana, bu orqanın öz qərarı əsasında yeni üzvlərin seçkisiz olaraq əlavə edilməsi.

Tarixi günümüz

səh. 27. “2 rəbiüləvvəl 1337”: Burada tarix, hicri təqvimlə göstərilmişdir; miladi təqvimlə 7 dekabr 1918-ci ilə uyğundur.

Təəssürat

səh. 31. “...zail ediləcəyinə...”: Qəzetdə səhvən “zail edilməyəcəyinə” yazılmış, növbəti (61-ci) nömrədə bununla bağlı düzəliş verilmişdir.

Təəssürat

səh. 238. “Bütün Parlamən fraksiyalarımızın **istiqlal** üstündə əlbir olub, söz-sözə verdiklərini xoşbəxt qulaqlarımızla eşitdik.”: qəzetdə “**istiqlal**” sözü tünd hərflərlə vurğulanmışdır.

Vəzifəmiz nədir?

səh. 45. “...məbus əfəndilərdən Səfikürdski...”: Aslan bəy Səfikürdski nəzərdə tutulur.

səh. 46. “...məbus əfəndilərdən doktor Qara bəyin...”: Qara bəy Qarabəy nəzərdə tutulur.

Keçən zabastovka haqqında

səh. 47. “Qəzetələr çıxarılmadı...”: Bu tətillər “Azərbaycan” qəzetinin nəşrində də fasiləyə səbəb olmuşdur. Qəzetin 72-ci nömrəsi 24 dekabr çərşənbə axşamı günü, 73-cü nömrəsi isə 5 gün sonra, yəni 29 dekabr bazar günü çap edilmişdir.

İstiqlal və istiqbal ümidi

səh. 51. “Zində ənd vəli mürdə / Mürdə ənd vəli zində”: beyt farscadır; mənası: “Diridirlər, amma ölü kimidirlər; öldülər, amma diri kimidirlər.”

Lənkəran faciəsi

səh. 55. “bə’d-əz xərabiyi-Bəsrə”: hərfən: “Bəsrə viran olduqdan sonra”; bu ifadə “iş-isdən keçdikdən sonra” mənasında işlədilir.

“...erməni makiavellərinin...”: İtalyan filosof və yazıçısı Nikkolo Makiavellinin (1469-1527) adı ilə bağlı olan, psixologiyada duyğusuzluq və əxlaqi biganəlik, siyasətdə bütün mənəvi-əxlaqi normlardan kənar qəddarlıq şəklində təzahür edən makiavellizm tərəfdarı olmağı ifadə edir.

səh. 56. “...Lənkəran məbusunun boynunadır...”: Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentində, biri Lənkəran qəzasından (Qulamhüseyn bəy Kazımbəyov), digəri Lənkəran şəhərindən (Səməd bəy Mehmandarov) olmaqla iki millət vəkili var idi.

Teatro və musiqi “Aşıq Qərib”

səh. 69. “Məhəmmədbağır əfəndi”: böyük ehtimalla Məhəmmədbağır Əliyev (səhnə təxəllüsü Əlinski) nəzərdə tutulmuşdur.

Ordan-burdan

səh. 73. "Iarnet" (Iornet): tutacağı olan, qatlanan gözlük növü.

Camaat köməkliyi

səh. 77. "Məra bexeyre...": Farsca. Mənası: "Səndə xeyir ümidi yoxdur, mənə şər göndər."

Təəssürat

səh. 81. "– Позвольте мнѣ два слова! / – Вы о чемъ? / – Я на счетъ заявленія члена...": "– İcəzə verin iki kəlmə deyim! / – Nə barədə? / – Deputatın bəyanatı barəsində..." (rusca)

səh. 83. "Erqol": "deməli, elədirsə, ona görə" (latınca). Fransız filosofu Rene Dekartın fəlsəfəsinin əsasını təşkil edən məşhur "Düşünürəm, deməli varam" (Cogito, ergo sum) prinsipində işlənmişdir. Ü. Hacıbəyli mötərizə içindəki (ona görə) sözləri ilə "erqo"nun izahını vermişdir.

"Nalera...": Farsca. Mənası: "Nələmi gizli saxlamaq istəsəm də, / Sinə deyir ki, mən darıxdım, çıxır!"

"Və kullu...": Ərəbcə. Mənası: "Hər kəs Leylinin vüsala qovuşmağını istəyir, / Leyli isə bununla razılaşmır. / Əgər gözlərdən yaş axırsa, / O zaman kimin ağladığını yaxud kimin ağlatdığını görün."

Teatro və musiqi

səh. 87. Şərifov: söhbət teatr aktyoru və rejissor Hacıbaba Şərifovdan gedir.

səh. 88. "Xəlil əfəndi": teatr aktyoru Xəlil Hüseynzadə (Hüseynov) nəzərdə tutulur.

Ehtiyat lazımdır

səh. 90. "Çurayevlər": Andrey Yemelyanoviç Çurayev nəzərdə tutulur.

səh. 91. "Təftiş Nəzarəti": Dövlət Müfəttişliyi nəzərdə tutulur.

Ordan-burdan

səh. 93. "Və əl-adətike əltəbiyyə'tə's-

saniyə!": Ərəbcə. Mənası: "Adət ikinci təbiətdir (xarakterdir)."

səh. 94. "Tərki adət be mövcibi-məraz əst!": Farsca. Mənası: "Adəti tərgitmək xəstəliyə səbəb olar."

Ordan-burdan

səh. 99. "Həccinqəbul": Hacıqəbul nəzərdə tutulur; qəzetdə "Həccinqəbul" getmişdir.

Fitnələr qarşısında

səh. 103. "...inanmağa haqları olsun...": qəzetdə "...inanmamağa haqları olsun..." getmişdir.

səh. 104. "Nişi-əqrəb nə əz rə kin-əst / İqtizayi-təbiətəş in-əst.": Farsca. Mənası: "Əqrəbin sancması kindən deyil, / Onun təbiətinin ehtiyacı belədir."

Təəssürat

səh.111. "Halbuki müxaliflərin bez «kəməndləri» hökuməti dolaşdırdığı halda, neft «atəşləri» də yandırır, buğda «güllələri» də yağış kimi yağdırdı.": bez (parça) paylanmasında qanunsuzluq iddiaları, qanunsuz neft ticarəti və Türk Komandanlığının tədarük etdiyi buğda ehtiyatının dağıdılması haqqında sorğular nəzərdə tutulur.

səh. 112. "Ağamalizadə": qəzetdə "Ağalızadə" getmişdir.

"Sədiyi-əleyhir-rəhmənin": "Sədinin – ona rəhmət olsun". XIII əsrdə yaşamış fars şairi Şirazlı Sədi nəzərdə tutulur.

"Vəqte-zərurət çu nəmanəd qoriz / Dəst begir əz sərə şəmşirə-tiz": (farsca) "Qaçmaq yolu bağlanıbsa, zəruri olanda / İti qılıncın qəbzəsindən yapış."

"...məmləkətimiz böyük bir bələdan qurtuldu.": qəzetdə "bir" yerinə "bu" getmişdir.

"Hərçi bada bad": necə qurtaracağı bəlli olmayan bir işə girişdikdə işlədilən ifadə; "nə olar, olar".

Başlanır!

səh. 117. "...Qarabağa general-qubernator təyinindən...": "təyindən" yerinə qəzetdə "təəyyünündən" getmişdir.

Nə ilə sakit ola bilərik?

səh. 121. "Sərə çeşmə bayəd gereftən bebil, / Ço por nəbaşad qozəştən bepil": (farsca) "Çeşmənin gözünü bel ilə tutmaq lazımdır, / Elə ki doldu, fil ilə də keçmək olmaz."

"Əlaci vəqiə piş əz vüqu bayəd kərd": (farsca) "Hədisənin əlacını onun baş verməsindən öncə etmək lazımdır."

Yeni böhran

səh. 124. "Sədi əleyhirrəhmənin": "Sədinin – ona rəhmət olsun". XIII əsrdə yaşamış fars şairi Sədi Şirazi nəzərdə tutulur.

"Çe bak əz möuce bəhr anra / Ke darəd Nuh kəştiban!": (farsca) "Gəmiçisi Nuh olanın / Dəniz dalğasından nə qorxusu!"

Təəssürat

səh. 126. "əz bərayi xali nəbudəni mürasilə": "deputatlığın boş qalmaması xətrinə" (farsca)

Dağıstana kömək

səh. 134. "Bu üzdən biz...": bu cümlə problemlidir; güman ki, bəzi sözlər düşmüşdür.

Düz yol

səh. 138. "...Könüllü ordusunun ölkəmizdən getməsinə...": qəzetdə "ölkəmizdən" sözü təhrif edilmişdir.

Yaraşmaz hərəkətlər

səh. 149. "...Gürcüstan məhbəslərində təhqir edilməsini...": qəzetdə "məhbəslərində" yerinə "məclislərində" getmişdir.

Yeni Kabina təşkilinə aid

səh. 151. "badustan mürüvvət, badüş-

mənan müdara": "dostlarla insaflı davranıb, düşmənləri yola ver" (farsca)

Cidalar görünür

səh. 153. "...": nöqtələr (bir sətir) qəzetdə, mətnin içində getmişdir.

səh. 154. "inqilabiyyunların bu münqəlib hərəkəti": müəllif ərəb dilində eyniköklü sözlər olan "inqilabiyyun" (inqilabçı) və "münqəlib" (dəyişilmiş, başqa şəkllə düşmüş) sözləri ilə oynayır.

"İskra": menşeviklərin 1918-1920-ci illərdə Bakıda nəşr etdikləri qəzet nəzərdə tutulur.

Ordumuz

səh. 155. "Port-Artur mühasirəsi": Rusiya-Yaponiya müharibəsinin (1904-1905) gedişində Sarı dənizdəki Port-Artur limanının Yaponiya tərəfindən mühasirəsi nəzərdə tutulur.

31 Mart

səh. 157. "Şənidəm qusfəndi ra bozorgi / Rəhanid əz dəhan o dəst e qorgi / Şəbangəh kard bər holgəş bəmalid / Rəvan e qusfənd əz vey bənalid / Ke əz çənqal e qorgəm də robudi / Çe didəm aqibət qorgəm to budi": "Əşitdim ki bir böyük adam / Bir qoyunu qurdun ağzından və əlindən qurtardı / Gecə bıçağı boğazına sürtəndə / Qoyunun ruhu nalə çəkdi ki / Məni qurdun caynağından qurtardın / Nə gördüm, axırda özün mənə qurd oldun" (farsca)

Zaqatala məsələsi

səh. 159. "Qruziya": 1918-1921-ci illərdə Tiflisdə rus dilində nəşr edilən gündəlik qəzet; gürcü millətçilərinin görüşlərini əks etdirirdi.

Eyni müamilə gözləyirik

səh. 187. "...": Bir sətir nöqtələr qəzetdə var.

Xatimə

səh. 195. “bu sifətləri haiz olduğu”: qəzetdə “sifətləri” yerinə “sənətləri” getmişdir.
“fikir-zikir edirdilər”: qəzetdə “fikir-fikir edirdilər” getmişdir.

Siyasiyyat

səh. 197. “ingilis nüfuzuna”: qəzetdə “ingilis nüfuzuna” getmişdir.

İndi başa düşürlər

səh. 199. “biizzü bədnam”: qəzetdə “biəzmü bədnam” getmişdir.
səh. 200. “ağır ibrət dostları”: qəzetdə “ağır ibrət rusları” getmişdir.

Naxçıvan və Qarabağ

səh. 203. “general Devi”: qəzetdə “general Revi” kimi getmişdir.

Şimalımızın halı

səh. 212. “müxtəlif kiçik millətlərdən təşəkkül etməsində”: qəzetdə “təşəkkül” yerinə “təşkil” getmişdir.

Bir münasibətlə

səh. 222. “ayı xidməti”: “xeyirdən çox ziyan verən kömək” mənasında işlədilmiş rus dilində frazeologizmin (медвежья услуга) hərfi tərcüməsi.

“malxazyanlar, çubaryanlar”: Azərbaycan Parlamentinin üzvü, eyni zamanda Daşnak-sutyun partiyasına mənsub olan ermənilər Arşak Malxazyan və Poqos Çubaryan nəzərdə tutulur. Qəzetdə “çubaryanlar” yerinə səhvən “çurbaryanlar” getmişdir.

“Səddi-İskəndər”

səh. 229. “Səddi-İskəndər”: rəvayətə görə, İskəndər Zülqərneynin “yəcuc” və “məcuc” adlı qövmələrin fitnəsindən qorunmaq məqsədi ilə çəkirdiyi möhkəm sədd.

Yersiz çıxış

səh. 234. “Anaşkin, Mirzayans və miko-

yanlar”: Bakıda sosialist fəhlə hərəkatının aktiv üzvləri nəzərdə tutulur.

“başında «tənbəki oyunu» açmaq”: birinin başına oyun gətirmək, onu çətin vəziyyətə salmaq, fəlakətə düşür etmək.

“Məra be xeyre to ommid nist, şər mə-rəsan!”: “Sənin yaxşılığına ümid yoxdur, pislik eləmə!” (Farsca)

Məmurlarımız haqqında

səh. 236. “Akaki Akakiyeviç”: rus yazıçısı Qoqolun məşhur “Şinel” povestinin qəhrəmanı olan kəsib rus çinovniki.

Kontrast

səh. 240. “daşnak fitnəsindən qorumaqla bərabər”: qəzetdə belə getmişdir: “daşnak fitnəsindən qorumaq olmaqla bərabər”.

Qurtuluş

səh. 246. “səy və ehtimamı sayəsində”: qəzetdə “ehtimamı” yerinə “itmamı” getmişdir.

Kabinə təşkilinə aid

səh. 251. “ümuri-idarə başında olmasını”: qəzetdə “olmasını” yerinə “olmamış” getmişdir.

Mühüm məsələ

səh. 259. “patriclər”: (patrisilər) Qədim Romada hakim sinfi əmələ gətirən zadəganlar zümrəsi.

“plebeylər”: Qədim Romada sadə xalqı əmələ gətirən azad əhali.

Rusiya əhvalı

səh. 262. “ələləmya”: bu söz əslində “koru-koruna” mənasına gəlir; fəqət belə görünür ki, məqalə müəllifi burada “ümumiyyətlə” mənasında işlətmişdir.

səh. 263. “Hər tərəf güştə şəvəd mənfəəti-islam əst”: “Hansı tərəfdən ölən olsa, islamın xeyirindədir.” (farsca)

Səmimiyyət lazımlı

səh. 265. “xantəkinskilər”: Azərbaycanın Ermənistandakı diplomatik nümayəndəsi Məhəmməd xan Təkinski nəzərdə tutulur.

Nabemövsüm sevinclər

səh. 268. “cahannümun müharibə”: güman ki, “cahanşümul müharibə” olmalı idi.

İki siyasət

səh. 274. “Tan”: 1861-1942-ci illərdə Parisdə fransız dilində nəşr edilən gündəlik “Le Temps” qəzeti nəzərdə tutulur.

Azərbaycan və Ermənistan münasibəti

səh. 276. “sofizm”: başdan yanlış prinsiplərə söykənən və məntiqli görünməklə birgə, həqiqətdən uzaq olan, insanları qəsdən yanıltmaq məqsədi güdən hiyləgər iddia.

İstiqlal müdafiəsi üçün

səh. 280. “əlaci-vaqəə piş əz vüqu bayəd kərd”: “hadisənin əlacını hadisə baş verməzdən öncə etmək lazımdır. (farsca)

Bir sual münasibətilə

səh. 285. “haqqı alçaqlardan”: qəzetdə “haqqı alçaqlardan” getmişdir.

Gürcüstandakı həvadis

səh. 289. “rəsmi təbliğatından”: “Azərbaycan” qəzetinin 31 oktyabr 1919-cu il tarixli 310-cu sayında Gürcüstan Daxili İşlər naziri Noy Ramişvili imzası ilə yayımlanan rəsmi təbliğatda, Şura hökumətinin Gürcüstan Moskvadan agentlər göndərdiyi, bu agentlər vasitəsilə ölkədə iğtişaş yaratmağa və Gürcüstanla Azərbaycanı Denikinə qarşı müharibəyə sövq etməyə çalışdığı deyilirdi.

Qonşuluq

səh. 295. “bir bu qədər ... salır”: nöqtə-

lərin yerindəki sözlər oxunmur; burada “bir bu qədər çətinləşdirir; get-gələ salır; sabah-sabaha salır” mənasında sözlər olmalıdır.

Teatro və musiqi

səh. 317. “həncəreyi-Davud”: “Davud qırtlağı”, məcazi mənada – “Davud səsi”. İnanışa görə, Davud peyğəmbərin çox gur və təsirli səsi var imiş.

Zurna

səh. 325. “prixod”: camaatın ianələri hesabına saxlanan yerli dini icma.

Zurna

səh. 328. “Əgər an irqi-Qafqazi bədəst arəd dili-ma ra / Bəxali-gürcüyəş bəxşəm Dərbənd ü Teymurxanşurara” (Əgər Qafqaz irqi mənim könlümü xoş etsə / Gürcü xalına Dərbənd ilə Teymurxanşuranı verərdim!) Beyt, Hafiz Şirazinin məşhur beytinə işarədir. Hafizin beyti belədir: “Əgər an türki-şirazi bədəst arəd dili-ma ra / Bəxali hinduyəş bəxşəm Səmərqənd ü Buxarara” (Əgər o şirazlı gözəl mənim könlümü xoş etsə / Hindü kimi qara xalına Səmərqənd ilə Buxaranı verərdim!) Teymurxanşura, Dağıstanda indiki Buynaksk şəhərinin köhnə adıdır.

Zurna

səh. 330. “Şahsüvar əfəndi”: Nurməmməd Şahsüvarov nəzərdə tutulur.

OXUCULARIN DİQQƏTİNƏ

Kitabda Üzeyir Hacıbəylinin “Azərbaycan” qəzetindəki yazıları toplanmışdır.

Mətnlərdə çətin anlaşılan söz və ifadələrin izahı kvadrat mötərizədə, əsas mətndən daha kiçik şriftlə verilmişdir. Qəzetdə səhvən buraxılan sözlər də kvadrat mötərizədə əlavə edilmişdir; bu halda, əlavə edilən sözlərlə əsas mətnin şrifti eyni ölçüdədir.

Bu kitab, Üzeyir Hacıbəylinin 140 illiyinə ADA Universitetinin töhfəsidir.

Kitab üzlüyü: **Fikrət Məlikov**
Tərtibat: **Murad Tağızadə**

Nəşriyyat direktoru: **Rəhilə Soltanqızı**
Mətbəənin direktoru: **Zöhrab Vəlibəyli**
Texniki redaktor: **Ruslan Mahmudov**

Çapa imzalanmışdır: 10.09.2025
Formatı 70x100¹/₁₆ . F.ç.v 9
Ofset kağızı, Ofset çapı. Səhifə sayı: 344
Tiraj: 200, Bakı-2025

Hazır materiallar əsasında
Çaşıoğlu Eİ-MMC
mətbəəsində çap edilmişdir.

Bakı ş., Mikayıl Müşfiq küç. 2A

ISBN 978-9952-8426-2-3

